

2/2024
Бюлетень

Верховенство ПРАВА ПРАВА людини

Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти України
за період 01.04.2024 — 01.07.2024

Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти інших держав
за період 01.04.2024 — 01.07.2024

Рішення Європейського суду з прав людини

Бюлетень 2/2024

Верховенство права. Права людини

Публікацію підготовлено в межах та за підтримки проєкту Ради Європи «Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду», який імплементується Відділом програм співробітництва Ради Європи.

Автори текстів та іншого матеріалу несуть виключну відповідальність за міркування, висловлені в цій роботі, й такі міркування не обов'язково відображають офіційну позицію Ради Європи.

Дозволяється відтворення уривків публікації (до 500 слів) за умови некомерційного використання, збереження цілісності тексту, контексту та надання повної інформації, яка не повинна жодним чином вводити читача в оману щодо характеру, обсягу чи змісту тексту. Необхідно обов'язково зазначати джерело тексту:
«© Рада Європи, рік видання».

Усі інші запити щодо відтворення або перекладу цієї публікації або будь-якої її частини повинні адресуватися Директорату комунікацій Ради Європи (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing @coe.int).

Переклад рішень Європейського суду з прав людини в цій публікації не є офіційним перекладом. Рішення мовою оригіналу та офіційні переклади, за наявності, доступні в базі даних HUDOC (<https://hudoc.echr.coe.int/>).

Важливо пам'ятати, що для застосування практики Європейського суду з прав людини при вирішенні судових справ, необхідно ознайомитись із повним текстом рішення Суду.

Над текстом видання працювали:

Ірина Кушнір, менеджерка проєкту Ради Європи
«Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду»

Валентина Кумеда, національна консультантка
проєкту Ради Європи

Оформлення обкладинки, дизайн та верстка:
ТОВ «K.I.C.»

Фото: © shutterstock

© Рада Європи, серпень 2024

COUNCIL OF EUROPE

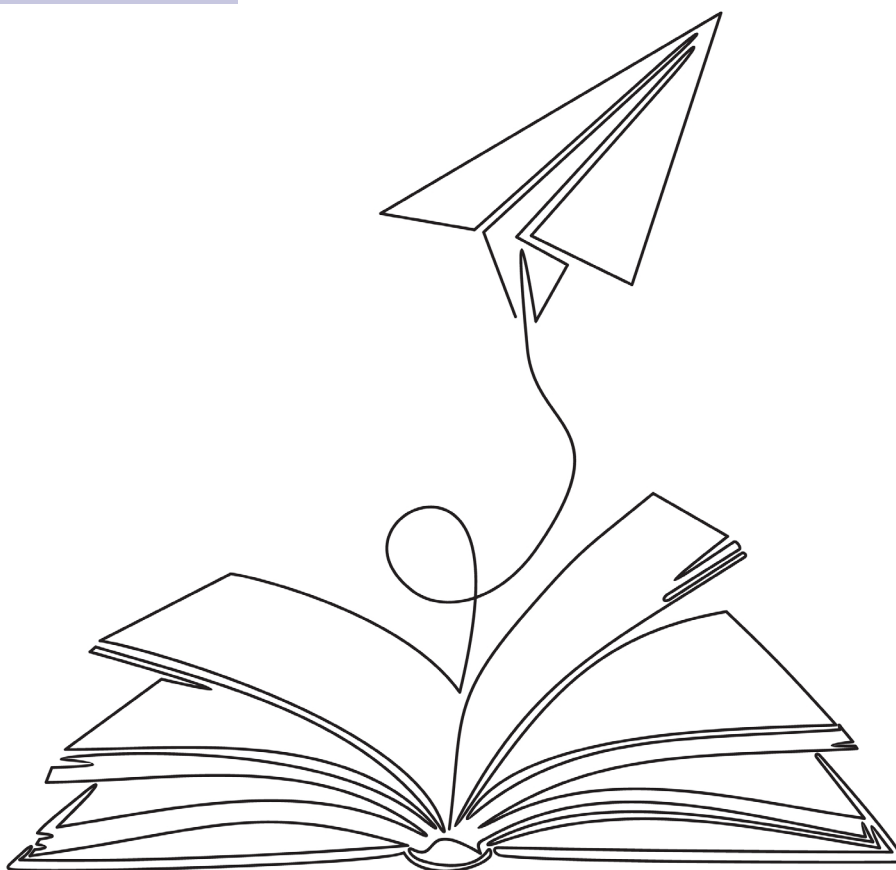
CONSEIL DE L'EUROPE

ЗМІСТ

I. Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти України	4
1. Рішення Європейського суду з прав людини	5
2. Ухвали про визнання заяв неприйнятними	27
3. Ухвали щодо вилучення заяв із реєстру справ Суду	32
II. Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти інших держав	34
1. Рішення Європейського суду з прав людини у справах проти інших держав	35
III. Рішення Європейського суду з прав людини	72
Гумперт та інші проти Німеччини	73
Лісейцева та Маслов проти Росії	112
IV. Показчик справ, вказаних у розділах I та II.	151

I. Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти України

за період 01.04.2024 – 01.07.2024

1. Рішення Європейського суду з прав людини

1. Єременко та інші проти України (*Yeremenko and others v. Ukraine*) від 11.04.2024, заяви №№ 34958/22, 36988/22, 57221/22, 16598/23, 31664/23, 31910/23

Скарги заявників, в основному, стосувались неналежних умов тримання під вартою (переповненість, відсутність або обмежений доступ до душу, відсутність свіжого повітря, пасивне паління, відсутність туалетних засобів, відсутність або неналежна якість постільної білизни, погана якість питної води, низька якість продуктів харчування, відсутність або недостатня кількість продуктів харчування, цвіль, гризуни та комахи в камері тощо), зокрема, у Дніпровській установі виконання покарань № 4, Київському слідчому ізоляторі, Криворізькому слідчому ізоляторі, Харківському слідчому ізоляторі, Черкаському слідчому ізоляторі.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному за-

нодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг (за заявами всіх заявників).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження за заявою четвертої заявниці (більш ніж 3 р. 5 м. 23 д., перша інстанція) та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Інші скарги відхилено.

Розмір сатисфакції: 4 300 євро, 7 500 євро, 7 500 євро, 5 600 євро, 5 900 євро, 5 500 євро відшкодування моральної та матеріальної шкоди першому-шостому заявникам відповідно.

Ключові слова: тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження

2. Сюр та інші проти України (*Syur and others v. Ukraine*) від 11.04.2024, заяви №№ 8235/22, 36074/22, 45758/22, 25522/23

Заявники скаржились на надмірну тривалість кримінальних проваджень (по справі першого заявника — більше 5 р. 3 міс., дві інстанції; другого — більше 6 р. 7 міс., три інстанції; третього — більше 6 р. 11 дн., дві інстанції; четвертого — 9 р. 2 міс. та 16 дн., три інстанції).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінальних проваджень та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність

у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 1 200 євро, 900 євро, 1 500 євро та 1 800 євро відшкодування матеріальної та моральної шкоди першому-четвертому заявникам відповідно.

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк

3. Погібко та інші проти України (*Pogibko and others v. Ukraine*) від 11.04.2024, заяви №№ 43002/20, 3307/21, 37440/21

За заявою першого заявника: У 2014 році група невідомих осіб на території бази відпочинку напала на заявника та пограбувала його. У результаті заявник отримав тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості, у тому числі перелом щелепи. Після звернення до поліції протягом півроку було допитано свідків, отримано медичні документи заявника, призначено та проведено судово-медичну експертизу. Однак, після цього

не було здійснено будь-яких суттєвих заходів. Провадження декілька разів закривали. Такі рішення щоразу скасовував місцевий прокурор як передчасні у зв'язку з тим, що не було проведено всі необхідні слідчі дії та не виконано вказівки прокурора. У 2021 році слідчий суддя зобов'язав слідчого завершити розслідування протягом 30 днів, однак розслідування досі триває.

Ключові аспекти: необґрунтовані та значні періоди бездіяльності, безпідставні постанови про закриття справи або зупинення досудового розслідування, загальний затяжний характер розслідування та провадження у суді, недоліки, які визнали самі національні органи, невжиття необхідних заходів для проведення ретельного розслідування справи.

За заявою *другого заявника*: У 2014 році заявника побили невідомі особи, у результаті чого він отримав черепно-мозкову травму, струс головного мозку та декілька саден. Було відкрито кримінальне провадження, допитано заявника як потерпілого. Після допиту окремих свідків слідчий закриття кримінальне провадження у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення. Прокурор скасував вказану постанову як необґрунтовану та передчасну. З наявних матеріалів справи вбачалось, що з 2015 до 2020 року, попри численні клопотання заявника, жодних слідчих дій не проводилося. Заявнику не дозволили ознайомитися з ходом розслідування або будь-якими ухваленими рішеннями. Його неодноразові клопотання про надання йому доступу до матеріалів справи слідчий ігнорував. Бездіяльність слідчих органів було визнано судом. Розслідування триває.

Ключові аспекти: Незабезпечення права заявника на ефективну участь у розслідуванні, невжиття необхідних заходів для проведення ретельного розслідування справи, необґрунтовані та значні періоди бездіяльності, безпідставні постанови про закриття справи або зупинення досудового розслідування, загальний затяжний характер розслідування та провадження у суді, недоліки, які визнали самі національні органи.

За заявою *третього заявника*: У 2012 році на межі дачної ділянки заявника виник конфлікт між ним та його сусідом М. й двома друзями останнього. Під час конфлікту заявника двічі вдарили в обличчя, що призве-

ло до втрати правого ока. Його сусід М. отримав легкі тілесні ушкодження та травму коліна середньої тяжкості внаслідок падіння. Після відкриття провадження було допитано заявника та зафіксовано його версію подій. При цьому, він точно не міг вказати, хто саме зі згаданих осіб його вдарив, оскільки події відбулись у сутінках. В свою чергу М. виклав свою версію подій та стверджував, що ніхто не бив заявника та не кидав в нього жодних предметів. У ході провадження також були допитані дружина заявника та деякі інші особи, проведено відтворення обстановки події та очну ставку між учасниками події. Заявник неодноразово скаржився до прокуратури щодо неефективного та тривалого розслідування. Результати службових перевірок невідомі. У 2023 році за заявою прокурора суд закриття кримінальне провадження у зв'язку із закінченням строків давності для притягнення до кримінальної відповідальності та невстановленням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Під час розслідування жодній особі не було повідомлено про підозру.

Ключові аспекти: невжиття необхідних заходів для проведення ретельного розслідування справи, загальний затяжний характер розслідування та провадження у суді, недоліки, які визнали національні органи.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неефективним розслідуванням випадків жорстокого поводження, вчиненого приватними особами, або за обставин, що виключають причетність представників держави.

Розмір сатисфакції: по 3 000 євро відшкодування моральної шкоди кожному заявнику, 250 євро відшкодування судових витрат другому заявнику.

Ключові слова: ефективне розслідування, жорстоке поводження, вчинене приватними особами

4. Сото Тревіно проти України (Soto Trevino v. Ukraine) від 11.04.2024, заява № 12498/21

У 2018 року заявник звернувся до органів державної влади України із заявою про повернення його доньки до Мексики. В результаті розгляду та подальших декількох переглядів справи у квітні 2021 року національні суди відмовили у задоволенні заяви з посиланням на ст. 13 Гаазької конвенції та вказали, що дитина повністю прижилася в Україні, мешкаючи зі своєю матір'ю. При цьому, під час судового провадження суд першої інстанції постановив ухвалу про забезпечення позову, якою, серед іншого, зобов'язав матір дозволяти заявнику бачитися з дитиною щодня у визначений період (в присутності матері не більше двох годин), а також зобов'язав матір до закінчення провадження не змінювати місцеперебування дитини (zareєстроване місце

проживання матері). Апеляційний суд залишив вказану ухвалу без змін. Однак, жінка відмовилася виконувати ухвалу і перешкоджала спілкуванню заявника з дитиною, а згодом змінила місце проживання, адреса якого була заявнику невідомою. Заяви заявника про примусове виконання рішення були відхилені. Пізніше поліція відкрила кримінальне провадження за фактом викрадення дитини, однак справу закрили з огляду на те, що жінка активно публікувала фото та відео життя з дитиною в соціальних мережах, а також взяла участь у одному із телешоу країни. Працівники поліції дійшли висновку, що мати переховувалася з дитиною від заявника. Суд скасував постанову про закриття справи як передчасну.

Визнано порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку з тривалістю провадження за Гаазькою конвенцією на національному рівні. Зокрема, провадження щодо повернення на час подій однорічної дитини заявника тривало понад 2 роки та 10 місяців, що значно перевищило строк, встановлений ст. 11 Гаазької конвенції. Водночас, провадження супроводжувалося затримками, відповідальність за які, головним чином, несли органи державної влади: i) територіальному управлінню юстиції знадобилось близько 6-ти місяців щоб ініціювати провадження у суді; ii) подальша затримка у понад рік була здебільшого спричинена повторним розглядом справи судами вищих інстанцій. Хоча заявник дійсно міг частково вплинути на загальну тривалість провадження, його дії не призвели до значних затримок.

Визнано порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку з тривалим невиконанням ухвали районного суду від 01.07.2019 про встановлення графіку зустрічей з дитиною: 1) Ухвала про забезпечення позову, якою встановлювався конкретний графік спілкування між заявником та його однорічною дитиною, і яка набрала чинності негайно та була залишена без змін постановою апеляційного суду, залишилася невиконаною протягом приблизно 1-го року і 10-ти місяців. Відповідно до частини десятої ст. 158 Цивільного процесуального кодексу України заходи щодо забезпечення позову продовжували діяти до набрання законної сили рішенням по суті, що у цій справі мало місце після ухвалення апеляційним судом постанови, зокрема, у кінці квітня 2021 року. 2) Протягом відповідного періоду

мати дитини дійсно перешкоджала зустрічам заявника з дитиною та, вочевидь, змінила своє місцезнаходження з цією метою. Однак органи державної влади не надали заявнику жодної допомоги в його спробах забезпечити дотримання відповідного графіку спілкування. Його заяви про примусове виконання ухвали були повернуті без виконання виконавчою службою на суто формальних підставах, зокрема, через недолік у тексті ухвали апеляційного суду, за який він не міг нести відповідальність (не було зазначено дати набрання ухвалою чинності), і що, вочевидь, не було перешкодою для її виконання у цій справі. 3) Спроби органів знайти матір і дитину обмежилися опитуванням родичів матері та переглядом її публікацій у соціальних мережах. При цьому, у відповідний період жінка жила доволі відкрито, комунікувала з органами державної влади та судами, а також брала участь у телевізійній програмі країни.

Загалом неналежне ставлення органів державної влади до звернень заявника про допомогу у виконанні ухвали порушувало право заявника на вжиття заходів з метою його возз'єднання з дитиною та суперечило зобов'язанню органів державної влади сприяти такому возз'єднанню.

Розмір сатисфакції: 6 000 євро відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: відносини батьків з дитиною, справа про повернення дитини, Гаазька конвенція

5. Нагабась та Карпенко проти України (Nagabas and Karpenko v. Ukraine) від 11.04.2024, заяви №№ 42523/16, 14526/16

У 2012 році суд звільнив *першого заявника* від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, обраного йому вироком суду від 2009 року, оскільки злочин, у вчиненні якого він був визнаний винним, було декриміналізовано. Однак, у кінці квітня 2015 року працівники поліції затримали заявника та помістили його під варту з метою виконання того ж вироку, а через три дні звільнили. Судом першої інстанції йому було присуджено 5 000 грн. в якості відшкодування за тримання під вартою без жодних підстав. Оскарження розміру відшкодування було безрезультатним.

У 2005 році відносно *другої заявниці* було порушено кримінальне провадження за фактом шахрайства. Її тримали під вартою з травня 2006 року до березня 2008 року. Врешті решт, кримінальне провадження було закрито за відсутністю в її діях складу злочину. Апеляційний суд присудив заявниці 60 000 грн. в якості відшкодування за її незаконне тримання під вартою

протягом 1-го року та 10-ти місяців. Суди вищих інстанцій відхилили подальші скарги заявниці.

Визнано порушення п. 5 ст. 5 Конвенції у зв'язку з недостатньою сумою відшкодування за незаконне тримання під вартою, присудженою *першому заявнику* під час провадження на національному рівні.

Відхилено скаргу другої заявниці. Відшкодування у сумі, еквівалентній 2 600 євро, присуджене *другій заявниці* на національному рівні за незаконне тримання її під вартою, з огляду на практику ЄСПЛ у подібних справах, визнано розумним. Тобто друга заявниця втратила статус потерпілої за відповідною скаргою.

Розмір сатисфакції: 1 000 євро відшкодування моральної шкоди *першому заявнику*.

Ключові слова: незаконне тримання під вартою, компенсація

6. Гусельников проти України (Guselnykov v. Ukraine) від 11.04.2024, заява № 32526/13

У 2010 році батько неповнолітнього на час подій заявника від його імені звернувся до адміністративного суду з позовом проти Академії митної служби України про зарахування його на навчання за державний кошт, стягнення плати за навчання, яка уже була ним сплачена, та відшкодування шкоди. Ухвалою суду заявнику було роз'яснено про необхідність звернення з відповідним позовом у порядку цивільного провадження. Батько заявника подав аналогічний позов в порядку Цивільного процесуального кодексу України. Однак суд загальної юрисдикції розглянув справу по суті згідно з Кодексом адміністративного судочинства

України та відмовив у задоволенні позовних вимог як необґрунтованих. Апеляційний адміністративний суд скасував цю постанову та закриття провадження у справі, встановивши, що позов підлягав розгляду в порядку цивільного судочинства. Касаційний адміністративний суд залишив ухвалу без змін.

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з відмовою у доступі до суду.

Розмір сатисфакції: 900 євро відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: доступ до суду

7. Бойчук та Распряхін проти України (Boychuk and Raspryakhin v. Ukraine) від 11.04.2024, заяви №№ 61415/13, 77718/13, 28604/14

Перший заявник на час подій був безробітним, у зв'язку з чим отримував щомісячну допомогу у розмірі приблизно 80 євро та мав офіційний статус особи, чий дохід був меншим прожиткового мінімуму. У 2012 він звернувся до суду з адміністративним позовом, яким оскаржував відмову органів державної влади підвищити його грошову допомогу до прожиткового мінімуму (місячний розмір на час подій становив близько 110 євро). Він надав, серед іншого, документи щодо свого статусу та доходів. Суд першої інстанції звільнив заявника від сплати судового збору, розглянув справу по суті та відмовив у задоволенні позову. При цьому, апеляційний суд повернув апеляційну скаргу заявнику як неприйнятну у зв'язку з несплатою ним відповідного судового збору у розмірі приблизно 5 євро. Апеляційний суд постановив, що заявник не надав документів на підтвердження свого клопотання про звільнення його від сплати цього збору відповідно до ст. 88 Кодексу адміністративного судочинства України. В свою чергу, касаційний суд задовольнив клопотання заявника про прийняття його касаційної скарги на ухвалу апеляційного суду про повернення апеляційної скарги без сплати судового збору, однак відмовив у відкритті касаційного провадження без зазначення конкретних підстав. Таким чином, апеляційна скарга заявника не була розглянута по суті.

Друга скарга першого заявника стосувалась аналогічних обставин, однак за інший період. Суди першої та

апеляційної інстанцій постановили, що клопотання заявника про звільнення його від обов'язку сплатити відповідні збори були необґрунтованими, не навівши додаткових пояснень у цьому зв'язку. Касаційний суд відмовив у відкритті провадження за касаційною скаргою заявника.

У 2010 році суд задовольнив позов колишньої дружини другого заявника про розірвання шлюбу, поки він перебував під вартою під час кримінального провадження відносно нього. Апеляційний суд залишив рішення без змін. У 2013 році Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ України повернув касаційну скаргу заявнику у зв'язку з несплатою ним судового збору у розмірі близько 7 євро. Зокрема, суд зазначив, що заявник не довів відсутність у нього коштів для сплати збору. При цьому, до клопотання про звільнення від обов'язку сплати такого збору згідно зі ст. 82 Цивільного процесуального кодексу України заявник додавав довідку слідчого ізолятора про безперервне перебування під вартою з 2009 року та відсутність доходів.

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з обмеженням доступу до суду.

Розмір сатисфакції: по 900 євро відшкодування моральної шкоди кожному заявнику.

Ключові слова: доступ до суду

8. Патрикей та інші проти України (Patrykey and others v. Ukraine) від 11.04.2024, заява № 10483/17, 20900/19, 4896/22, 31239/22, 41734/22, 47421/22

Заявники скаржились на надмірну тривалість цивільних проваджень (по справі першого заявника — 6 р. 5 міс.

та 12 дн., три інстанції; другого — 6 р. 7 міс. та 2 дн., три інстанції; третього — 7 р. 6 міс. та 25 дн., три інстан-

ції; четвертої — 7 р. 8 міс. та 20 дн., три інстанції; п'ятої — 5 р. 7 міс. та 1 д., три інстанції, з них майже 4 р. та 5 міс. в першій інстанції).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю цивільних проваджень та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 500 євро, 900 євро, 1 200 євро, 1 200 євро та 500 євро відшкодування *моральної та матеріальної шкоди* першому-п'ятій заявникам відповідно.

Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк

9. Кузьменко проти України (*Kuzmenko v. Ukraine*) від 11.04.2024, заява № 23911/16

Визнано порушення порушення п. 1 ст. 5 Конвенції у зв'язку з незаконним триманням під вартою (рішення щодо тримання під вартою без встановлення строку, ненаведення судом будь-яких підстав у рішенні, яким санкціонувалося тримання під вартою).

Розмір сатисфакції: 1 800 євро відшкодування *моральної шкоди*.

Ключові слова: незаконне тримання під вартою, обґрунтованість рішення про тримання під вартою

10. Корнієнко та Чертан проти України (*Korniyenko and Chertan v. Ukraine*) від 11.04.2024, заява № 59668/09

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю цивільного провадження за заявою першої заявниці (8 р. 6 міс. та 6 дн., три інстанції) та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Скаргу пана Чертан відхилено, оскільки він не був стороною провадження, на надмірну тривалість якого він скаржився.

Розмір сатисфакції: 1 300 євро відшкодування *моральної та матеріальної шкоди* першій заявниці.

Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк

11. Картер проти України (*Karter v. Ukraine*) від 11.04.2024, заява № 18179/17

Заявник є відкритим геєм, про що він заявляв у телевізійних програмах. Він стверджував, що на нього двічі нападали з гомофобних мотивів. Зокрема, у 2015 році на нього та його друга на вулиці напали четверо незнайомців. Заявник отримав синець на обличчі, а у його друга вкрали телефон і планшет. Заявник наголошував у поліції, що злочин був мотивований гомофобним упередженням. Провадження за цією подією триває. У 2016 році заявник та його друг мали словесну сутичку у супермаркеті з двома особами, які використовували образливі гомофобні вислови. Пізніше коли заявник та його друг вийшли з супермаркету та спустились до підземного переходу, зазначені особи почали бити їх кулаками та ногами. Було відкрито провадження за фактом отримання другом заявника тілесних ушкоджень, яке кілька разів закривали. Останнє таке рішення було скасовано як незаконне.

ЄСПЛ визнав обидва напади такими, що підпадали під дію ст. 3 Конвенції. Не оскаржувалось, що заявник отримав тілесні ушкодження в результаті нападу 2015 року. Що стосується нападу 2016 року, зазнав

фізичного нападу в присутності заявника його друг. Хоча не було встановлено, що заявник отримав тілесні ушкодження, він також був об'єктом нападу. За таких обставин заявник повинен був сприймати загрозу фізичного насильства не лише дуже серйозно, але й як неминучу з огляду на попередній напад у 2015 році. Суд врахував також факт вчинення нападів з гомофобними образами.

Суд наголосив, що у разі підозри вчинення насильницьких дій внаслідок дискримінаційного ставлення особливо важливо, щоб офіційне розслідування провадилося ретельно та неупереджено, зважаючи на необхідність постійно підтверджувати засудження суспільством таких дій та підтримувати впевненість груп меншин у здатності влади захистити їх від насильства з дискримінаційних мотивів.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції в процесуальному аспекті у поєднанні зі ст. 14 Конвенції щодо розслідування нападу на заявника у 2015 році з огляду на таке:

1) Уряд не пояснив, чому органам влади знадобилося більше тижня, щоб викликати та провести опитування мешканців будинку за місцем події.

2) Не було жодних ознак того, що обшуки можливих каналів розповсюдження викрадених товарів були проведени.

3) Не було жодних ознак, що органи влади вжили будь-яких заходів для перевірки заяв заявників про злочин на ґрунті ненависті. Спочатку злочин було кваліфіковано як розбійний напад, що обмежувало характер розслідування та підірвало перспективи належного розслідування стверджуваного злочину на ґрунті ненависті, оскільки дії були спрямовані на пошук викраденого майна, а не осіб, які ймовірно мали упереджений мотив вчинення нападу.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції в процесуальному аспекті у поєднанні зі ст. 14 Конвенції щодо розслідування нападу на заявника у 2016 році з огляду на таке:

1) В день нападу поліція отримала пояснення осіб, які, судячи з усього, зізнались в участі у сутичці, але не було вжито жодних заходів для перевірки відповідних заяв.

2) Права заявника під час провадження не було дотримано. Спочатку заявнику було відмовлено у визнанні його потерпілим, а пізніше поліція зазначила, що згідно з національним законодавством не було необхідності у прийнятті офіційного рішення про визнання його

потерпілим. Також поліція більше року не повідомляла заявника про припинення провадження.

3) Кваліфікація нападу як такого, що підпадає під дію звичайних положень кримінального законодавства, дозволила органам влади знехтувати статусом заявника як потерпілого (оскільки він не зміг довести нанесення йому тілесних ушкоджень), хоча він та інший потерпілий постійно стверджували, що напад включав не лише фізичне насильство, а й гомофобні образи.

4) Європейська комісія проти расизму та нетерпимості у своїй доповіді щодо України за 2017 рік критикувала відсутність прямого визнання нападів за сексуальною орієнтацією як обтяжуючої обставину у внутрішньому кримінальному законодавстві, але її рекомендація не була виконана. Для відповідних національних органів було вкрай важливо провести розслідування, вживаючи всіх розумних заходів з метою викриття ролі можливих гомофобних мотивів для нападу. Без такого суворого підходу з боку правоохоронних органів злочини, вмотивовані упередженнями, неминуче розглядатимуться нарівні зі звичайними випадками без такого підтексту, а наслідкова індіферентність буде рівносильною офіційному погодженню чи потуранню (мовчазній згоді) злочинам на ґрунті ненависті.

Розмір сатисфакції: 7 500 євро відшкодування моральної шкоди заявнику, 4 500 євро відшкодування витрат адвокату заявника.

Ключові слова: жорстоке поводження, злочини на ґрунті ненависті, ЛГБТІ, ефективне розслідування

12. Колдобенко та інші проти України (Koldobenko and others v. Ukraine) від 11.04.2024, заяви №№ 7734/22, 52755/22, 10451/23, 14517/23, 20670/23, 26613/23, 26872/23

Скарги заявників, в основному, стосувались неналежних умов тримання під вартою (переповненість, відсутність або обмежений доступ до душу, пасивне паління, відсутність гігієнічних засобів, відсутність або неналежна якість постільної білизни, відсутність або недостатня кількість прогулянок на свіжому повітрі, відсутність або погана якість постільної білизни, відсутність приватності під час користування туалетом, відсутність пральних послуг, погана якість питної води, низька якість продуктів харчування, відсутність або недостатня кількість продуктів харчування, цвіль, гризуни та комахи в камері тощо), зокрема, у Дніпровській установі виконання покарань № 4, Житомирській установі виконання покарань № 8, Київському слідчому ізоляторі, Чернігівському слідчому ізоляторі.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному зако-

нодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг (за заявами всіх заявників).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження за заявою третього заявника (більш ніж 4 р. 7 м. 10 дн., перша інстанція) і п'ятого заявника (більш ніж 5 р. 6 міс. та 20 дн., перша інстанція) та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Визнано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю тримання під вартою під час судового розслідування за заявою першого заявника (більш ніж 3 р. 10 м. 17 дн.) і третього заявника (більш ніж 4 р. 7 м. 10 дн.), а також з огляду на наведення та повторення судами під час розгляду справи підстав, які з часом стали неналежними, нездійснення провадження з належною ретельністю, що призвело до надмірної тривалості тримання під вартою.

Визнано порушення п. 5 ст. 5 Конвенції за заявою першого заявника у зв'язку з відсутністю у національному законодавстві ефективного способу отримати відшкодування за порушення п. 3 ст. 5 Конвенції.

Інші скарги відхилено.

Розмір сатисфакції: 9 800 євро, 7 500 євро, 6 400 євро, 7 500 євро, 7 300 євро, 7 500 євро, 7 500 євро відшкоду-

вання *моральної та матеріальної шкоди* першому-сьомому заявникам відповідно, 250 євро *відшкодування судових витрат* першому заявнику.

Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження

13. Денисюк та інші проти України (Denysyuk and others v. Ukraine) від 11.04.2024, заяви №№ 24535/17, 35426/18, 10921/23, 14557/23

Заявники скаржились на надмірну тривалість цивільних проваджень (по справі першого заявника — 6 р. 6 міс. та 5 дн., три інстанції; другого — 6 р. 3 міс. та 15 дн., три інстанції; третього — 6 р. 9 міс. та 29 дн., три інстанції; четвертої — 8 р. 9 міс. та 11 дн., три інстанції).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю цивільних проваджень та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у націо-

нальному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 900 євро, 500 євро, 900 євро, 1 800 євро відшкодування *моральної та матеріальної шкоди* першому-четвертій заявникам відповідно.

Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк

14. Романенко проти України (Romanenko v. Ukraine) від 18.04.2024, заяви № 51010/13, 2843/16

У 2011 та 2013 роках заявник, журналіст, звернувся із двома інформаційними запитами до Краматорської міської ради.

У першому запиті він просив надати копії декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру міського голови та членів його сім'ї з метою висвітлення діяльності виконкому. У наданні інформації було відмовлено з посиланням на ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Зокрема, було зазначено, що оскільки посада міського голови належала до третьої категорії посад у системі органів місцевого самоврядування, його декларація вважалася такою, яка не містила публічну інформацію. Заявник оскаржив відмову, однак суди підтримали позицію розпорядника інформації.

У другому запиті заявник також просив надати копії декларацій міського голови та деяких інших посадових осіб міської ради без зазначення мети отримання інформації. Запит було залишено без задоволення, оскільки, на думку розпорядника, відповідно до частини шостої ст. 6 Закону «Про доступ до публічної інформації» публічною була лише фінансова інформація, яка містилась в документі, а не сам документ. Суди частково задовольнили позов заявника, зокрема, зобов'язали міську раду надати відкрити за режимом доступу інформацію з декларацій, однак не самі копії таких декларацій.

Суд визнав, що мало місце втручання у право заявника за ст. 10 Конвенції згідно встановлених його практикою критеріїв, зокрема: 1) Роль заявника як журналіста передбачає право вимагати доступ до інформації, яка знаходиться у володінні органів державної влади. 2) Доступ до інформації про отримані державними службовцями доходи сприяє прозорості діяльності органів державної влади й тому така інформація становить суспільний інтерес. 3) Щодо першого запиту метою отримання інформації було зазначено необхідність висвітлення діяльності виконкому. Щодо другого запиту в цілому законодавство не вимагало зазначення мети звернення, водночас, з огляду на характер запитуваної інформації мета її отримання мала бути очевидною для органів влади. 4) Доказів необхідності залучення додаткових зусиль для збору запитуваної заявником інформації не було, і, відповідно, вона відповідала критерію готової та доступної.

Щодо першого запиту національні суди посилалися на положення частини шостої ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», згідно з якою лише декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру осіб, які займали виборні посади, а також державних службовців органів місцевого самоврядування першої або другої категорії були інформацією з необмеженим доступом. Враховуючи, що міські голови обираються загальним голосуванням, на думку ЄСПЛ, було б розумно зробити висновок із цього формулювання, що посада міського голови підпадала

під першу категорію, тобто «виборні посади», і саме у цьому полягала позиція заявника, яку також підтримав місцевий суд. Однак, апеляційний суд зосередив увагу на тому, що міський голова був посадовою особою органу місцевого самоврядування, і така посада належала до третьої категорії згідно Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування в Україні». При цьому, апеляційний суд не пояснив, чому міського голову не можна було вважати особою, яка займає виборну посаду в органах влади, а також не посилався на інші нормативно-правові акти чи практику, в яких пояснювалися б відповідні поняття.

Разом з тим, суди не розглядали жодних інших аспектів справи, зокрема, співвідношення між інтересом заявника в доступі до суспільно необхідної інформації та будь-яким іншим інтересом, серед іншого, можливою необхідністю захисту приватного життя відповідних осіб. Встановлення такого балансу вимагалося самим національним законодавством, а саме ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», згідно з яким будь-яке обмеження доступу до інформації мало оцінюватися в контексті трьох визначених в ній критеріїв.

Щодо другого запиту національні органи, в тому числі суди, погодилися, що згідно ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» в редакції на час подій інформація фінансового характеру з декларацій посадових осіб органів місцевого самоврядування була публічною (на відміну від іншої, конфіденційної інформації, яка також містилася в деклараціях). При цьому, частина сьома ст. 6 цього Закону передбачала, що обмеженню підлягала інформація, а не весь документ, і якщо документ містив як інформацію з обмеженим

доступом, так і з необмеженим, мала бути надана інформація з необмеженим доступом. Проаналізувавши вказані положення, національні суди надали заявнику доступ лише до інформації з декларацій з необмеженим доступом, а не до самих документів. На думку Суду, попри дещо заплутане формулювання частини сьомої ст. 6, вказаний підхід не можна було назвати явно необґрунтованим. Проте Суд вважав, що підхід національних судів був надто формалістичним та обмежувальним, оскільки, в принципі, мала існувати можливість задовольнити запит заявника, наприклад, шляхом надання декларацій із видаленими персональними даними з метою збереження прав відповідних осіб відповідно до ст. 8 Конвенції.

Хоча оприлюднення у медіа копій декларацій або інформації фінансового характеру з них могло бути важливим фактором для оцінки пропорційності (залежно від фактичної форми, в якій вони оприлюднювалися), Суд не взяв цього до уваги, оскільки жодна зі сторін не надала посилань або копії таких публікацій.

З огляду на вказане обмеження свободи вираження поглядів заявника не було пропорційним законній меті, яка переслідувалася.

Отже, **мало місце порушення ст. 10 Конвенції** за двома запитами заявника.

Встановлення порушення визнано достатньою справедливою сатисфакцією будь-якої *моральної шкоди*, завданої заявнику.

Ключові слова: доступ до інформації, фінансовий стан посадових осіб, пропорційність

15. Усаченко та інші проти України (Usachenko and others v. Ukraine) від 25.04.2024, заява № 69557/13

У 2003 році перший заявник, пані Т., її донька (друга заявниця) та її свекор (третій заявник) їхали разом в автомобілі, коли від вантажівки, що їхала попереду, відірвалося колесо. Щоб уникнути зіткнення, перший заявник, який керував автомобілем, повернув вліво та виїхав на смугу зустрічного руху, спричинивши зіткнення з іншим автомобілем. Пані Т. та один пасажир іншого автомобіля загинули, всі інші отримали тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості. Водія вантажівки визнали винним у порушенні правил безпеки експлуатації транспортного засобу, що призвело до загибелі декількох осіб. Вирок декілька разів скасовували, а справу направляли на розслідування (зокрема, з метою оцінки поведінки першого заявника) та новий судовий розгляд (в тому числі у зв'язку з необхідністю призначення додаткової технічної експертизи). Неодноразово судові засідання відкладалися у зв'язку з неявкою свідків. У 2014 році суд призначив нову судово-медичну експертизу у справі. Згідно з повідомленням на сайті суду,

у зв'язку з початком збройного конфлікту в області роботу суду було призупинено, а підсудність справ була визначена за іншим судом. Заявники стверджують, що матеріали їхньої справи не були передані до Артемівського міськрайонного суду, і вони були позбавлені можливості вимагати відновлення матеріалів справи, оскільки не було ухвалено жодного рішення суду.

Ключові аспекти: неодноразове повернення справи на додаткове розслідування внаслідок невжиття слідчими достатніх заходів; відсутність ретельності та оперативності підірвала здатність органів державної влади встановити обставини справи.

Визнано порушення п. 1 ст. 2 Конвенції у зв'язку з непроведенням ефективного розслідування дорожньо-транспортної пригоди.

Розмір сатисфакції: 6 000 євро відшкодування моральної шкоди кожному заявнику.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода без участі представників держави, ефективне розслідування

16. Ярош та інші проти України (Yarosh and others v. Ukraine) від 25.04.2024, заяви №№ 3479/22, 57696/22, 9077/23, 12940/23, 15334/23, 15457/23, 15722/23

Заявники скаржились на надмірну тривалість кримінальних проваджень (по справі першого заявника — більше ніж 12 р. 1 міс. та 26 дн., дві інстанції; другого — більше ніж 5 р. 1 міс. та 21 дн., перша інстанція; третього — більше 18 р. 1 міс. та 8 дн., дві інстанції; четвертого — 16 р. 8 міс. та 12 дн., дві інстанції; п'ятого — 6 р. 9 міс. та 28 дн., три інстанції; шостого — більше ніж 14 р. 2 міс. та 20 дн., перша інстанція; сьомої — більше ніж 4 р. 4 міс. та 1 дн., перша інстанція).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінальних проваджень та

порушення ст. 13 Конвенції з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Інші скарги відхилені.

Розмір сатисфакції: 4 200 євро, 1 500 євро, 7 800 євро, 7 200 євро, 900 євро, 6 600 євро та 1 200 євро відшкодування *матеріальної та моральної шкоди* першому-сьомій заявникам відповідно.

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк

17. Яковенко та інші проти України (Yakovenko and others v. Ukraine) від 25.04.2024, заяви №№ 1319/23, 1774/23, 10417/23, 25650/23, 25653/23, 28984/23, 30248/23

Заявники скаржились на надмірну тривалість кримінальних проваджень (по справі першого заявника — більше ніж 11 р. 16 дн., дві інстанції; другого — 12 р. 2 міс. та 27 дн., дві інстанції; третього — більше ніж 7 р. 5 міс. та 21 дн., дві інстанції; четвертого — 5 р. 7 міс., дві інстанції; п'ятого — 8 р. 5 міс. та 10 дн., три інстанції; шостого — більше 14 р. 11 міс. та 20 дн., перша інстанція; сьомого — більше ніж 9 р. 1 міс. та 28 дн., перша інстанція).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінальних проваджень та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність

у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Інші скарги відхилені.

Розмір сатисфакції: 3 600 євро, 4 200 євро, 1 800 євро, 1 500 євро, 1 200 євро, 7 200 євро та 3 600 євро відшкодування *матеріальної та моральної шкоди* першому-сьомому заявникам відповідно.

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк

18. Новосьолов проти України (Novosyolov v. Ukraine) від 25.04.2024, заяви №№ 54109/22, 25459/23

Визнано порушення порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю тримання під вартою під час досудового провадження (наведення судами підстав, які з часом стали неналежними; нездійснення провадження з належною ретельністю під час тримання під вартою).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження (більш ніж 3 р. 11 м. та 9 дн., перша інстанція) та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою у Дніпровській установі виконання покарань № 4 (переповненість, від-

сутність або обмежений доступ до душу, цвіль або бруд у камері, відсутність свіжого повітря, низька якість питної води, відсутність або погана якість постільної білизни, відсутність або недостатня кількість продуктів харчування, низька якість продуктів харчування тощо) та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 5 200 євро відшкодування *моральної та матеріальної шкоди* заявнику, 250 євро *відшкодування судових витрат* представнику заявника.

Ключові слова: надмірна тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження

19. Чуприна та інші проти України (Chupryna and others v. Ukraine) від 25.04.2024, заяви №№ 22896/22, 57889/22, 24931/23, 28647/23, 29583/23

Скарги заявників, в основному, стосувались неналежних умов тримання під вартою (переповненість, відсутність або обмежений доступ до душі, пасивне паління, відсутність гігієнічних засобів, відсутність або неналежна якість постільної білизни, відсутність або недостатня кількість прогулянок на свіжому повітрі, відсутність або погана якість постільної білизни, погана якість питної води, низька якість продуктів харчування, відсутність або недостатня кількість продуктів харчування, цвіль, гризуни та комахи в камері тощо), зокрема, у Дніпровській установі виконання покарань № 4, Київському слідчому ізоляторі, Ладижинській виправній колонії № 39, Харківському слідчому ізоляторі.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг (за заявами всіх заявників).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження за заявою першого заявника (6 р. 9 м. 25 дн., дві інстанції)

і другого заявника (6 р. 11 міс. та 25 дн., дві інстанції) та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Визнано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю тримання під вартою під час досудового розслідування за заявою першого заявника (майже 2 р.), а також з огляду на те, що не було розглянуто можливість застосування інших запобіжних заходів, інших заходів для забезпечення явки у судові засідання.

Інші скарги відхилено.

Розмір сатисфакції: 9 800 євро, 8 700 євро, 4 900 євро, 4 700 євро, 4 000 євро відшкодування *моральної та матеріальної шкоди* першому-п'ятому заявникам відповідно, 250 євро *відшкодування судових витрат* першому заявнику.

Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження

20. Вольський та інші проти України (Volsky and others v. Ukraine) від 16.05.2024, заяви №№ 49047/18, 27452/22, 11173/23, 26960/23, 32772/23, 32823/23

Заявники скаржились на надмірну тривалість цивільних проваджень (по справі першого заявника — 8 р. 2 міс. та 13 дн., три інстанції; другого — 15 р. 10 міс. та 22 дн., три інстанції; третьої — 7 р. 3 міс. та 3 дн., три інстанції; четвертої — 7 р. 11 міс. та 5 дн., три інстанції; п'ятого — 7 р. 1 міс. та 21 дн., три інстанції; шостого — 8 р. та 20 дн., три інстанції).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю цивільних проваджень та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у націо-

нальному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 1 200 євро, 6 000 євро, 900 євро, 1 200 євро, 900 євро, 1 200 євро відшкодування *моральної та матеріальної шкоди* першому-шостому заявникам відповідно.

Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк

21. Сайгозієв та Голощапов проти України (Saygozyev and Goloshchapov v. Ukraine) від 16.05.2024, заяви №№ 39693/19, 45218/22

Визнано порушення порушення п. 1 ст. 5 Конвенції у зв'язку з незаконним триманням під вартою заявників (тримання під вартою не охоплюється жодним рішенням суду; незадокументоване позбавлення свободи або затримка у складанні протоколу затримання; відсутність законних підстав для затримання без попередньої ухвали суду).

Розмір сатисфакції: по 1 800 євро відшкодування *моральної шкоди* та по 250 євро *відшкодування судових витрат* кожному заявнику.

Ключові слова: незаконне тримання під вартою, незадокументоване позбавлення свободи

22. Бригинець та інші проти України (Brygynets and others v. Ukraine) від 16.05.2024, заяви №№ 17492/23, 26871/23, 26874/23

Скарги заявників, в основному, стосувались неналежних умов тримання під вартою (переповненість, відсутність приватності під час користування туалетом, пасивне паління, камера заражена паразитами/гризунами, відсутність свіжого повітря, відсутність або неналежна якість гігієнічних засобів, відсутність або погана якість постільної білизни, цвіль або бруд у камері, відсутність або обмежений доступ до душу тощо), зокрема, у Житомирській установі виконання покарань № 8, Київському слідчому ізоляторі.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному зако-

нодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг (за заявами всіх заявників).

Визнано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю тримання під вартою під час досудового розслідування за заявою першого заявника (1 р. 9 міс. та 2 дн.).

Інші скарги відхилено.

Розмір сатисфакції: 8 300 євро, 7 000 євро, 7 500 євро відшкодування *моральної* та *матеріальної шкоди* першому-третьому заявникам відповідно, 250 євро *відшкодування судових витрат* першому заявнику.

Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання

23. Андросчук та інші проти України (Androshchuk and others v. Ukraine) від 16.05.2024, заяви №№ 31982/22, 14657/23, 17261/23, 17301/23, 20654/23

Визнано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю тримання під вартою під час досудового розслідування (по справі першого заявника — 2 р. 4 міс. та 19 дн.; другого — 1 р. 5 міс. та 16 дн.; третьої — більше ніж 5 р. 9 міс. та 1 дн.; четвертого — більше ніж 7 р. 5 міс. та 22 дн.; п'ятого — більше ніж 4 р. 10 міс. та 3 дн.), а також з огляду на використання припущень у зв'язку з відсутністю будь-яких обґрунтованих підстав щодо ризиків втечі або перешкоджання правосуддю, наведення та повторення судами під час розгляду справи підстав, які з часом стали неналежними, спільні для декількох осіб рішення про тримання під вартою, постійне посилення на характер пред'явлених обвинувачень, не розглянуту можливість застосування інших запобіжних заходів для забезпечення явки у судові засідання, здійснення провадження з неналежною ретельністю призвело до тривалого тримання під вартою.

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження за заявою третього заявника (5 р. 10 м. 26 дн., перша інстанція) і п'ятого заявника (5 р., перша інстанція) та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Інші скарги відхилено.

Розмір сатисфакції: 1 500 євро, 1 000 євро, 3 900 євро, 3 000 євро, 3 900 євро відшкодування *моральної* та *матеріальної шкоди* першому-п'ятому заявникам відповідно, по 250 євро *відшкодування судових витрат* першому-третьому та п'ятому заявникам.

Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження

24. Мицьк та Кравчук проти України (Mytsyk and Kravchuk v. Ukraine) від 16.05.2024, заява № 51984/17

У 2015 році заявники, адвокати, підписали договір з пані К., згідно з яким вони мали надавати правову допомогу її чоловікові під час кримінального провадження за фактом отримання хабаря. Вони прибули до будинку свого клієнта, щоб бути присутніми під час обшуку, який вже розпочався. Однак їм не дозволили зайти до будинку та вивели їх з приміщення всупереч їхній волі. Згідно з твердженнями заявників це було зроблено в жорстокий і насильницький спосіб. Стверджувалось, що працівники правоохоронних органів

схопили їх за передпліччя та потягли до виходу, у тому числі їх тягнули вниз по крутих сходах. Коли заявники намагалися чинити опір, їм завдали удари по ліктях і руках. Вони надали відеозапис на підтвердження своїх заяв (частково відтворює описані події, в тому числі емоційну розмову заявників зі слідчим). Пізніше заявники прибули до відділку та представляли інтереси свого клієнта.

За вказаними обставинами заявники звернулись до прокуратури зі скаргою. Було відкрито кримінальне

провадження, в межах якого судово-медичний експерт оглянув заявників та зафіксував наявність синців та саден. Також було допитано слідчого по справі їх клієнта, який вказав, що заявників з приміщення вивели працівники Служби безпеки України. На численні запити слідчого по скарзі заявників служба відмовила у наданні інформації про відповідних працівників та їх допиті, оскільки така інформація була конфіденційною, а також відмовлялася провести службове розслідування. В подальшому справу неодноразово закривали та поновлювали (провадження триває).

Визнано порушення ст. 3 Конвенції в процесуальному аспекті, оскільки проведене розслідування по скарзі заявників не відповідало необхідному стандарту ефективності. Так, хоча безпосередня причетність працівників Служби безпеки України до події була беззаперечною, а наявний відеозапис вказував на можливі насильницькі наміри осіб, які, як вбачалося, були її працівниками, служба відмовилася як співпрацювати з прокуратурою, так і провести будь-яке власне розслідування цього питання. За таких обставин розслідування навряд чи призвело б до точного встановлення фактів або встановлення та за потреби покарання винних осіб. Крім того, протягом 4-ьох років не було здійснено жодної слідчої дії. Загалом через понад сім років після порушення кримінальної справи розслідування не дійшло жодних переконливих висновків.

Визнано, що не було порушення ст. 3 Конвенції в матеріальному аспекті, оскільки наявні у ЄСПЛ матеріали не надали можливості встановити поза розумним сумнівом, що заявники зазнали поводження, яке, як стверджувалося, суперечить ст. 3 Конвенції.

Відхилено скаргу заявників за ст. 8 Конвенції як несумісну за критерієм *ratione materiae*. Заявники не змогли довести, що оскаржуваний захід мав будь-які негативні наслідки для їхньої професійної діяльності. Щодо них не було порушено жодних дисциплінарних або кримінальних проваджень. Вони також не стверджували про репутаційну чи фінансову шкоду. Крім того, хоча їм не дозволили перебувати під час конкретної слідчої дії, заявники мали змогу представляти інтереси свого клієнта незабаром після вказаних подій у відділку. У цьому контексті негативні наслідки, якщо такі були, для їх приватного життя не перевищили рівень серйозності для порушення питання за ст. 8 Конвенції.

Розмір сатисфакції: по 1 800 євро відшкодування моральної шкоди кожному заявнику, 800 євро відшкодування судових витрат обом заявникам спільно на рахунок їх представника.

Ключові слова: адвокат, жорстоке поводження, ефективне розслідування

25. Мефедов проти України (Mefedov v. Ukraine) від 16.05.2024, заява № 33279/16

У травні 2014 року суд постановив ухвалу про поміщення заявника під варту в ході розслідування справи про масові заворушення у м. Одеса у цей період. Підставами для тримання його під вартою були тяжкість обвинувачень, а також ризик його переховування та перешкоджання кримінальному провадженню чи продовження злочинної діяльності й впливу на інших учасників провадження. Суд декілька разів продовжував строк тримання з посиланням на аналогічні підстави.

У березні 2015 року суд продовжив строк тримання під вартою до 24.05.2015 без зазначення будь-яких підстав. Ухвала оскарженню не підлягала.

У листопаді 2015 року суд ухвалою, яка також не підлягала оскарженню, суд продовжив строк тримання і передбачив можливість звільнення заявника під заставу як альтернативний запобіжний захід. Хоча заявник вніс заставу, його не було звільнено, оскільки того ж дня за клопотанням прокурора апеляційний суд своєю ухвалою зупинив виконання ухвали суду першої інстанції. Скарги заявника щодо звільнення були відхилені, а на клопотання прокурора суд першої інстанції взагалі виключив із резолютивної частини попередньої ухвали положення щодо можливості звільнення заявника під

заставу. Згодом тримання заявника продовжували на попередніх підставах, а потім замінили на домашній арешт. Врешті решт, суд першої інстанції визнав заявника невинуватим і звільнив його з-під варти. Триває апеляційне провадження.

Визнано порушення п. 1 ст. 5 Конвенції у зв'язку з незаконністю тримання заявника під вартою з 26 березня до 24 травня 2015 року.

Визнано порушення п. 1 ст. 5 Конвенції у зв'язку з незвільненням органами влади заявника 30 листопада 2015 року після внесення застави. Положення Кримінального процесуального кодексу України на час подій не передбачали процедури, за допомогою якої можна було б оскаржити рішення суду першої інстанції про продовження строку тримання обвинуваченого під вартою. Практика національних судів, на яку посилався Уряд, не могла вважатися доречною, оскільки вона стосувалась періодів (2017 та 2019 роки), які відбувались пізніше подій у цій справі. Так само не існувало законодавчої норми, яка б дозволяла призупинити виконання рішення суду щодо тримання обвинуваченого чи підозрюваного під вартою.

Визнано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з тривалим і необґрунтованим триманням заявника під вартою. Заявник був позбавлений свободи з дня поміщення під варту 06.05.2014 до визнання його невинуватим 18.09.2017 (понад 3 р. і 4 міс.).

Визнано порушення п. 5 ст. 5 Конвенції у зв'язку з відсутністю ефективного і забезпеченого правового

санкцією права на відшкодування у зв'язку з триманням його під вартою у супереч п. 1 і п. 3 ст. 5 Конвенції.

Розмір сатисфакції: 3 900 євро відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: тримання під вартою, строк тримання під вартою, звільнення після застави

26. Алексеєнко проти України (Alekseyenko v. Ukraine) від 16.05.2024, заява № 44050/12

У 1999 року суд задовольнив позов заявника до колективного підприємства «Костянтинівська госпрозрахункова автоколона», встановивши, що останнє несло відповідальність за безстроково встановлену інвалідність заявника другої групи, та зобов'язав виплачувати заявнику суму у розмірі 341,53 грн. щомісяця безстроково як відшкодування втраченого доходу та компенсації за додатковий побутовий догляд. Оскільки у 2002 році виконання зазначеного рішення було зупинено, заявник подав позов до суду, яким у 2006 році було визнано неправомірною бездіяльність виконавчої служби. Відповідне рішення набрало законної сили. У 2008 році підприємство за клопотанням податкового органу було ліквідовано. Заявник знову звернувся до суду з позовом про відшкодування шкоди у зв'язку бездіяльністю виконавчої служби. Його вимогу про виплату моральної шкоди було задоволено, але відхилено вимогу про відшкодування матеріальної шкоди. Зокрема, суд першої інстанції вказав, що відповідно до чинного законодавства виконавчу службу не можна було зобов'язати сплатити суму, присуджену рішенням суду щодо третьої особи, як покарання за невиконання нею цього рішення суду вчасно. Суди вищих інстанцій відхилили позовні вимоги заявника як щодо матеріальної, так і моральної шкоди, зазначивши, що визнання неправомірними дій виконавчої служби становило достатню

справедливу сатисфакцію його вимог про відшкодування моральної шкоди.

Згідно висновків національних судів в період з грудня 2002 року до вересня 2006 року виконавча служба не вчиняла жодних дій або її дії були неналежними. При цьому, ЄСПЛ не погодився з висновком апеляційного та касаційного судів, що такий висновок становив достатню справедливу сатисфакцію у контексті відшкодування моральної шкоди заявнику. Суд нагадав, що ухвалення рішення або вжиття заходів на користь заявника, в принципі, не є достатнім для того, щоб позбавити його статусу «потерпілого», якщо тільки національні органи влади прямо або по суті не визнали наявність порушення Конвенції та не надали відшкодування шкоди за таке порушення.

Таким чином, **було визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції**.

Постановлено, що не було потреби розглядати прийнятність та суть скарг за ст. 13 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Розмір сатисфакції: 2 100 євро відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: невиконання рішення суду, відшкодування за бездіяльність виконавчої служби

27. Рутіков проти України (Rytikov v. Ukraine) від 23.05.2024, заява № 52855/19

В рамках кримінального провадження органи влади провели обшук у готельному номері, в якому мешкали на той час заявник та його діловий партнер. Згідно з протоколом обшуку, було вилучено ноутбук та мобільні телефони. Після завершення обшуку слідчий заарештував заявника за підозрою у зберіганні, збуті та розповсюдженні порнографічних матеріалів, вчинених групою осіб. Арешт було здійснено без попереднього рішення суду. Того ж дня прокурор звернувся до місцевого суду з клопотанням про його затримання. Суд відхилив клопотання та помістив заявника під домашній арешт у нічний час. Пізніше суд ухвалив рішення про

зміну запобіжного заходу на звільнення під особисте зобов'язання.

Під час прес-конференції щодо кримінального провадження відносно заявника представники Служби безпеки України заявили, що він був засуджений американськими судами, мав два паспорти на різні імена, організував незаконну діяльність. За позовом заявника про наклеп суди в цивільному провадженні визнали вказані заяви неправдивими та такими, що завдавали шкоди його честі та гідності.

Визнано порушення п. 1 ст. 5 Конвенції. Зокрема, у протоколі про арешт заявника без ухвали суду місти-

лося посилання на ч. 1 ст. 208 Кримінального процесуального кодексу України та було зазначено, що заявника було заарештовано «після вчинення злочину за показаннями очевидця чи потерпілого або за наявністю явних ознак того, що він щойно вчинив злочин». При цьому, відповідно до ч. 5 цієї статті протокол про затримання особи повинен містити підстави для такого затримання. Однак, ні протокол арешту заявника, ні протокол обшуку готельного номеру не містили жодної конкретної інформації та посилань на конкретні обставини для пояснення, який злочин вчинив заявник до свого арешту, або які ознаки чітко вказували на те, що він щойно вчинив злочин. Таким чином, не можна було стверджувати, що органи влади зіштовхнулися з невідкладною ситуацією, яка підпадає під один з винятків, передбачених ч. 1 ст. 208 Кримінального процесуального кодексу України, таких як, наприклад, затримання особи на *flagrante delicto*.

Визнано порушення п. 5 ст. 5 Конвенції. Питання компенсації за незаконне затримання регулюється Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». Оскільки арешт заявника формально відповідав законодавству, він не міг вимагати компенсації у зв'язку з цим на національному рівні. Крім того, в Україні не існує законодавчо передбаченої процедури для порушення провадження з метою отримання компенсації за позбавлення волі, визнане ЄСПЛ таким, що порушує один з інших пунктів ст. 5 Конвенції. Таким чином, у цій справі не було дотримано вимоги п. 5 ст. 5 Конвенції, а саме забезпечення з достатнім ступенем визначеності

ефективного здійснення гарантованого права на компенсацію.

Відхилено скаргу за п. 2 ст. 6 Конвенції у зв'язку з невичерпанням національних засобів юридичного захисту. По-перше, заявник не стверджував, що використав кримінально-правовий засіб юридичного захисту за такою скаргою, а саме не порушував питання в ході кримінального розслідування. По-друге, на думку Суду, в Україні цивільно-правовий засіб захисту може, в принципі, бути ефективним способом розгляду скарги, пов'язаної із стверджуваними упередженими заявами, зробленими щодо кримінального провадження, як окремо, так і в поєднанні з кримінально-правовим засобом захисту. Водночас, в цивільному провадженні пронаклеп всі заяви Служби безпеки України щодо заявника були визнані неправдивими. Він міг би отримати відповідну компенсацію, однак не вимагав її у такому провадженні. При цьому, ініціюючи цивільне провадження, заявник не посилався на своє право на презумпцію невинуватості. Лише під час провадження у Верховному Суді він вперше висунув додатковий аргумент про те, що посадові особи Служби безпеки України визнали його винним у вчиненні злочинів. Таким чином, заявник не порушував питання про порушення його презумпції невинуватості в достатній мірі ні в кримінальному, ні в цивільному провадженні.

Розмір сатисфакції: 1 800 євро відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: незаконне затримання, затримання без ухвали суду, обґрунтованість протоколу про арешт, презумпція невинуватості

28. Василенко та інші проти України (Vasylenko and others v. Ukraine) від 06.06.2024, заяви №№ 3938/23, 34556/23, 35271/23

Скарги заявників стосувались неналежних умов тримання під вартою (переповненість, постійне електричне світло, нестача свіжого повітря, відсутність або недостатня кількість фізичних вправ на свіжому повітрі, відсутність приватного туалету, відсутність або обмежений доступ до душу, відсутність приватності під час користування туалетом, пасивне паління, неналежна якість продуктів харчування, камера заражена паразитами/гризунами, відсутність свіжого повітря, цвіль або бруд у камері тощо), зокрема, у Житомирській установі виконання покарань № 8, Київській установі виконання

покарань, Роменській установі виконання покарань № 56.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг (за заявами всіх заявників).

Розмір сатисфакції: 7 500 євро, 4 700 євро, 7 500 євро відшкодування моральної та матеріальної шкоди першому-третьому заявникам відповідно.

Ключові слова: тримання під вартою, умови тримання

29. Ткаченко та Мілінчук проти України (Tkachenko and Milinchuk v. Ukraine) від 06.06.2024, заяви №№ 49105/18, 4992/23

Визнано порушення порушення п. 1 ст. 5 Конвенції у зв'язку з незаконним триманням під вартою заявників (по справі першого заявника — відсутність правових підстав для арешту без попереднього рішення суду; другого — звільнення з під варті із затримкою).

Визнано порушення порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження за заявою другого заявника (більше ніж 9 р. 4 міс. та 17 дн., три інстанції) та **ст. 13 Конвенції**

з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 2 300 євро відшкодування моральної шкоди другому заявнику.

Ключові слова: незаконне тримання під вартою, звільнення з під варті із затримкою, тривалість кримінального провадження

30. Слободянюк та Кравцова проти України (Slobodyanyuk and Kravtsova v. Ukraine) від 06.06.2024, заяви №№ 53602/22, 10581/23, 17275/23

Визнано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю тримання під вартою під час досудового розслідування (по справі першого заявника — більше ніж 3 р. 5 міс. та 26 дн.; другої — 1 р. 3 міс. та 13 дн., 9 міс. та 25 дн.), а також з огляду на використання припущень у зв'язку з відсутністю будь-яких обґрунтованих підстав щодо ризиків втечі або перешкодження правосуддю, наведення та повторення судами під час розгляду справи підстав, які з часом стали неналежними, здійснення провадження з неналежною ретельністю призвело до тривалого тримання під вартою.

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження за заявою другої заявниці (8 р. 1 м. 15 дн., три інстанції).

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою у Дніпровській установі виконання покарань № 4 за заявою першого

заявника (переповненість, відсутність або обмежений доступ до душі, цвіль або бруд у камері, відсутність свіжого повітря, відсутність або погана якість постільної білизни, відсутність або недостатність гігієнічних засобів тощо) та **ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Інші скарги відхилено.

Розмір сатисфакції: 5 000 євро, 1 700 євро відшкодування моральної та матеріальної шкоди першому-другій заявникам відповідно, по 250 євро відшкодування судових витрат кожному заявнику.

Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження

31. Баран та інші проти України (Baran and others v. Ukraine) від 06.06.2024, заяви №№ 1229/18, 45633/20, 8590/22, 4593/23, 19205/23, 20653/23, 21553/23, 23313/23, 27320/23

Заявники скаржились на надмірну тривалість цивільних проваджень (по справі першого заявника — 5 р. 11 міс. та 25 дн., перша інстанція; другої — 14 р. 4 міс. та 16 дн., три інстанції; третьої — 6 р. 5 міс. та 4 дн., дві інстанції; четвертої — 8 р. 2 міс., три інстанції; п'ятого — більше ніж 5 р. 6 міс. та 23 дн., дві інстанції; шостого — 6 р. 9 міс. та 24 дн., три інстанції; сьомого — 6 р. 6 міс. та 16 дн., три інстанції; восьмої — 6 р. 5 міс. та 23 дн., три інстанції; дев'ятого — 8 р. та 29 дн., три інстанції).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю цивільних проваджень та пору-

шення ст. 13 Конвенції з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 1 800 євро, 4 800 євро, 1 100 євро, 1 200 євро, 1 500 євро, 900 євро, 900 євро, 500 євро та 1 200 євро відшкодування моральної та матеріальної шкоди першому-дев'ятому заявникам відповідно.

Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк

32. Швайковський та Самойленко проти України (Shvaykovskyy and Samoylenko v. Ukraine) від 06.06.2024, заяви №№ 12387/17, 22431/21

У 2013 році *першого заявника* побили дві особи. Після побиття заявника одразу госпіталізували. Було відкрито кримінальне провадження, але згодом закрито у зв'язку з відсутністю ознак кримінального правопорушення. Суд скасував постанову, оскільки було виявлено низку недоліків під час здійснення провадження, зокрема: i) слідчий не перевіряв достовірність показань стверджуваних нападників; ii) не було встановлено свідків, які б підтвердили твердження заявника про побиття; iii) працівники поліції, які були присутні на місці перед інцидентом, так і не були допитані; iv) не було оглянуто місце події; v) не було перевірено твердження заявника про підміну його власноручно написаних пояснень у матеріалах справи. В подальшому справу ще раз було закрито за відсутністю складу правопорушення, а пізніше — у зв'язку з відсутністю доказів та неможливістю їх збору. Позов заявника про відшкодування шкоди було відхилено судами, оскільки він не довів наявності незаконних дій або бездіяльності поліції та не обґрунтував заявлені суми.

Ключові аспекти: невжиття необхідних заходів для ретельного розслідування справи; необґрунтовані та значні періоди бездіяльності; недоліки, які визнали самі національні органи.

У 2018 році *другий заявник* отримав струс головного мозку під час сварки за участю М.О. та М.Л. Було розпочато кримінальне провадження. Судово-медична експертиза кваліфікувала тілесні ушкодження як легкі. Слідчий допитав заявника, М.О. та М.Л., після чого провадження було закрито, оскільки було встановлено, що тілесні ушкодження заявника виникли внаслідок двостороннього фізичного конфлікту з М.О. та відсутності умислу з боку останнього. Справу декілька разів закривали, однак суди поновлювали провадження, встановивши недоліки в провадженні.

Ключові аспекти: безпідставні постанови про закриття або зупинення розслідування; недоліки, які визнали самі національні органи.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неефективним розслідуванням випадків жорстокого поводження, вчиненого приватними особами.

Розмір сатисфакції: по 3 000 євро відшкодування моральної шкоди кожному заявнику.

Ключові слова: ефективне розслідування, жорстоке поводження, вчинене приватними особами

33. Лисенко та інші проти України (Lysenko and others v. Ukraine) від 06.06.2024, заяви №№ 41399/15, 2637/17, 42164/21

У 2011 році приватна особа, С., вдарила *першого заявника* в обличчя, в результаті чого він отримав тілесні ушкодження середньої тяжкості. Було відкрито кримінальне провадження. При цьому заявник заявляв про упередженість слідчого, оскільки начальник міліції був близьким родичем С. Справу було закрито за відсутністю складу правопорушення. Постанову було скасовано як передчасну, оскільки слідчий не вжив жодних заходів для встановлення фактичних обставин справи, осіб, причетних до інциденту, а також не надав належної оцінки доказам у справі. Заявник неодноразово просив слідчого допитати свідків у справі, але безрезультатно. Вказівки прокурора з цього приводу також не були виконані. За скаргою заявника суд визнав бездіяльність слідчого та зобов'язав розглянути клопотання заявника. Справу в подальшому закривали декілька разів. Заявник помер, його інтереси представляла донька.

Ключові аспекти: невжиття необхідних заходів для ретельного розслідування справи; безпідставні постанови про закриття або зупинення розслідування; загальний затяжний характер розслідування та судового розгляду; недоліки, які визнали самі національні органи.

У 2006 році *друга заявниця* побилася зі своєю невісткою Д., яка, як стверджувалось, вдарила її сапою по голові. Заяви заявниці про порушення кримінальної справи правоохоронні органи декілька разів відхиляли аж поки, судово-медична експертиза встановила, що заявниця отримала тілесні ушкодження середньої тяжкості. Заявниця подала цивільний позов в кримінальному провадженні щодо відшкодування моральної та матеріальної шкоди. Суд закрив кримінальну справу та звільнив Д. від кримінальної відповідальності у зв'язку з відсутністю суспільної небезпеки злочину. Рішення було скасовано, а справу направлено на новий розгляд. Після цього суд знову звільнив Д. від кримінальної відповідальності на підставі того, що за неї поручився колектив підприємства. Рішення знову було скасовано, а справу направлено на додаткове розслідування. Врешті решт, суд закрив справу за спливом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. При цьому, Д. визнала свою провину та була звільнена від кримінальної відповідальності. Апеляційний суд залишив рішення без змін.

Ключові аспекти: нежиття необхідних заходів для ретельного розслідування справи; загальний затяжний характер розслідування та судового розгляду; недоліки, які визнали самі національні органи.

У 2012 році *третій заявник* отримав легкі тілесні ушкодження після того як, як стверджувалося, його двічі вдарив Л. (удар в область носа та додатковий удар в обличчя, внаслідок чого заявник впав і вдарився головою об батарею системи опалення). Кримінальне провадження неодноразово закривали з огляду на показання двох свідків, які стверджували, що Л. просто впав на заявника. Врешті решт, справу було закрито за спливом строків давності для притягнення до відповідальності.

Ключові аспекти: нежиття необхідних заходів для ретельного розслідування справи; безпідставні постанови про закриття або зупинення розслідування; недоліки, які визнали самі національні органи.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неефективним розслідуванням випадків жорстокого поводження, вчиненого приватними особами.

Розмір сатисфакції: по 3 000 євро відшкодування моральної шкоди другій та третьому заявнику, 250 євро відшкодування судових витрат другій заявниці.

Ключові слова: ефективне розслідування, жорстоке поводження, вчинене приватними особами

34. Л.Т. проти України (L.T. v. Ukraine) від 06.06.2024, заява № 13459/15

У присутності адвоката К., якого запросив слідчий, заявниці було пред'явлено обвинувачення в умисному нанесенні легких тілесних ушкоджень пані Н. (Пані Н. заявляла, що заявниця переслідувала її чоловіка). Заявниця під час допиту заперечувала обвинувачення. У ході розслідування слідчий допитав потерпілу і свідків та провів відтворення обстановки події без участі заявниці. Також було замовлено судово-психіатричну експертизу відносно заявниці, згідно висновків якої вона страждала на хронічну параноїдну шизофренію, була нездатна усвідомлювати свої дії та керувати ними і стан її здоров'я вимагав поміщення її до психіатричної лікарні. Заявниця стверджувала, що висновок експертизи для ознайомлення їй надано не було. Вона дізналась про нього, як і про ознайомлення з матеріалами справи її адвокатом К., лише під час подальшого судового провадження. В свою чергу, прокурор відмовив їй у ознайомленні з матеріалами справи, оскільки вона була особою, щодо якої запитуються примусові заходи медичного характеру, відповідно мала діяти через свого захисника. Заявниця звернулася з вимогою про заміну захисника. Було призначено адвоката Д., яка під час розгляду справи по суті не оскаржувала допустимості жодного із доказів, не надавала жодних заперечень чи зауважень. Врешті решт, суд визнав заявницю винною та постановив, що вона підлягала примусовому психіатричному лікуванню. Адвокат вирок в апеляційному порядку не оскаржувала. Подальші скарги, яка заявниця подавала особисто, були відхилені. Заявниця була півроку на примусовому лікуванні, після чого її було звільнено за відсутністю подальшої потреби.

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки судовий розгляд, проведений за відсутності заявниці, не відповідав вимогам справедливості. Суд нагадав, що, хоча право бути заслуханим у суді не є абсолютним, воно посідає настільки важливе місце в демократичному суспільстві і має таку фундаментальну цінність для

захисту особи від свавілля з боку державних органів, що сам факт того, що особа страждає на психічне захворювання або визнана недієздатною, не може автоматично призвести до повного виключення можливості здійснення цього права. Саме вразливість психічно хворого підсудного повинна посилювати необхідність підтримки його прав.

У цій справі на етапі допиту свідків в судовому провадженні по суті суд прийняв рішення про розгляд справи без участі заявниці, оскільки допиту підлягала неповнолітня особа. Однак, після допиту такого свідка заявницю не допустили до подальшого розгляду справи. Присутнім був лише її адвокат Д. Таким чином, їй не було надано можливості особисто оскаржити висунуті проти неї обвинувачення та висновок про необхідність госпіталізації до психіатричного закладу, а також надати відповідні докази. Крім того, заявниця була позбавлена права на ознайомлення з матеріалами справи. При цьому, психічний розлад заявниці на цих етапах провадження ще не був підтверджений судом. Хоча дійсно згідно чинного на час подій законодавства присутність заявниці не була обов'язковою, вона була передбачена, якщо стан її психічного розладу дозволяв їй брати участь у провадженні, тобто не перешкоджав розгляду справи (ст. 512 Кримінально-процесуального кодексу України, 1960 р.). Однак, суд взагалі не оцінював здатність заявниці постати перед судом. Крім того, сам Уряд не стверджував, що суд мав будь-які докази, які б переконливо доводили, що поведінка або психічний стан заявниці перешкоджали їй викласти свою позицію у відкритому судовому засіданні та належним чином представляти свої інтереси. На думку Суду, не дивлячись на якість правової допомоги, присутність адвоката під час провадження не могла компенсувати нездатність заявниці викласти свою власну позицію, поставши перед судом.

Визнано порушення п. 1 та пп. с п. 3 ст. 6 Конвенції з огляду на якість правової допомоги та відсутність належної обачності з боку національних судів у цьому контексті. Суд зазначив, що хоча ефективність правової допомоги не обов'язково вимагає проактивного підходу з боку адвоката, а якість правових послуг не можна виміряти кількістю заяв або заперечень, поданих адвокатом до суду, явно пасивна поведінка може принаймні викликати серйозні сумніви щодо ефективності захисту. Це особливо актуально, якщо обвинувачений рішуче заперечує обвинувачення та оскаржує докази або не може бути присутнім на судовому засіданні та забезпечити свій особистий захист.

Так, по-перше, обидва призначені адвокати були по суті пасивними та не діяли в найкращих інтересах заявниці. Матеріали справи не свідчать, що адвокат Д. оскаржувала прийнятність будь-яких доказів або подавала будь-які заяви чи зауваження в її інтересах на будь-якій стадії провадження, незважаючи на те, що сама заявниця послідовно заперечувала звинувачення та результати судово-психіатричної експертизи і спосіб її проведення. В дебатах адвокат Д. заявила, що не мала жодних додаткових пояснень, і залишила вирішення питання на розсуд суду, посилаючись на висновок експертизи та власний досвід спілкування із заявницею (час виступу менше 1 хв.). Також адвокат Д. не лише не подала апеляцію, але й приєдналася до прокурора, виступаючи за припинення апеляційного провадження, розпочатого особисто заявницею, та не зважаючи на важливість порушених питань та наявність підстав для оскарження. Таким чином, недоліки в правовій допомозі були особливо примітними та завдали шкоди, враховуючи неспроможність заявниці виправити чи будь-яким чином зменшити негативний вплив такої допомоги на результати провадження проти неї.

По-друге, неспроможність адвокатів надати ефективну допомогу заявниці була очевидною. Заявниця зверталась спочатку з вимогою про заміну першого адвоката, потім скаржилась на дії обох адвокатів, в тому числі відмову подати апеляційну скаргу. За таких обставин саме національні суди мали втрутитися та призначити нового захисника або відкласти слухання до тих пір, поки заявниця не зможе бути належним чином пред-

ставлена. Однак суди відхилили скарги заявниці з формальних підстав, посилаючись на те, що такі заяви в її справі має подавати лише адвокат (в той час як сама відмова адвоката їх подавати і була предметом скарг заявниці).

По-третє, національний суд ухвалив вирок, згідно якого заявниця не могла нести кримінальну відповідальність за станом психічного здоров'я, та постановив помістити її в психіатричну лікарню. Незаперечним був той факт, що в принципі заявниця мала право згідно з національним законодавством на розгляд її справи в апеляційному порядку як щодо фактів, так і щодо права. Однак, подати відповідну скаргу мав її адвокат. На думку Суду, той факт, що заявниця не мала можливості подати апеляцію особисто, важко було узгодити зі ст. 6 Конвенції, яка вимагає, щоб особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, мала право ефективно брати участь у розгляді справи проти нього чи неї. Хоча в деяких випадках психічний стан обвинуваченого робить його нездатним здійснювати свої процесуальні права, і делегування цих прав іншій особі є виправданим, в справі оцінку стану заявниці не було проведено національними судами. А сама поведінка адвоката Д. (відмова подати апеляційну скаргу, незважаючи на бажання заявниці) призвела до незворотніх наслідків.

Додатково Суд звернув увагу на те, що хоча національне законодавство, яке діяло на час подій щодо участі в слуханнях та ініціювання судового перегляду триваючого психіатричного ув'язнення, було змінено в 2017 році, жодних змін не було зроблено щодо такого важливого аспекту як право обвинуваченого особисто подавати апеляційну скаргу на вирок у кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру.

Розмір сатисфакції: 5 400 євро відшкодування моральної шкоди заявниці, 3 800 євро відшкодування судових витрат представнику заявниці.

Ключові слова: примусове психіатричне лікування, право на захист, ефективність захисту, право на апеляцію, права обвинуваченого

35. Ткаченко проти України (Tkachenko v. Ukraine) від 20.06.2024, заява № 31806/16

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження (більше ніж 12 р. 5 міс., дві інстанції) та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 4 200 євро відшкодування моральної та матеріальної шкоди.

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк

36. Сметанюк та інші проти України (Smetanyuk and others v. Ukraine) від 20.06.2024, заяви №№ 32734/19, 2384/21, 1342/23, 15200/23

Заявники скаржились на надмірну тривалість цивільних проваджень (по справі першого заявника — 11 р. 11 міс. та 27 дн., три інстанції; другої — 5 р. 11 міс. та 16 дн., три інстанції; третього — 4 р. 4 міс. та 17 дн., перша інстанція; четвертої — 5 р. 10 міс. та 17 дн., три інстанції).

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю цивільних проваджень та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

нальному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Розмір сатисфакції: 3 600 євро, 500 євро, 800 євро, 500 євро відшкодування *моральної та матеріальної шкоди* першому-четвертій заявникам відповідно.

Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк

37. Самедов проти України (Samedov v. Ukraine) від 20.06.2024, заяви № 57566/21, 53735/22

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження (6 р. 4 дн., три інстанції).

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неналежними умовами тримання заявника під вартою у Дніпровській виправній установі № 4 (переповненість, пасивне куріння, відсутність приватності під час користування туалетом, недостатність свіжого повітря, низька якість питної води, відсутність або обмежений доступ до гарячої води, низька якість продуктів харчування, без врахування релігійних переконань заявника, тощо) та **порушення ст. 13 Конвенції** з огляду на відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту відносно відповідних скарг.

Визнано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку з надмірним триманням під вартою під час досудового розслідування (5 р. 4 міс. та 20 дн.), а також з огляду на наведення національними судами підстав, які з часом стали неналежними, застосованих судом, відсутність розгляду альтернативних заходів.

Розмір сатисфакції: 9 800 євро відшкодування *моральної та матеріальної шкоди* та 250 євро *відшкодування судових витрат*.

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк, тримання під вартою, умови тримання під вартою

38. Плавак та Степанов проти України (Plavak and Stepanov v. Ukraine) від 20.06.2024, заяви №№ 44960/15, 4860/17

Визнано порушення п. 1 ст. 5 Конвенції у зв'язку з незаконним триманням під вартою заявників (6 діб; 19 год.; тримання під вартою не охоплюється жодним рішенням суду; незадокументоване позбавлення свободи або затримка у складанні протоколу затримання).

Розмір сатисфакції: 1 800 євро відшкодування *моральної шкоди* та 250 євро *відшкодування судових витрат* другому заявнику.

Ключові слова: незаконне тримання під вартою, незадокументоване позбавлення свободи

39. Меркулов проти України (Merkulov v. Ukraine) від 20.06.2024, заява № 38055/22

У 2021 році поліція складала відносно заявника протокол про адміністративне правопорушення за керування транспортним засобом у стані наркотичного сп'яніння. Протокол містив лише назву суду, який мав розглядати справу, без зазначення дати та часу засідання. Суд провів засідання та виніс рішення, яким визнав заявника винним, наклав на нього штраф та вилучив водійське посвідчення на один рік (оприлюднене в Державному реєстрі судових рішень через два дні). Заявник не був

присутній на засіданні і, як стверджувалось, дізнався про рішення лише через декілька місяців. Адвокат заявника подав клопотання про ознайомлення з матеріалами справи, яке було задоволено лише через 11 днів. Після цього заявник подав апеляційну скаргу з клопотанням про поновлення строку на апеляційне оскарження, посиляючись на неповідомлення про судовий розгляд та затримку суду у наданні можливості ознайомитися з матеріалами справи. Апеляційний суд від-

мовив у поновленні строку оскарження у зв'язку з тим, що апеляційна скарга була подана через 18 днів після того, як заявник дізнався про рішення суду першої інстанції. Аргумент щодо несвоєчасного ознайомлення з матеріалами справи був відхилений як неналежний, оскільки заявник міг подати апеляційну скаргу, спираючись на саме судове рішення.

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку із відмовою у доступі до суду апеляційної інстанції.

Розмір сатисфакції: 1 500 євро відшкодування моральної шкоди та 250 євро відшкодування судових витрат.

Ключові слова: доступ до суду, доступ до вищих судів

40. Козир та інші проти України (*Kozyr and others v. Ukraine*) від 20.06.2024, заяви №№ 19204/19, 43629/21, 6765/23

У 2004 році *перша заявниця* отримала численні тяжкі тілесні ушкодження внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, спричиненої приватною особою. Суд першої інстанції виніс вирок щодо порушника. Апеляційний суд скасував вирок і направив справу на новий розгляд, оскільки розслідування було проведено неповно (не було досліджено хронометраж маневру, що призвів до дорожньо-транспортної пригоди, положення транспортних засобів, видимість транспортних засобів, що рухалися, а також наявність/відсутність будь-яких змін рельєфу дороги). Пізніше справу направили до прокурора на додаткове розслідування, було ухвалено виправдовуваний вирок, але врешті решт, апеляційний суд засудив винну особу, однак звільнив від покарання у зв'язку із закінченням строків давності. У 2017 році заявниця подала цивільний позов проти правопорушника про відшкодування шкоди, який було задоволено частково. Оскарження рішення було безуспішним.

Ключові аспекти: неодноразове повернення справи на додаткове розслідування внаслідок нежиття слідчими достатніх заходів; відсутність ретельності та оперативності підірвала здатність органів державної влади встановити обставини справи; розслідування розкритиковане самими національними органами у зв'язку з його неефективністю.

У 2019 році *другого заявника* збили біля пішохідного переходу автомобілем, яким керував Б., в результаті чого він отримав тяжкі тілесні ушкодження. Поліція розпочала кримінальне провадження. У 2020 році місцева прокуратура визнала, що розслідування було поверхневим, а необхідні слідчі дії та експертизи не були проведені. Слідчий суддя також частково задовольнив скаргу заявника на бездіяльність поліції (зокрема, з огляду на те, що не було проведено судово-медичної експертизи, а також технічної експертизи автомобіля разом з іншими слідчими діями). Розслідування кілька разів закривали, матеріали слідчим було втрачено потім знайдені та направлені прокурору. Розслідування триває.

Ключові аспекти: відсутність реальних спроб слідчих органів провести ретельне розслідування; розсліду-

вання розкритиковане самими національними органами у зв'язку з його неефективністю.

У 2012 році на автодорозі Київ–Чоп проводилися ремонтні роботи. Автомобіль *третьої заявниці* потрапив у кювет, що утворився в процесі цих робіт. Вона та її дочка отримали тілесні ушкодження, а її мати загинула. В цей період за ремонтні роботи, в тому числі за організацію дорожнього руху відповідала іноземна приватна компанія Т. Проти заявниці було відкрито кримінальне провадження за фактом порушення правил дорожнього руху (призначено судово-медичного експерта для огляду трупа, судово-медичну експертизу для огляду доньки заявниці, експертизу технічного стану автомобіля, проведено додатковий огляд місця події з метою фіксації схеми організації дорожнього руху та дорожніх знаків). Її було визнано винною у порушенні правил безпеки, однак апеляційний суд скасував вирок і направив справу на новий розгляд у зв'язку з тим, що суд першої інстанції не розглянув матеріали справи за фактом порушення правил безпеки дорожнього руху компанією Т. Два провадження було об'єднано. Судово-трасологічна експертиза встановила, що дорожньо-транспортна пригода була спричинена неналежною організацією дорожнього руху під час проведення ремонтних робіт на дорозі. У подальшому в ході досудового розслідування було проведено ще низку судових експертиз, які не надали чіткого висновку щодо причинно-наслідкового зв'язку між діями водія автомобіля, працівників дорожньо-ремонтної компанії та наслідками пригоди, а подекуди містили висновки, що виключають один одного. Провадження щодо заявниці закрили за відсутності складу злочину. Згідно висновків останніх експертиз однією з причин дорожньо-транспортної пригоди була неналежна організація дорожнього руху під час ремонту дороги. При цьому, експерт також дійшов висновку, що неможливо було встановити, чи спричинили подію також дії або бездіяльність заявниці. Врешті решт, справу відносно компанії Т. закрили за спливом строків давності. Оскарження заявницею та її братом відповідного рішення було безуспішним.

Ключові аспекти: відсутність ретельності та оперативності підірвала здатність органів державної влади вста-

новити обставини справи; відсутність реальних спроб слідчих органів провести ретельне розслідування.

Визнано порушення п. 1 ст. 2 Конвенції у зв'язку з непроведенням ефективного розслідування смерті внаслідок дорожньо-транспортної пригоди або дорожньо-транспортних пригод, які становили загрозу життю, до яких не були причетні представники держави.

Розмір сатисфакції: по 6 000 євро відшкодування моральної шкоди кожному заявнику, по 250 євро відшкодування судових витрат другому та третім заявникам.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, ефективне розслідування

41. Бганка та Вотченікова проти України (Bganka and Votchenikova v. Ukraine) від 20.06.2024, заяви №№ 39591/20, 39713/20

У 2014 році дві заявниці, мати та донька, як стверджувалось, зазнали нападу з боку А. у його квартирі. Згідно висновків судово-медичних експертиз вони отримали незначні тілесні ушкодження. Було розпочато кримінальне провадження, в рамках якого заявниці подали цивільні позови. Особу А. було визнано винним у нападі, але апеляційний суд скасував вирок та направив справу на новий розгляд у зв'язку з тим, що було допущено низку недоліків, а саме не встановлено мотив і мету злочину, не проведено допит експертів і свідків, а також додаткових медичних експертиз. У 2018 році суд призначив судово-психологічну експертизу заявниць, а у 2021 році закрити справу за спливом строків давності, а цивільні позови залишив без розгляду.

Ключові аспекти: нежиття необхідних заходів для ретельного розслідування справи; безпідставні та значні періоди бездіяльності; загальний затяжний характер розслідування та судового розгляду; визнання недоліків самими національними органами.

Визнано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неефективним розслідуванням випадків жорстокого поводження, вчиненого приватними особами.

Розмір сатисфакції: по 3 000 євро відшкодування моральної шкоди та по 250 євро відшкодування судових витрат кожній заявниці.

Ключові слова: жорстоке поводження, вчинене приватними особами, ефективне розслідування

42. Андрушко проти України (Andrushko v. Ukraine) від 20.06.2024, заява № 45252/14

У 2014 році заявник, який на час подій служив у Збройних Силах України, звернувся до свого командира з вимогою виплатити йому грошову компенсацію за різні предмети військової форми, які не були йому надані під час його військової служби. Оскільки компенсація не була виплачена, заявник подав адміністративний позов проти військової частини. Через кілька днів його було звільнено з військової служби. Суд першої інстанції задовольнив позов заявника, однак апеляційний суд скасував відповідне рішення, оскільки заявник, під час перебування на службі, не міг посилатись на положення п. 27 Положення про порядок речового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань у мирний час, затвердженого Постановою КМУ від 28.10.2004 № 14444. Подальше оскарження було безуспішним.

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що апеляційний та касаційний адміністративні суди не дотримались вимоги щодо обґрунтування своїх рішень і не розглянули відповідні та важливі аргументи заявника. Зокрема, заявник стверджував, що він як військовослужбовець, який проходив військову службу, мав право на відшкодування витрат на обмундирування. Серед іншого, він посилався на ст. 9–1 Закону України

«Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та п. 20 Положення № 1444, які передбачають право військовослужбовців на отримання такої компенсації. Натомість, апеляційний суд посилався на низку інших не пов'язаних між собою положень законодавства, в тому числі п. 27 вказаного Положення, яке стосувалось військовослужбовців у відставці. Тобто аргументи заявника в контексті вказаних них положень законодавства були повністю проігноровані. Такі питання також не були розглянуті касаційним адміністративним судом, який відхилив його скаргу з питань права. Аргумент Уряду про посилання касаційним судом на рішення Верховного Суду України в подібній справі ЄСПЛ було відхилено, оскільки воно стосувалось відмови у виплаті компенсації військовослужбовцю у відставці (на пенсії), а не військовослужбовця, який проходив службу, як це мало місце в справі заявника.

Встановлено відсутність необхідності розглядати справу за ст. 13 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Розмір сатисфакції: 900 євро відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: військова служба, військовослужбовець, обґрунтування судового рішення

43. Цімейко проти України (Tsimeyko v. Ukraine) від 27.06.2024, заява № 32960/13

Заявник був власником компанії С. та головою громадської організації, що представляла інтереси вкладників банку О., який збанкрутував. Він скаржився на заборону владою проводити акції протестів перед будівлями Центральної виборчої комісії та Національним банком України в 2012 та 2013 році та на відповідні дії міліції.

Визнано порушення ст. 11 Конвенції за наступними епізодами:

i) *щодо жовтня та початку листопада 2012 року*

Міліція заборонила демонстрації заявника, посилячись на загальну заборону демонстрацій у визначений період, встановлену рішеннями адміністративних судів. Пізніше міліція висунула обвинувачення заявнику у вчиненні адміністративних правопорушень, але суди постановили, що він не порушував законодавства, та виправдали його. Цих обставин було достатньо для визнання порушення Конвенції

ii) *щодо грудня 2012 року та березня 2013 року*

Заявник не зміг провести демонстрації біля будівлі Національного банку України, які він зазвичай проводив щочетверга протягом кількох років, оскільки рішенням суду було заборонено проводити там будь-які демонстрації протягом цього періоду. Дослідивши рішення адміністративного суду, Суд постановив, що воно не відповідало вимозі закону. Зокрема, нормотворча діяльність місцевих органів влади з такого важливого питання, як свобода мирних зібрань, не має правового підґрунтя в національному законодавстві. Указ Прези-

дії Верховної Ради УРСР від 28.07.1988, ст. 39 Конституції України та ст. 182 Кримінального процесуального кодексу України, на які посилався національний суд, взяті окремо або в сукупності, також не є достатньою правовою підставою для запровадження обмежень права на свободу мирних зібрань.

Відхилено скаргу в частині щодо заборони проведення демонстрації біля будівлі Генеральної прокуратури України, оскільки скарга в цьому контексті була загальною, і не відображала, чи дійсно заявник мав намір проводити відповідну демонстрацію, тобто не містила ознак порушення Конвенції у цьому зв'язку.

Визнано порушення ст. 13 Конвенції у зв'язку з відсутністю юридичних засобів захисту відносно скарг заявника за ст.11 Конвенції. Коли заявник прибув до Центральної виборчої комісії та Національного банку України, він не знав про судові рішення, які забороняли проведення публічних заходів біля цих установ. З цих причин він не міг оскаржити їх до дат запланованих ним заходів. До того ж, суди не були зобов'язані в юридично обов'язковий часовий проміжок виносити свої остаточні рішення до запланованої дати проведення заходів заявника. Крім того, розгляд скарг заявника на дії міліції тривав принаймні 8 років.

Визнання порушення визнано достатньою справедливою сатисфакцією.

Ключові слова: мирні зібрання, заборона мирних зібрань, законність

44. Падагуц проти України (Padaguts v. Ukraine) від 27.06.2024, заява № 62818/16

Заявник перебуває під вартою за підозрою у розбої та вбивстві, вчинених за попередньою змовою групою осіб. Строк тримання під вартою неодноразово продовжувався судом. У липні 2016 року суд за відсутності підозрюваних та їхніх захисників призначив судові засідання, яке мало відбутися в режимі відеоконференції того ж дня через 5 годин. Апарат суду надіслав захиснику заявника SMS-повідомлення про дату та час судового засідання. Однак, у визначений час засідання, під час якого було продовжено строк тримання заявника під вартою на наступні два місяці, було проведено за їх відсутності. В ухвалі було зазначено, що заявник відмовився від участі у засіданні у режимі відеоконференції, а його захисник відмовився з'явитися у судові засідання.

Уряд стверджував, що заявнику була надана можливість взяти участь у судовому засіданні, але він відмовився від неї без надання пояснень. Адвокат заявника не з'явився до суду також без будь-яких пояснень. Водночас, суд першої інстанції вирішив провести слу-

хання за відсутності адвоката з огляду на необхідність розгляду питання про тримання заявника під вартою, враховуючи тяжкість висунутих проти нього обвинувачень. У цьому зв'язку ЄСПЛ наголосив, що відмова заявника від участі у судовому засіданні не звільняє органи влади від їхніх зобов'язань за п. 4 ст. 5 Конвенції щодо забезпечення участі захисника у такому засіданні. Зокрема, сторони не заперечували, що обвинувачення, висунуті проти заявника, були тяжкими і могли призвести до засудження заявника до довічного позбавлення волі. Відповідно, органи влади були зобов'язані надати заявнику захисника під час провадження про продовження тримання під вартою, як того вимагає ч. 1 ст. 52 Кримінального процесуального кодексу України. При цьому, по-перше, згідно тверджень Уряду, адвокат заявника отримав повідомлення про судові засідання 25.07.2016, тобто через два дні після його проведення — 23.07.2016. По-друге, рішення про проведення судового засідання щодо продовження

строку тримання заявника під вартою було прийнято в останній день дії попереднього рішення суду про тримання під вартою, в суботу, неробочий день. А розгляд питання по суті відбувся через 5 годин.

Таким чином, заявнику не було надано повного обсягу процесуальних гарантій у зв'язку з продовженням

строку тримання під вартою. Отже, **мало місце порушення п. 4 ст. 5 Конвенції**.

Ключові слова: тримання під вартою, забезпечення обвинуваченого захисником, повідомлення про судові засідання

45. Крот проти України (*Krot v. Ukraine*) від 27.06.2024, заява № 38112/14

У 2008 році заявника було заарештовано за підозрою у вбивстві колишнього співмешканця його партнерки. Заявнику було роз'яснено його права, про що він власноручно засвідчив у відповідних документах, додавши, серед іншого, що відмовляється від послуг адвоката та буде здійснювати свій захист самостійно. Його допитали як підозрюваного без присутності адвоката. Заявник зазначив, що вони з потерпілим розпивали спиртні напої, а потім побилися через жінку. Наступного дня (день вбивства) потерпілий знову почав сварку і заявник наніс йому ножові поранення. Пізніше заявник доручив справу адвокату К., в присутності якого було проведено другий допит, але через кілька днів відмовився від його послуг через недовіру. Через місяць він призначив нового адвоката. Згодом він заперечував нанесення потерпілому ножових поранень. Справа неодноразово переглядалась, та врешті решт заявника визнали винним у вчиненні інкримінованого йому злочину.

Встановлено, що **порушення п. 1 та п. 3 ст. 6 Конвенції** щодо справедливості провадження **не було**, з огляду на таке: 1) Заявник стверджував, що підписані документи та заяви, які він зробив, були результатом психологічного та фізичного тиску з боку міліції. Ці твердження

не були підтверджені жодними доказами. 2) Він відмовився від свого права на правову допомогу після того, як йому було належним чином роз'яснено його право зберігати мовчання та право на правову допомогу. Не було жодних підстав сумніватися в обґрунтованості такої відмови. 3) Окрім викривальних показань заявника, існувала значна кількість інших доказів, зокрема показань свідків, які безпосередньо його викривали. 4) Він мав повну можливість представити свою справу та оскаржити докази проти нього в судах трьох рівнів юрисдикції. 5) Оцінюючи, чи було провадження справедливим, Суд не діє як суд четвертої інстанції, який вирішує, чи були докази отримані незаконно з точки зору національного законодавства, а також не вирішує питання щодо їхньої допустимості чи вини заявника.

Визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю кримінального провадження (більше ніж 5 р. та 7 міс., три інстанції).

Розмір сатисфакції: 500 євро відшкодування моральної шкоди, 200 євро відшкодування судових витрат.

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, право на адвоката

2. Ухвали про визнання заяв неприйнятними

46. Бороненков проти України (*Boronenkov v. Ukraine*) від 02.04.2024, заява № 9987/14

У 2013 році міська влада м. Запоріжжя запланувала проведення 18 травня низки публічних заходів у центрі міста з нагоди святкування Міжнародного дня сім'ї, про що попередньо заявив міський голова. При цьому, міська рада звернулась до адміністративного суду із позовом про заборону проведення заходів в центрі міста у відповідний день політичною партією «Свобода», громадською організацією «Вимпел України» та організаціями «К.» і «У.». Зокрема, партія мала намір провести мітинг на підтримку всеукраїнської акції «Вставай, Україно!». Міська адміністрація зазначала, що буде складно забезпечити проведення заходів, запланованих цими організаціями, одночасно з запланованими нею заходами. Тим більше, організації повідомили про

намір провести мітинг лише за кілька днів і, таким чином, міська влада не мала достатнього часу для коригування заходів безпеки в центрі міста у відповідний час. Суд задовольнив позов. Після цього, заявник, який був активістом партії, повідомив міську владу про організацію ним, як приватною особою, відповідного мітингу. У визначену дату почали збиратися люди із символікою партії. Після зауважень міської влади та нагадування про судові рішення люди продовжили проведення мітингу, однак вже без розпізнавальних знаків. Пізніше заявника було визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення у зв'язку з проведенням публічного заходу всупереч рішенням суду та зобов'язано сплатити штраф. На думку заявника, рішення адміні-

стративного суду його не стосувалось, оскільки він організовував захід як приватна особа.

ЄСПЛ визнав скарги заявника **явно необґрунтованими**, оскільки заявник не зазнав значної шкоди у розумінні підпункту «b» п. 3 ст. 35 Конвенції за його скаргою за ст. 11 Конвенції. Зокрема, існувало декілька факторів, які зменшували значущість будь-якої шкоди: i) Повідомлення, подані заявником та партією, по суті стосувались однієї і тієї події, проведення мітингу на підтримку акції «Вставай, Україно!». Метою заходу було привернення уваги громадськості до соціальних та правових проблем в Україні, що було дуже загальним (розмитим) описом, який не вказував на конкретне питання, що мало життєво важливе значення. Заявник не роз'яснив більш детально мету заходу на жодному ета-

пі національного провадження або в Суді. ii) Присуджений штраф не був значним (38 євро). Заявник не навів належних аргументів для доведення протилежного. Більше того, не було ризику заміни штрафу на більш суворе покарання. iii) Заявник зміг провести мітинг протягом запланованої тривалості, близько чотирьох годин. Таким чином, на думку Суду, не вбачалось, що оскаржувані події мали якийсь стримуючий вплив на здійснення заявником його права на свободу зібрань. З огляду на вказане Суд дійшов висновку, що не було потреби розглядати скарги заявника за іншими статтями Конвенції та заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту.

Ключові слова: мирні зібрання

47. Вуйців проти України (Vuytsiv v. Ukraine) від 04.04.2024, заява № 13498/23

ЄСПЛ визнав неприйнятною скаргу заявника за п. 1 ст. 6 Конвенції щодо надмірної тривалості кримінального провадження та ст. 13 Конвенції щодо відсутності ефективного засобу юридичного захисту в національному законодавстві у зв'язку з тим, що її було подано з порушенням встановленого строку. Зокрема, заявник був присутнім на судовому засіданні, під час

якого Верховний Суд прийняв остаточне рішення по його справі (01.11.2022). Відповідно, він був обізнаний про дату закінчення провадження по справі, з якої розпочався відлік строку подання скарги до ЄСПЛ (чотири місяці). Однак, скаргу було подано з порушенням встановленого строку (09.03.2023).

48. Бакін проти України (Bakin v. Ukraine) від 11.04.2024, заява № 9783/13

У 2007 році суд задовольнив позов заявника про стягнення заборгованості з виплати пенсії та зобов'язав обласний військовий комісаріат виплатити йому 47 345,24 грн. (приблизно 7 000 євро на той час). Рішення набрало законної сили. У 2008 році провадження було поновлено за нововиявленими обставинами та закрито у зв'язку з тим, що справа не підпадала під юрисдикцію загальних судів, і позов мав бути поданий до адміністративного суду. При цьому, суд зобов'язав заявника повернути виплачену йому суму коштів. Оскарження рішення було безуспішним.

Заявник скаржився за п. 1 ст. 6, ст. 13, ст. 17 Конвенції, а також ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

ЄСПЛ визнав скаргу неприйнятною. По-перше, Суд нагадав, що скасування остаточного судового рішення

є одномоментною дією, яка не створює триваючої ситуації, навіть якщо вона призводить до відновлення провадження. Рішення про скасування попереднього судового рішення по справі заявника було прийнято у 2008 році, а скаргу до Суду було подано у 2013 році. По-друге, рішення судів в частині зобов'язання повернути виплачені заявнику кошти не було незаконним або непропорційним. По суті, скарга заявника ґрунтувалась на різному тлумаченні національного законодавства, щодо якого він не навів жодного переконливого аргументу. Заявник також не стверджував про перешкодження у поданні позову про стягнення заборгованості з пенсії до адміністративних судів. Отже, в цій частині скарга не свідчила про наявність ознак порушень Конвенції.

49. Золотов проти України (Zolotov v. Ukraine) від 16.05.2024, заява № 46410/22

ЄСПЛ визнав скаргу заявника за п. 1 ст. 6 Конвенції щодо надмірної тривалості цивільного провадження та ст. 13 Конвенції щодо відсутності ефективного засобу юридичного захисту в національному законодавстві

явно необґрунтованою. Зокрема, Суд, розглянувши надані матеріали та зважаючи на його практику, дійшов висновку, що тривалість провадження не була надмірною.

50. **Макеєв проти України** (*Makeyev v. Ukraine*) від 16.05.2024, заява № 28032/23

Заявник скаржився на неналежні умови тримання під вартою (постійне електричне світло, нестача свіжого повітря, неналежна температура, відсутність або недостатня кількість фізичних вправ на свіжому повітрі, відсутність приватності під час користування туалетом, відсутність або обмежений доступ до душу, переповненість, відсутність або недостатнє природне освітлення) та відсутність ефективного засобу юридичного захисту в національному законодавстві.

ЄСПЛ визнав скаргу неприйнятною. Зокрема, сторони не заперечували, що з лютого 2021 року умови тримання заявника під вартою значно покращилися, що підтверджувалось наданими Урядом доказами (фотографіями, детальним описом). Відповідно, скарга в частині щодо умов тримання під вартою після лютого 2021 року була явно необґрунтованою, а скарга в частині умов тримання до вказаного періоду була подана з порушенням встановленого строку.

51. **Лісін та Лісіна проти України** (*Lisin and Lisina v. Ukraine*) від 30.05.2024, заява № 61080/14

У грудні 2013 року перший заявник був викрадений кількома особами, які утримували його в полоні та погрожували вбити. За заявою матері чоловіка, другої заявниці, міліція відкрила кримінальне провадження. Мати заплатила викуп викрадачам, після чого чоловіка було звільнено.

Згодом міліція заарештувала чотирьох осіб, які підозрювалися у викраденні. Частина викупу була знайдена за місцем їхнього проживання і зрештою була повернута заявникам. Прокурор подав клопотання з посиленням на Закон України від 27.02.2014 про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» про звільнення викрадачів від відповідальності та закриття справи. Суд задовольнив клопотання.

ЄСПЛ відхилив скаргу як таку, що стосується **зловживання правом на звернення**. Так, подаючи скаргу, заявники скаржились за ст. 3 Конвенції на те, що «внаслідок закриття кримінального провадження та застосування амністії до осіб, причетних до злочинів, вчинених проти [заявників], було порушено позитивні зобов'язання держави щодо проведення ефективного

розслідування фактів жорстокого поводження». Однак, рішення, якими були задоволені клопотання прокурора про звільнення від відповідальності підозрюваних були скасовані апеляційним судом, а пізніше суд першої інстанції відхилив такі клопотання з огляду на їх необґрунтованість відносно всіх підозрюваних. Відповідно, провадження щодо підозрюваних було поновлено. Всі зазначені рішення були прийняті до звернення заявників до ЄСПЛ. Наявні у Суду матеріали свідчили про те, що заявникам було відомо про зазначені факти на той час, що не заперечувалось, однак вони не повідомили про них. При цьому, така інформація безпосередньо стосувалась обґрунтованості національних рішень та, в більш широкому сенсі, дій органів влади, на які вони скаржились за ст. 3 Конвенції, тобто самої суті їхніх скарг. Твердження заявників про протилежне були непереконливими. Загалом, як зазначив Суд, неінформування заявниками про реальний стан справ у ситуації, що безпосередньо стосується їхніх скарг, не міг тлумачитися інакше, ніж намір ввести Суд в оману.

Ключові слова: зловживання правом на звернення

52. **Мойсеєнко та Шамутило проти України** (*Moyseyenko and Shamutylo v. Ukraine*) від 30.05.2024, заяви № 25667/22, 40300/22

Енергетична компанія подала позов щодо стягнення із *першої заявниці* заборгованості. Суд виніс рішення за спрощеною письмовою процедурою не на її користь. Як стверджувалось, заявницю взагалі не було повідомлено про розгляд справи в суді першої інстанції. Відповідне повідомлення було направлено на її попередню адресу проживання, яке отримав новий мешканець приміщення, жодним чином не пов'язаний з нею. Заявниця оскаржила рішення до апеляційного суду з вимогою про новий розгляд справи в суді першої інстанції у зв'язку з неправильним визначенням територіальної підсудності.

ЄСПЛ визнав скаргу щодо стверджуваного порушення права подавати зауваження на доводи іншої сторони

неприйнятною. Зокрема, відсутність заявниці в суді першої інстанції не позбавила її можливості представити свою позицію. Згідно із законодавством апеляційні суди мають повну юрисдикцію розглядати як процесуальні недоліки, так і суть справи. Заявниця могла подати свої зауваження до апеляційного суду щодо встановлених фактів, будь-яких висновків та результатів розгляду справи судом першої інстанції. Натомість у апеляційній скарзі вона оскаржувала лише територіальну підсудність у провадженні та не подавала жодних скарг по суті справи.

Другий заявник, військовослужбовець, подав позов до військової частини з вимогою про індексацію за-

боргованості по заробітній платі. Позов було задоволено, але відповідач подав апеляційну скаргу. Копія ухвали про відкриття апеляційного провадження та копія апеляційної скарги були направлені рекомендованим листом на адресу заявника 20.01.2022, які він отримав 29.01.2022. Крім того, відповідні документи були також направлені на адресу адвоката заявника, який отримав їх на наступний день (тобто 21.01.2022). 02.02.2022 апеляційний суд задовольнив апеляційну скаргу відповідача. Заявник оскаржив рішення, однак безуспішно. У скарзі до ЄСПЛ заявник стверджував, що апеляційний суд ухвалив рішення без врахування його заперечень до апеляційної скарги, які він направив у день розгляду справи, тобто в п'ятиденний строк з дня отримання ним копій ухвали та апеляційної скарги.

ЄСПЛ визнав скаргу щодо стверджуваного порушення права подавати зауваження на доводи іншої сторони **неприйнятною**. Зокрема, заявнику було належним чином вручено копію апеляційної скарги відповідача через його адвоката. Щодо твердження про те, що до листа суду фактично не було додано копії апеляційної скарги, заявник ніколи не порушував це питання на національному рівні. Водночас, навіть, якщо припустити, що до листа адвокату дійсно не було додано такої копії, останній повинен був проявити належну обачність і звернутися до суду з відповідним запитом. Однак, заявник та його адвокат цього не зробили і не порушували цього питання у запереченнях до апеляційної скарги.

Ключові слова: право подавати зауваження на доводи іншої сторони, строк оскарження рішення

53. О.В.Б. проти України (O.V.B. v. Ukraine) від 30.05.2024, заява № 34925/21

Заявниця в'їхала на територію України на законних підставах і у 2016 році отримала посвідку на постійне проживання. У 2020 році її було заарештовано за запитом про екстрадицію від Російської Федерації за звинуваченням у шахрайстві. Її чоловік був також заарештований, а у 2021 році виданий Російській Федерації. Заявницю звільнили з під вартою з підпискою про невиїзд за межі м. Дніпро без попереднього дозволу прокурора чи суду. У 2022 році дипломатичні відносини України з Російською Федерацією були розірвані, в тому числі двосторонні угоди про правову допомогу. Екстрадиція заявниці була призупинена.

ЄСПЛ визнав скаргу за ст. 3 Конвенції неприйнятною з огляду на такі обставини: 1) Після арешту заявниця двічі намагалася подати заяву про надання притулку. Вона в основному посилялася на ризик жорстокого поводження в російській в'язниці через конфлікти її чоловіка з людьми, причетними до організованої злочинності. При цьому, хоча Російська Федерація більше не є учасником Конвенції, загальна ситуація з правами людини в країні не така, що будь-яке вислання в країну суперечило б ст. 3 Конвенції. 2) З наданих Суду матеріалів не вбачалось, що заявниця належала до будь-якої

вразливої групи або до будь-якої групи, яка систематично піддається жорстокому поводженню у відповідній країні. Її звинувачували у шахрайстві, тобто у звичайному кримінальному злочині, і були відсутні ознаки політичних мотивів цих звинувачень. 3) Твердження заявниці про ризик жорстокого поводження були загальними та розмитими. Її заяви про те, що вона стала мішенню для конкретного бізнесмена, який, як стверджувалось, керував бізнесом з нерухомістю разом з її чоловіком, не були підтверджені жодними відповідними доказами. 4) Чоловіка заявниці було видано Росії у 2021 році, і вона не вказувала, що будь-яке із заявлених побоювань справдилось. 5) Заявниця дійсно мала труднощі з поданням заяви про надання притулку під час арешту (представникам міграційної служби не надавали можливості зустрітися з нею під час тримання під вартою для отримання заяви особисто від неї). Однак через певний час її звільнили з-під варти, після чого вона не намагалася знову подати заяву.

Ключові слова: екстрадиція, ризики жорстокого поводження на території країни, яка подає запит про екстрадицію

54. Довгаль проти України (Dovgal v. Ukraine) від 30.05.2024, заява № 20591/17

Заявник на законних підставах володів кількома одиницями зброї. Його було засуджено за вчинення злочину, а ліцензію на зброю було анульовано. Цивільна дружина заявника отримала ліцензію на один пістолет, інші вона передала до міліції за вимогою. Два пістолети були згодом передані міліції до збройового магазину для продажу, а один знищений. Після звільнення з під варти заявник вимагав повернення зброї, однак йому

було відмовлено. Магазин запропонував йому забрати належні йому кошти від продажу зброї, а також відправив їх поштовим переказом, однак заявник відмовився їх отримувати. Він порушив адміністративну та цивільну справи. Адміністративний суд встановив, що міліцією було порушено процедуру, передбачену наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622, зокрема, вона не зверталась до заявника щодо того,

яким чином він хотів би розпорядитися зброєю (продати або подарувати). У задоволенні цивільного позову про повернення зброї (з метою розпорядитися нею, подарувати або продати своїй цивільній дружині та друзям) та відшкодування моральної шкоди за неправомірні дії міліції було відмовлено. Зокрема, згідно рішення суду у зв'язку з тим, що ліценція заявника на зброю була анульована, він вже не міг вважатися її власником, відповідно не мав права вимагати її повернення. Питання відшкодування моральної шкоди у зв'язку з протиправними діями міліції мало вирішуватись у адміністративній справі, однак заявник таке питання не порушував у відповідному провадженні.

ЄСПЛ визнав скаргу заявника за п. 1 ст. 6 Конвенції щодо необґрунтованості судових рішень (невраховання судів в цивільному провадженні висновків

судів у адміністративному провадженні) **неприйнятною**. ЄСПЛ нагадав, що не виконує функцію четвертої інстанції. У цивільному провадженні національні суди встановили, що з моменту анулювання ліцензії заявника на зброю у 2008 році він більше не був власником такої зброї, а тому не міг вимагати її повернення. Йому були перераховані гроші від продажу зброї, причому сума відповідала вартості останньої. Також були враховані майнові права нових добросовісних власників. Таким чином, рішення судів у цивільному провадженні були обґрунтованими. Крім того, між рішеннями адміністративних та загальних судів немає жодних суперечностей, оскільки предмет розгляду двох справ був різним.

Ключові слова: обґрунтованість судових рішень, порядок вилучення зброї

55. Футорняк проти України (Futornyak v. Ukraine) від 04.06.2024, заява № 41678/20

У 2015 році автомобіль заявника був знищений в результаті обстрілу проросійськими військовими формуваннями в м. Маріуполь. Заявник подав цивільний позов про відшкодування шкоди проти держави.

У 2020 році Верховний Суд скасував рішення судів нижчих інстанцій та встановив, що національним законодавством, зокрема Законом України «Про боротьбу з тероризмом» передбачено право на отримання компенсації від держави. Однак, не існувало закону, яким би було врегульовано порядок та умови отримання компенсації. Тим не менш, суд присудив компенсацію за невиконання державою свого позитивного зобов'язання за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції (10 тис. грн.), оскільки не було запроваджено відповідного законодавчого механізму.

ЄСПЛ визнав скаргу неприйнятною. Так, ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» у редакції, чинній на час розгляду справи, дійсно передбачала виплату державою компенсації за шкоду, заподіяну фізичним особам терористичним актом. Водночас, таке право було умовним, оскільки умови та порядок призначення і виплати такої компенсації мали бути встановлені

законом, а згідно нещодавніх змін — підзаконним актом, який так і не було прийнято. Посилаючись на свою усталену судову практику, Верховний Суд у цій справі зазначив, що за відсутності законодавчого механізму, який би визначав умови та процедуру, забезпечене правовою санкцією право на компенсацію не може виникнути на підставі лише окремо взятої ст. 19 вказаного закону. При цьому, заявник не стверджував, що таке тлумачення національного законодавства було свавільним, суперечило принципам і правилам законодавчої техніки в Україні або було необґрунтованим з інших причин. З огляду на вказане, ЄСПЛ погодився з Урядом, що не було достатніх правових підстав ні в законодавстві, ні в судовій практиці для стверджуваного права заявника на компенсацію від держави за знищення його автомобіля, яке може бути захищене в судовому порядку, і він не мав відповідних виправданих очікувань. Разом з тим, заявнику було присуджено компенсацію за відсутність механізму компенсації.

Ключові слова: право на мирне володіння майном, знищення майна внаслідок терористичного акту, компенсація, виправдані очікування

56. Волощук проти України (Voloshchuk v. Ukraine) від 06.06.2024, заява № 46352/19

Заявник скаржився на порушення ст. 8, ст. 14 Конвенції, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, ст. 1 Протоколу № 12 до Конвенції у контексті його звільнення з кіберполіції.

ЄСПЛ **визнав скаргу неприйнятною**, оскільки її було подано з порушенням шестимісячного строку. Остаточне судове рішення було вручено заявнику

29.12.2018 року. Заявник не стверджував, що його текст був неповним або що він був іншим чином позбавлений можливості отримати достатнє уявлення про його зміст на відповідну дату. Серед іншого, заявник вказував, що надіслана копія рішення не була належним чином завірена. У зв'язку з цим він вживав заходи з метою отримання належно завіреної копії, дату отримання якої (01.04.2019) він і вважав початком відліку стро-

ку для звернення до ЄСПЛ. Скаргу до Суду було подано 30.08.2019. Заявник також стверджував, що він вже надсилав до Суду скаргу раніше (у липні 2019 року), однак вона була загублена підприємством з надання послуг поштового зв'язку. На підтвердження він надав ко-

пії такої заяви та листування з поштовим відділенням. При цьому, навіть якщо такі документи були достовірні, перша заява не відповідала необхідним вимогам. Вона містила лише посилання на інтернет-ресурси, без копій скарг чи судових рішень у додатках.

3. Ухвали щодо вилучення заяв із реєстру справ Суду

57. Арбузова проти України (*Arbuzova v. Ukraine*) від 16.05.2024, заява № 29483/16

(скарга за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, ст. 6 та ст. 13 Конвенції щодо арешту банківських рахунків заявниці у контексті кримінального провадження проти її чоловіка; не зверталась до суду з грудня 2019 року; численні спроби зв'язку з представником заявниці за повідом-

леними раніше телефонами були безуспішними; представник заявниці завантажив лист Суду через eComms та отримав рекомендований лист, однак відповіді у встановлений строк не надав; рекомендований лист на адресу заявниці повернуто як недоставлений)

58. Волосюк проти України (*Volosyuk v. Ukraine*) від 16.05.2024, заява № 66445/14

(скарги заявника за ст. 3 та ст. 11 Конвенції щодо стверджуваного жорстокого поводження з ним з боку міліції наприкінці 2013 року — початку 2014 року; представ-

ник заявника підтвердив свою адресу, однак відповіді на лист Суду, надісланий через eComms, не надав)

59. Каримов та Шкіндер проти України (*Karymov and Shkinder v. Ukraine*) від 16.05.2024, заяви №№ 6309/16, 42248/20

(скарга за ст. 6 і ст. 14 Конвенції, за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції щодо визнання недійсним права власності заявника на земельну ділянку за позовом прокурора та повернення її державі; скарга за ст. 6 та ст. 8 Конвенції щодо безуспішного позову про поновлення на посаді судді після винесення Судом рішення по справі другого заявника; заявники не зверталися

до Суду з вересня 2020 року; спроби зв'язатися із заявниками або їх представниками телефоном та електронною поштою, зазначеними у скаргах, були безуспішними; оскільки міста, в яких проживають заявники, наразі не знаходяться під контролем Уряду України, Суд не має іншої можливості зв'язатися із заявниками)

60. Герасименко та Малооков проти України (*Gerasymenko and Malookov v. Ukraine*) від 16.05.2024, заява №№ 40381/15, 8286/16

(скарги за ст. 6 та ст. 13 Конвенції, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції щодо визнання недійсними прав власності заявників на майно за позовом прокурора, яке було повернуто державі; спроби зв'язатися із заявниками або їх представниками телефоном та електронною

поштою, зазначеними у скаргах, були безуспішними; рекомендовані листи було повернуто, як недоставлені; самі заявники не звертались до Суду з 2020 та 2021 років відповідно).

61. Філіпчук та інші проти України (*Filipchuk and others v. Ukraine*) від 04.04.2024, заяви №№ 8194/22, 3892/23, 16162/23

(скарги за ст. 3 та ст. 13 Конвенції щодо неналежних умов тримання під вартою та відсутності ефективних засобів юридичного захисту в національному зако-

нодавстві; заявники відкликали свої скарги, оскільки більше не були зацікавлені в їх розгляді Судом)

62. Бігун проти України (*Bigun v. Ukraine*) від 04.04.2024, заява № 46184/21

(скарга за п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції щодо надмірної тривалості кримінального провадження та відсутності в національному законодавстві ефективних засобів юридичного захисту; строк для подання заявником за-

уважень сплив; клопотань про продовження строку не надходило; заявник отримав лист Суду через eComms, однак відповіді на нього не надійшло)

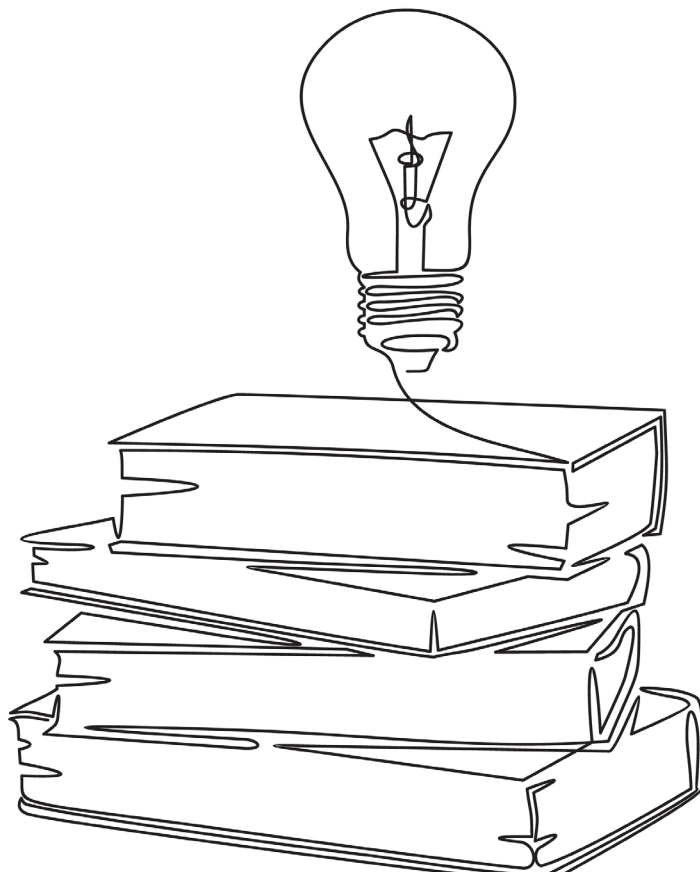
63. Дяченко проти України (*Dyachenko v. Ukraine*) від 11.04.2024, заява № 44462/16

(скарга за ст. 8 Конвенції та ст.1 Протоколу № 1 до Конвенції щодо звільнення заявника з посади заступника міського голови; відома адреса заявника знаходиться в м. Енергодар, яке не знаходиться під контролем Уря-

ду України з березня 2022 року; від заявника не було отримано жодної кореспонденції; спроби зв'язатися з ним за раніше повідомленими номером телефону та адресою електронної пошти виявилися марними).

II. Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти інших держав

за період 01.04.2024 – 01.07.2024

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справах проти інших держав

1. Золді проти Угорщини (*Zöldi v. Hungary*) від 04.04.2024, заява № 49049/18

Національний банк Угорщини заснував шість грантових фондів для підтримки освітньої, дослідницької діяльності, обміну знаннями та пов'язану з ними діяльність у кількох галузях, переважно в економіці. Банк виділив фондам значні кошти та майно. Мета створення фондів та їхні витрати роками залишалися в центрі уваги громадськості та медіа, оскільки вони стосувалися використання державних коштів. В опозиційних медіа було опубліковано багато тверджень про те, що фонди фактично слугували «приватизації» державних коштів.

У 2015 році заявниця, яка є журналістом-розслідувачем, подала запит до двох фондів щодо отримання інформації про оголошені конкурси з метою фінансування стипендій для здобуття ступеня доктора філософії, дослідницької мобільності, конференцій, публікацій та дослідницьких програм. Заявниця, серед іншого, просила надати імена осіб, які отримали гранти, суму отриманих ними коштів та види діяльності, на які їх було надано. Фонди відмовили у наданні інформації. Позов заявниці в судовому провадженні було задоволено частково. Зокрема, суди відмовили у частині розкриття персональних даних осіб, які отримали гранти, оскільки такі дані не належали до даних, що становили суспільний інтерес, або даних, що підлягали розкриттю в суспільних інтересах, в розумінні закону про захист персональних даних. При цьому, не було інших конкретних положень законодавства, які б дозволяли розкриття такої інформації.

ЄСПЛ зазначив, що хоча запитувані дані містили імена бенефіціарів грантів, їхні особи мали значення лише як «одержувачі» державних коштів, тобто з точки зору розподілу державних коштів. При цьому, Уряд не навів жодних аргументів, окрім посилання на зобов'язання держави у сфері захисту даних щодо того, яким чином розкриття імен вплине на право на захист приватного життя одержувачів грантів.

Прозорість у розподілі державних коштів є важливим конституційним принципом, а закон про захист персональних даних та інші законодавчі акти, такі як закон про публічність інформації, передбачали розкриття

даних, пов'язаних з управлінням та розподілом державних коштів, які могли включати персональні дані осіб, які отримують користь від них. У цьому контексті було важко стверджувати, що одержувачі грантів, коли звертаються до будь-якого з фондів із заявкою на фінансування, не могли очікувати, що їхні імена, як одержувачів державних коштів, можуть бути розголошені. З огляду на такі міркування Суд вважав, що інтереси захисту прав інших осіб не мали такого характеру і ступеня, щоб виправдати застосування ст. 8 Конвенції і ввести її в дію у балансуванні з правом заявниці на свободу вираження поглядів.

Разом з тим, Суд визнав, що захист персональних даних бенефіціарів грантів становив легітимну мету, яка дозволяла обмеження свободи вираження поглядів відповідно до п. 2 ст. 10 Конвенції. Тому він дослідив пропорційність втручання згідно критеріїв його усталеної практики, а саме: 1) Незалежно від того, чи були відповідні особи приватними або публічними діями, вони подавали свої пропозиції на конкурс заявок, що фінансувався державою, в правовому полі, яке передбачало прозорість в управлінні та розподілі державних коштів. 2) Уряд не стверджував про існування будь-якого ризику потенційно шкідливого впливу в розкритті імен одержувачів грантів на їхнє приватне життя. 3) Інформаційний запит, спрямований на сприяння прозорості у розподілі коштів платників податків, чітко відповідає критерію суспільного інтересу. 4) Заявниця планувала на основі запитуваних даних написати статтю і, таким чином, зробити внесок у публічну дискусію з питання, що становить значний суспільний інтерес. 5) Саме відсутність в законодавстві положення, яке б дозволяло розкривати особу одержувачів грантів, перешкоджало національним органам у проведенні балансування конкуруючих у цій справі інтересів. Згодом за скаргою заявниці Конституційний Суд виявив неконституційну законодавчу бездіяльність, яка полягала в тому, що законодавчий орган не ухвалив закони, які мали забезпечити, наскільки це можливо, збалансоване здійснення двох конкуруючих основних конституційних прав, тобто права на захист персональних даних та права на доступ до інформації в інтересах суспільства. У 2019 році

парламент вніс зміни до закону про прозорість субсидій, які надаються з державного бюджету.

З огляду на вказані обставини національні органи влади не навели достатніх підстав для необхідності оскаржуваного втручання та не встановили справедливого

балансу між конкуруючими інтересами. Отже, **мало місце порушення ст. 10 Конвенції**.

Ключові слова: право на свободу вираження поглядів, доступ до інформації, розпорядження бюджетними коштами, персональні дані отримувачів державних коштів

1. Асоціація жінок похилого віку та інші проти Швейцарії (Verein klimaseniorinnen Schweiz and others v. Switzerland) від 09.04.2024, заява № 53600/20, рішення Великої Палати

Заявниками були асоціація, створена з метою популяризації та впровадження ефективного захисту клімату в інтересах своїх членів, якими є понад 2 000 жінок похилого віку (більшість — старше 70 років), а також чотири її членкині віком понад 80 років, які скаржились на проблеми зі здоров'ям, що загострювались під час спеки. Заявники звертались із низкою запитів до компетентних державних органів з вимогою прийняти необхідні рішення щодо усунення недоліків у сфері захисту клімату на федеральному рівні, зокрема, наслідків глобального потепління, які негативно впливають на життя, умови життя і здоров'я окремих заявників і членів асоціації заявників (а саме шляхом зменшення викидів, парникових газів). Запити заявників, як і позов до Федерального Адміністративного Суду, були відхилені, оскільки вони, як зазначалось, порушували питання запровадження загальних, абстрактних положень та заходів з політики (*actio popularis*), що в принципі повинні вноситися шляхом демократичної участі, а не стосувались захисту індивідуальних інтересів.

В першу чергу, ЄСПЛ вказав, що зміна клімату є однією з найактуальніших проблем сучасності. Хоча першопричиною зміни клімату є накопичення парникових газів в атмосфері Землі, її наслідки для довкілля та негативний вплив на умови життя різних людських спільнот та окремих осіб є складними та багатограними. Значною мірою заходи, спрямовані на боротьбу зі зміною клімату та її негативними наслідками, вимагають законодавчих дій як у сфері політики, так і в різних секторальних сферах. Судове втручання, в тому числі і Суду, не може замінити або підмінити собою дії, які повинні бути вжиті законодавчою та виконавчою владою. Таким чином, завданням національних судів і Суду є забезпечення необхідного судового контролю за дотриманням вимог законодавства відповідними органами.

Разом з тим, недостатність минулих дій держав у боротьбі зі зміною клімату в глобальному масштабі посилила ризики негативних наслідків і пов'язані з ними загрози для реалізації прав людини — загрози, які вже визнані урядами в усьому світі. Таким чином, у ролі судового органу, покликаного забезпечувати дотримання прав людини, Суд не міг проігнорувати ситуацію сьогодення, підтверджену науковими даними про не-

обхідність боротьби зі зміною клімату та нагальність усунення її негативних наслідків, в тому числі серйозний ризик їх неминучості та незворотності, а також наукове, політичне та судове визнання зв'язку між негативними наслідками зміни клімату та реалізацією (різних аспектів) прав людини. При цьому, Суд визнав очевидним, що майбутні покоління, ймовірно, будуть нести більш важкий тягар наслідків нинішніх поразок і упущень у боротьбі зі зміною клімату. Водночас, вони не можуть брати участь у відповідних поточних процесах прийняття рішень. Таким чином, розподіл тягара між поколіннями набуває особливого значення в цьому контексті. Своїм приєднанням до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату держави-учасниці взяли на себе зобов'язання захищати кліматичну систему на благо теперішнього і майбутніх поколінь людства.

В контексті позитивних зобов'язань Суд наголосив, що основним обов'язком договірної держави є прийняття та застосування на практиці правил і заходів, здатних пом'якшити існуючі та потенційно незворотні майбутні наслідки зміни клімату. Цей обов'язок випливає з причинно-наслідкового зв'язку між зміною клімату і здійсненням прав, передбачених Конвенцією, а також з того факту, що об'єкт і мета Конвенції вимагають, щоб її положення тлумачилися і застосовувалися таким чином, щоб гарантувати права, які є практичними та ефективними. Суд підкреслив, що він уповноважений тлумачити лише положення Конвенції та протоколів до неї. Однак, відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих на себе державами-учасницями, зокрема, згідно з Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату та Паризькою кліматичною угодою, а також у світлі переконливих наукових рекомендацій, наданих, зокрема, Міжурядовою групою експертів зі зміни клімату, держави повинні запровадити необхідні правила та заходи, спрямовані на запобігання збільшенню концентрації парникових газів в атмосфері Землі та підвищенню середньої глобальної температури понад рівні, здатні спричинити серйозні та незворотні несприятливі наслідки для прав людини, закріплених у ст. 8 Конвенції. Ефективна повага до цих прав вимагає від держав вжиття заходів щодо зниження рівня викидів парникових газів з метою досягнення чистої нейтральності протягом, в принципі, наступних трьох десятиліть.

Для оцінки того, чи не вийшла держава за межі свободи розсуду у відповідній справі, необхідно було перевірити, чи врахували компетентні органи (на законодавчому, виконавчому чи судовому рівні) таку необхідність, а саме чи спромоглись вони: i) прийняти загальні заходи, які визначають графік досягнення вуглецевої нейтральності та загальний залишковий емісійний бюджет CO₂ на той самий період часу, або інший еквівалентний метод кількісної оцінки майбутніх викидів парникових газів відповідно до загальної мети національних та/або глобальних зобов'язань щодо пом'якшення наслідків зміни клімату; ii) встановити проміжні цілі та шляхи скорочення викидів парникових газів (за секторами або іншими відповідними методологіями), які вважаються здатними, в принципі, досягти загальних національних цілей зі скорочення викидів у відповідні часові періоди, визначені в національній політиці; iii) надати докази того, що вони належним чином виконали або виконують відповідні цільові показники скорочення викидів; iv) оновлювати цілі зі скорочення викидів парникових газів з належною ретельністю та на основі найкращих наявних доказів; v) діяти вчасно, належним та послідовним чином при розробці та впровадженні відповідного законодавства та заходів.

Крім того, ефективний захист прав осіб у цьому контексті вимагає, щоб заходи щодо запобігання зміні клімату доповнювалися заходами з адаптації, спрямованими на пом'якшення найбільш тяжких або неминучих наслідків зміни клімату, беручи до уваги будь-які відповідні особливі потреби у захисті.

Наявність процесуальних гарантій була також особливо важливою при визначенні того, чи не вийшла держава-відповідач за межі своєї свободи розсуду. Спираючись на підхід, що застосовується у справах, пов'язаних з охороною довкілля, та враховуючи специфіку та складність питань, пов'язаних зі зміною клімату, слід враховувати такі види процесуальних гарантій, що стосуються процесу прийняття рішень державою в контексті зміни клімату: 1) Інформація, якою володіють органи державної влади, що має важливе значення для розробки та впровадження відповідних нормативно-правових актів та заходів, спрямованих на боротьбу зі зміною клімату, повинна бути доступною для громадськості, і зокрема для тих осіб, на яких можуть вплинути відповідні нормативно-правові акти та заходи або їхня відсутність. Повинні існувати процедурні гарантії для забезпечення доступу громадськості до висновків відповідних досліджень, що дозволить їй оцінити ризик, на який вона наражається. 2) Повинні бути доступні процедури, за допомогою яких думка громадськості, і зокрема інтереси тих, на кого впливають або можуть вплинути відповідні правила і заходи або їх відсутність, можуть бути враховані в процесі прийняття рішень.

Досліджуючи матеріали справи, Суд встановив, що: i) в процесі створення владою Швейцарії відповідної національної нормативно-правової бази були допущені деякі критичні прогалини, в тому числі нездатність визначити через емісійний бюджет CO₂ або іншим чином кількісні обмеження на викиди парникових газів; ii) як визнали відповідні органи влади, держава раніше не змогла досягти своїх попередніх цілей щодо скорочення викидів парникових газів; iii) органи влади не вжили своєчасних, належних та послідовних заходів щодо розробки, розвитку та впровадження відповідної законодавчої та адміністративної бази. Відповідно, **держава перевищила свою свободу розсуду і не виконала свої позитивні зобов'язання за ст. 8 Конвенції.**

Також ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. Зокрема, відмова у задоволенні позову асоціації-заявника без розгляду її скарг по суті становила обмеження права на доступ до суду. Позов за характером був гібридним. З одного боку, він дійсно порушував загальні питання щодо демократичного законодавчого процесу, що виходять за межі п. 1 ст. 6 Конвенції. З іншого — в ньому містились скарги щодо конкретних недоліків у застосуванні законодавства, законності дій та бездіяльності державних органів із твердженнями про негативний вплив на право на життя та захист фізичної недоторканності, які закріплені у ст. 10 Конституції. Однак, національні суди не вдалися до серйозного розгляду справи (або взагалі не розглядали його). Вони не навели переконливих причин, чому не вважали за потрібне розглядати скарги по суті та не провели належного дослідження переконливих наукових доказів щодо зміни клімату та нагальності існуючого і неминучого майбутнього впливу цієї зміни на різні аспекти прав людини. Крім того, вони не розглянули питання правоздатності асоціації-заявника, питання, яке вимагало окремої оцінки, незалежно від позиції національних судів щодо скарг окремих заявників. Оскільки асоціації-заявнику або окремим заявникам/членам асоціації не було надано жодних інших засобів правового захисту, Суд визнав, що право асоціації-заявника на доступ до суду було обмежено таким чином і в такій мірі, що була порушена сама суть цього права.

До того ж, Суд підкреслив ключову роль, яку національні суди відігравали і відіграватимуть у судових процесах, пов'язаних зі зміною клімату, що знайшло своє відображення у прецедентному праві у деяких державах-членах Ради Європи, підкреслюючи важливість доступу до правосуддя у цій сфері. Крім того, зважаючи на принципи спільної відповідальності та субсидіарності, забезпечення дотримання зобов'язань за Конвенцією покладається насамперед на національні органи влади, в тому числі суди.

Ключові слова: зміна клімату, позитивне зобов'язання, доступ до суду

2. Е.Л. проти Литви (E.L. v. Lithuania) від 09.04.2024, заява № 12471/20

Біологічних батьків заявника було позбавлено батьківських прав, йому було призначено опікуна. Він розповів їй, що зазнав сексуального насильства з боку старших хлопчиків під час перебування у дитячому будинку сімейного типу. Опікун звернулась до органу опіки та піклування, за заявою якої було розпочато досудове розслідування за фактом сексуального насильства щодо малолітньої дитини. Під час допиту слідчим суддею заявник підтвердив, що в дитячому будинку його зґвалтував анально старший хлопчик, інші двоє спостерігали, один з них сміявся. Коли він повідомив про це директору закладу, вона майже нічого не сказала та купила йому нову іграшку. Прокурор вжив низку заходів, однак справу було закрито у зв'язку з відсутністю доказів, які б спростовували заперечення підозрюваних або директора дитячого будинку. Оскарження такого рішення до вищого прокурора та судів було безуспішним.

Під час оскарження рішення заявник неодноразово звертався з клопотаннями про призначення комплексної судово-психіатричної та психологічної експертизи. У своїх відмовах як вищий прокурор, так і суди посилалися на положення закону, яке передбачає, що прийняття рішення про проведення слідчих дій є прерогативою прокурора.

Хоча прокурор оперативно розпочав та провів досудове розслідування, а також вжив низку заходів для встановлення обставин справи, Судом були встановлені певні недоліки у національному провадженні загалом:

- 1) У кількох випадках обсяг розслідування, проведених прокуратурою, обмежувався заслуховуванням версій подій, наданих стверджуваними правопорушниками. У цьому зв'язку ЄСПЛ взяв до уваги аргумент заявника про те, що кримінальне розслідування ніколи не дасть результатів, якщо воно завжди припинятиметься, якщо підозрюваний не зізнається у скоєнні злочину.
- 2) Прокурор та/або суд не призначили судово-психіатричну та психологічну експертизу заявника. При цьому, Суд, по-перше, відхилив твердження Уряду про вину, а саме безініціативність заявника у цьому контексті під час досудового розслідування. Суд нагадав, що згідно його практики органи влади зобов'язані розслідувати справи про насильство як питання суспільного інтересу за власною ініціативою та покарати винних осіб. До того ж, заявник фактично дізнався про те, що експертиза не проводитиметься, лише після припи-

нення досудового розслідування. По-друге, свідчення потерпілого та його опікуна не були єдиним доказом стверджуваного злочину. На можливість того, що заявник міг зазнати сексуального насильства, вказував психолог зі спеціалізованого Центру допомоги дітям, який надав висновок за запитом прокурора під час досудового розслідування. Такий, висновок, як видається, був применшений прокурором, що певною мірою визнано Урядом. По-третє, згідно практики Верховного Суду, на яку посилався заявник, у справах про сексуальне насильство над неповнолітніми свідки, як правило, відсутні, а тому висновки судово-психіатричної та психологічної експертизи є важливим доказом. По-четверте, судова практика, на яку посилався Уряд, стосувалась іншої ситуації, коли скарга засудженого на не проведення судово-психологічної експертизи потерпілої особи розглядалася в контексті існування сукупності інших доказів, достатніх для засудження. У цій справі саме заявник, маючи процесуальний статус потерпілого, побажав пройти судово-психологічну експертизу за обставин, коли, на думку прокуратури, інших доказів у справі не вистачало. По-п'яте, питання про те, чи була необхідність у призначенні судом судово-психіатричної та психологічної експертизи не розглядалося і не вирішувалося ні вищим прокурором, ні судами двох інстанцій, які ховалися за положенням, згідно якого рішення про проведення слідчих дій є прерогативою прокурора. При цьому, таке ставлення було продемонстровано, незважаючи на заключення психолога, а також власне припущення прокурора, що відповідні чотири особи почали частіше зустрічатися, і існувала ймовірність того, що їхньою метою було узгодження версій подій (Зокрема, під час досудового розслідування прокурор отримав дозвіл суду на прослуховування телефону директора дитячого будинку протягом одного місяця. Він помітив, що директор та стверджувальні кривдники почали часто зашифровано листуватися та зустрічатися. У зв'язку з цим він подавав клопотання про продовження прослуховування, яке було задоволено судом).

Таким чином, за конкретних обставин цієї справи держава не виконала свого обов'язку щодо ефективного розслідування стверджуваного жорстокого поводження відносно заявника. Отже, **мало місце порушення статті 3 Конвенції**.

Ключові слова: сексуальні злочини проти неповнолітніх, ефективне розслідування

3. Карем проти Франції (*Carême v. France*) від 09.04.2024, заява № 7189/21, рішення Великої Палати

Заявник був політиком, тривалий час обіймав посаду мера м. Гранд-Сінт.

У 2018 року він від власного імені, а також в якості мера за дорученням муніципалітету, звернувся до Президента, Прем'єр-міністра та Міністра з екологічних питань та солідарності з проханням: вжити всіх необхідних заходів для скорочення викидів парникових газів, що виробляються на території Франції, з метою дотримання взятих на себе державою зобов'язань; вжити всіх необхідних законодавчих та регуляторних заходів, які б зобов'язували надавати пріоритет питанням клімату, щоб заборонити будь-які заходи, які можуть призвести до зростання обсягів викидів парникових газів, а також вжити негайних заходів з адаптації до зміни клімату у Франції. Оскільки відповідей на запити надано не було, заявник звернувся до Державної ради (Вищий адміністративний суд).

Що стосується вимог заявника від його власного імені Державна рада постановила, що він не мав інтересу у відкритті провадження. В той же час було визнано, що такий інтерес мав муніципалітет з огляду на рівень вразливості регіону до ризиків, пов'язаних зі змінами клімату, а також інтереси, за які він несе відповідальність. За результатами розгляду справи Державна рада зобов'язала органи влади вжити додаткових заходів для досягнення цілей зі скорочення викидів парникових газів, визначених у Енергетичному кодексі та Додатку I до Регламенту (ЄС) 2018/842. Інші вимоги були визнані недостатньо обґрунтованими.

ЄСПЛ визнав скаргу заявника за ст. 2 та ст. 8 Конвенції неприйнятною з наступних міркувань. Так, позов, поданий до Державної Ради, заявник обґрунтовував обставинами, які склалися на місцевому рівні. Він вказував, зокрема, на ризики повеней, з якими муніципалітет зіткнувся в результаті неналежних заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, вжитих Урядом, а також недостатньої місцевої інфраструктури для захисту від таких наслідків. Крім того, будинок, в якому він проживав, був розташований менш ніж за 4 кілометри від берегової лінії, і за деякими прогнозами через наслідки зміни клімату його буде затоплено до 2040 року. Тому він стверджував, що мав конкретний легітимний інтерес, оскільки в осяжному майбутньому його будинок перебуватиме під реальною загрозою, що вплине на його майно та повсякденне середовище проживання. В свою чергу, Державна рада встановила, що територія, на якій розташоване місто, дійсно мала дуже високий рівень вразливості до кліматичних ризиків, і через безпосередню близькість до узбережжя та її

фізичні характеристики їй загрожували затоплення та збільшення кількості епізодів сильної посухи. Відповідно, ситуація вимагала негайного вжиття заходів реагування. Однак, Державна Рада вказала, що заявник не мав інтересу для подання позову від власного імені лише на підставі того факту, що його місце проживання було розташоване у відповідному місті. Не було встановлено ознак того, що в найближчі роки заявник буде проживати у цьому місті, тим більше десятиліття. Відповідно, його інтереси були зачеплені надто невизначеним чином.

Суд не знайшов підстав ставити під сумнів гіпотетичний характер ризику, пов'язаного зі зміною клімату, що вплинув на заявника, як це було зазначено Державною радою. Крім того, заявник більше не проживав у Франції і не мав жодних зв'язків з м. Гранд-Сінт, зокрема: 1) Після того, як у 2019 році він став членом Європейського парламенту, заявник переїхав до м. Брюссель. 2) Він не володів і більше не орендував жодної нерухомості в м. Гранд-Сінті. 3) Його єдиним конкретним зв'язком з муніципалітетом був той факт, що там проживав його брат. За відсутності додаткових елементів залежності не можна було покладатися на аспект сімейного життя, передбачений ст. 8 Конвенції. Відповідно, він не міг претендувати на статус жертви за ст. 34 Конвенції щодо стверджуваних ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, які загрожували такому муніципалітету для цілей будь-якого потенційно релевантного аспекту ст. 8 Конвенції (приватне життя, сімейне життя або житло). Це було вірно незалежно від статусу, на який він посилався, а саме: громадянина або колишнього мешканця цього муніципалітету. Ті ж самі аргументи стосуються і його скарги за ст. 2 Конвенції. Якщо вважати інакше, а також враховуючи той факт, що майже будь-хто може мати законні підстави відчувати певну тривогу, пов'язану з ризиками негативних наслідків зміни клімату в майбутньому, було б важко розмежувати захист *actio popularis*, який не допускається в системі Конвенції, від ситуацій, коли існує нагальна потреба забезпечити індивідуальний захист особи від шкоди, яку наслідки зміни клімату можуть завдати здійсненню її прав людини.

Крім того, заявник не мав подавати скаргу до ЄСПЛ від імені муніципалітету, який незалежно від автономії відносно центральних органів, вважається урядовою організацією. При цьому, інтереси мешканців міста були захищені Державною Радою на національному рівні.

Ключові слова: зміни клімату, індивідуальний легітимний інтерес

4. Дуарте Агостіньо та інші проти Португалії та 32-х інших країн (Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others) від 09.04.2024, заява № 39371/20, рішення Великої Палати

Шість заявників скаржилися на порушення ст.ст. 2, 3, 8 та ст. 14 Конвенції у зв'язку з існуючими та серйозними майбутніми наслідками зміни клімату, які мають місце в їхній країні та 32 інших державах. Зокрема, вони зазначали, що країна вже відчувала цілий ряд наслідків зміни клімату, в тому числі підвищення середніх температур та екстремальну спеку. Хвилі спеки, в свою чергу, стали основним чинником лісових пожеж, які супроводжувались значним димом. Всі ці обставини вплинули на їхнє життя, добробут, психічне здоров'я та благоустрій їхніх домівок. Вони заявляли, що ризики шкоди з часом будуть лише зростати та ймовірно вплинуть на дітей, яких вони будуть мати в майбутньому. За їх твердженням Португалія є однією з європейських країн, які найбільше страждатимуть від негативного впливу зміни клімату, і зіштовхується з «жорсткими межами» своєї здатності адаптуватися до наслідків глобального потепління. Вони посилалися на відповідні міжнародні документи, звіти та висновки експертів щодо шкоди, завданої зміною клімату здоров'ю людей.

Заяву проти України було відкликано заявниками з огляду на виняткові обставини, пов'язані з триваючою війною, а також у зв'язку з тим, що порушені питання загального значення будуть розглянуті відносно решти держав-відповідачів.

Всі заявники були громадянами Португалії, а отже, перебували під її територіальною юрисдикцією. Відповідно, Португалія повинна була відповідати за будь-яке заявлене порушення прав і свобод щодо заявників, які захищаються Конвенцією. При цьому, не було жодних ознак, що будь-яка з інших держав-відповідачів здійснювала будь-яким чином ефективний контроль над територією за межами своєї національної території, за яким заявники підпадали б під їх юрисдикцію *ratione loci*. Юрисдикція цих країн також не могла бути встановлена на підставі критерію «повноважень і контролю державного агента» або на підставі критерію юрисдикційного зв'язку щодо процесуального зобов'язання провести розслідування за ст. 2 Конвенції (заявники не здійснювали жодних відповідних кроків у відповідних державах-відповідачах). Отже, існуюча практика Суду не давала підстав для встановлення екстериторіальної юрисдикції держав-відповідачів (за винятком Португалії, яка мала територіальну юрисдикцію). Таким чином, Суд дослідив, чи існували вагомі підстави для розвитку наявної судової практики щодо екстериторіальної юрисдикції з огляду на посилення заявників на низку виняткових обставин та особливих ознак.

В першу чергу Суд визнав низку аспектів зміни клімату, на які посилалися заявники: і) Держави мають остаточний контроль над державною та приватною діяльністю

на своїй території, яка призводить до викидів парникових газів. У зв'язку з цим вони взяли на себе певні міжнародно-правові зобов'язання, зокрема, викладені в Паризькій угоді. Крім того, певні позитивні зобов'язання щодо зміни клімату виникли відповідно до Конвенції. 2) Існує певний, хоча й складний та багаторівневий, причинно-наслідковий зв'язок між державною та приватною діяльністю на території держави, що спричиняє викиди парникових газів, та негативним впливом на права та добробут людей, які проживають за межами її кордонів. 3) Проблема зміни клімату має справді екзистенційний характер для людства, що виокремлює її з-поміж інших причинно-наслідкових ситуацій. Однак, Суд вказав, що такі висновки самі по собі не могли слугувати підставою для створення шляхом судового тлумачення нової підстави для екстериторіальної юрисдикції або виправданням для розширення вже існуючих підстав.

Щодо інших аргументів на рахунок стверджуваної заявниками наявності екстериторіальної юрисдикції Суд зазначив таке: 1) Заявники стверджували, що юрисдикція повинна залежати від змісту позитивних зобов'язань, які вони прагнули, щоб Суд поклав на держави з огляду на серйозність впливу зміни клімату на їхні права за Конвенцією. Однак, не вбачалось, що такі позитивні зобов'язання держав можуть бути достатньою підставою для того, щоб вважати, що держава має юрисдикцію щодо осіб, які перебувають за межами її території або іншим чином поза її владою та контролем. Крім того, між заявниками та будь-якою з держав-відповідачів (окрім Португалії) не було жодного особливого зв'язку. Наявність громадянства ЄС не могло слугувати підставою для встановлення юрисдикційного зв'язку між ними та державами-відповідачами, які були членами ЄС. 2) Конвенція не була розроблена для забезпечення загального захисту навколишнього середовища як такого. Для вирішення саме цього питання були прийняті інші міжнародні документи та національне законодавство. 3) У контексті твердження про обмежену частку відповідальності Португалії, Суд зазначив, що юрисдикцію слід відрізняти від питання відповідальності, яке є окремим питанням, що має розглядатися, за необхідності, у відношенні до суті скарги. Хоча зміна клімату є глобальним явищем, яке має вирішуватися на глобальному рівні спільнотою держав, кожна держава має власну частку відповідальності за вжиття заходів для боротьби зі зміною клімату, і вжиття цих заходів не визначається будь-якими конкретними діями (або бездіяльністю) будь-якої іншої держави. 3) Щодо посилення заявників на критерій «контролю за конвенційними інтересами заявників», то згідно з установленною практикою Суду, екстериторіальна юрисдикція,

як вона розуміється у ст. 1 Конвенції, вимагає контролю над самою особою, а не над інтересами особи як такими. Прийняття аргументів заявників призвело б до необмеженого розширення екстериторіальної юрисдикції держав та їхньої відповідальності за Конвенцією перед людьми практично в будь-якій точці світу. Така позиція не знайшла підтримки в Конвенції. 4) У жодному міжнародному документі та матеріалах не зазначено про підтримку встановлення екстериторіальної юрисдикції держав за Конвенцією у спосіб та на підставах, запропонованих заявниками. Таким чином, в Конвенції немає підстав для поширення шляхом судового тлумачення екстериторіальної юрисдикції держав-відповідачів у запропонований заявниками спосіб.

Відповідно, **скарга в частині щодо 31 держави була визнана неприйнятною.**

Що стосується скарги **в частині відповідальності Португалії, скарга була визнана неприйнятною** у зв'язку з невичерпанням національних засобів юри-

дичного захисту. Право на здорове та екологічно збалансоване навколишнє середовище було затверджено положеннями Конституції, які мали пряму дію і застосовувалися національними судами. Відповідне право було також закріплено в інших законах. Заявники мали право подавати позови *actio popularis*, за допомогою яких могли вимагати від органів державної влади певної поведінки, цивільні позови, а також порушувати адміністративні процедури з питань захисту довкілля, зміни клімату. Однак, вони не ініціювали жодного провадження чи процедури на національному рівні, а одразу звернулись до ЄСПЛ. При цьому, не було жодних особливих підстав для звільнення заявників від вимоги вичерпання національних засобів юридичного захисту.

Ключові слова: зміна клімату, екстериторіальна юрисдикція, невичерпання національних засобів юридичного захисту

5. Мікяс та інші проти Бельгії (*Mikyas and Others v. Belgium*) від 09.04.2024, заява № 50681/20

Заявницям, трьом дівчинкам-мусульманкам, було заборонено носити видимі символи віри, зокрема, ісламську хустку в школах, за винятком позаконфесійних уроків релігії та етики. Відповідні шкільні правила імплементували розпорядження Ради з питань офіційної освіти Фламандської громади у 2009 році. Батьки заявниць звернулись до національних судів з вимогою визнати заборону носити хустку незаконною у зв'язку з тим, що вона суперечить свободі віросповідання. Суди відхилили їхні вимоги.

ЄСПЛ, постановив, що заборона носити хустку становила втручання в право заявниць на свободу віросповідання за ст. 9 Конвенції. При цьому, такі заходи були передбачені шкільними правилами та переслідували легітимні цілі захисту прав і свобод інших осіб та охорони громадського порядку.

Що стосується пропорційності Суд нагадав, що в демократичному суспільстві, в якому співіснують кілька релігій серед одного і того ж населення, може бути необхідним встановити обмеження цієї свободи з метою узгодження інтересів різних груп і забезпечення поваги до переконань кожного. При цьому, роль держави як нейтрального і неупередженого організатора відправлення різних релігій, культів і переконань сприяє забезпеченню релігійного миру і толерантності в демократичному суспільстві.

Так, в цій справі йшлося про один з видів державної освіти, а саме офіційну систему освіти у фламандській громаді. Відповідно до Конституції, така освіта мала бути нейтральною. Нейтральність передбачала, зокре-

ма, повагу до філософських, ідеологічних або релігійних переконань батьків та учнів. З метою виконання цієї конституційної вимоги Рада з питань офіційної освіти Фламандської громади вирішила запровадити загальну заборону на носіння видимих символів віри в підконтрольних їй закладах, а Конституційний суд постановив, що таке розуміння нейтралітету відповідає Конституції. Рішення Ради було детально обґрунтоване з урахуванням як контексту системи освіти, створеної фламандською громадою, так і різних інтересів, захищених ст. 9 Конвенції. Зокрема, оскаржувана заборона не обмежувалася ісламською хусткою, а застосовувалася до будь-яких видимих символів віросповідання без винятку.

Більше того, заявники вільно обрали школи в рамках системи освіти громади і не могли не знати, що адміністрації зобов'язані за Конституцією забезпечувати дотримання принципу нейтралітету в таких школах. Заявники також були заздалегідь поінформовані про правила у відповідних школах і погодилися їх дотримуватися.

Оскільки оскаржувана заборона мала на меті захистити учнів від будь-яких форм соціального тиску та прозелітизму, Суд нагадав, що важливо забезпечити з належною увагою до плюралізму та свободи інших осіб, щоб демонстрація учнями своїх релігійних переконань у навчальних закладах не перетворювалась на показний акт, здатний стати джерелом тиску та ізоляції (виключення). Суд не ставив під сумнів дані Ради щодо проблемної поведінки або висновки апеляційного суду щодо випадків, які мали місце в деяких школах

громади. При цьому, згідно усталеної практики Суду попередній висновок про безлад (порушення порядку) у певному закладі не є вирішальним для того, щоб вважати оскаржувану заборону такою, що є необхідною в демократичному суспільстві.

Суд також звернув увагу на відмінність ситуацій, в яких знаходилися вчителі та учні. Зокрема, у той час як вчителі є символами влади над учнями і, відповідно, можуть бути об'єктом обмежень щодо вираження своїх переконань, неповнолітні учні, зі свого боку, є більш вразливими. У цьому зв'язку Суд вже постановляв, що заборона носіння учнями релігійних символів може бути виправдана саме прагненням запобігти будь-яким формам ізоляції або тиску, поважаючи при цьому плюралізм і свободу інших осіб (див. рішення у справах *Dogru v. France*, *Bayrak v. France*).

У цій справі національні органи влади з огляду на наявну в них свободу розсуду мали право передбачити ситуацію, коли система освіти фламандської громади могла створити шкільне середовище, в якому учні не носили б релігійних символів. Суд в черговий раз підкреслив, що плюралізм і демократія повинні ґрунтуватися на діалозі і дусі компромісу, що обов'язково передбачає різні поступки з боку окремих осіб. Такі поступки є виправданими з метою підтримки та просування ідеалів і цінностей демократичного суспільства. Таким чином, оскаржувану заборону можна було вважати пропорційною переслідуванню цілям, а отже, необхідною у демократичному суспільстві. З огляду на вказане **скаргу за ст. 9 Конвенції було відхилено як явно необґрунтовану.**

Ключові слова: свобода віросповідання, носіння релігійних знаків в навчальних закладах

6. Алуш проти Франції (*Allouche v. France*) від 11.04.2024, заява № 81249/17

У 2014 році заявниця познайомилася з Б., барменом у кафе неподалік від місця її роботи. Вони з ввічливості обмінялися кількома електронними листами. Після відхилення пропозицій чоловіка провести час разом протягом трьох днів заявниця отримала від нього двадцять шість електронних листів, в яких висловлювалося розчарування в коханні, а також містилися образи, погрози насильством, зґвалтуванням та смертю, деякі з них супроводжувалися антисемітськими висловлюваннями. Чоловіка було притягнуто до кримінальної відповідальності, зокрема, за фактом неодноразових погроз вбивством, насильства та пошкодження майна (ув'язнення на вісімнадцять місяців, частина з них умовно, зобов'язання виплатити відшкодування заявниці). Вимоги заявниці про перекваліфікацію складу злочину були відхилені.

Заявниця стверджувала, що відмовившись кваліфікувати висловлювання правопорушника як антисемітські, органи влади не забезпечили їй належного захисту від антисемітських словесних нападів, погроз та образ, які завдали їй гострих страждань і мали глибокий вплив на її приватне життя. Деякі висловлювання чоловіка були надзвичайно жорстокими, містили прямі погрози і були спрямовані проти заявниці як члена єврейської громади.

Суд нагадав, що національні органи влади зобов'язані впровадити належну правову базу для захисту від дискримінаційних дій і вжити всіх розумних заходів для визначення того, чи були расистські або, в більш широкому сенсі, дискримінаційні мотиви в оскаржуваних діях. У випадках, коли дії, що становлять серйозні правопорушення, спрямовані проти фізичної або психічної недоторканності особи, лише ефективні

кримінально-правові механізми можуть забезпечити належний захист і слугувати стримуючим фактором. Насильницькі випадки зі стверджуваними дискримінаційними мотивами, зокрема, расистськими, не повинні розглядатися нарівні зі злочинами, що не мають таких мотивів.

Так, національне кримінальне законодавство передбачало механізм покарання за погрози вчинити напад, якщо такі погрози були зроблені у зв'язку з етнічною, релігійною або расовою приналежністю потерпілої особи. Цей механізм мав бути застосованим на початковому етапі, коли подавалась скарга про кримінальне правопорушення. Однак, незважаючи на образи і письмові погрози вбивством, зґвалтуванням і актами насильства, антисемітський характер яких навряд чи можна було заперечити, а також на те, що розслідування спочатку було спрямоване в цьому напрямку, прокурор все ж вирішив висунути звинувачення проти чоловіка за неодноразові погрози вбивством за процедурою негайного спрощеного провадження без врахування аспекту таких погроз, а саме реальної або імовірної приналежності потерпілої до єврейської громади. Чоловік постав перед судом лише за «ординарні» погрози вбивством. Проте, Суд висловив переконання, що згідно з кримінальним законодавством прокурор міг врахувати антисемітську складову відповідних дій.

Хоча Суд не міг критикувати рішення прокурора щодо висунення обвинувачень або юридичної кваліфікації злочинів, він, тим не менш, звернув увагу на таке.

По-перше, кримінальний суд першої інстанції жодним чином не розглянув неодноразові скарги заявниці щодо антисемітського характеру вчинених проти неї

злочинів. По-друге, в мотивувальній частині свого рішення апеляційний суд належно охарактеризував повідомлення Б. як антисемітські погрози відповідно до клопотання заявниці. Однак, він не використав жодних юридичних засобів з метою надання належної кримінально-правової відповіді на антисемітський аспект правопорушень, при цьому, забезпечивши права сторони захисту. Зокрема, національний суд вказав, що оскільки обвинувачений не був присутнім у відповідному судовому засіданні, неможливо було провести належним чином змагальні дебати з цього приводу (декілька разів за клопотаннями обвинуваченого засідання відкладали, чергове клопотання суд вирішив відхилити). Таким чином, виявлення суттєвих елементів, які могли дозволити кваліфікувати інкриміновані діяння інакше, ніж було обрано стороною обвинувачення, не могло розглядатися як змагальний судовий розгляд. Саме тому клопотання заявниці про перек-

валіфікацію були відхилені. З цього слідувало, що апеляційний суд не зробив жодних правових висновків зі своїх власних умовиводів. Цей недолік не був виправлений касаційним судом, який відхилив скаргу заявниці з питань права, що посилює страждання та негативні наслідки на приватне життя заявниці в контексті статусу «єврейської потерпілої».

З огляду на вказане національні органи влади не виконали свої позитивні зобов'язання забезпечити заявниці ефективний та належний кримінально-правовий захист від висловлювань, зроблених правопорушником. Нездатність влади врахувати антисемітську складову цієї справи підірвала їхню здатність надати належну відповідь. Отже, **мало місце порушення ст. 8 Конвенції у поєднанні ст. 14.**

Ключові слова: злочини на ґрунті ненависті, антисемітські висловлювання

7. Челлері та інші проти Хорватії (*Chelleri and others v. Croatia*) від 16.04.2024, заяви №№ 49358/22, 49562/22, 54489/22

У 1991 році Хорватія та Словенія проголосили свою незалежність від Югославії. У контексті двосторонніх переговорів, спрямованих на встановлення спільного кордону, дві країни не змогли дійти згоди щодо морського кордону в Піранській затоці. Словенія претендувала на суверенітет над усією затокою, оскільки її вкрай важливим інтересом був доступ до відкритого моря Адріатики, тоді як позиція Хорватії полягала в тому, що розмежування мало бути по лінії рівновіддаленості. У 2009 році Хорватія та Словенія підписали арбітражну угоду, відповідно до якої арбітражний суд повинен був визначити морські та сухопутні кордони між двома країнами. Угода передбачала, що арбітражне рішення буде обов'язковим для сторін і становитиме остаточне врегулювання спору. Після набрання угодою чинності Словенія зняла свої застереження щодо вступу Хорватії до Європейського Союзу.

У 2015 році у зв'язку з неофіційними комунікаціями між арбітром, призначеним Словенією, та представником Словенії під час арбітражного розгляду справи, Хорватія заявила, що розриває угоду на цій підставі. Однак, арбітражний суд постановив, що, хоча Словенія дійсно порушила угоду, Хорватія не мала права її розірвати, а отже, угода залишилася чинною. У 2017 році арбітражний суд виніс рішення, яким встановив кордон у затоці. Словенія повністю включила у своє національне законодавство встановлений морський кордон. Хорватія, з іншого боку, вважає, що арбітражна угода була розірвана і рішення не має сили. У 2020 році Суд Європейського Союзу у справі, порушеній Словенією проти Хорватії, постановив, що він не має юрисдикції виносити рішення за таким позовом.

Тим часом обидві країни розпочали провадження у справах про дрібні правопорушення проти громадян одна одної (рибалок) у зв'язку з їхньою діяльністю у спірній морській акваторії. Зокрема, троє заявників, словенських рибалок, скаржились за ст. 7 Конвенції у зв'язку з визнанням їх винними у вчиненні дрібних правопорушень хорватськими судами.

Дрібні правопорушення, в яких заявники були визнані винними, мали кримінальний характер, а отже, підпадали під гарантії ст. 7 Конвенції. Таким чином, завдання Суду полягало в тому, щоб визначити, чи існували достатньо чіткі правові підстави для засудження заявників, і, зокрема, чи могли вони обґрунтовано його передбачити.

Скарга заявників ґрунтувалася на тому, що морський кордон між Хорватією та Словенією був визначений арбітражним рішенням. Було очевидним, що вони не прямо добивалися висновку про те, що невиконання Хорватією зобов'язання дотримуватися встановленого цим рішенням кордону становило порушення її міжнародно-правових зобов'язань, а також її власної Конституції, і, отже, не могло бути законним у розумінні ст. 7 Конвенції.

Разом з тим, Суд повторив, що Конвенція та протоколи до неї мають, наскільки це можливо, тлумачитися в узгодженості з іншими нормами міжнародного права, частиною яких вони є. Однак, посилаючись на положення інших міжнародних договорів, Суд не прагне переглянути їх дотримання як таке. Він все ж розглядає справу відповідно до Конвенції або протоколів до неї.

Так, Хорватія рішуче заперечувала застосовність та дійсність рішення арбітражного суду і вийшла з арбітражного провадження. Суд не мав права виносити рішення щодо правомірності розірвання Хорватією арбітражної угоди, компетенції арбітражного суду виносити арбітражне рішення, а також щодо дійсності та правових наслідків цього рішення, тобто питання міжнародного публічного права, які не належать до його компетенції.

На відміну справи *Plechkov v. Romania* у цій справі, по-перше, межі хорватських морських вод були чітко визначені законодавством Хорватії, а саме до завершення процесу встановлення кордону зі Словенією, морський кордон пролягав по лінії рівновіддаленості в затоці. По-друге, судовою практика Хорватії з цього питання була кількісно великою і послідовною.

При цьому, суперечка щодо морського кордону триває понад три десятиліття. За цей час обидві країни безуспішно вдавалися до двосторонніх переговорів та арбітражних проваджень. Прикордонна суперечка, про яку йдеться, безсумнівно, є серйозною політичною проблемою. Крім того, починаючи з 2014 року словен-

ські рибалки регулярно отримували попередження від органів Хорватії про те, що вони заходять на своїх суднах у чужі води, і просили їх залишити. Таким чином, скарги заявників не могли розглядатися без урахування контексту міждержавного спору, а також як ізольована ситуація, в якій випадкова особа, що займається морським рибальством, могла не знати про проблему з кордоном між двома країнами.

До того ж, заявники до засудження органами влади Хорватії за незаконний перетин кордону та вилов риби, на які вони скаржились до Суду, раніше вже отримували повідомлення про порушення. Таким чином, не вбачалось, що їх засудження було для них непередбачуваним.

З огляду на вказане Суд дійшов висновку, що заявники могли обґрунтовано передбачити, що їхня поведінка в спірних водах становитиме правопорушення відповідно до чинного законодавства Хорватії. Відповідно, їх скарги були явно необґрунтованими.

Ключові слова: морський кордон, законність та передбачуваність засудження

8. Сачарук проти Литви (*Sacharuk v. Lithuania*) від 23.04.2024, заява № 39300/18

Заявник був членом Сейму, парламенту, у період з 2008 р. по 2012 р. У 2010 р. під час сесії Сейму він кілька разів проголосував за іншого парламентаря, який перебував у відпустці за кордоном (без дозволу Сейму), використовуючи його посвідчення. Згідно зі статутом члени Сейму повинні були голосувати особисто і право голосу не могло бути передано. Спеціальна слідча комісія встановила порушення Статуту та звернулась з вимогою до Генерального прокурора про проведення розслідування, однак в подальшому в Сеймі не вистачило голосів для зняття імунітету із заявника. Водночас, було розпочато процедуру імпідменту. У провадженні заявник та його адвокат стверджували, що: 1) згідно зі статутом Сейму, єдиною санкцією за відповідне порушення мало бути попередження і підстави для визнання серйозного проступку були відсутні; 2) комісія з питань етики та процедур Сейму вже розглядала подібні справи, але в жодному з них не було порушено провадження за серйозні порушення; 3) голосування за відсутніх депутатів від своєї коаліції або політичної групи було загальною практикою в Сеймі. Тим не менше, Конституційний Суд дійшов висновку, що обидва депутати порушили депутатську присягу і Конституцію (по другому депутату — у зв'язку з пропуском засідань Сейму без поважних причин). За результатами остаточного голосування Сейму заявник все ж не був позбавлений мандату на відміну від депутата, від імені якого він голосував. Таким чином, кримінальне провадження щодо заявника було розпо-

чато лише після закінчення строку його повноважень як члена Сейму у 2012 році. Його було засуджено за зловживання службовим становищем та незаконним використанням документу іншої особи.

Суть аргументів заявника полягала в тому, що, по-перше, національні суди необґрунтовано поширили сферу дії кримінального законодавства на його справу всупереч гарантіям ст. 7 Конвенції, враховуючи, що: i) його дії при голосуванні за іншого депутата відповідали «традиції» в Сеймі голосувати за інших членів тієї ж політичної групи; ii) він зазнав дискримінації, оскільки його засудження було винятковим, а отже, свавільним.

У цьому контексті ЄСПЛ звернув увагу на те, що практика голосування членів Сейму один за одного, безсумнівно, була відома владі Литви хоча б на підставі записів Комісії з питань етики та процедур Сейму. Комісія у своїх рішеннях відносно конкретних членів Сейму, які порушили принцип єдиного голосу, закликала та наполягала до припинення такої практики, а також кілька разів ініціювала переголосування відповідних законодавчих актів. Таким чином, хоч заходи Комісії щодо конкретних членів Сейму обмежувалися лише занесенням попередження до протоколу її засідання, Суд не міг визнати, що ставлення влади до такої практики голосування становило «свідому толерантність». Тому Суд не розглядав такі голосування як «традицію» (як зазначав заявник), не кажучи вже про таку «традицію», яка могла б замінити статутне право (законодавство).

Разом з тим, Суд погодився з твердженням заявника про те, що його кримінальна справа не мала прецедентів, оскільки Комісія ніколи раніше не приймала рішення про передачу справи про порушення принципу єдиного голосу прокурору для розслідування або ініціювала будь-яке інше провадження.

Суд, при цьому, нагадав свою багаторічну практику, згідно у сфері, яка охоплюється статутним правом, законом є чинний нормативно-правовий акт, як його тлумачать компетентні суди. Він погодився з позицією Верховного Суду, що у кримінальному провадженні суд повинен дотримуватися букви закону, а не протиправної практики або прецедентів, що суперечать закону. Суд визнав існування цих «неправомірних» випадків і фактів або будь-яких інших подібних випадків голосування в Сеймі, які були зафіксовані в офіційних документах, а отже були загальнодоступною інформацією. Разом з тим, сам по собі той факт, що випадки подібних голосувань іншими членами Сейму не були розглянуті Апеляційним суді або Верховним судом при винесенні рішення проти заявника не було достатнім для того, щоб Суд визнав відсутність передбачуваності кримінального переслідування та засудження у світлі роз'яснень цих судів щодо тяжкості дій заявника та його вини. Зокрема, як встановив Апеляційний суд, голосуючи за іншого депутата, заявник діяв з прямим умислом, розуміючи небезпечний характер своїх дій. Він мав не тільки життєвий досвід і досвід роботи в Сеймі, але й юридичну освіту. До того, як стати депутатом Сейму, він працював комісаром поліції та адвокатом. При цьому, як зазначив Верховний Суд, заявник оскаржував не фактичні обставини своїх дій (реєстрацію та голосування за іншу особу), а лише те, чи завдали ці дії великої шкоди державі.

Так, національні суди у світлі практики Конституційного суду встановили, що заявник завдав значної шкоди державі, а саме як член установи, що здійснює державні повноваження, спотворив діяльність Сейму, принизив і дискредитував ім'я членів Сейму та його авторитет. Як вказав Верховний Суд, статус заявника як члена Сейму був особливо важливим у системі державного управління, і відповідно до національної судової практики порушення цінностей, закріплених у Конституції, та нехтування основними вимогами, що застосовуються до державної служби, зазвичай визнаються значною моральною шкодою, завданою державній службі та державі. ЄСПЛ не встановив, що відповідне тлумачення та застосування положень кримінального законодавства передбачало б використання таких широких понять або таких розмитих критеріїв, що відповідні правові положення не відповідали б якості, яка вимагається Конвенцією з точки зору чіткості та передбачуваності їхніх наслідків, зокрема, для особи з поважною професійною підготовкою та досвідом у правових питаннях.

Суд постановив, що не слід було надавати вирішального значення відсутності інших порівнюваних прецедентів. На його думку, позиція органів влади щодо серйозності порушення принципу єдиного голосу мала значну вагу на терезах при оцінці того, чи було засудження заявника позбавлене свавілля і чи було воно передбачуваним. Зокрема, зі свого боку, інший депутат не відбувся «легким ляпасом», оскільки йому було оголошено імпічмент. Таким чином, тлумачення кримінального законодавства у справі заявника Апеляційним судом (під час другого кола кримінального провадження) та Верховним Судом не можна було вважати таким, що не відповідає суті правопорушень.

Ст. 7 Конвенції не є несумісною з судовою правотворчістю і не забороняє поступове уточнення норм кримінальної відповідальності шляхом судового тлумачення від справи до справи, за умови, що такий розвиток подій відповідає суті правопорушення і може бути розумно передбачений. Заявник, ймовірно, став жертвою досі невідомого застосування концепції «великої моральної шкоди державі» у зв'язку з голосуванням за іншого члена Сейму, проте воно ґрунтувалося на розумному тлумаченні статей кримінального кодексу і «відповідало суті правопорушення». Суд також не вбачав жодного кричущого недотримання або свавілля у застосуванні законодавства до заявника. Іншими словами, заявник міг передбачити, що його дії становитимуть злочин відповідно до чинного на той час кримінального законодавства. Відповідно, **порушення ст. 7 Конвенції не було.**

Водночас, ЄСПЛ **визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції**. Так, суддя Д.Б. входила до складу колегії Верховного Суду, яка у першому колі провадження розглядала касаційну скаргу прокурора та скасувала вирок апеляційного суду, яким заявника було виправдано. Зокрема, Верховний Суд погодився з аргументом прокурора щодо кримінальної відповідальності заявника і вказав на односторонність та неправомірність оцінки доказів судами нижчих інстанцій. Тобто Верховний Суд надав правову оцінку діям заявника. Постанова не лише передбачала, а й навіязувало конкретну характеристику причетності заявника, а також вчинених ним діянь, не визнаючи його винним у скоєнні злочину. Таким чином, Суд дійшов висновку, що перше рішення Верховного Суду містило висновки, які фактично упереджували питання про винуватість заявника у наступному етапі провадження. Проте, в другому колі провадження у Верховному Суді суддя Д.Б. також брала участь у розгляді справи заявника. Разом з тим, на цьому етапі не було представлено жодних нових фактів, які б покращили оцінку фактів, встановлених у першому колі провадження. До того ж, друга постанова Верховного Суду містила схожі формулювання, що свідчило про те, що він, принаймні значною мірою, не провів нового розгляду справи. Хоча Уряд стверджував, що формальних

підстав для відводу судді Д.Б. не було, Суд зауважив, що відповідно до положень кримінально-процесуального кодексу суддя міг бути відсторонений від участі у справі на підставі будь-яких обставин, які могли обґрунтовано викликати сумніви в його або її неупередженості. З огляду на всі обставини справи, Суд дійшов висновку, що заявник мав законні побоювання, що суддя Д.Б. вже могла дійти упередженого висновку щодо його вини,

навіть якщо вона не була юридично пов'язана попереднім висновком Верховного Суду. Тобто його сумніви були об'єктивно обґрунтованими. Однак, його клопотання про відвід було відхилено.

Ключові слова: принцип єдиного голосу, голосування за іншого депутата, моральна шкода державі, упередженість судді

9. Айдин Сефа Акай проти Туреччини (Aydin Sefa Akay v. Türkiye) від 23.04.2024, заява № 59/17

У 2016 році заявник, громадянин Туреччини, обіймав посаду судді Міжнародного залишкового механізму для кримінальних трибуналів ООН та працював дистанційно зі свого будинку в м. Стамбул. Невдовзі після спроби військового перевороту у тому ж році його заарештували, обшукали у відділку поліції та помістили під варту в рамках кримінального розслідування проти співробітників Міністерства закордонних справ. У день арешту поліція також провела обшук у його будинку і вилучила серед інших речей комп'ютери, мобільні телефони та дві книги, написані лідером FETÖ/PDY, організації, яка організувала спробу перевороту. Під час судовому провадженню заявнику було відмовлено у наданні дипломатичного імунітету. Він був визнаний винним у членстві в озброєній терористичній організації і засуджений до позбавлення волі, потім звільнений під заборону залишати країну. Оскарження рішення було безрезультатним.

Суд зазначив, що хоча його відповідна практика стосується незалежності національних судових органів, описані в ній принципи застосовуються *mutatis mutandis* до міжнародних суддів і судів, оскільки їхня незалежність однаково є обов'язковою умовою належного здійснення правосуддя.

Досудове тримання заявника під вартою мало правову підставу згідно національного законодавства для цілей п. 1 ст. 5 Конвенції. Однак, заявник як у національному провадженні, так і в Суді стверджував, що його арешт був незаконний, оскільки він користувався дипломатичним імунітетом як суддя Механізму і не міг бути позбавлений свободи за відсутності відмови Генерального секретаря ООН від такого імунітету. Суд не мав компетенції вирішувати питання про дипломатичний імунітет заявника як такий. Однак, він повинен був з'ясувати, чи була позиція національних судів щодо імунітету, наданого заявнику в силу його статусу судді Механізму відповідно до п. 2 ст. 29 Статуту Механізму, такою, що його арешт можна було вважати передбачуваним і сумісним з вимогами юридичної визначеності відповідно до п. 1 ст. 5 Конвенції. Суд вказав, що принцип юридичної визначеності може бути порушений, якщо національні суди запровадять у судовій практиці винятки, які суперечать формулюванню застосовних положень

закону, або нададуть розширене тлумачення, що нівеливатиме процесуальні гарантії, передбачені законом.

Так, суд першої інстанції вказав, що заявник користувався лише функціональним імунітетом як посадова особа ООН, але не мав спеціального статусу під юрисдикцією Туреччини в частини дій, не пов'язаних з його обов'язками як судді Механізму. В свою чергу, Конституційний Суд встановив, що досудове тримання заявника під вартою мало правову підставу відповідно до Конституції, оскільки згідно з відповідними нормами міжнародного права (ст. 15 Конвенції про привілеї та імунітети Організації Об'єднаних Націй (Загальна конвенція) та п. 4 ст. 31 Віденської конвенції про дипломатичні відносини (Дипломатична конвенція)) він не міг посилаватися на імунітет перед органами влади держави, яку він представляв або громадянином якої він є. Однак, беручи до уваги відповідні положення Статуту ООН (п.п. 2 і 3 ст. 105) і Загальної конвенції (ст.ст. IV, V, VI і розділ № 19), на думку Суду, існували вагомі аргументи для висновку, що суддя міжнародного суду не є представником держави-члена в органі ООН. Це було несумісним з самою незалежністю, яка визначає суддю і судову владу, будь-то національну чи міжнародну. Судді Механізму не представляють держави, які висунули їх для обрання, і відповідно до його Статуту та Кодексу професійної поведінки суддів вони є незалежними від будь-якої зовнішньої влади та впливу, в тому числі з боку держави свого громадянства.

Крім того, той факт, що заявник користувався згідно ст. 29 Статуту Механізму привілеями та імунітетами, які надаються дипломатичним представникам відповідно до міжнародного права, не означало, що він був дипломатичним представником. Статус суддів Механізму та поняття, визначені ст. 1 Дипломатичної конвенції, мали фундаментальні відмінності. Таким чином, положення Дипломатичної конвенції, на які посилався Конституційний Суд, хоча вони, безумовно, мали відношення до справи, не могли бути повністю застосовані до ситуації заявника, який користувався такими привілеями та імунітетами як суддя Механізму, кінцевою метою якого був захист незалежності суддів, а отже, і, відповідно, трибуналу по відношенню до будь-якої держави.

Тобто на відміну від висновків національних судів, на думку Суду заявник, користувався повним дипломатичним імунітетом, включаючи, серед іншого, особисту недоторканність, і не підлягав арешту або затриманню в будь-якій формі на час виконання ним обов'язків судді Механізму, в тому числі під час роботи у віддаленому режимі відповідно до правил роботи Механізму. Таке тлумачення ґрунтувалося на звичайному значенні формулювань відповідних міжнародних документів і підтверджувалося приписом, надісланим Головою Механізму до Уряду, а також вербальною нотою Управління ООН з правових питань з вимогою негайно звільнити заявника та припинити всі судові провадження проти нього. Таким чином, тлумачення національними судами дипломатичного імунітету заявника не було ні передбачуваним, ні таким, що відповідає вимогам принципу юридичної визначеності. Отже, **мало місце порушення згідно п. 1 ст. 5 Конвенції**.

Крім того, досудове тримання заявника під вартою не могло бути виправдане відповідно до ст. 15 Конвенції. Зокрема, Суд не був переконаний, що зволікання національних судів з оцінкою дипломатичного імунітету заявника було суворо обумовлено гостротою ситуації, пов'язаної зі спробою державного перевороту, яка призвела до запровадження надзвичайного стану (детальна оцінка дипломатичного імунітету заявника була проведена більш ніж через 8,5 місяців з дати арешту). До того ж, висновок щодо досудового ув'язнення заяв-

ника означав, що цей захід був несумісним з «іншими зобов'язаннями Туреччини за міжнародним правом» у розумінні ст. 15 Конвенції.

Суд також **визнав порушення ст. 8 Конвенції**, оскільки втручання у право заявника у зв'язку з обшуком житла не можна було вважати таким, що передбачено законом. Зокрема, обсяг імунітету, передбаченого Статутом Механізму, певною мірою був описаний Загальною конвенцією та Дипломатичною конвенцією, які передбачають особисту недоторканність та недоторканність приватного житла дипломатичного агента. Будинок, в якому проводився обшук, був приватною резиденцією заявника у розумінні Дипломатичної конвенції, що не заперечувалося Урядом. Згідно Статуту Механізму суддям дозволяється здійснювати свої функції дистанційно за межами місць розташування підрозділів Механізму за рішенням Голови. Таким чином, місце проживання заявника прирівнювалось до офісу, оскільки на час подій він працював на Механізм дистанційно. Тому воно підлягало підвищеному захисту, подібному до захисту при обшуках офісу адвоката у практиці Суду. Уряд не стверджував, що національні органи влади належним чином отримали відмову від його імунітету від ООН, а також, що ООН або заявник надали згоду на обшуки *ex post facto*.

Ключові слова: дипломатичний імунітет, імунітет судді міжнародного органу, принцип правової визначеності

10. Зеїческу та Фелтіцінеану проти Румунії (Zăicescu and Fălticineanu v. Romania) від 23.04.2024, заява № 42917/16

Обидва заявники були євреями, які пережили Голокост (транспортування в нелюдських умовах — перший заявник, розміщення в гетто — обидва заявники). У 1953 році в рамках судових процесів щодо військових злочинів, що відбулися після поразки Румунії у Другій світовій війні, два високопоставлені військовослужбовці армії Р.Д. і Г.П. були визнані винними у скоєнні воєнних злочинів і злочинів проти людяності за те, що спільно: 1) жорстоко поводитися з полоненими; 2) співпрацювали із спеціальною розвідувальною службою в організації погрому в м. Яссах у 1941 році; 3) брали безпосередню участь в організації та проведенні депортації євреїв з Бессарабії та Буковини. Під час правління комуністичної влади вирок щодо Р.Д. був скасований (інша посадова особа на той час померла) та в результаті перегляду справи змінено юридичну кваліфікацію його діянь на активну діяльність проти робітничого класу та революційного руху, оскільки люди, які були заарештовані та поміщені в гетто та концтабори за його наказом, були членами робітничого класу. При цьому, в рішенні було вказано, що підсуд-

ний особисто наказав помістити в концтабори велику кількість євреїв.

В кінці 90-х років за позачеговими поданнями генерального прокурора Верховний Суд скасував всі попередні рішення відносно вказаних військовослужбовців 1953, 1954 та 1957 років, відновив провадження у справі і виправдав їх. Матеріали справи кілька років зберігалися в архівах спецслужб, а потім в архівах Національної ради з вивчення архівів Секурітате (таємної поліції комуністичної влади). Заявники дізналися про виправдовувальні вирoki у 2016 під час конференції, організованої Національним інститутом вивчення Голокосту в Румунії ім. Елі Візеля.

ЄСПЛ визнав, що у цій справі заявники могли мати статус потерпілих, оскільки як євреї та особи, які пережили Голокост, мали особисту зацікавленість у провадженні, спрямованому на встановлення відповідальності високопоставлених військовослужбовців за Голокост в Румунії. Результати судових розглядів у кінці 90-х років і їх контекст могли мати достатній вплив на почуття ідентичності та самоповаги заявників, щоб спричинити

їм емоційні страждання, які досягли певного рівня або порогу жорстокості, що вимагається для застосування ст. 8 Конвенції. Скарга підлягала розгляду також у поєднанні зі ст. 14.

Згідно матеріалів справи Верховний Суд виправдав Р.Д. на підставі того, що він лише виконував накази, отримані від начальників вищого рангу. У зв'язку з цим Суд зазначив, що той факт, що діяння було наказано вищим керівником, не є виправданням у контексті воєнних злочинів відповідно до норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Верховний Суд також не взяв до уваги історичне тло, яке свідчить про антисемітські заходи, вжиті самим урядом Румунії у той час. Згодом Верховний Суд також виправдав Г.П., встановивши, що відділ армії (де він виконував свої функції) не був причетний до погрому в м. Яссах або до депортації та розміщення євреїв у гетто. Відповідні висновки суперечили показанням свідків та іншим доказам під час початкового провадження 1953 року.

На додаток Суд встановив, що висновки Верховного Суду, які призвели до виправдувальних вироків 90-х років, а саме про те, що тільки німецькі війська були причетні до погрому в м. Ясси, розміщення румунських євреїв у гетто і їх подальшої депортації, також суперечили як письмовим доказам, які все ще зберігаються в матеріалах первинних обвинувальних вироків, так і власним висновкам самого суду про те, що розміщення євреїв у гетто з метою їх подальшої депортації відбувалося на основі списків імен, складених румунською спеціальною розвідувальною службою та жандармерією.

У контексті міжнародно визнаного визначення заперечення і викривлення Голокосту, зазначені висновки Верховного Суду об'єктивно могли розглядатися як виправдання або спроби розмити відповідальність і покласти провину за Голокост на іншу націю всупереч добре встановленим історичним фактам. У цьому зв'язку Суд нагадав про свою практику у справах, що стосуються свободи вираження поглядів у зв'язку з публічними заявами, що заперечують Голокост, або іншими заявами, пов'язаними з нацистськими злочинами, а також заявами або публікаціями, що паплюжать етнічну групу або репутацію предків. Зокрема, у світлі історичної ролі та досвіду держави, які пережили нацистські жахіття, могли розглядатися як такі, що несуть особливу моральну відповідальність за дистанціювання від масових звірств, скоєних нацистами (*Pastörs v. Germany*, *Perinçek v. Switzerland*, *Nix v. Germany*). Хоча прецедентне право, пов'язане з антисемітськими висловлюваннями або запереченням Голокосту, вимагає балансування між конкуруючими правами приватних осіб, передбаченими Конвенцією, *a fortiori*, ці принципи також були

застосовні у цій справі, оскільки стверджувані дискримінаційні дії були вчинені органами державної влади.

Що стосується міжнародного контексту, відповідно до міжнародної угоди про перемир'я 1945 року Румунія була зобов'язана покласти край всім фашистським організаціям на своїй території, скасувати дискримінаційне законодавство і заходи, а також затримати і передати до суду осіб, обвинувачених у воєнних злочинах. Загалом таких обов'язок щодо осіб, підозрюваних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності, існував і продовжує існувати в міжнародному праві.

Безперечно перегляд справ стосувався питань, що становить найбільший суспільний інтерес, а саме відповідальності за Голокост. Відповідно, широка громадськість, в тому числі заявники, які пережили Голокост, мали бути поінформовані про провадження та його результати. Більше того, міжнародні норми, які вже існували на момент перегляду справ, вказували, що жертви злочинів повинні бути поінформовані про факт порушення провадження, про хід розгляду їхніх справ, а також повинні мати доступ до правосуддя та належної допомоги. Тим не менш, не було жодних доказів публічного оголошення або публічного обговорення цих проваджень до конференції 2016 року. Матеріали тривалий час зберігалися спецслужбами навіть після падіння комуністичного режиму, а згодом — Національною радою з вивчення архівів Секурітате з обмеженим режимом доступу до них. До того ж, не було жодних офіційних роз'яснень або обговорень щодо подання Генеральним прокурором клопотання про відновлення провадження за відсутності будь-яких відповідних підстав або в контексті подальших виправдовувальних вироків.

На додаток судові рішення, винесені за результатами перегляду справи, не були доступними для громадськості, а заявникам спочатку було відмовлено в доступі до них. Матеріали було надано лише на повторні запити.

Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що національні органи влади не навели відповідних і достатніх підстав для своїх дій, які призвели до перегляду історичних вироків за пов'язані з Голокостом злочини за відсутності нових доказів шляхом реінтерпретації (перекручування) історично встановлених фактів та заперечення відповідальності посадових осіб держави за Голокост (всупереч принципам міжнародного права). Відповідно, дії держави були надмірними і не могли бути виправдані як необхідні в демократичному суспільстві. Отже, **мало місце порушення ст. 8 Конвенції у поєднанні зі ст. 14 Конвенції**.

Ключові слова: злочини проти людяності, воєнні злочини, відповідальність держави за Голокост, заперечення та викривлення Голокосту

11. Фонд Дж. Пола Гетті та інші проти Італії (The J. Paul Getty Trust and others v. Italy) від 02.05.2024, заява № 35271/19

Справа стосувалась наказу про конфіскацію, виданого італійською владою щодо «Юнака-переможця» (також відомого як «Атлет з Фано» або «Лісіпп з Фано»), бронзової статуї часів класичної Греції, яка перебуває у власності Фонду Дж. Пола Гетті (інші заявники його опікуни), неприбуткової юридичної особи, зареєстрованої у США. Статуя зберігається на Віллі Гетті в США (частина музею). У 1964 році статуя була знайдена рибалками в Адріатичному морі, біля італійського узбережжя. Згодом вона була продана невідомим особам. Її місцезнаходження було невідомим, поки вона знову не з'явилася в м. Мюнхен, де в 1977 році її купив фонд за близько 4 млн. дол.

Італійська влада зробила кілька марних спроб повернути статую. У 2007 році було розпочато провадження, в результаті якого судом було ухвалено наказ про конфіскацію. Касаційний суд відхилив скаргу заявників та постановив, що статуя, яка була захищена національним законодавством про культурну спадщину та митним законодавством, була незаконно вивезена з Італії, а потім придбана фондом. Наразі на розгляді влади США знаходиться запит прокуратури Італії про визнання та виконання заходу з конфіскації статуї згідно ратифікованих міжнародних договорів.

ЄСПЛ визнав, що фонд мав статус потерпілого в цій справі, оскільки ухвалення наказу про конфіскацію тягло за собою перешкоди у експозиції фондом статуї в Італії у зв'язку з ризиком її вилучення (інші заявники, опікуни фонду, потерпілими визнані не були). У випадку визнання наказу про конфіскацію повернення статуї мало здійснюватися США. Згідно практики Суду за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції щодо заходів, вжитих у контексті запитів про міжнародне судове співробітництво, а також щодо справ про екстрадицію, дія, ініційована запитуючою країною на основі її власного внутрішнього законодавства і здійснена запитуваною країною у відповідь на її договірні зобов'язання, може бути визнана такою, що стосується запитуючої країни, навіть якщо ця дія була виконана запитуваною країною. Звертаючись із запитом про виконання наказу, Італія була зобов'язана забезпечити, щоб цей наказ був сумісний з Конвенцією. Таким чином, мова йшла про відповідальність Італії.

Щодо майнового інтересу влада Італії залучала фонд до національного провадження. При цьому, фонд не заперечував придбання майна. Він володів статуєю без будь-яких перерв, за винятком тих, що впливають із законних договорів позики з 1977 року. Цей час призвів до того, що у Фонду з'явився майновий інтерес у мирному володінні статуєю, який був достатньо встановленим і вагомим, щоб вважатися «володінням» у

розумінні першого речення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Суд визнав, що оскаржуваний наказ був передбачений законом. Підстава була достатньо чіткою, передбаченою та сумісною з принципом верховенства права. При цьому, фонд оскаржував відсутність строку для прийняття оскаржуваного заходу. У зв'язку з цим Суд зазначив, що відсутність строку для дій, спрямованих на повернення викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей є відмінною рисою кількох країн, у тому числі в рамках Ради Європи, і органам влади повинна бути надана значна свобода дій у цій сфері. Відсутність часових обмежень не є фактором, який сам по собі може автоматично призвести до висновку, що втручання є непередбачуваним або свавільним, а отже, несумісним з принципом законності в розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Втручання здійснювалось в суспільних інтересах, а саме захисту культурної спадщини країни. В національному провадженні були розглянуті всі спірні питання (походження об'єкту, місце, де його було знайдено). Національні органи влади обґрунтовано довели, що статуя є частиною культурної спадщини Італії і перебувала у власності держави на момент винесення постанови про конфіскацію. Ці висновки не були явно помилковими або довільними. Більше того, національні органи влади обґрунтовано стверджували, що в будь-якому випадку цей захід переслідував мету відновлення контролю над об'єктом культурного інтересу, який був вивезений на материк без дотримання відповідних зобов'язань щодо звітування, а згодом вивезений без необхідної ліцензії та сплати відповідних митних платежів, незалежно від того, чи належав він державі.

У справі *Belova v. Russia* Суд постановив, що покупець майна повинен ретельно дослідити його походження, щоб уникнути можливих претензій щодо конфіскації. Так, враховуючи характер транзакції, представники фонду були зобов'язані вжити всіх заходів, щоб перевірити законне походження статуї перед її придбанням, однак цього не зробили. Більше того, фонду було відомо про відсутність у відповідному національному законодавстві часових обмежень для вжиття заходів з конфіскації статуї, а також те, що декілька органів Італії працювали над її поверненням. Відповідно, не можна було стверджувати, що він мав законні очікування щодо збереження статуї, а також отримання компенсації. Таким чином, Суд погодився з національними судами, що під час купівлі статуї фонд не діяв з необхідною обачністю.

При цьому, Суд зауважив, що національні органи не завжди старанно дотримувалися відповідної процедури.

ри, а отже, можна було вбачати також певну недбалість з їх сторони. Проте така недбалість не призвела до безпідставного збагачення з їх боку, а допущені помилки більше були реакцією на поведінку заявника, яка була визнана національними судовими органами щонайменше недбалою, якщо не недобросовісною. До того ж, на момент вивезення статуй та придбання її фондом національні органи діяли в певному правовому вакуумі, оскільки не існувало жодних зобов'язуючих міжнародно-правових інструментів, які б дозволили їм поверну-

ти статую або, принаймні, отримати повне сприяння з боку національних органів влади іноземних держав.

З огляду на всі вказані обставини Суд дійшов висновку, що національні органи не вийшли за межі своєї свободи розсуду.

Отже, **порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції не було.**

Ключові слова: культурна спадщина, добросовісність покупця, необхідна обачність покупця, незаконне вивезення предметів культурного інтересу

12. А.К. проти Росії (A.K. v. Russia) від 07.05.2024, заява № 49014/16

Заявниця з 2011 року була вчителем музики в одному з державних навчальних закладів. У 2014 році директор школи викликав її на зустріч за участі представника міської ради, під час якої їй показали досьє представника неурядової організації «Батьки Росії» щодо її приватного життя та сексуальної орієнтації. Досьє на близько 10 сторінках містило огляд сторінки заявниці в соціальній мережі з фотографіями, головним чином, з подорожей та вечірок, на яких вона обіймала та інтимно цілувала інших жінок (без демонстрації оголеності), а також одну фотографію, на якій заявниця показувала середній палець людині за камерою. Фотографії були розміщені в альбомі з обмеженим доступом і не були доступні для перегляду широкому загалу (лише для друзів). В досьє містились також коментарі щодо приватного життя заявниці, критикувались стиль фотографій та поведінка заявниці, її сексуальна орієнтація, а також зроблено висновок про несумісність її дій з «добрим ім'ям вчителя» та їх ймовірний шкідливий вплив на дітей і репутацію школи.

Оскільки заявниця відмовилася звільнитися, директор школи розірвала з нею контракт у зв'язку з вчиненням аморального вчинку, несумісного з продовженням педагогічної діяльності. Оскарження рішення в судовому порядку було безрезультатним.

ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 Конвенції, а також ст. 14 Конвенції у поєднанні зі ст. 8 Конвенції, оскільки звільнення заявниці з роботи становило непропорційне втручання у її права і таке втручання було здійснено виключно за ознакою її сексуальної орієнтації. Зокрема, Суд зазначив таке:

1) Звільнення вчителя з належною кваліфікацією, доброю репутацією серед учнів та батьків і без попередньої історії скарг не могло бути необхідною, єдиною і негайною санкцією за фотографії, незалежно від того, чи залишилися вони приватними, чи стали публічними. Адміністрація школи взагалі не розглядала низку дисциплінарних заходів, доступних кожному роботодавцю (попередження, догана, тимчасове відсторонення

від роботи та інші), а одразу надала перевагу найбільш суворому заходу.

2) Фотографії, що демонструють любов до інтимних партнерів, не були непристойними або відверто сексуальними.

3) Щодо фотографії з жестом з середнім пальцем, Суд не погодився із заявницею, яка характеризувала його як незначущу форми художнього вираження. Суд також не сприйняв його тлумачення органами влади як публічної демонстрації непристойного жесту або пози і доказу неетичної та аморальної поведінки. На думку Суду, використання такого жесту заявницею було щонайменше несмаком і навряд чи його можна було порівняти з риторичними прийомами, що застосовуються, наприклад, під час гарячих парламентських дебатів (див. справу *Szanyi v. Hungary*). Національні суди просто вказали на існування фотографії, не розглядаючи питання про те, коли і де вона була зроблена, хто був свідком жесту, доступність і обмеження доступу до фотографії на сторінці заявниці в соціальній мережі або спосіб, у який вона була отримана третьою стороною. За таких обставин не можливо було зробити висновок, яким чином цей жест, використаний у приватній обстановці поза межами шкільних занять, сам по собі виправдовував суворість накладеної санкції.

4) Уряд у стверджував, що сексуальна орієнтація заявниці не була релевантним фактором у її справі, оскільки будь-який вчитель був би звільнений за подібні дії. Однак, матеріали справи свідчили про інше. Адміністрація школи та суди прямо посилялися на «лесбійські сцени» та «лесбійський контент», «неетичні близькі одностатеві стосунки» та «нетрадиційну сексуальну орієнтацію» як на вирішальні фактори для прийняття рішення про кваліфікацію зазначених дій як аморальних та несумісних з функціями вчителя музики.

При цьому, національні суди у своїх рішеннях стверджували, що звільнення заявниці було виправдано не її сексуальною орієнтацією, а діями, які, очевидно, були

нею зумовлені. Однак, ЄСПЛ вказав, що сексуальна орієнтація особи не може бути ізольована від її приватних і публічних проявів, які, очевидно, є захищеними елементами приватного життя особи відповідно до ст. 8 Конвенції. Розміщення фотографій з подорожей та вечірок, що демонструють любов до інтимних партнерів, є звичайною практикою в соціальних мережах. Ворожа реакція влади була безсумнівно зумовлена

неприйняттям сексуальної орієнтації заявниці і, отже, була явно дискримінаційною. Не було жодних доказів того, що щось, окрім сексуальної орієнтації, підтверджувало висновки органів влади щодо аморальності поведінки на фотографіях.

Ключові слова: звільнення вчителя, звільнення за ознакою сексуальної орієнтації

13. Мітревська проти Північної Македонії (Mitrevska v. North Macedonia) від 14.05.2024, заява № 20949/21

Заявниця була усиновлена в дитинстві. У 2017 році вона подала запити до соціальних служб та Комісії з питань усиновлення щодо отримання інформації про її усиновлення (матеріалів справи). Вона стверджувала, що у неї був діагностований депресивний тривожний розлад і проблеми з мовленням, і для з'ясування, чи є цей стан спадковим, її лікарі попросили надати інформацію про історію хвороби її сім'ї. Вона також зазначала, що така інформація була необхідна для відтворення картини її історії, розвитку та раннього дитинства. Державні установи повідомили, що не можуть надати інформацію про повне усиновлення, як мало місце у її випадку, оскільки така інформація є службовою інформацією відповідно до закону про сім'ю. Позов до суду був відхилений на тих же підставах.

Суд зазначив, що доступ усиновлених дітей до інформації про їхнє біологічне походження є делікатним та етичним питанням. Такий доступ вимагає дотримання балансу між приватними та публічними інтересами. Зокрема, з одного боку, право знати про своє походження, яке є невід'ємною частиною поняття приватного життя, а у випадку заявниці — також знати інформацію, що стосується її здоров'я (наявність спадкових захворювань), з іншого — очікування біологічних матерів, що інформація про них та їхніх дітей на етапі вагітності та народження залишатиметься таємницею.

Органи влади не зробили жодної спроби встановити, чи дійсно біологічні батьки заявниці висловлювали бажання, щоб її усиновлення залишалося таємницею. Загалом національні органи визначили загальні інтереси, які конкурували у цій справі з інтересами заявниці, та встановили баланс таких інтересів. Вони взагалі не розглянули її аргумент щодо необхідності отримання інформації про історію хвороби її біологічних батьків.

Відмовляючи заявниці у наданні інформації, як адміністративні органи, так і суди посилалися лише на статтю закону про сім'ю, яка відносила усю інформацію про усиновлення до службової таємниці та не передбачала можливості отримання знеособленої інформації про біологічне походження особи, її усиновлення або дитинство. Закон також не передбачав винятку з медичних міркувань. При цьому, у цій справі була відсутня інформація про те, чи збалансували законодавчі органи в процесі законотворчої діяльності конкуруючі інтереси, про які йшлося, і яким чином.

З огляду на вказані обставини Суд дійшов висновку, що національні органи влади не змогли досягти балансу між конкуруючими інтересами, а отже, вийшли за межі наданої їм свободи розсуду. Отже, **мало місце порушення ст. 8 Конвенції**.

Ключові слова: доступ до інформації про походження, інформація про усиновлення, дотримання балансу

14. Олег Балан проти Республіки Молдова (Oleg Balan v. The Republic of Moldova) від 14.05.2024, заява № 25259/20

На час подій заявник займав посаду Міністра внутрішніх справ. У 2015 році пан Усатій, лідер опозиційної політичної партії, опублікував на своїй сторінці у Facebook наступну заяву: «Отримав на пошту цікавий документ. Знову наш Тімофте (Президент на той час) все знав і мовчав про це». До допису від прикріпив інформаційну довідку на бланку Служби безпеки, адресовану Президенту, в якій йшлося про оперативну розробку в міністерстві, за результатами якої було встановлено, що заявник: надавав пріоритет просуванню власного іміджу, а не покращенню іміджу міністерства; звільнив

або «переконав піти» низку посадових осіб на різних рівнях міністерства та національної поліції (з переліком прізвищ) і замінив їх лояльними до нього людьми (з переліком прізвищ); продавав посади і захищав незаконні схеми контрабанди; деморалізував персонал міністерства та поліції; та ін. Низка медіа опублікували новину про допис. При цьому, того ж дня Служба безпеки заперечила проведення будь-якої оперативної розробки та надсилання документу, а офіс Президента його отримання. Заявник звернувся до лідера опозиційної партії з вимогою публічного спростування

опублікованої ним інформації, однак відповіді не отримав. В результаті провадження, яке здійснювалось в декілька стадій, позов заявника про дифамацію було відхилено. Зокрема, Верховний Суд послався на захист свободи вираження поглядів та вказав, що публікація в мережі Інтернет може бути прирівняна до журналістської діяльності, а також з огляду на наявність інтересу до неї в контексті виявлення фактів корупції та запобігання злочинам.

ЄСПЛ нагадав про критерії, які слід застосовувати при збалансуванні конкуруючих прав за ст. 8 та ст. 10 Конвенції, а саме: предмет публікації та її внесок у дискусію, що становить суспільний інтерес; наскільки добре відома відповідна особа; попередня поведінка особи; зміст, форма і наслідки публікації; і, за необхідності, спосіб отримання відповідної інформації.

Дослідивши матеріали справи, Суд встановив таке:

1) Питання про ймовірну неналежну поведінку міністра легітимно викликає значний суспільний інтерес. Таким чином, Верховний Суд мав вагомий підстави надати високий рівень захисту публікації матеріалів, які ймовірно викривали таку діяльність. В той же час, заявник був посадовою особою і очевидно повинен був піддаватися високому ступеню критики своїх дій.

2) Обмеження свободи вираження поглядів політика та лідера опозиційної партії дійсно привернуло увагу на найвищому рівні. У своєму рішенні Верховний Суд прямо визнав пана Усатія журналістом-розслідувачем, який висвітлював питання, що становить явний суспільний інтерес. Однак, суд не пояснив, яким чином допис в соціальній мережі сам по собі може бути класифікований як журналістське розслідування, на яке поширюється спеціальний захист. Також припуска-

лось, що, перебуваючи на посаді мера великого міста, пан Усатій міг мати доступ до обмеженої для широкого загалу інформації, що дало йому додаткові підстави для публікації матеріалів. Однак, він жодного разу не стверджував, що отримав таку інформацію завдяки своїй посаді чи мав якусь додаткову інформацію.

3) Оприлюднений документ містив серйозні звинувачення у неправомірних діях з боку заявника. При цьому, з матеріалів справи не вбачалось, що пан Усатій якимось чином намагався встановити автентичність опублікованої інформації, особливо враховуючи спосіб її отримання (анонімно покладено до його поштової скриньки). Він не повідомляв про такі спроби своїх читачів, як і про джерело отримання, чи сумніви щодо автентичності матеріалів, які тим часом були миттєво поширені низкою медіа (навіть після заперечень Служби безпеки, офісу Президента та самого заявника). При цьому, один з новинних порталів також отримав такий документ, але у зв'язку з тим, що не зміг встановити його достовірність, вирішив не публікувати матеріали.

4) Неможливо було встановити, чи вплинула публікація на політичну кар'єру заявника, однак серйозні твердження, які були опубліковані, безсумнівно вплинули на його репутацію. При цьому, він жодного разу не був звинувачений або засуджений за вчинення будь-якого кримінального злочину.

Хоча Верховний Суд спирався на застосовні принципи Конвенції та практику Суду, він не провів власне ретельне дослідження всіх вказаних обставин, як наслідок не встановив справедливий баланс між конкуруючими правами.

Отже, **мало місце порушення ст. 8 Конвенції.**

15. Доменжуд проти Франції (Domenjoud v. France) від 16.05.2024, заяви №№ 34749/16, 79607/17

Після ісламістських терактів у м. Париж у листопаді 2015 року було оголошено надзвичайний стан. Його продовжували шість разів до листопада 2017 року. У 2015 році Франція поінформувала Раду Європи про використання права на відступ від Конвенції відповідно до ст. 15.

У кінці листопада та на початку грудня 2015 року було заплановано проведення 21-ї Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату. У зв'язку з цим були вжиті превентивні заходи для забезпечення безпеки на заході, в якому мали взяти участь глави багатьох держав. Заявники, двоє братів, були поміщені за кілька днів до початку заходу та перебували під домашнім арештом до його закінчення (загалом 16-ть днів). Протягом цих днів вони повинні були залишатися в межах місцевих муніципалітетів, не виходити з

дому з 20:00 до 6:00 та тричі на день з'являтися до поліцейського відділку, в іншому випадку їх би помістили до в'язниці. Міністр внутрішніх справ обґрунтував рішення про превентивні заходи необхідністю забезпечити безпеку на заході з огляду на серйозну терористичну загрозу та насильницьких актів з боку активістів «чорного блоку» під час інших великих заходів у сусідніх країнах у 2015 році. Він посилався на відомості спецслужб про підготовку активістами насильницьких протестів в ході конференції і ймовірність участі в них двох заявників. Оскарження рішень до адміністративних судів було безуспішним. У судових провадженнях Міністр юстиції надавав непідписані, а іноді й недатовані документи спецслужб, в яких були відредаговані відомості, що могли слугувати для ідентифікації авторів або джерел («білі довідки»).

ЄСПЛ визнав скаргу **за п. 1 ст. 5 Конвенції** щодо поміщення заявників під домашній арешт **неприйнятною**, оскільки таке обмеження свободи вважалось незначним з огляду на його тривалість та наслідки. Зокрема, заявники не були позбавлені можливості вести соціальне життя і підтримувати зв'язки із зовнішнім світом. Заборона залишати свої будинки в нічний час не була достатньо суворою, щоб її можна було охарактеризувати як позбавлення свободи. Крім того, вони мали можливість просити дозвіл на тимчасове залишення визначених їм муніципалітетів.

При цьому, ЄСПЛ встановив, що мало місце втручання у право заявників за п. 2 ст. 3 Протоколу № 4 до Конвенції у зв'язку з обмеженням права на пересування заявників. Таке обмеження переслідувало законні цілі збереження національної та громадської безпеки і підтримання громадського порядку. Разом з тим, заявники скаржились на непередбачуваність підстав для домашнього арешту і оскаржували його пропорційність, а також неможливість оскарження «білих довідок».

Щодо передбачуваності

Дослідивши матеріали справи, ЄСПЛ зазначив, що, по-перше, національні органи влади не мали права використовувати закон про надзвичайний стан для обмеження свобод, якщо такі заходи не були пов'язані з обставинами, що виправдовують його введення. В іншому випадку такі дії означали б порушення вимоги передбачуваності закону. Однак, у надзвичайній ситуації відповідні органи можуть бути зобов'язані робити оперативний вибір для виконання всього спектру своїх обов'язків. На думку Суду, може існувати непрямої зв'язок між метою, що переслідується при оголошенні надзвичайного стану, і виправданням заходів, вжитих на його підставі, за умови, що він є достатньо вагомим, щоб виключити будь-яку можливість зловживань. У цій справі Суд вважав, що роз'яснення Державної ради (вищий адміністративний суд) та Конституційної ради щодо прецедентного права, надані адміністративним судам, були такими, що запобігали зловживанню надзвичайним станом (саме адміністративні суди повинні були оцінювати обґрунтованість відповідного заходу та перевіряти його пропорційність з огляду на конкретні обставини, які призвели до оголошення надзвичайного стану). По-друге, національне законодавство передбачало судовий контроль законності та пропорційності домашнього арешту, запровадженого в умовах надзвичайного стану. Такий контроль можна було отримати в дуже короткий строк шляхом подання термінової заяви про тимчасовий захист основоположної свободи. Таким чином, правова підстава оскаржуваних заявниками заходів була передбачуваною.

Щодо пропорційності за скаргою першого заявника:

1) Першому заявнику було забезпечено судовий контроль як щодо законності, так і щодо пропорційності

оскаржуваного заходу. В контексті використання «білих довідок» спецслужб Суд зазначив, що національне законодавство передбачало три групи гарантій у цій сфері: (i) такі документи повинні були бути предметом змагального процесу; (ii) адміністративні суди зобов'язані були перевіряти точність і достовірність їх змісту, досліджуючи, чи містять вони точні і докладні факти, і чи не викликають вони серйозних сумнівів; (iii) адміністративні суди мають слідчі повноваження для проведення огляду. «Білі довідки» у справі містили детальні твердження щодо дій та поведінки першого заявника. Він не звертався до національних судів із вимогою про використання ними слідчих повноважень, а лише заперечив відповідні твердження без спроб встановити недостовірність таких документів. До того ж він не подав апеляції по суті.

2) Національні органи влади мали законні підстави вважати, що з огляду на поведінку та судимість першого заявника, а також документи спецслужб, існував серйозний ризик його участі у насильницьких протестах під час конференції. Були відсутні об'єктивні докази, які б свідчили, що органи влади зловживали своїми повноваженнями або мали якісь приховані наміри.

3) Визначений владою ризик заворушень був достатньо великим і серйозним, щоб вимагати залучення значної кількості співробітників поліції для забезпечення безпеки під час конференції. Враховуючи значну кількість об'єктів та осіб, які підлягали захисту, влада постала перед серйозними труднощами у виконанні обов'язку щодо запобігання тероризму. До того ж, конференція проходила після нещодавніх терористичних атак в країні. За цих дуже специфічних обставин Суд встановив, що існував відповідний зв'язок оскаржуваного заходу з контекстом надзвичайного стану. До того, оскаржуваний захід був відносно коротким і закінчився одночасно з проведенням конференції.

Таким чином, захід, застосований до першого заявника, не був непропорційним переслідуванню цілям.

Отже, порушення п. 2 ст. 3 Протоколу № 4 до Конвенції не було.

Щодо пропорційності за скаргою другого заявника:

1) Ні мотиви оскаржуваного наказу Міністра, ні «білі довідки» не вказували на те, які дії або поведінка змусили його вважати, що другий заявник міг брати участь у насильницьких акціях протесту. До того ж, це були всі матеріали, надані національним судам. Такий дефіцит інформації вимагав сильних процесуальних гарантій. Однак, беручи до уваги все провадження, ненадання другому заявнику достатньої інформації не було компенсовано таким чином, щоб зберегти саму суть його процесуальних прав.

2) Жодна інформація в документах спецслужб не вказувала на те, що другий заявник був насильницьким

активістом, який раніше брав участь у насильницьких протестах, планував це зробити або допомагав їх організовувати. Суд не вважав, що запобіжний захід був результатом індивідуальної та детальної оцінки його поведінки або дій, яка дозволила обґрунтувати ризик того, що він може сприяти заворушенням, яких побоювалися національні органи влади. Його радикальні політичні погляди не були достатніми для обґрунтування такого ризику, а факт його зв'язку з особою, яка могла вчинити правопорушення, — для виправдання застосованого запобіжного заходу. Таким чином, цей захід не був необхідним у демократичному суспільстві.

3) На думку Суду, тільки заходи з достатньо сильним зв'язком з метою, яка переслідується, можуть бути охоплені відступом за ст. 15 Конвенції. Визнати інакше означало б позбавити корисного ефекту зобов'язання

надавати інформацію відповідно до п. 3 ст. 15 Конвенції. Загроза терористичного акту була дійсно значною і у відповідний час становила надзвичайну ситуацію для народу Франції, через що органи влади могли обґрунтовано вважати, що звичайне законодавство не надає належних засобів для вирішення ситуації, що склалася. Однак, Уряд не зміг переконливо довести, що у випадку другого заявника запобіжний захід було здійснено в рамках боротьби з тероризмом, або це було суворо вимогою ситуації в розумінні п. 1 ст. 15 Конвенції. Отже, **мало місце порушення п. 3 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції.**

Ключові слова: домашній арешт, передбачуваність, обмеження права на свободу пересування, пропорційність, зв'язок між запобіжним заходом та метою надзвичайного стану

16. Лютген проти Люксембургу (Lutgen v. Luxembourg) від 16.05.2024, заява № 36681/23

Після нещасного випадку зі смертельним наслідком слідчий суддя наказав провести експертизу електрообладнання на заводі компанії, адвокатом якої був заявник, а також опечатати об'єкт, щоб експерт міг виконати своє завдання. Заявник звернувся до судді з кількома клопотаннями про зняття обмежень якнайшвидше до державного свята, яке мало відбутись через кілька днів, щоб запобігти зупинці виробництва та тимчасовому звільненню від роботи кількох сотень працівників. У відповідь електронною поштою суддя повідомив, що обмеження будуть зняті як тільки призначений судом експерт закінчить роботу. При цьому, заявник вже знав, що експерт виконав усі необхідні завдання, але залишив об'єкт опечатаним. Він додатково надіслав електронний лист судді з відповідною інформацією, однак відповіді не отримав. Він також безрезультатно намагався зв'язатися з суддею по телефону. Після цього заявник поскаржився Міністру юстиції та Міністру економіки, а також копію скарги надіслав Головному державному прокурору, в якому поінформував їх про ситуацію, а також висловив певну критику на адресу судді («... Це вже не перший випадок з ним. Зайве говорити, що це абсолютно неприйнятно. ...я намагався додзвонитися до нього на його пряму лінію, потім на загальну лінію до кабінету слідчого судді, але відповіді не було... мені відповів секретар, який сказав, що він буде за чверть години. ... Я щойно знову зателефонував ..., але ніхто не відповів. Ви можете уявити собі, що я про це думаю»). Того ж дня ввечері обмеження по приміщенню були зняті, але суддя не повідомив про це заявника. Заявник був засуджений до штрафу за неповагу до суду через висловлювання про суддю у своєму електронному листі до міністрів. Було встановлено, що він використовував в електронному листі витончені звороти, щоб очорнити слідчого суд-

дю з метою завдати йому образи в рамках правомірної скарги.

ЄСПЛ постановив, що засудження заявника до кримінальної відповідальності становило передбачене законом втручання в його право на свободу вираження поглядів. Втручання переслідувало легітимну мету захисту репутації або прав інших осіб, а також підтримання авторитету та неупередженості судової влади.

В контексті необхідності в демократичному суспільстві заявник вжив заходів, які він вважав виправданими в інтересах свого клієнта, оскільки він не був поінформований про те, що суддя фактично наказав зняти обмеження з об'єкту після завершення експертизи. У невизначеній та невідкладній ситуації його дії мали на меті повідомити про можливу бездіяльність судді, що могло бути прирівняне до збою в системі правосуддя. Дотримання принципу законності у його діях було визнано як національними судами, так і Урядом.

Твердження, а саме «Це не перший випадок з [суддею]», «Зайве говорити, що це абсолютно неприйнятно» і «Ви можете уявити собі, що я про це думаю», взяті разом становили оціночні судження. По суті, вони свідчили про погані стосунки між заявником і суддею. При цьому, такі оціночні судження мали достатнє фактичне підґрунтя. Заявник згадав про випадки, які мали місце у його відносинах із суддею в минулому, і надав докази. Вони не мали прямого зв'язку з цією справою. Однак їх можна було обґрунтовано вважати достатньою фактичною основою для пояснення того, чому заявник вважав, що з огляду на терміновість, пов'язану з наближенням державного свята, відсутність відповіді судді була неприйнятною обставиною, про яку необхідно було повідомити органи, відповідальні за підтримання порядку в судах. Більше того, оціночне судження, що

містилось в слові «неприйнятно», яке заявник використав для опису ситуації, ґрунтувалося на таких елементах, як ризик неминучих фінансових втрат і тимчасове звільнення від роботи близько 200 працівників.

У цьому зв'язку Суд повторив, що за винятком випадків нападів, які завдають серйозної шкоди і є по суті необґрунтованими, враховуючи, що судді є частиною фундаментального інституту держави, вони як такі можуть бути об'єктом особистої критики в допустимих межах, а не тільки в теоретичному і загальному плані. Таким чином, при здійсненні офіційних повноважень, вони можуть піддаватися ширшій критиці, ніж пересічні громадяни.

Хоча висловлювання заявника мали безперечно зневажливий відтінок і були висловлені в критичному тоні по відношенню до судді, вони не могли бути охарактеризовані як образливі для цілей ст. 10 Конвенції. Так, коментарі в спірному електронному листі були адресовані в письмовій формі виключно органам, відповідальним за підтримання порядку в судах, і не були оприлюднені. Відповідні висловлювання, що мали на меті повідомити про ситуацію, яку заявник вважав неприйнятною, не могли вважатися безпідставним особистим нападом на суддю, якщо їх розглядати у належному контексті. До того ж, вони були використані в контексті захисту заявником інтересів свого клієнта. У цьому зв'язку Суд погодився з Урядом, що заявник не робив оскаржуваних зауважень у контексті захисту свого клієнта у кримінальній справі. Однак Суд вважав, що за конкретних обставин справи те, що клієнт заявника не був стороною кримінального провадження у строгому розумінні цього терміну, не мало особливого значення. Незаперечним був той факт, що після нещасного випадку на виробництві зі смертельним наслідком на

одному з його об'єктів клієнт заявника неминуче зазнав впливу цієї ситуації як роботодавець і як потенційний відповідач. Таким чином, вирази, використані заявником у оскаржуваному електронному листі, повинні були розглядатися в їхньому контексті, а саме як захист заявником інтересів свого клієнта в нагальній ситуації. І це при тому, що його клієнт не мав статусу ні цивільної сторони, ні обвинуваченого у кримінальному провадженні.

ЄСПЛ констатував, що використані заявником вирази можна було охарактеризувати як абсолютно неприйнятні. Однак у контексті цієї справи вони, безумовно, не належали до кримінальної сфери. Відповідно санкції у вигляді кримінально-правового штрафу у розмірі 1 000 євро, а також «символічна» компенсацію збитків у розмірі 1 євро та процесуальні витрати у розмірі 1 500 євро не були виправданими.

З огляду на вказане, Суд дійшов висновку, що аргументи, наведені національними судами, не могли розглядатися як відповідне і достатнє обґрунтування втручання у право заявника на свободу вираження поглядів. Таким чином, вони не встановили справедливого балансу між необхідністю підтримувати авторитет судової влади та необхідністю захищати свободу вираження поглядів заявника як адвоката. Відповідно, засудження заявника не було пропорційним переслідуваній законній меті, а отже, не було необхідним у демократичному суспільстві, що **становило порушення ст. 10 Конвенції**.

Ключові слова: свобода вираження поглядів, авторитет судової влади, критика судді адвокатом, оціночні судження

17. Діан проти Данії (*Dian v. Denmark*) від 21.05.2024, заява № 44002/22

Заявник, громадянин Румунії, був визнаний винним у жебрацтві на пішохідній зоні в м. Копенгаген та образі інспектора поліції при виконанні нею своїх повноважень. Покарання було визначено у вигляді 20-ти днів позбавлення волі, оскільки він вже мав судимість за жебрацтво, а також була призначена конфіскація певної суми готівки. Високий суд в апеляційному провадженні, дослідивши наявні матеріали справи, обставини життя та майновий стан заявника, постановив, що призначене покарання було пропорційним. У відкритті касаційного оскарження відмовлено.

У справі *Lacatus v. Switzerland* ЄСПЛ не дійшов висновку, що ст. 8 Конвенції передбачає право на жебрацтво як таке. Однак, він вважав, що людська гідність (поняття, притаманне духу Конвенції) може бути серйозно порушена, якщо відповідна особа не має достатніх засобів

для існування, і за таких обставин шляхом жебракування відповідна особа обирає певний спосіб життя з метою піднятися над нелюдським і нестабільним (скрутним) становищем. Таким чином, необхідно враховувати конкретні обставини кожної справи, зокрема, економічне та соціальне становище особи. На основі цих міркувань Суд визнав ст. 8 Конвенції застосовною. Зокрема, жебрацтво було для заявниці засобом забезпечення доходу та подолання бідності. Наклавши повну заборону на жебрацтво (згідно законодавства) і штраф на заявницю, у разі несплати якого особі загрожувало ув'язнення, влада Швейцарії перешкодила заявниці звертатися до інших людей за допомогою, яка в її ситуації була одним з можливих способів задовольнити її основні потреби (заявниця не отримувала жодних соціальних виплат або підтримки від третіх осіб).

Право звертатися за допомогою до інших осіб у її випадку становило саму суть прав, захищених ст. 8 Конвенції.

У цій справі обставини справи були інакші. По-перше, не можна було вважати, що заявник перебував у становищі, при якому жебрацтво було б фактично єдиною можливістю для нього забезпечити власне виживання або певним способом життя з метою піднятися над людською і нестабільною (скрутною) ситуацією. Зокрема, заявник: i) мав можливість та подорожував багато разів з Румунії до Данії, економічно розвиненої країни, та перебував в ній по 3 місяці; ii) крім жебракування, мав дохід від інших видів діяльності, а саме продавав газети та збирав пляшки; iii) регулярно надсилав гроші своїй сім'ї в Румунію, де у нього був будинок; iv) вживав канабіс та кокаїн; v) при затриманні у нього було знайдено близько 135 євро готівки; v) як громадянин ЄС, у разі фінансової скрути, мав право звернутись за «допомогою на повернення». По-друге, у Данії не було повної заборони жебрацтва. Відповідно до законодавства

жебрацтво було дозволено за певних умов. Особа могла бути засуджена за жебрацтво лише у таких випадках: 1) якщо воно відбувалося в агресивно і нав'язливо, спричиняючи незручності для громадськості, і особа вже отримувала попередження; 2) якщо воно відбувалося на пішохідній зоні, на вокзалах, в супермаркетах або за їх межами, або в громадському транспорті (незалежно від того, чи можна його вважати агресивним або нав'язливим). Не було жодних ознак, що під час неодноразових візитів заявника до Данії його регулярно притягували до відповідальності за жебрацтво або ж взагалі забороняли жебракувати. Таким чином, заявник у цій справі міг жебракувати поза забороненими для цього місцями, за умови відсутності характерної манери поведінки та створення незручностей для громадськості. У зв'язку з цим, ЄСПЛ дійшов висновку, що у цій справі **ст.8 Конвенції не була застосовна**.

Ключові слова: людська гідність, спосіб життя людини, жебрацтво як спосіб доходу

18. Пьотржак та Бичавська-Сінярська та інші проти Польщі (Pietrzak and Bychawska-Siniarska and others v. Poland) від 28.05.2024, заяви №№ 72038/17, 25237/18

У 2016 році парламент Польщі вніс зміни до закону про поліцію та деяких інших законодавчих актів, які надавали дозвіл на режим таємного спостереження та зберігання телекомунікаційних, поштових та цифрових даних (комунікаційні дані) протягом 12-ти місяців з дати встановлення з'єднання для можливого використання в майбутньому відповідними національними органами. Цього ж року парламент прийняв закон про запобігання тероризму, який уповноважував співробітників Агентства національної безпеки здійснювати таємне спостереження за іноземними громадянами, підозрюваними у терористичній діяльності. Вказані закони були розкритиковані правозахисними інститутами та організаціями на національному рівні, а Венеціанська комісія висловила застереження щодо них.

Заявники, адвокат та представники неурядових організацій, скаржилися на втручання в їх право на повагу до приватного життя шляхом запровадження вказаними законами режиму таємного спостереження, збереження і використання даних про комунікації, а також відсутність ефективного засобу юридичного захисту для встановлення застосування до них відповідних заходів спостереження та перегляду їх законності.

Національне законодавство встановлювало два окремі правові режими для таємного спостереження: оперативний контроль і зберігання та використання комунікаційних даних.

Щодо оперативного контролю

Режим оперативного контролю у Польщі не передбачав достатніх та ефективних гарантій проти свавілля та ризику зловживань, притаманним будь-якому режиму таємного спостереження, а саме:

1) Сфера дії як *ratione materiae*, так і *ratione personae* законодавства про такий нагляд не була визначена з достатньою точністю. Зокрема, обсяг підстав для таємного спостереження був визначений по-різному для кожного з державних органів, відповідальних за здійснення спостереження. При цьому, сфера застосування таємного спостереження була дуже широкою. Наприклад, закон про поліцію дозволяв здійснювати спостереження за дуже широким колом кримінальних правопорушень, в тому числі відносно незначних. На думку Суду сфера таємного спостереження повинна стосуватись лише найбільш небезпечних правопорушень. При цьому, відповідні положення повинні бути достатньо передбачуваними в їх застосуванні і чітко сформульованими таким чином, щоб органи влади могли їх застосовувати лише щодо серйозних правопорушень. Однак, парламент іноді використовував дуже загальні формулювання до такої міри, що справи, в яких органи влади могли вдаватися до такого заходу на практиці, могли б призвести до плутанини (деякі положення пізніше були змінені за висновками Конституційного суду). Крім того, категорії осіб, які могли підлягати спостереженню, не були визначені в законі. Тобто це могла бути будь-яка особа або група осіб доки існувала

ймовірність того, що таким чином може бути отримана корисна інформація, необхідна для досягнення мети спостереження.

2) Що стосується гарантій законодавством було передбачено, що: i) лише обмежена кількість органів влади могла вимагати проведення спостереження в межах їх повноважень; ii) існувала певна форма внутрішнього контролю перед подачею запиту на спостереження, який повинен надходити від керівника органу і бути заздалегідь схвалений повноважним прокурором; iii) зміст клопотання про надання дозволу на спостереження мав відповідати певним вимогам, в тому числі бути обґрунтованим; iv) спостереження мало бути заздалегідь санкціоноване суддею (як виняток, у надзвичайних ситуаціях орган міг здійснювати спостереження без такого дозволу, але мав припинити його та знищити всю зібрану інформацію, якщо дозвіл не було надано протягом п'яти днів з моменту здійснення заходу).

Разом з тим, Судом було встановлено низку недоліків. Зокрема, Суд не був переконаний, що запроваджена на практиці процедура отримання дозволу була здатна забезпечити застосування спостереження лише у випадках, коли цей захід був необхідним у демократичному суспільстві. Так, чинне законодавство не вимагало від суду, який розглядає клопотання про надання дозволу на спостереження, перевіряти наявність обґрунтованої підозри відносно особи, за якою має проводитись спостереження, і, зокрема, досліджувати, чи існують будь-які докази того, що ця особа планує, здійснює або здійснила злочинні дії або будь-яке інше правопорушення, наприклад, дії, що загрожують національній безпеці, які б виправдовували застосування заходів спостереження.

На думку Суду, чинна процедура надання дозволу мала бути доповнена іншими механізмами процесуального перегляду постфактум. Наприклад, якщо спостереження не призвело до кримінального провадження, особам, які стали об'єктом спостереження, повинен бути наданий засіб юридичного захисту з можливістю оскарження і проведення окремого перегляду незалежним органом. Однак, закон не містив відповідних положень, а також не передбачав обов'язку інформувати особу, яка була ціллю спостереження, навіть після закінчення певного періоду часу, і навіть якщо це не ставило під загрозу мету такого заходу.

На додаток, оскаржуване законодавство не передбачало достатніх гарантій щодо комунікацій, на які поширюється адвокатська таємниця.

Таким чином, Суд дійшов висновку, що національний режим оперативного контролю в цілому не відповідав вимогам ст. 8 Конвенції. Отже, **мало місце порушення ст. 8 Конвенції у цьому зв'язку.**

Щодо зберігання комунікаційних даних для потенційного використання відповідними національними органами

Дані, які постачальники інформаційно-комунікаційних послуг повинні були зберігати, охоплювали інформацію, зокрема, про здійснені та отримані телефонні дзвінки, набрані номери, тривалість дзвінків, географічне розташування мобільних пристроїв, відвідані інтернет-сайти та з'єднання з ними, а також адреси електронної пошти. Ці дані створювали персональну картину про особу завдяки відображенню (картуванню) соціальних мереж, відстеженню місцезнаходження, інтернет-переглядів і відображенню моделей спілкування, а також розумінню того, з ким особа взаємодіяла. Таке втручання в приватне життя заявників було дуже серйозним. Цей захід міг цілком обґрунтовано породити у свідомості відповідних осіб відчуття вразливості та надмірного контролю з боку третіх осіб, а також негативно впливати на ефективне здійснення їхніх основних прав, в тому числі право повагу до приватного життя і кореспонденції і право на встановлення стосунків з іншими особами.

Оскаржуване законодавство, по суті, передбачало загальне та невибіркове зберігання даних телекомунікаційних, поштових та цифрових комунікацій усіх користувачів послуг зв'язку і мало вплив на осіб, чії дані зберігалися, хоча вони не перебували, навіть опосередковано, в ситуації, яка могла стати підставою для кримінального провадження. Правоохоронні та розвідувальні служби могли отримати доступ до даних, які зберігались протягом 12-ти місяців, використовувати їх з будь-якою метою при виконанні передбачених законом завдань. Хоча існували певні гарантії проти можливих зловживань, в тому числі механізм ретроспективного судового перегляду, вони не були достатніми для виправлення вказаних недоліків і не могли привести застосовний режим у відповідність до вимог ст. 8 Конвенції. Це ж стосувалось і доступу органів до збережених даних.

Таким чином, національне законодавство в цій частині не було достатнім для забезпечення того, щоб втручання в право заявників на повагу до їхнього приватного життя було необхідним у демократичному суспільстві. Отже, **мало місце порушення ст. 8 Конвенції.**

ЄСПЛ визнав також порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку зі скаргою на режим таємного спостереження відповідно до закону про боротьбу з тероризмом, оскільки:

1) Сфера дії закону, яка в принципі обмежувалася іноземними громадянами, на практиці була набагато ширшою, оскільки дозволяла співробітникам Агентства національної безпеки непрямо контролювати комунікації будь-якої особи, яка контактувала з особами під спостереженням, незалежно від того, чи була вона особисто під таким наглядом.

2) Закон дозволяв працівникам агентства здійснювати таємне спостереження за іноземними громадянами протягом першого періоду в три місяці. Таке спостереження було можливим без попереднього судового дозволу і без контролю з боку незалежного органу, який міг обмежити свободу працівників агентства в тлумаченні загальних формулювань антитерористичного закону і забезпечити наявність достатніх підстав у кожному конкретному випадку для перехоплення комунікацій особи. Спостереження здійснювалось на підставі рішення керівників агентства, яке підлягало нагляду з боку Генерального прокурора та Міністра спеціальних державних служби. Судове втручання передбачалося лише у випадку продовження заходів спостереження після закінчення першого тримісячного строку. При цьому, за характером сучасних терористичних загроз дійсно можуть виникати надзвичайні ситуації, в яких обов'язкове застосування судового дозволу є неможливим, може бути контрпродуктивним через брак спеціальних знань або просто призведе до марної трати дорогоцінного часу. Однак такі заходи повинні підлягати перегляду постфактум, як правило у випадках санкціонування спостереження несудовим органом. У цій справі механізм контролю, як вбачається, був недостатнім для забезпечення необхідних гарантій проти зловживань. Це було особливо важливо, оскільки особам, за якими велося спостереження, ніколи не повідомлялось про цей факт, і вони не мали ефективних засобів оскарження його законності.

Заявники також стверджували, що формулювання ключових понять у зазначеному законі, від яких залежить можливість співробітників служб здійснювати таємне спостереження за іноземними громадянами, а саме «терористична діяльність», «інциденти терористичного характеру» та «особи, які підозрюються у терористичній діяльності», є занадто невизначеними. Однак, Суд нагадав, що він вже заявляв у контексті справи [Szabó and Vissy v. Hungary](#), що необхідність уникати надмірної жорсткості і йти в ногу з мінливими обставинами означає, що багато законів неминуче сформульовані в більш-менш розмитих термінах. Тому навіть у сфері таємного спостереження, де передбачуваність має особливе значення, концепції, про які йдеться, видаються достатньо чіткими, щоб задовольнити вимоги законності. На думку Суду, вимога передбачуваності закону не заходить так далеко, щоб зобов'язати держави ухвалювати правові положення, які детально перераховують всі ситуації, що можуть призвести до прийняття рішення про початок таємного спостереження.

При цьому, Суд також підкреслив, що в питаннях, які зачіпають основоположні права, закон суперечив би принципу верховенства права, одному з основних принципів демократичного суспільства, закріпленому в Конвенції, якщо б не було жодних обмежень для дискреційних повноважень, наданих виконавчій владі в питаннях національної безпеки.

Ключові слова: таємне спостереження, оперативний контроль, доступ до комунікаційних даних

19. Варян проти Вірменії (Varyan v. Armenia) від 04.06.2024, заява № 48998/14

Син заявника у 18 років був призваний до армії. Через рік його було знайдено мертвим з вогнепальним пораненням щелепи на контрольно-спостережному пункті. Слідчий відділ порушив кримінальну справу. Під час розслідування було встановлено, що син заявника покінчив життя самогубством. Цьому передували складні відносини із деякими військовослужбовцями. Його ображали, висміювали (за наївність, повільну роботу) та жорстоко поводитись за будь-які недоліки під час служби та з будь-яких інших причин. За результатами провадження суд визнав винним у доведенні до самогубства з необережності старшого лейтенанта Х.Х., а також двох молодших сержантів за перевищення службових повноважень.

Крім того, за результатами службового розслідування Міністерства оборони було встановлено, що старший лейтенант Х.Х. не організував належним чином несення військової служби, залишивши її без будь-якого контролю, внаслідок цього серед військовослужбовців почала поширюватись незаконна поведінка, робота розподілялась на категоріями для «сильних» та

«слабких» тощо. Командування характеризувало старшого лейтенанта Х.Х. негативно, однак жодного разу йому не притягали до дисциплінарної відповідальності. У зв'язку із інцидентом та іншими встановленими обставинами керівництву військової частини було оголошено догану, одного з них переведено в запас.

Суд нагадав, що держава несе відповідальність за смерть осіб, які були доведені до самогубства знущаннями та жорстоким поводженням під час проходження військової служби. Національні органи влади зобов'язані вживати практичних заходів, спрямованих на ефективний захист призовників від небезпек, притаманних військовому життю, а також відповідні процедури для виявлення недоліків і помилок, які можуть бути допущені в цьому зв'язку відповідальними особами на різних рівнях. Влада також зобов'язана забезпечити високі професійні стандарти серед солдатів строкової служби для захисту призовників.

Проте дослідивши матеріали справи, в тому числі висновки посмертної психіатричної експертизи, службового розслідування, кримінального провадження,

Суд дійшов висновку, що син заявника став жертвою тривалого жорстокого поводження з боку свого безпосереднього керівника і товаришів по службі, і не було вжито жодних заходів для його ефективного захисту від цього, що врешті решт, призвело до його самогубства. Зокрема, було встановлено таке:

1) Старший лейтенант Х.Х., керівник заявника, лявся на нього і наносив йому удари під випадковими приводами, наприклад, за те, що він негайно не приніс шапку або не віддав свій ремінь. Інші службовці змушували його виконувати додаткову роботу, недоречно жартували про його сексуальне життя, щоб присоромити його. Син заявника також зазнавав жорстокого поводження з боку інших солдатів.

2) Син заявника заступав на чергування у кілька змін замість інших призовників, його змушували виконувати більшу частину роботи з прибирання. Він мав дуже мало перерв протягом кількох днів поспіль (відпочивав лише вночі). На нього чинили фізичний тиск, ображали та знущалися до такої міри, що він хотів, щоб його поставили на чергування, аби тільки бути подальше від них.

3) Принаймні двоє керівників сина заявника (окрім старшого лейтенанта Х.Х., який, очевидно, був одним з найактивніших учасників жорстокого поводження з ним) тією чи іншою мірою знали про зловживання, але не повідомили про це вище керівництво і не вжили жодних заходів, щоб вирішити цю проблему самостійно. Наприклад, один з них відкрито визнав, що не вжив жодних заходів для з'ясування всіх обставин просто тому, що йому доповіли, що все в порядку, і він вважав, що військовослужбовці просто жартують, а не знущються над потерпілим. Іншому командирі доповіли про невиконання своїх обов'язків старшим лейтенантом Х.Х., однак він жодним чином на це зреагував.

4) За день до самогубства син заявника вчергове зазнав жорсткого поводження. Його вдарили та ображали, що згідно свідчень одного із солдатів явно засмутило його. Після цього до моменту смерті жодних суттєвих подій не відбулось.

Уряд стверджував, що національне законодавство передбачало, серед іншого, ефективні превентивні заходи з метою забезпечення безпеки та захисту військовослужбовців. Однак, жодне з положень, на які посилався Уряд, не стосувались конкретних заходів захисту від жорстокого поводження під час проходження військової служби, не кажучи вже про будь-які заходи, спрямовані на запобігання самогубствам, такі як доступність психологічної допомоги. У інших справах Суд вже встановлював, що у збройних силах Вірменії не існувало системи психологічного оцінюван-

ня та допомоги, у тому числі в частині початкового та подальшого психологічного оцінювання, запобігання самогубствам та доступності психологічної допомоги.

Ні в поданнях Уряду, ні в матеріалах, наданих Суду, не було доказів, які б вказували, що сину заявника, який, за словами військового керівництва, був фізично слабким, самоізолюваним і невпевненим у собі і, отже, перебував у вразливому становищі, була надана будь-яка психологічна підтримка.

Таким чином, Суд дійшов висновку, що органи влади не дотрималися свого позитивного зобов'язання щодо захисту права сина заявника на життя, поки він перебував під їхнім контролем. Отже, **мало місце порушення ст. 2 Конвенції в матеріальному аспекті.**

Також Суд визнав порушення ст. 2 Конвенції в процесуальному аспекті у зв'язку з тим, що розслідування смерті сина заявника було неефективним. Так, службове розслідування за власною ініціативою Міністерства оборони було розпочато одразу, а кримінальне провадження, яке призвело до притягнення до кримінальної відповідальності та засудження винних осіб, завершено дуже швидко (розслідування менш ніж за рік з дня інциденту, судове провадження — 7 місяців). Однак, слідство не змогло з'ясувати кілька важливих обставин, пов'язаних зі смертю сина заявника: 1) Не було надано належних пояснень щодо природи та походження низки небалістичних ушкоджень на тілі, які були виявлені під час розтину та зафіксовані на фотографіях з місця події; 2) Два військовослужбовці вказували, що позицію (місце події) незадовго до смерті сина заявника відвідував старший лейтенант Х.Х. Останній протягом усього слідства заперечував такі твердження та зазначав, що прибув туди пізніше. Однак, слідчі органи взагалі не встановили істину у цьому питанні та проігнорували цей елемент у описі подій у обвинувальному акті; 3) Матеріали службової перевірки були долучені до матеріалів кримінального провадження. Проте між версією подій, встановленою слідчими органами, та версією, встановленою службовою комісією, існувала низка суттєвих розбіжностей, які не були ані пояснені, ані навіть розглянуті в обвинувальному акті (наприклад, розбіжності в частині того, хто вчиняв окремі неналежні дії відносно сина заявника, хто та за яких обставин виявив тіло). 4) У своїх висновках комісія балістичних та судово-медичних експертів вказала, що вогнепальне поранення сину заявника могло бути завдано також іншою особою. Проте така гіпотеза не була належним чином перевірена під час розслідування.

Ключові слова: військова служба, нестатутні відносини, забезпечення психологічної допомоги, доведення до самогубства

20. Босев проти Болгарії (Bosev v. Bulgaria) від 04.06.2024, заява № 62199/19

На час подій заявник, журналіст, що спеціалізується на юридичних репортажах, працював у щотижневій газеті, яка належала видавництву «Ікономедіа». У 2013 році новинний сайт, який належав видавництву, повідомив, що директор Комісії з фінансового нагляду був викликаний як свідок у судовому процесі у справі про відмивання грошей на тій підставі, що він ймовірно підписав документи, які сприяли переказу коштів, отриманих від незаконного обігу наркотиків. Після цього, як стверджувалось, Комісія декілька разів накладала штраф на основного власника видавництва та інші належні йому компанії, які зрештою були скасовані судом. Комісія також наклала два штрафи на видавництво «Ікономедіа» за публікацію двох статей, які були розцінені як спроби маніпулювання фінансовим ринком. Саме в цьому контексті заявник виступив у двох телевізійних програмах, де обговорював накладення штрафів і потенційну причетність керівника Комісії до цих подій. Керівник Комісії подав позов про дифамацію проти заявника. Суд визнав заявника винним та зобов'язав сплатити штраф, однак, він оскаржив рішення до апеляційного суду. В ході провадження він подав два клопотання про відвід судді-доповідача П.К., оскільки в минулому він опублікував кілька статей у пресі, в яких критикував її роботу і ставив під сумнів її доброчесність як судді. Клопотання були відхилені. Апеляційний суд залишив в силі рішення суду першої інстанції.

ЄСПЛ **визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції** у зв'язку з тим, колегія суду у справі заявника не була безстороннім судом, а саме:

1) Заявник писав і публікував статті про суддю П.К. за кілька років до того, як справа, про яку йдеться, була передана до Софійського міського суду. Тобто з його боку не було навмисної спроби дискваліфікувати суддю П.К. і таким чином усунути її від розгляду його кримінальної справи за допомогою зловмисної (шкідливої) медіа кампанії.

2) Суддя була прямо згадана в статтях заявника, в яких він ставив під сумнів її професіоналізм та доброчес-

ність. Відповідно, заявник міг правомірно мати об'єктивні та обґрунтовані сумніви щодо неупередженості, з якою суддя виконуватиме свої обов'язки при розгляді його апеляційної скарги.

3) Клопотання заявника про відвід були відхилені. Як вбачалось з тексту таке рішення суддя П.К. сама продиктувала секретарю під час слухання. Згідно практики Суду національне провадження, в якому суддя особисто вирішує питання про власний відвід відповідатиме п. 1 ст. 6 Конвенції лише у виняткових випадках, зокрема, коли підстави, на які посилаються сторони, є несерйозними або абсолютно несуттєвими. Однак, з огляду на зазначені обставини справи, такого у цій справі не було. При цьому, заявник не міг оскаржити таке рішення до вищого суду згідно законодавства (рішення, винесені судом цього рівня юрисдикції у справах про наклеп були виключені зі сфери оскарження з питань права).

Суд також **визнав порушення ст. 10 Конвенції**. Так, він встановив, що висловлювання заявника у телевізійних програмах містили фактичні твердження, якими він ставив під сумнів професійну доброчесність колишнього керівника Комісії та припускав його причетність до відмивання грошей, відповідно, було обґрунтованим вимагати від нього в рамках провадження у справі про наклеп надати докази реальності фактів, про які він стверджував. При цьому, санкція, накладена судами, була адміністративним штрафом у мінімальному розмірі і разом з судовим збором була відносно помірною. Однак, спосіб, у який на заявника було накладено санкцію, не було забезпечено однієї з основних гарантій справедливого судового розгляду, а саме безсторонністю суду. Таким чином, обмеження права заявника на свободу вираження поглядів не супроводжувалося ефективними та адекватними гарантіями проти свавілля. Наведених Урядом аргументів було недостатньо щоб продемонструвати, що втручання було необхідним у демократичному суспільстві.

Ключові слова: принцип безсторонності, відвід судді

21. Бершеда та Риболовлев проти Монако (Bersheda and Rybolovlev v. Monaco) від 06.06.2024, заяви №№ 36559/19, 36570/19

Перша заявниця, громадянка Швейцарії та України, працює адвокатом, постійним клієнтом якої є другий заявник, громадянином Російської Федерації, бізнесмен-мільярдер.

Перша заявниця таємно записала розмову з Т.Р. під час приватної вечери. Вона мала намір використати цей запис як доказ в рамках провадження щодо шахрайських дій по відношенню до її клієнта (другого заяв-

ника). У зв'язку з цим Т.Р. подала заяву про порушення права на недоторканність приватного життя. Спочатку провадження було закрито, однак потім відновлено Е.Л., французьким суддею, відрядженому до судової системи Монако, якому були передані всі справи попереднього судді. З метою захисту перша заявниця передала свій мобільний телефон поліції для дослідження запису і доведення своєї доброчесності. Перед пере-

дачею вона подбала про те, щоб IT-фахівець видалив значну кількість даних, які не мали відношення до провадження, в контексті якого їй було пред'явлено обвинувачення. Тим не менш, слідчий суддя доручив експерту скласти обширний звіт про телекомунікації без будь-яких обмежень щодо дат або обсягу дослідження. Виконання завдання експертом, яке полягало в ідентифікації всіх дзвінків, текстових повідомлень або електронних листів, навіть «опосередковано» пов'язаних з поточною справою та видалених раніше, призвело до вилучення з мобільного телефону заявниці (який вона використовувала як в приватних цілях, так і для здійснення адвокатської діяльності) тисячі повідомлень, електронних листів та телефонних дзвінків, що охоплюють період понад три роки. Всі відповідні скарги заявників були відхилені національними органами.

ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 Конвенції, оскільки втручання у право заявниці на повагу до її кореспонденції та приватного життя не було пропорційним переслідуючим легітимним цілям з огляду на таке:

1) Уряд стверджував, що заявниця добровільно передала свій телефон «для будь-якого аналізу, який може забажати суд». ЄСПЛ встановив, що заявниця дійсно використала таке формулювання у відповідь на коментарі адвоката опонента про скорочення файлу. Однак, Суд дійшов висновку, що рішення заявниці передати свій телефон поліції було продиктоване її бажанням сприяти захисту своїх інтересів у суді, а саме дозволити провести технічний аналіз та продемонструвати, що запис, автентичність якого оскаржувалася, не був змінений. Відповідно, не можна було вважати, що заявниця взяла б на себе ініціативу добровільно запропонувати надати свій телефон, якби вона була поінформована про намір органів влади провести масштабне дослідження усіх її даних, у тому числі тих, які раніше були видалені, за декількох років. До того ж, під час допиту заявниця наголошувала, що має обов'язок зберігати в таємниці відомості пов'язані з її клієнтами, що, як видавалось, виключало найменший намір з її боку надати доступ до всіх приватних та професійних даних, що містилися в пристрої. Формулювання в заяві заявниці при передачу пристрою також стосувались лише оспорюваного запису (в листі йшлося лише про місце зберігання файлу та його назву). Таким чином, відповідні твердження Уряду підлягали відхиленню.

2) Т.Р. не зверталась з клопотанням про вжиття заходів, зокрема, з метою проведення експертизи вмісту телефону першої заявниці.

3) Хоча розслідування явно обмежувалося технічним аналізом запису і змістовною оцінкою слів, покладене слідчим суддею на експерта завдання з самого початку було розроблене таким чином, щоб вийти за рамки повноважень судді і розширити їх. Ухвала про призначення експертизи була викладена в надзвичайно

широких і неточних формулюваннях, що створювало ризики зловживань і свавілля.

4) Звіт експерта не стосувався виключно або навіть переважно оспорюваного голосового файлу, а, навпаки, значної кількості даних, більшість з яких була видалена заявницею до передачі телефону за період три роки до відповідного запису. При цьому, експерт не лише ідентифікував сотні телефонних дзвінків, але й реконструював тисячі текстових повідомлень, ідентифікував три облікові записи електронної пошти, пов'язані із заявницею, що дозволило отримати тисячі електронних листів «без вмісту або вкладень». Факт утримання копії електронних даних, вилучених у кабінеті адвоката, сам по собі вже є втручанням у його відносини з клієнтами, захищені професійною таємницею, без необхідності офіційного розшифрування та транскрибування зазначених даних. Таким чином, для цілей ст. 8 Конвенції заявниця мала підстави стверджувати, що вона стала жертвою порушень її права на повагу до приватного життя і кореспонденції, які за ступенем втручання і наслідками можна порівняти з обшуком і виїмкою.

5) В національному кримінальному процесі існували правові норми, які застосовувалися до обшуків і виїмки стосовно адвокатів. Незважаючи на очевидну схожість між наслідками таких заходів та заходів, проведених експертом, слідчий суддя, якого підтримали вищі суди, вирішив не застосовувати до заявниці жодного з положень захисних механізмів, навіть незважаючи на те, що вона використовувала свій мобільний телефон як у приватних, так і в професійних цілях. При цьому, він не пояснив чому відповідні норми не застосовні до справи заявниці. Добровільна передача, пред'явлення заявниці обвинувачення у справі, а також відсутність вилучення та відновлення матеріалів, що стосуються її клієнтів, не були достатніми для того, щоб виключити застосування будь-якого режиму захисту адвоката.

6) Первинне розслідування відхилилося в бік корупційних дій (зв'язки першої заявниці зі слідчими та іншими посадовими особами в кримінальному провадженні щодо шахрайських дій відносно її клієнта). Такі обставини не мали нічого спільного зі звинуваченнями у втручанні в приватне життя, якими мало б обмежитися розслідування судді в цій справі.

7) Відповідні недоліки не були виправлені вищими судами. Той факт, що слідчий суддя знав про існування стертих повідомлень, які могли містити інформацію, що становить професійну таємницю, мав виправдати вжиття відповідних заходів захисту з огляду на статус заявника як адвоката. Однак цього не сталося, незважаючи на те, що національне законодавство прямо передбачало різні гарантії.

Ключові слова: адвокат, адвокатська таємниця, захист адвокатської таємниці

22. Ніалон і Халлам проти Сполученого Королівства (Nealon and Hallam v. The United Kingdom) від 11.06.2024, заяви №№ 32483/19, 35049/19, рішення Великої Палати

Кримінальні вироки щодо заявників були скасовані апеляційним судом на підставі того, що вони були «не-надійними» у світлі нових доказів, які з'явилися. Сторона обвинувачення не оскаржувала відповідні рішення. Згодом заявники звернулися за компенсацією за судову помилку. Їхні заяви були розглянуті відповідно до нової статті Закону про кримінальне правосуддя, яка була внесена у 2014 році. До внесення змін початковий критерій для компенсації вимагав, щоб новий або нововиявлений факт поза розумним сумнівом свідчив про те, що мала місце судова помилка. При цьому, не було законодавчого визначення судової помилки. Однак, нові положення передбачали компенсацію за судову помилку лише тоді, коли новий або нововиявлений факт поза розумним сумнівом доводив, що особа не вчиняла правопорушення. Заяви заявників були відхилені, оскільки вони не відповідали цьому критерію згідно висновків Секретаря юстиції. Як зазначили в подальшому судовому провадженні адміністративні суди, той факт, що нові або нововиявлені обставини не переконали Секретаря юстиції поза розумним сумнівом у невинуватості заявників, не означало, що він поставив під сумнів невинуватість заявників в цілому. Він лише констатував, що невинуватість заявників не була доведена новою або нововиявленою обставиною.

Заявники скаржилися за п. 2 ст. 6 Конвенції на те, що відхилення їхніх вимог про компенсацію за судову помилку на підставі нового критерію, передбаченого законодавством, порушило їхнє право на презумпцію невинуватості.

ЄСПЛ нагадав свої висновки у справі *Allen v. the United Kingdom* (GC). Зокрема, на відміну від свого першого аспекту, в якому презумпція невинуватості виступає як процесуальна гарантія, у другому аспекті її роль полягає у захисті осіб, які були виправдані за кримінальним обвинуваченням або стосовно яких кримінальне провадження було закрито, від поведінки з боку державних посадових осіб та органів влади так, ніби вони насправді винні у вчиненні інкримінованого їм правопорушення.

Незалежно від характеру подальших пов'язаних проваджень і того, чи закінчилося кримінальне провадження виправдувальним вироком або закриттям справи, рішення та обґрунтування національних судів або інших органів влади у таких пов'язаних провадженнях порушуватимуть п. 2 ст. 6 Конвенції у його другому аспекті, якщо вони прирівнюються до покладення на заявника кримінальної відповідальності. Покласти на особу кримінальну відповідальність (*to impute criminal liability to a person*) означало відобразити думку про те, що вона винна у вчиненні кримінального правопорушення за кримінально-правовими стандартами.

Такий підхід відображає той факт, що на національному рівні судді можуть бути зобов'язані, поза контекстом кримінального обвинувачення, розглядати справи, що впливають з тих самих фактів, що й попереднє кримінальне обвинувачення, яке не призвело до винесення обвинувального вироку. Захист, наданий п. 2 ст. 6 Конвенції у його другому аспекті, не слід тлумачити таким чином, що він перешкоджає національним судам у подальших провадженнях (в яких вони виконують іншу функцію, ніж судді у кримінальних справах, згідно з відповідними положеннями національного законодавства) розглядати ті самі факти, які були предметом розгляду в попередньому кримінальному провадженні, за умови, що, вони, при цьому, не покладають на відповідну особу кримінальну відповідальність. Особа, яку було виправдано або стосовно якої було закрито кримінальне провадження, залишається об'єктом звичайного застосування національних норм щодо доказів та стандартів доказування поза межами кримінального процесу.

У цій справі ЄСПЛ зазначив, що п. 2 ст. 6 Конвенції не гарантує особі, чий кримінальний вирок було скасовано, право на компенсацію за судову помилку, а ст. 3 Протоколу № 7 до Конвенції надає право на компенсацію лише за дотримання певних умов. У будь-якому випадку, Сполучене Королівство не підписало і не приєдналося до Протоколу № 7. Хоча ст. 3 Протоколу № 7 не є нормою *lex specialis*, що виключає застосування п. 2 ст. 6 Конвенції до вимог про компенсацію за судову помилку, вона не може тлумачитися як така, що створює право на таку компенсацію відносно держав-учасниць, які не ратифікували Протокол № 7.

Крім того, у справі за п. 2 ст. 6 Конвенції Суд не повинен визначати поняття «судової помилки», оскільки ст. 3 Протоколу № 7 цього не робить. Отже, держава-відповідач мала свободу вирішувати, як слід визначати «судову помилку» для цих цілей, і, відповідно, проводити легітимну політичну лінію щодо того, хто з широкого кола осіб, чий вирок був скасований в апеляційному порядку, мали право на компенсацію. При цьому, така лінія не мала бути проведеною таким чином, що відмова в компенсації сама по собі покладає кримінальну вину на заявника (*imputed criminal guilt*), який не отримав компенсації.

Передбачений у новій статті Закону про кримінальне правосуддя тест вимагав від Секретаря юстиції, в контексті конфіденційної цивільної та адміністративної процедури, висловлювати позицію не на основі доказів, як це було під час апеляції (чи повинен заявник бути або може бути виправданий або засуджений, або чи свідчать докази про вину або невинуватість заявника), а лише в контексті того, чи новий або нововиявле-

ний факт свідчить поза розумним сумнівом про те, що заявник не вчиняв правопорушення, про яке йшлося. Таким чином, не можна було стверджувати, що відмова Секретаря юстиції у виплаті компенсації покладала на заявника кримінальну провину, відображаючи думку про те, що він або вона винні у вчиненні кримінального правопорушення, тим самим припускаючи, що кримінальне провадження мало бути вирішено інакше. Негативний висновок про те, що не було доведено за дуже високим стандартом доведення поза розумним сумнівом, що заявник не вчиняв правопорушення (з посиланням на новий або нововиявлений факт або іншим чином), не був рівнозначний позитивному висновку про те, що він або вона дійсно вчинили правопорушення.

У цьому зв'язку ЄСПЛ підкреслив, що у своєму другому аспекті п. 2 ст. 6 Конвенції захищає невинуватість з точки зору закону, а не презумпцію фактичної невинуватості, як стверджували заявники. Нове положення законодавства не зобов'язувало Секретаря юстиції коментувати невинуватість заявника з точки зору закону, а відмова у задоволенні заяви про компенсацію за цією статтею не була несумісною з його невинуватістю в цьому правовому сенсі.

Таким чином, Суд постановив, що відмова у задоволенні вимог заявників про компенсацію не порушила презумпцію невинуватості у її другому аспекті. Отже, **порушення п. 2 ст. 6 Конвенції не було.**

Ключові слова: презумпція невинуватості, відшкодування за судову помилку

23. Даніель Карсай проти Угорщини (Dániel Karsai v. Hungary) від 13.06.2024, заява № 32312/23

Заявник є відомим правозахисником в Угорщині. У серпні 2022 року йому поставили діагноз бічний аміотрофічний склероз (БАС), наразі хвороба перебуває на пізній стадії. БАС — це невиліковне прогресуюче нейродегенеративне захворювання (форма хвороби рухових нейронів), яке завжди призводить до летального результату. Воно полягає в поступовій втраті функції рухових нейронів, а отже, і мимовільного управління м'язами. На кінцевій стадії більшість м'язів, що відповідають за вольові рухи, паралізовані, а мовлення, самостійне дихання і ковтання стають дуже важкими і, зрештою, неможливими. При цьому, сенсорні та когнітивні здібності можуть залишатися в основному неушкодженими протягом усього прогресування хвороби. Як правило, смерть від паралічу дихання настає через три-п'ять років. Заявник вперше відчув симптоми БАС у липні 2021 року. Після погіршення стану він потребує щоденної сторонньої допомоги. Він стверджував, що невдовзі буде повністю паралізований і не зможе спілкуватися, і, таким чином, його існування буде складатися майже виключно з болю і страждань. У зв'язку з цим він хотів закінчити або скоротити до мінімуму відповідну фазу хвороби за допомогою медикаментозної смерті до того, як його хвороба призведе до стану, який він вважатиме нестерпним, і зберегти свою фізичну та психічну цілісність. Однак, асистоване самогубство і добровільна евтаназія («асистована смерть» або смерть за допомогою лікаря) в Угорщині заборонені законом. Він стверджував, що як тільки його хвороба досягне стадії, коли не можна буде покінчити з життям самостійно, йому доведеться чекати, поки йому не знадобиться лікування, що підтримує життя, яке в його випадку відбудеться тільки, якщо взагалі відбудеться, безпосередньо перед його смертю.

В межах розгляду справи, серед іншого, ЄСПЛ заслухав двох експертів.

ЄСПЛ постановив, що кримінальна заборона на асистовану смерть відповідає вимогам законності і переслідує легітимні цілі, зокрема, захист життя вразливих осіб, які піддаються ризику жорстокого поводження, підтримання медичної професійної етики та захист моралі суспільства щодо сенсу і цінності людського життя. Разом з тим, інтерес заявника у доступі до асистованої смерті стосувався основних аспектів його права на повагу до приватного життя, закріпленого у ст. 8 Конвенції. Зокрема, це стосувалося поваги до його автономії, фізичної та психічної недоторканності та людської гідності. Таким чином, головне питання полягало в тому, чи було досягнуто владою справедливого балансу між конкуруючими інтересами з огляду на позитивні зобов'язання держави і свободу розсуду в цій сфері.

У світі спостерігається певна тенденція до декриміналізації асистованого самогубства, особливо щодо пацієнтів, які страждають від невиліковної хвороби. Разом з тим, хоча це питання останнім часом обговорюється в парламентах деяких держав-членів, більшість держав-членів продовжують забороняти і переслідувати допомогу у вчиненні самогубства, в тому числі асистовану смерть. Більше того, відповідні міжнародні договори та звіти, в тому числі [Конвенція Ради Європи Ов'є-до](#), не дають жодних підстав для висновку про те, що державам-членам рекомендується, не кажучи вже про те, щоб вони були зобов'язані надавати доступ до асистованої смерті. Крім того, ця тема продовжує залишатися такою, що піднімає надзвичайно чутливі моральні та етичні питання, та щодо якої думки в демократичних країнах часто глибоко розходяться. Таким чином, Суд постановив, що державам надається широка свобода розсуду в цьому питанні з повним урахуванням умов

та особливостей інститутів у конкретному суспільстві. Стаття 2 Конвенції не перешкоджає національним органам дозволяти або забезпечувати асистовану смерть за умови супроводу належних і достатніх гарантій для запобігання зловживанням.

Щодо стверджуваного Урядом зв'язку між асистованою смертю та «ейблізму» (дискримінація людей з хронічними захворюваннями та інвалідністю)

Аргументи були відхилені. Суд зазначив, що такі критерії, як невиліковна або смертельна хвороба, які часто згадуються у національних законах про асистовану смерть, жодним чином не повинні розглядатися як такі, що надають меншої ваги цінності життю пацієнтів. Навпаки, ці критерії можна розглядати як такі, що відображають делікатний баланс між повагою до людської гідності і права на самовизначення пацієнтів з повною психічною дієздатністю, які бажають померти, і ризиками, пов'язаними з дозволом на застосування асистованої смерті, за межами вузько визначеної межі.

Щодо соціальних наслідків та ризиків зловживань

Будь-яка система асистованої смерті, навіть обмежена невиліковно хворими пацієнтами з рефрактерними симптомами, вимагатиме розробки надійної нормативної бази, яка здатна ефективно і безпечно застосовуватися на практиці, а також готовність до співпраці з боку медичної спільноти.

Обидва заслуханих Судом експерти вказували на труднощі в забезпеченні того, щоб рішення пацієнта про застосування асистованої смерті було справжнім, вільним від будь-якого зовнішнього впливу і не було підкріплене побоюваннями, які повинні ефективно вирішуватися іншими засобами. Більше того, процес комунікації з пацієнтом повинен враховувати реальну можливість того, що пацієнт може змінити свій погляд на асистовану смерть в залежності від прогресування хвороби. Загалом, з наданих експертами висновків вбачалось, що ефективна комунікація з пацієнтом вимагає спеціальних навичок, часу і значних зусиль з боку медичних та інших фахівців, так само як і надання адекватної паліативної допомоги, що, на думку експертів, було необхідною передумовою для розгляду питання про застосування асистованої смерті.

Питання оцінки та розподілу відповідних ресурсів належать до компетенції національних органів влади.

Щодо стверджуваної відсутності альтернативних засобів для вирішення ситуації заявника

Заявник не стверджував, що: i) доступна йому паліативна допомога була неналежною, або він не зможе отримати в рамках паліативних послуг, доступних в Угорщині, паліативну допомогу для полегшення стійких до лікування страждань; ii) не зможе прискорити власну смерть, у разі відмови надати згоду на допомогу в ди-

ханні або попросить припинити таку допомогу, коли вона стане необхідною; iii) не отримає належного комфортного догляду під час кінцевої стадії, коли самотійне дихання спричиняє дискомфорт і страждання. Натомість заявник вказував, що він хотів би відмовитись від такого способу дій, оскільки під медикаментозною седацією він втратить залишки своєї автономії. Хоча це був легітимний особистий вибір безперечно вирішального характеру, особиста перевага відмовитися від інших належних і доступних процедур, як зазначив Суд, сама по собі не може вимагати від органів влади надання альтернативних рішень, не кажучи вже про легалізацію асистованої смерті. Інша позиція фактично означала б, що ст. 8 Конвенції охоплює асистовану смерть як право, яке може бути захищене відповідно до Конвенції, незалежно від наявних альтернатив.

Щодо стверджуваних заявником екзистенційних страждань при повній свідомості, Суд визнав, що вони не є рідкістю у пацієнтів з БАС, можуть бути стійкими до медичного лікування, а використання седативних препаратів для їх полегшення може бути спірним або невинуватиме в певних ситуаціях. Однак, хоча такі страждання є справжнім і сильним болем, вони, по суті, пов'язані з особистим досвідом, який може змінюватися і не піддається прямолінійній об'єктивній оцінці. Суд не мав права визначати прийнятний рівень ризику, пов'язаного із застосуванням асистованої смерті, за таких обставин. Таким чином, він не міг прийняти цей аргумент як такий, що свідчить про обов'язок за ст. 8 легалізувати асистовану смерть. Тим не менш, такий підвищений стан вразливості вимагав принципово гуманного підходу до врегулювання таких ситуацій, який обов'язково мав включати паліативну допомогу, засновану на співчутті та високих медичних стандартах. Оскільки заявник не стверджував, що така допомога буде йому недоступна, національні органи влади не могли вважатися такими, що порушили будь-яке позитивне зобов'язання за ст. 8 Конвенції у цьому зв'язку.

Щодо кримінально-правової заборони на асистовану смерть і відсутність гнучкості щодо переслідування за такі правопорушення

Суд відхилив скаргу заявника про кримінальну заборону асистованої смерті в Угорщині, оскільки таке питання не могло розглядатися окремо від питання про позитивне зобов'язання (див. вище). Однак скарга в частині заборони вдаватися до асистованої смерті за кордоном, стосувалася, по суті, негативного зобов'язання за ст. 8 Конвенції. У зв'язку з цим Суд зазначив, що в більшості держав-членів Ради Європи асистована смерть залишається не тільки юридично недоступною, але й карається кримінальним законодавством. Суд встановив, що кримінальна заборона на допомогу в самогубстві має на меті стримувати дії, що загрожують життю, і захищати інтереси, що обумовлені міркуваннями морально-етичного характеру. Як було підтвержено

порівняльно-правовим аналізом, що охопило 42 держави-члена Ради Європи, немає нічого незвичайного або надмірного в тому, що державна заборона застосовується і тоді, коли акт самогубства в кінцевому підсумку здійснюється за кордоном, особливо якщо жертва злочину і/або злочинець були громадянами цієї держави. Втілення бажання заявника фактично вимагало б від держави зробити виняток у своєму кримінальному законодавстві. Питання узгодженості національної кримінально-правової системи та суспільних морально-етичних міркувань, що лежать в основі заборони, які Уряд актуалізував у цій справі, надавали розумні підстави для небажання влади запроваджувати виняток, якого вимагав заявник.

Крім того, Уряд стверджував, що мотив злочинця у справах про допомогу у самогубстві, обставини, в яких перебувала жертва, і небезпека, яку становив такий злочин, могли бути враховані як пом'якшувальні фактори, і якщо це виправдано, зменшити встановлений законом мінімум покарання.

Таким чином, з огляду на свободу розсуду держави, Суд дійшов, що кримінальна заборона на допомогу в самогубстві за кордоном, в тому числі її застосування до осіб, які могли допомогти заявнику у отриманні доступу асистованої смерті за кордоном, не була непропорційною.

Отже, Суд постановив, що влада Угорщини не перевищила межі своєї свободи розсуду, та, відповідно, **порушення ст. 8 Конвенції не було**. Однак Суд зазначив, що потреба у відповідних правових заходах повинна постійно переглядатися з огляду на розвиток європейського суспільства і міжнародних стандартів медичної етики в цій делікатній темі.

ЄСПЛ також **не встановив порушення ст. 8 Конвенції у поєднанні зі ст. 14 Конвенції**, оскільки різниця в лікуванні двох груп невиліковно хворих пацієнтів (невиліковно хворих пацієнтів та невиліковно хворих пацієнтів, залежних від терапії, що підтримувала життєдіяльність) була об'єктивно і обґрунтовано виправдана.

Ключові слова: асистоване самогубство, добровільна евтаназія, асистована смерть, свобода розсуду держави

24. Супрун та інші проти Росії (*Suprun v. Russia*) від 18.06.2024, заяви №№ 58029/12, 29440/19, 12396/21, 61350/21, 25390/22

Заявники — п'ятеро громадян Росії, які займаються дослідженням історії радянських політичних репресій; одна громадянка Швейцарії, яка запитувала інформацію щодо свого прадядька Рауля Валленберга, шведського дипломата, який врятував життя десяткам тисяч угорських євреїв наприкінці Другої світової війни і зник у радянській в'язниці; а також Міжнародний Меморіал, неурядова організація з документування порушення прав людини.

Заявники намагалися отримати доступ до архівної інформації про радянські репресії, в тому числі етнічні депортації та страти, здійснені за наказом позасудових органів у 1930-х і 1940-х роках.

У всіх випадках у доступі було або відмовлено повністю, або надано неповну інформацію, або заборонено робити копії з оригінальних документів. Один із заявників був визнаний винним у незаконному збиранні «особистих і сімейних таємниць» жертв етнічних репресій для свого дослідження, зокрема, щодо примусового переселення німців-росіян. Дослідження велось з метою створення меморіальної книги в рамках угоди між університетом, в якому працював заявник, управлінням міліції та Німецьким Червоним Хрестом і Історичним дослідницьким товариством німців з Росії.

ЄСПЛ нагадав, що пошук історичної правди є невід'ємною частиною свободи вираження поглядів. Історичні питання є частиною безперервної дискусії серед істо-

риків, яка формує думку щодо подій минулого та їх інтерпретації. При цьому, такі питання заслуговують на високий рівень захисту, який гарантується політичним заявам.

Щодо обмеження доступу до інформації

Правові підстави та причини, наведені для обмеження доступу до інформації, були різними, в тому числі захист третіх осіб, захист персональних даних або «приватної та сімейної таємниці», захист державної таємниці. За однією із скарг обґрунтування захисту приватного життя було застосовано до інформації про жертв «етнічних операцій» НКВС. За ще однією скаргою у доступі було відмовлено на підставі того, що відповідні нормативні акти не дозволяють надавати інформацію про засудженого співробітника НКВС жодній особі, окрім членів її/його сім'ї.

Фундаментальна відмінність цієї справи від справ, які раніше розглядав Суд в контексті захисту прав інших осіб, полягала в тому, що останні стосувалися приватного життя живих осіб (*Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary, Centre for Democracy and the Rule of Law v. Ukraine, Saure v. Germany* (no. 2), *Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary*). У цій справі особи, яких стосувалися запити заявників на інформацію, були професійно активними у 1930–1940-х роках. Враховуючи плин часу, можна припустити, що на момент подання запитів вони вже померли.

У зв'язку з цим Суд повторив, що приватне життя не продовжується після смерті особи і права, передбачені ст. 8 Конвенції, є виключно особистими і не підлягають передачі. Отже, доступ до інформації про померлих співробітників НКВС або прокурорів сталінського періоду не міг порушити їхнє право на приватне життя. Органи влади не змогли продемонструвати, яким чином розкриття такої інформації могло вплинути на приватне життя ймовірно померлих осіб, беручи до уваги час, що вже минув. Національні суди, в свою чергу, не надали значення цьому фактору.

При цьому, Суд зазначив, що ст. 8 Конвенції може бути використана для захисту почуттів нащадків шляхом забезпечення того, що до їх померлих предків будуть ставитись з повагою. Так, розкриття ролі особи в політичних репресіях дійсно може спричинити дискомфорт для її нащадків. Однак, ця справа відрізняється від справ, в яких розкриття інформації мало прямий і безпосередній вплив на приватне життя і життя найближчих родичів померлого. Заявники не намагалися зробити будь-які окремі заяви або викриття щодо інтимних аспектів приватного життя злочинців або жертв політичних репресій. За відсутності особливих обставин, вплив їхніх досліджень на почуття нащадків, за наявності мав бути мінімальним і віддаленим. Зокрема, вони прагнули отримати доступ до офіційних даних, зібраних у відповідний історичний період, які стосувалися громадського або професійного, а не особистого життя відповідних осіб. Інформація, яка збиралась включала основні біографічні дані, трудові книжки та деталі позасудових розглядів. На думку Суду, запити за такими критеріями, навіть якщо вони становили персональні дані, стосувалися переважно здійснення професійної діяльності в контексті публічних проваджень. У цьому сенсі професійна діяльність колишніх посадових осіб не може вважатися питанням приватного життя.

Таким чином, інтереси, на які посилалися національні органи з посиланням на ст. 8 Конвенції, не мали такого характеру та ступеня, щоб виправдати застосування цього положення та його використання при збалансуванні з правами заявників за ст. 10 Конвенції.

Серед іншого, національні органи також стверджували про віднесення інформації про методи та операції, які використовували члени трійки НКВС, до державної таємниці, оскільки розкриття такої інформації може поставити під загрозу національну безпеку. У зв'язку з цим, Суд зазначив, що, по-перше, функції членів трійки НКВС були прокурорськими та квазісудовими за своїм характером. Вони не займалися контррозвідальною або оперативно-розшуковою діяльністю. По-друге, вбачалось малоімовірним, що розкриття імен, звань і посад осіб, причетних до фабрикації кримінальних справ за колишнього режиму понад 80 років тому, може підірвати сучасну національну безпеку.

Національні органи не надали жодних доказів, які б свідчили про протилежне. По-третє, наприкінці 1980-х років влада оголосила діяльність НКВС та його позасудових органів неконституційною і визнала їхню відповідальність за масові порушення прав людини під час Великого терору. Таким чином, не існувало «нагальної суспільної потреби» у збереженні таємниці судових процесів майже дев'яностолітньої давнини.

Суд зазначив, що пошук історичної правди є фундаментальним аспектом свободи вираження поглядів, що вимагає високого рівня захисту. Втручання в історичні дослідження на цю тему неминуче створює враження, що метою було забезпечити імунітет особам, відповідальним за серйозні порушення прав людини. За цих обставин національні суди, як охоронці індивідуальних прав, повинні були здійснити балансування відповідно до критеріїв у прецедентній практиці Суду. Однак, їхній аналіз обмежувався перевіркою дотримання застосованих положень національного законодавства.

Обмеження на отримання копій архівних документів

Суд вважав, що здійснення права на свободу вираження поглядів неможливе без здатності передавати інформацію точно і всебічно. Фотографування або виготовлення копій архівних документів дозволяє історикам та дослідникам зафіксувати точні та незмінні зображення оригінальних документів. Це сприяє більш точному і достовірному поширенню історичних записів, що має важливе значення для наукової роботи і поінформованих суспільних дебатів. Це також відповідає праву громадськості на отримання інформації, розширюючи доступ до історичних документів поза фізичними межами архівів.

У цій справі архіви та національні суди обмежили своє обґрунтування зауваженням, що законодавство прямо не дозволяє надавати копії будь-кому іншому, окрім реабілітованих осіб та їхніх спадкоємців, або не передбачає права робити копії самостійно. Вони не стверджували, що обмеження на надання копій або фотографування було критично важливим для захисту будь-яких захищених інтересів. У цьому зв'язку Суд нагадав, що з огляду на захищений ст. 10 Конвенції інтерес законодавство не може допускати безпідставних обмежень, які можуть стати формою непрямой цензури, якщо органи влади створюють бар'єри для збору інформації. Хоча в отриманні копій архівних документів може бути відмовлено за певних обставин (див. п. 1 ст. Конвенції Тромсе), простого посилання на прогалину в законодавстві недостатньо для виправдання втручання у право на свободу вираження поглядів.

Крім того, документи були готовими та доступними для перегляду, а обмеження не було необхідним для ефективної роботи архіву. Заявники дійсно мали змогу ознайомитися з документами, хоча й протягом обмеженого періоду часу, а також вручну опрацювати необ-

хідну їм інформацію. Однак, окрім того, що переписування забирало багато часу, така діяльність не сприяла у підвищенні надійності роботи заявників в очах громадськості в такій же мірі, в якій це могло бути при використанні копій з оригіналів документів. Обмеження також не дозволили їм зробити документи доступними на веб-сайті або в друкованому вигляді для публічного архіву з історії радянського терору. Це обмежило доступ широкої громадськості до цієї інформації та підірвало можливість публічного обговорення суспільно значущого питання.

При цьому, заявникам не було надано жодних альтернатив обмеженню на отримання копій архівних документів (наприклад, встановлення оплати за копіювання або надання дозволу на використання власних фотопристроїв).

З огляду на вказані обставини Суд постановив, що **мало місце порушення ст. 10 Конвенції**.

Ключові слова: доступ до архівних документів, персональні дані в архівних документах, можливість отримати копії документів

25. А.П. проти Вірменії (A.P. v. Armenia) від 18.06.2024, заява № 58737/14

Заявниця має легку форму інтелектуальної інвалідності від народження. На час подій їй було чотирнадцять років. А.Г., вчитель фізкультури і адміністративний голова села на той час, одружений сорокадев'ятирічний чоловік, вчинив щодо неї сексуальне насильство. За скаргою матері заявниці проти А.Г. було порушено кримінальну справу. За результатами закритого судового розгляду А.Г. було визнано винним у зґвалтуванні неповнолітньої за обтяжуючих обставин і вчиненні розпусних дій щодо неповнолітньої та засуджено до позбавлення волі на вісім років. Суд першої інстанції визнав доведеним, що він здійснив сексуальне насильство над заявницею чотири рази, останній із випадків мав місце безпосередньо в школі. Позов заявниці про стягнення відшкодування шкоди з держави було відхилено в зв'язку з відсутністю відповідного законодавства.

Суд нагадав, що держави мають підвищений обов'язок щодо захисту дітей, які перебувають під їхньою опікою та контролем, особливо тих дітей, які перебувають в особливо вразливому становищі через інвалідність. В цій справі не оскаржувалось існування національного кримінального законодавства, спрямованого на запобігання та покарання за сексуальне насильство над дітьми. Разом з тим, ніщо не вказувало на те, що на момент подій були запроваджені будь-які механізми, покликані забезпечити запобігання, виявлення та повідомлення про будь-яке жорстоке поводження (в тому числі сексуальне насильство) в навчальних закладах. У спеціальній доповіді щодо дотримання Вірменією своїх зобов'язань за Конвенцією ООН про права дитини, що охоплює період 2013–2022 рр., Уповноважена з прав людини відзначила відсутність таких механізмів і рекомендувала владі запровадити належні процедури для шкіл. Вона зазначала, що ні батьки, ні діти не знали, до кого або до якого органу вони повинні звертатися у випадку жорстокого поводження, а діти повідомляли про відсутність ефективних каналів у школах, через які можна було б подати скарги.

На думку Суду, факти цієї справи ілюстрували наслідки повної відсутності будь-яких захисних механізмів. Зокрема, пояснення свідків (учнів, вчителів та директора школи) про відповідні події продемонстрували, що ніхто з них не знав, як діяти в ситуації насильства, не кажучи, про те, коли така ситуація відбулась в приміщенні школи під час навчального процесу. Не було жодних підтверджень, що вчителі та відповідальні особи були проінструктовані про те, як виявляти випадки жорстокого поводження з дітьми, отримали чіткі вказівки та підготовку у разі отримання повідомлення про насильство, або що існували якісь спеціальні механізми та гарантії для дітей, які були ще більш вразливими до насильства та експлуатації через інвалідність. Як наслідок, отримавши повідомлення про ймовірне, а через кілька днів про фактичне жорстоке поводження відносно заявниці, вчителі не вжили жодних заходів. Зокрема, одна із учениць школи повідомила класному керівникові про підозрілу (з огляду на його репутацію) поведінку А.Г., коли він вивів заявницю під час уроку на двадцять хвилин. Однак, класний керівник не вжила жодних заходів. Через чотири дні ця учениця покликала двох вчителів та учнів пройти за нею та відкрити двері класної кімнати, де, як заявлялось, вчитель фізкультури перебував із заявницею наодинці та торкався до її сідниць, що дівчинка побачила через отвір в дверях і безуспішно намагалась зафіксувати. Вони відмовились. Ще одна вчителька підійшла до кімнати, однак не відкрила двері. Будучи поінформованою, директор школи також не вжила жодних заходів. Вона навіть не повідомила про насильство відповідні органи та/або не поінформувала родину заявниці. До того ж, не було доказів, що директор школи хоча б говорила з А.Г. в той день з цього приводу. Оскільки родина нічого не знала заявницю наступного дня відправили до школи як зазвичай. Все стало відомо згодом і лише тому, що в школі серед учнів та серед жителів села почали ширитися плітки.

У цьому зв'язку Суд зазначив, що невжиття легкодоступних заходів, які могли б мати реальну перспективу

ву змінити результат або пом'якшити заподіяну шкоду, було достатнім для притягнення держави до відповідальності. Можна було обґрунтовано очікувати, що належні дії класного керівника після отримання повідомлення від учениці школи про підозрілі обставини перебування А.Г. із заявницею наодинці могли запобігти наступному епізоду через кілька днів, а належна реакція інших вчителів та директора школи в ході наступного інциденту принаймні мінімізувала б шкоду, якої вже зазнала заявниця.

При цьому, Суд надав особливого значення тому факту, що жорстоке поводження мало місце в контексті відносин довіри і влади. Суд був не вправі розмірковувати над тим, чи була бездіяльність вчителів та директора школи зумовлена тим, що А.Г. був не лише їхнім колегою, але й адміністративним головою села, який, вочевидь, мав владу у цьому населеному пункті. Однак, всі його колеги (крім одного), які були допитані в ході кримінального провадження, або характеризували його позитивно, або взагалі утримувалися від надання йому будь-яких характеристик.

В той же час, директор школи у досудових показаннях вказувала, що статевий акт між А.Г. та заявницею мав місце, а під час судового засідання (очевидно, у присутності А.Г.) вона посилялася на «звичайні плітки». До того ж, перед судом першої інстанції директор школи також охарактеризувала А.Г. як гуманну та добру людину, яка була б готова допомогти заявниці та її сім'ї, навіть якщо вони були для нього ворогами. Така точка зору і ставлення з боку директора школи дисонувала з обов'язком шкільного керівника захищати учнів від жорстокого поводження в цілому та її роллю державного службовця, відповідального за загальне функціонування школи і за безпеку учнів, у тому числі захисту від неправомірних дій з боку педагогічного персоналу.

З огляду на вказані обставини Суд дійшов висновку, що держава не виконала свого позитивного зобов'язання щодо захисту заявниці, підлітка з інтелектуальною інвалідністю, яка зазнала сексуального насильства, коли була ученицею школи, з боку особи, яка до того ж була посадовою особою. Це зобов'язання не було виконано з огляду на те, що держава не забезпечила існування належної нормативно-правової бази для запобігання, виявлення та повідомлення про випадки сексуального насильства щодо неповнолітніх, а також через невжиття належних заходів адміністрацією державної школи для захисту заявниці.

Отже, **мало місце порушення ст. 3 Конвенції**.

Цивільний позов до держави про відшкодування моральної шкоди, поданий від імені заявниці, був безпосередньо пов'язаний та фактично наслідком сексуального насильства, якого вона заявниця. При цьому, було

заявлено клопотання про розгляд позову у закритому режимі та прохання не розголошувати його деталі з огляду на характер справи та той факт, що заявниця була неповнолітньою особою. Суди відмовили у розгляді позову по суті, жодного процесуального рішення щодо вищезазначеного клопотання так і не було прийнято. Як наслідок, в загальнодоступній судовій онлайн-базі «Datalex» було опубліковано інформацію з цивільного провадження, зокрема, повне ім'я заявниці та адреса, а також повний текст винесених судових рішень. Хоча в текстах рішень не було прямо зазначено, що заявниця зазнала сексуального насильства, всі зазначені в них деталі, в тому числі посилання на відповідні міжнародні акти, могли надати загальне враження про обставини справи. У цьому зв'язку заявниця та її сім'я залишалися в постійній невизначеності, чи зможе хтось ідентифікувати її як жертву сексуального злочину, що, безумовно, було ще більш травматичним для людини, яка жила в невеликому селі, де переважали традиційні погляди. Таким чином, Суд **визнав порушення ст. 8 Конвенції**.

Заявниця стверджувала, що відмова у задоволенні її позову про компенсацію проти держави порушило її право на ефективний національний засіб юридичного захисту, гарантоване статтею 13 Конвенції. Уряд стверджував, що заявниці було надано належне відновлення її прав (redress). Зокрема, А.Г. був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений за злочини, які він вчинив щодо заявниці. Водночас відмова національних судів у задоволенні позову заявниці до держави про відшкодування моральної шкоди відповідала національному законодавству. Коли йдеться про права такої фундаментальної важливості, як права, що захищаються статтею 3, і коли йдеться про передбачувану нездатність влади захистити осіб від дій інших осіб, стаття 13 вимагає, щоб жертвам був доступний механізм встановлення будь-якої відповідальності державних посадових осіб або органів за дії або бездіяльність, пов'язані з порушенням їхніх прав, передбачених Конвенцією, і, крім того, щоб компенсація за моральну шкоду, спричинену таким порушенням, в принципі, була частиною доступних засобів правового захисту.

Суд вирішив, що правова ситуація під час подій, про які йдеться, була подібною до тієї, що розглядалася у справі *Погосяна та Багдасаряна*, і, відповідно, не вбачає жодних підстав відступати у цій справі від свого висновку, викладеного у цьому рішенні. Відповідно, **мало місце порушення статті 13 Конвенції**.

Ключові слова: сексуальні злочини проти неповнолітніх, позитивні зобов'язання держави

26.3 проти Республіки Чехія (Z v. the Czech Republic) від 20.06.2024, заява № 37782/21

Заявниця скаржилася на те, що зазнала сексуального насильства з боку священика В.К., який також був її викладачем на факультеті богослов'я. Вона стверджувала, що він скористався періодом, коли вона була психологічно травмована смертю батька, а також погіршенням стану її здоров'я після операції на серці і посттравматичною реакцією, про яку вона йому розповіла, на попереднє насильство, вчинене іншим священиком в період її неповноліття (сексуальні дотики). Священника було вислано в монастир до Італії. Було відкрито кримінальне провадження. Чоловік визнав порушення норм моралі, однак, зазначив, що заявниця надала згоду на їх фізичний контакт. Через два роки поліція припинила розслідування, оскільки не змогла встановити складу злочину зґвалтування або сексуального насильства у розумінні положень кримінального кодексу, який діяв на час подій. Оскарження такого рішення було безуспішним.

В першу чергу ЄСПЛ нагадав, що позитивні зобов'язання держави за ст. 3 і ст. 8 Конвенції включають обов'язок прийняти положення кримінального законодавства, які ефективно криміналізують і карають будь-який статевий акт без згоди, навіть якщо жертва не чинила фізичного опору, та гарантувати ефективне застосування цих законів шляхом проведення ефективних розслідувань і судового переслідування.

На момент подій у цій справі кримінальний кодекс визначав, що зґвалтування полягало у застосуванні насильства або безпосередньої погрози насильства з метою примусити особу до статевого акту або іншого подібного акту сексуального характеру, або з використанням нездатності потерпілої особи захистити себе. Злочин сексуального насильства, який карався менш суворо, міг бути вчинений щодо особи, яка не досягла 18 років, або щодо особи, яка перебуває під контролем правопорушника, шляхом використання її залежного стану.

Поліція дійшла висновку, що у справі заявниці складу злочину зґвалтування не було, оскільки В.К. не вдавався до насильства або погроз насильством, а заявниця висловила свої заперечення лише після, а не під час статевих зносин. Той факт, що заявниця висловлювала такі заперечення опісля, навіть неодноразово, і можливість того, що В.К. міг помилятися, вважаючи, що вона дала згоду, не мав значення для органів влади. Вони також проігнорували ймовірність того, що заявниця могла мати причини залишатися пасивною або не протидіяти В.К. з огляду на його владне становище, не даючи, при цьому, згоди на відповідні дії.

Таким чином, незважаючи на відповідні твердження заявниці, органи влади не вважали необхідним оцінити достовірність таких заяв на основі їх контексту або

дослідити обставини, що їх супроводжували, в цілому, зокрема: 1) було важливо взяти до уваги психологічний стан заявниці, хоча б для того, щоб визначити, чи могла вона страждати від посттравматичної реакції на попереднє насильство, про яке вона стверджувала; 2) було недостатньо досліджено питання, чи була заявниця в особливо вразливому та залежному становищі по відношенню до В.К. і в якій мірі. Органи прокуратури обмежилися лише встановленням того, що заявниця не була неспроможна захистити себе в розумінні національного законодавства та судової практики.

При цьому, у національній судовій практиці на час подій було визнано, що в певних ситуаціях через стан безпорадності, викликаний, наприклад, алкоголем, наркотиками, хворобою або інвалідністю, потерпіла особа може бути нездатною висловити свої бажання або захистити себе. Однак, на думку Суду, такий підхід недостатньо враховував ситуації коли, згода є недійсною через зловживання вразливістю або психологічні реакції жертв сексуального насильства в більш загальному розумінні. Саме на підставі такого вузького тлумачення елементів складу злочину було припинено провадження. Тобто остаточне рішення у справі було прийнято на підготовчій стадії кримінального провадження, без передачі справи до суду, оскільки національне законодавство не дозволяло заявниці оскаржити його до судового органу.

Щодо злочину сексуального насильства органи влади дійшли висновку, що заявниця не перебувала під контролем В.К. у значенні цього поняття відповідно до тлумачення у відповідній судовій практиці, і її свобода волі не була обмежена, оскільки вона була повнолітньою з повною дієздатністю і не страждала на будь-яку хворобу, що перешкождала їй висловлювати свої бажання. Висновок органів влади про те, що заявниця могла відчувати певну залежність від В.К., не спонукав їх поглибити свій аналіз. На думку Суду, такий підхід, який, по суті, полягав у відмові оцінювати факти в їхньому контексті з урахуванням психологічного стану заявниці *in concreto*, а не лише факту її повноліття, був хибним.

При цьому, органи влади вважали, що в розумінні нового кримінального кодексу, який набув чинності після оскаржуваних подій, поведінка В.К. могла розглядатися як сексуальне насильство, що підтверджувалось відповідною судовою практикою.

Таким чином, підхід органів влади у цій справі не міг забезпечити заявниці належний захист. Відповідно, держава-відповідач не виконала своїх позитивних зобов'язань щодо ефективного застосування кримінально-правової системи, здатної покарати за сексуальні

стосунки без згоди. Отже, **мало місце порушення ст. 3 та ст. 8 Конвенції**.

Разом з тим, Суд зазначив, що він не уповноважений виносити рішення про кримінальну відповідальність стверджуваного кривдника і його висновок не може

тлумачитися як висновок про винуватість В.К. або як заклик до поновлення розслідування у цій справі.

Ключові слова: злочини сексуального характеру, позитивні зобов'язання

27. Куркут та інші проти Туреччини (Kurkut and others v. Türkiye) від 25.06.2024, заяви №№ 58901/19, 59988/19, 14944/20, 23565/20, 29101/20, 42116/20, 28956/21

Після спроби державного перевороту під час надзвичайного стану до Закону про державних службовців було внесено зміни, згідно яких для зайняття посади в державних органах та закладах обов'язковим був позитивний результат перевірки особи. Перевірка біографічних даних включала не лише наявність судимості, але й виправдувальних вироків, розслідувань, підозр щодо причетності до злочинної діяльності, а також оцінку характеру.

У період 2016–2018 рр. всі сім заявників успішно пройшли процедуру відбору на посади державних службовців в різних державних органах та установах (орган соціального захисту, державна школа, Міністерство молоді та спорту, університет, лікарні). Однак, згодом їм було відмовлено у прийнятті на роботу, оскільки результати спеціальної перевірки були негативними. Заявники скаржились, серед іншого, за п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що їм не було розкрито інформацію з матеріалів перевірок, в результаті чого вони не змогли оскаржити їхню достовірність під час адміністративного провадження.

Між справами заявників існували значні відмінності щодо конкретних посад, на які вони претендували. Більше того, для деяких заявників звинувачення виявились нечіткими та непрямими, тоді як для інших — більш конкретними звинуваченнями у злочинній діяльності (участь близьких родичів у діяльності Робітничої партії Курдистану; участь у заходах терористичної організації FETÖ/PYD; робота у компаніях, пов'язаних з терористичною організацією; зв'язки із підозрюваними; наявність переслідування в кримінально-правовому порядку, однак закриття справ за браком доказів; перебування під слідством). Не можна було також виключати, що деякі заявники вже з самого початку могли обґрунтовано очікувати, що вони можуть зіткнутися з труднощами в отриманні позитивного результату перевірки і розуміти причини цього. Разом з тим, ЄСПЛ в цій справі не розглядав питання законності та обґрунтованості відмов адміністративних органів призначити заявників на публічну службу, а також коректність рішень судів щодо відмов з точки зору національного законодавства. Завдання Суду обмежувалось перевіркою того, чи було національне провадження справед-

ливим та чи відповідало воно вимогам п. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд нагадав, що концепція справедливого судового розгляду передбачає право на змагальний процес, згідно з яким сторони повинні мати можливість не тільки представити будь-які докази, необхідні для задоволення їхніх вимог, але й ознайомитися з усіма наданими доказами або поданими зауваженнями та прокоментувати їх, щоб вплинути на рішення суду. Крім того, відповідно до принципу рівності сторін кожній стороні повинна бути надана розумна можливість представити свою справу в умовах, які не ставлять її у невідгідне становище порівняно з її опонентом. Однак, права, що виникають з концепції справедливого судового розгляду та принципу рівності сторін, не є абсолютними. У низці справ Суд вже виносив рішення щодо конкретних ситуацій, в яких перевага надається вищим національним інтересам при відмові стороні в повному змагальному процесі. У випадках, коли сторона не може отримати докази з міркувань суспільного інтересу, процедура прийняття рішення повинна мати належні гарантії захисту інтересів відповідної особи.

Так, у цій справі, по-перше, повний зміст перевірки або конкретні фактичні підстави прийнятого рішення не були розкриті заявникам установами при повідомленні, що вони не будуть призначені на державну службу на підставі негативного результату перевірки. По-друге, під час адміністративного провадження суди першої інстанції за власною ініціативою отримали від установ (органів, управління служби безпеки) інформацію щодо оскаржуваних перевірок. Однак, вони не повідомили таку інформацію заявникам і не звернулися до них за коментарями щодо конкретних тверджень, висунутих проти них. До того ж, з рішень судів вбачалось, що вони не оцінювали, чи була вся або частина переданої інформації в першу чергу засекреченою, і чи виправдовують інтереси національної безпеки нерозкриття її заявникам.

У зв'язку з цим Суд повторив, що для того, щоб нерозкриття доказів стороні у провадженні було прийнятним, суди повинні не тільки мати повноваження досліджувати самі докази, але й мати можливість детально вивчити підстави, на які посилається орган влади для нерозголошення засекречених документів, та

вимагати розкриття тих, які, на їхню думку, не виправдовують такого засекречування.

З огляду на відсутність такої оцінки в ході проваджень не можна було стверджувати, що суди забезпечили заявникам належні гарантії для компенсації нерозкриття доказів. Крім того, з рішень не вбачалось, що суди оцінювали твердження заявників, зокрема, про те, що вони не мали судимостей і не перебували під слідством (щодо шести заявників).

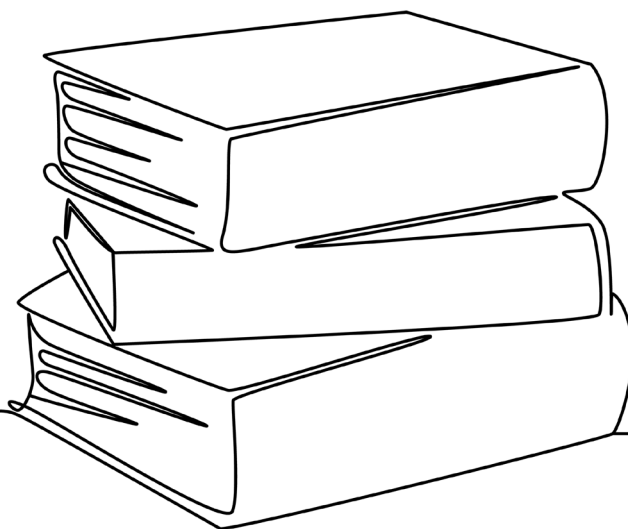
Більше того, пізніше правове положення про обов'язковість позитивного результату перевірки, яке було покладене в основу відповідних адміністративних рішень і на підставі якого суди здійснювали судовий контроль, зрештою було визнано неконституційним (після завершення проваджень заявників).

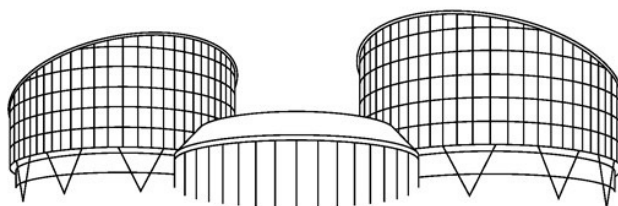
Щодо ст. 15 Конвенції Суд визнав, що після спроби державного перевороту, можливо було необхідно запровадити перевірку біографічних даних як додатковий критерій для вступу на державну службу, незалежно від важливості посади, яку має обіймати майбутній державний службовець. Однак, ні адміністративні органи, ні суди не посилалися на надзвичайний стан при розгляді справ заявників як такий, що перешкоджав їм у повній оцінці суті скарг. За таких обставин недотримання вимог справедливого судового розгляду не могло бути виправдане відступом Туреччини від своїх зобов'язань.

Отже, **мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.**

Ключові слова: справедливий судовий розгляд, нерозкриття доказів стороні провадження, гарантії

III. Рішення Європейського суду з прав людини

ВЕЛИКА ПАЛАТА

**«ГУМПЕРТ ТА ІНШІ ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ»
(HUMPERT AND OTHERS V. GERMANY)**

(Заяви №№ 59433/18, 59477/18, 59481/18 та 59494/18)

РІШЕННЯ

Стаття 11 — Свобода об'єднання — Пропорційні дисциплінарні санкції щодо вчителів, які мають статус державного службовця, за участь у робочий час у страйках, організованих їхньою профспілкою, всупереч конституційній забороні страйків державних службовців — Невичерпний перелік основних елементів свободи профспілок, сформований практикою Суду — Питання про те, чи вплинула заборона страйку на суттєвий елемент свободи профспілок, залежить від контексту і вимагає оцінки всіх обставин справи — Легітимні цілі забезпечення стабільної роботи адміністрації, виконання функцій держави, забезпечення належного функціонування держави та її інституцій — Оскаржувані дисциплінарні заходи також мали на меті забезпечення функціонування шкільної системи і, таким чином, гарантували право інших осіб на освіту, захищене статтею 2 Протоколу 1 — Загальна заборона страйків для всіх державних службовців підняла особливі питання за Конвенцією — Негативні оцінки моніторингових органів, створених відповідно до спеціалізованих міжнародних інструментів, і тенденції, що впливають з практики Договірних держав, є важливими елементами, але не є вирішальними для оцінки Суду — Страйк, хоча і є важливою частиною профспілкової діяльності, не є єдиним засобом захисту профспілками та їх членами відповідних професійних інтересів — Різноманітність різних національних інституційних гарантій у своїй сукупності дозволяє профспілкам державних службовців та державним службовцям ефективно захищати відповідні професійні інтереси — Заборона страйків є загальним заходом, що відображає збалансованість та зваженість різних, потенційно конкуруючих, конституційних інтересів

Підготовлено Секретаріатом. Не є обов'язковим для Суду.

СТРАСБУРГ

14 грудня 2023 року

Це рішення є остаточним. До нього можуть бути внесені редакційні правки.

У справі «Гумперт та інші проти Німеччини» (Humpert and Others v. Germany),

Європейський суд з прав людини, який засідаючи у складі Великої палати:

Шіофра О'Лірі, Голова,
Жорж Раварані,
Марко Бошняк,
Габріеле Куцко-Стадлмайєр,
Пере Пастор Віланова,
Арнфінн Бордсен,
Фаріс Вехабович,
Егідіус Куріс,
Стефані Муру-Вікстрьом,
Альона Полачкова,
Георгіос А. Сергідес,
Тім Айке,
Латіф Гусейнов,
Раффаеле Сабато,
Аня Зайберт-Фор,
Діана Сарку,
Микола Гнатовський, Судді

та Йохан Каллеваерт, Заступник Секретаря Великої Палати,

Обговоривши на закритому засіданні 1 березня та 11 жовтня 2023 року,

Постановляє наступне рішення, яке було прийняте в останню дату:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа була ініційована чотирма заявами (№№ 59433/18, 59477/18, 59481/18 та 59494/18) проти Федеративної Республіки Німеччина, поданими до Суду відповідно до статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) чотирма громадянами Німеччини — пані Карін Гумперт, пані Керстін Вінранк, паном Еберхардом Грабсом та пані Монікою Даль (далі — заявники) 10 грудня 2018 року.

2. Заявників представляв пан Р. Бушманн, адвокат, який практикує в Касселі. Уряд Німеччини (далі — Уряд) представляли його агенти, пані С. Якобі та пані Н. Венцель, з Федерального міністерства юстиції.

3. Заявники, вчителі зі статусом державного службовця (*Beamte*), скаржилися, зокрема, на дисциплінарні заходи, застосовані до них за участь у робочий час у страйках, організованих профспілкою, членами якої вони були. Заходи ґрунтувалися на забороні страйків для державних службовців. Заявники вважали, що дисциплінарні заходи, а також той факт, що їм було заборонено брати участь у страйках через їхній статус державних службовців, порушували, зокрема, їхнє право на свободу об'єднання, передбачене статтею 11 Конвенції.

4. Заяви були передані до П'ятої секції Суду (правило 52 § 1 Регламенту Суду). 10 вересня 2019 року Уряд був повідомлений про заяви.

5. Заступник Голови П'ятої секції дозволив третім особам внести письмові подання (стаття 36 § 2 Конвенції та Правило 44 § 3) Уряду Данії, Асоціації державних службовців та Союзу колективних переговорів (*dbb Beamtenbund und Tarifunion*), Німецькій конфедерації профспілок (*Deutscher Gewerkschaftsbund*), Профспілці

освіти і науки (*Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft*) та Європейській конфедерації профспілок.

6. 6 вересня 2022 року Палата Третьої секції, до якої були розподілені заяви, вирішила об'єднати заяви (правило 42 § 1) та відмовитися від юрисдикції на користь Великої Палати (стаття 30 Конвенції).

7. Слухання відбулося публічно в Будинку прав людини в Страсбурзі 1 березня 2023 року.

Перед судом з'явилися:

(a) для Уряду	
пані.С. Якобі,	Агенти, Консультант,
пані Н. Вензель,	
пан К.Уолтер,	
пан М. Зоннтаг,	
пані Ю. Бендер,	
пан Т. Шредер,	
пан А. Бухвальд,	
пані У. Хефнер,	
пані М. Цапфе,	
пан Р. Беллін,	
пан М. Штоц,	Радники,
пан П. Тамме,	
(b) для заявників	
пан Р. Бушмана,	Адвокати,
пан К. Джессолат,	
пан У. Рот,	Консультанти,
пані К. Вінранк,	
пан Е. Грабс,	Заявники
пані М. Даль,	

Суд заслухав виступи пана Вальтера та пана Бушмана, а також їхні відповіді на запитання суддів.

ФАКТИ

I. ДИСЦИПЛІНАРНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗАЯВНИКІВ

8. На той час четверо заявників були вчителями державних шкіл зі статусом державних службовців, які працювали в різних землях Німеччини. Вони були членами профспілки працівників освіти і науки. Усі вони брали участь у страйках, у тому числі в демонстрації, організованій цією профспілкою в робочий час на знак протесту проти погіршення умов праці вчителів. Згодом їм було оголошено догану або оштрафовано в дисциплінарному порядку за те, що вони порушили свої обов'язки як державні службовці, беручи участь у страйках у робочий час.

9. 5 липня 2011 року в справі пані Гумперт (перша заявниця), вчительки початкової школи, Управління осві-

ти і культури землі Шлезвіг-Гольштейн, посилаючись на статтю 33 Основного закону (див. п. 39 нижче) та статті 34 і 47 Закону про статус державних службовців (*Beamtenstatusgesetz*, див. п. 48 нижче), прийняло рішення про застосування дисциплінарних санкцій. Вона отримала догану за участь у страйку 3 червня 2010 року на знак протесту, зокрема, проти погіршення умов праці вчителів і збільшення тривалості робочого дня, а також за те, що в результаті вона не провела жодного уроку. У подальшому провадженні було встановлено, що перша заявниця не провела два уроки.

10. У справах пані Вінранк (друга заявниця), викладачки професійно-технічного училища, та пана Грабса

(третього заявника), вчителя середньої школи, Управління освіти землі Нижня Саксонія винесло дисциплінарне рішення відповідно 10 та 11 січня 2011 року. Посилаючись на статтю 33 § 5 Основного закону та статті 34 і 47 Закону про статус державних службовців у поєднанні зі статтею 67 § 1 Закону про державних службовців землі Нижня Саксонія (див. пункт 48 нижче), він наклав адміністративний штраф у розмірі 100 євро на кожного із заявників за самовільну відсутність на роботі. Суд зазначив, що заявники брали участь у страйку 25 лютого 2009 року і, таким чином, не провели своїх уроків (приблизно по п'ять) того дня. Метою страйку було укладення колективного договору, який передбачав, зокрема, вищу заробітну плату, для працівників приватного права (*Angestellte im öffentlichen Dienst*, далі — контрактні державні службовці) у державному секторі освіти та перенесення результатів цієї угоди

у законодавство, що регулює діяльність державних службовців у цьому секторі.

11. У справі пані Даль (четверта заявниця), вчительки середньої школи, Кельнська районна адміністрація прийняла дисциплінарне рішення 10 травня 2010 року. Посилаючись на статтю 33 § 5 Основного закону та перше речення статті 83 § 1 у поєднанні з першим реченням статті 79 § 1 Закону про статус державних службовців землі Північний Рейн-Вестфалія (див. пункт 48 нижче), він наклав на неї адміністративний штраф у розмірі 1500 євро за самовільну відсутність на роботі в якості державного службовця протягом 12 уроків у зв'язку з її участю у страйках 28 січня та 5 і 10 лютого 2009 року. Мета страйків була такою ж, як і у випадку другого та третього заявників.

II. ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДАХ

12. Дії заявників в адміністративних судах щодо скасування дисциплінарних рішень в кінцевому підсумку були безрезультатними.

13. Усі адміністративні суди встановили, що заявники порушили свої професійні обов'язки, беручи участь у страйках. Традиційні принципи кар'єрної державної служби (*hergebrachte Grundsätze des Berufsbeamtentums*) відповідно до частини 5 статті 33 Основного закону обмежували свободу об'єднання державних службовців відповідно до частини 3 статті 9 Основного закону (див. пункт 38 нижче), встановивши заборону на проведення страйків.

14. У першій інстанції адміністративні суди Шлезвіг-Гольштейну, Штаде та Оснабрюку — у рішеннях від 8 серпня 2012 року (перша заявниця), 6 грудня 2012 року (друга заявниця) та 19 серпня 2011 року (третьою заявник) — залишили в силі відповідні дисциплінарні рішення щодо першої, другої та третього заявників. Беручи до уваги рішення цього Суду у справах «Демір і Байкара проти Туреччини» ([ВП], № 34503/97, ЄСПЛ 2008) та «Енерджі Япу-Йол Сен проти Туреччини» (*Enerji Yapı-Yol Sen v. Turkey*) (по. 68959/01, 21 квітня 2009 року), вони вважали, що, навіть якщо припустити, що заборона страйків державних службовців не відповідає статті 11 Конвенції, ця заборона є частиною суті конституційних принципів, закріплених у статтях 33 §§ 4 і 5 Основного закону, які не можуть бути змінені шляхом тлумачення Основного закону відповідно до положень міжнародного публічного права, таких як стаття 11 Конвенції. На противагу цьому, Адміністративний суд Дюссельдорфа в рішенні від 15 грудня 2010 року (четверта заявниця) вважав, що державний орган, який прийняв на роботу заявника, повинен був уникнути порушення статті 11 Конвенції, припинивши дисциплінарне провадження.

15. У рішенні від 12 червня 2012 року після розгляду апеляційної скарги Апеляційний адміністративний суд Нижньої Саксонії у справі третього заявника встановив, що заборона страйків державних службовців є частиною суті конституційних принципів, закріплених у статтях 33 §§ 4 і 5 Основного закону, які не можуть бути змінені шляхом тлумачення Основного закону відповідно до положень міжнародного публічного права, таких як стаття 11 Конвенції. Це рішення з питань права оскаржено не було.

16. Ухвалою від 16 травня 2013 року Апеляційний адміністративний суд Нижньої Саксонії відхилив клопотання другої заявниці про надання дозволу на оскарження рішення Адміністративного суду у її справі, встановивши, що він всебічно розглянув відповідні питання у своєму рішенні від 12 червня 2012 року у справі третього заявника.

17. У справі четвертої заявниці за апеляцією компетентного органу Апеляційний суд землі Північний Рейн-Вестфалія рішенням від 7 березня 2012 року скасував рішення Адміністративного суду. У рішенні від 27 лютого 2014 року Федеральний адміністративний суд, розглядаючи апеляцію четвертої заявниці з питань права, встановив, що дисциплінарне рішення щодо четвертої заявниці, яке втратило чинність, оскільки вона звільнилася з державної служби за власним бажанням, як таке було законним. Адміністративний штраф, накладений на неї, для того, щоб його розмір був адекватним, повинен був бути встановлений у розмірі 300 євро. Посилаючись на рішення цього Суду у справі *Enerji Yapı-Yol Sen* (згадане вище, § 32), Федеральний адміністративний суд вважав, що, з огляду на її завдання на державній службі, четверта заявниця мала право на участь у страйках відповідно до статті 11 Конвенції. Однак стаття 33 § 5 Основного закону не могла бути витлумачена

у відповідності до Конвенції, оскільки заборона страйків державних службовців стосується суті статусу державних службовців. Тому законодавчий орган був покликаний вирішити цю колізію між Основним законом і Конвенцією, при цьому заборона страйків державних службовців відповідно до статті 33 § 5 Основного закону в той же час залишалася чинною.

18. Апеляційний адміністративний суд землі Шлезвіг-Гольштейн ухвалою від 29 вересня 2014 року відхилив апеляційну скаргу першої заявниці. Ухвалою від 26 лютого 2015 року Федеральний адміністративний суд відхилив клопотання першої заявниці про надання дозволу на оскарження з питань права з посиленням на своє рішення від 27 лютого 2014 року у справі четвертої заявниці.

III. ПРОВАДЖЕННЯ У ФЕДЕРАЛЬНОМУ КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДІ

А. Конституційні скарги заявників

19. У різні дати заявники, кожен з яких був представлений адвокатом, подали окремі конституційні скарги до Федерального конституційного суду на дисциплінарні рішення, винесені проти них, що було підтверджено адміністративними судами. Вони стверджували, що ці рішення, які стали наслідком заборони страйків вчителів зі статусом державного службовця, порушили їхнє право на об'єднання в асоціації з метою захисту і поліпшення умов праці та економічного становища,

передбачене статтею 9 § 3 Основного закону. Вони також стверджували, що адміністративні суди не витлумачили національне законодавство відповідно до міжнародного публічного права, оскільки заборона на страйки вчителів зі статусом державного службовця, які не виконують обов'язки, пов'язані з реалізацією основних елементів державної влади, порушує, зокрема, статтю 11 Конвенції.

В. Рішення Федерального конституційного суду

20. 12 червня 2018 року Федеральний конституційний суд відхилив конституційні скарги заявників (справа № 2 BvR 1738/12 та інші).

1. Дотримання статті 9 § 3 Основного закону

21. Федеральний конституційний суд встановив, що дисциплінарні рішення щодо заявників, які були винесені за умови, що існувала заборона на страйки державних службовців, не порушили право заявників на створення об'єднань для захисту і поліпшення умов праці та економічних умов, передбачених статтею 9 § 3 Основного закону.

22. Суд встановив, що стаття 9 § 3 Основного закону застосовується до кожної людини, а отже, і до державних службовців. Вона охоплює колективні заходи, включаючи страйки, організовані профспілками в контексті переговорів про укладення колективних договорів. Такі заходи підпадали під дію статті 9 § 3, навіть якщо самі державні службовці не могли бути охоплені колективними договорами, а їхні профспілки не могли укласти для них колективні договори, оскільки їхні права (включаючи заробітну плату) та обов'язки регулювалися законом. Таким чином, участь заявників у страйках, оголошених їхньою профспілкою у зв'язку з колективними переговорами для державних службовців, які працюють за контрактом, підпадала під дію пункту 3 статті 9 Основного закону. Таким чином, дисциплінарні рішення, винесені проти заявників, як було підтверджено адміністративними судами, втру-

чалися у право на об'єднання в асоціації та на захист і поліпшення умов праці та економічного становища, оскільки вони обмежували можливість участі у трудових спорах.

23. Однак це втручання було виправданим. Право на свободу об'єднання було обмежене іншими конституційними інтересами, зокрема, традиційними принципами кар'єрної державної служби відповідно до статті 33 § 5 Основного закону. Заборона страйків для всіх державних службовців через їхній статус, яка є усталеною в його практиці (див. також пункт 40 нижче), була одним із цих традиційних принципів. Він слугував меті підтримання стабільної адміністрації, забезпечення виконання державних функцій і, таким чином, функціонування держави та її інститутів.

24. Суд повторив, що стаття 33 § 5 Основного закону гарантує існування кар'єрної державної служби. Як інститут, кар'єрна державна служба була покликана забезпечити стабільну адміністрацію, яка функціонувала як вирівнюючий фактор по відношенню до політичних сил, що формують державу. Традиційні принципи кар'єрної державної служби охоплювали основні структурні принципи, розроблені протягом тривалого періоду часу, зокрема, відповідно до Веймарської кон-

ституції (1919 р.). Ці основні принципи, які також включали обов'язок лояльності державних службовців, принцип довічного найму, принцип «належного утримання» (*Alimentationsprinzip*, тобто, що державні службовці повинні отримувати належну винагороду, далі — «принцип аліментарності») і відповідний принцип, згідно з яким заробітна плата державних службовців повинна визначатися законом, не існували незалежно, але були взаємопов'язані між собою.

25. Суд також повторив, що обов'язок лояльності державних службовців і «принцип аліментарності» несумісні з правом на страйк. Метою надання юридично та фінансово безпечної посади було забезпечення дотримання державними службовцями свого обов'язку лояльності. Відповідно, принцип довічного найму слугував гарантією незалежності державних службовців, зокрема, від політичних органів, щоб вони могли гарантувати стабільне управління відповідно до принципу верховенства права. Принцип аліментарності зобов'язував роботодавця надавати державним службовцям та їхнім сім'ям «належне утримання» протягом усього їхнього життя відповідно до розвитку загальних економічних і фінансових обставин та загального рівня життя. Рівень такого утримання повинен відповідати рівню посади державного службовця, його обов'язкам та значущості кар'єри державного службовця для суспільства. Гарантія належної винагороди, передбачена частиною 5 статті 33 Основного Закону, встановлювала індивідуальне право, яке кожен державний службовець мав *по відношенню до держави*.

26. Оскільки заборона страйків є частиною інституційної гарантії, закріпленої в статті 33 § 5 Основного закону, законодавчий орган зобов'язаний дотримуватися її і не може вносити до неї зміни. Право на страйк, навіть якщо б воно стосувалося лише деяких державних службовців, поставило б під сумнів весь устрій німецької системи кар'єрної державної служби і, як мінімум, вимагало б фундаментальних змін «принципу аліментарності», обов'язку лояльності, принципу довічного найму та принципу, згідно з яким матеріальні права та обов'язки, включаючи оплату праці, повинні регулюватися законодавством. Таким чином, це було б втручанням в основу структурних принципів, гарантованих статтею 33 § 5 Основного закону. Якби винагорода державних службовців або її частина могла б бути предметом переговорів у рамках трудових спорів, то нинішня можливість подання позову про надання «достатнього утримання» до суду на підставі «принципу аліментарності», передбаченого частиною 5 статті 33 Основного закону, більше не могла б бути виправданою. У взаємній системі взаємопов'язаних прав і обов'язків розширення одного права або обов'язку призводило до змін в інших правах і обов'язках. Статус державного службовця не дозволяв «вибирати вишні».

27. На думку суду, також неможливо було обмежити заборону на страйки лише тими державними службовцями, які здійснюють публічну владу. Поділ державних службовців на групи, які мають або не мають право на страйк на основі їхніх різних функцій, спричинив би труднощі з розрізненням, пов'язані з поняттям публічної влади. Було б дуже складно оцінити, чи пов'язана та чи інша дія зі здійсненням державної влади, і визначити, чи повинен конкретний державний службовець, який виконує різні функції, мати право на страйк. Поширення права на страйк на державних службовців, які не здійснюють державну владу, призвело б до подальшого створення особливої категорії державних службовців, що додало б «третю опору» до диференційованої дворівневої системи державної служби. У зв'язку з цим виникнуть питання щодо їхньої відмінності від державних службовців, які працюють за контрактом, та їхнього рівного ставлення до них, а також щодо того, якою мірою ця категорія персоналу все ще може вважатися такою, що має правовий статус державного службовця.

28. Суд також вважав, що надання обмеженого права на страйк, яке було б підпорядковане певним вимогам, наприклад, зобов'язанню повідомляти або отримувати дозвіл на запланований страйк, не є можливим. Таке обмежене право на страйк зменшило б негативний вплив страйку на основоположні права третіх осіб, наприклад, батьків і студентів, і дозволило б адміністративним органам принаймні частково забезпечити виконання своїх обов'язків. Однак, це було б можливо лише за умови, що достатня кількість державних службовців вирішить не брати участь у страйку, або що їх можна буде відсторонити від участі у страйку, наклавши заборону в окремих випадках. Крім того, у випадку більш тривалих трудових спорів та участі осіб, які обіймають керівні посади в школах, місія держави щодо забезпечення освіти та гарантування функціонування шкільної системи (див. статтю 7 § 1 Основного закону, пункт 37 нижче) не могла постійно забезпечуватися. Той факт, що в минулому не було серйозних порушень у роботі шкіл у тих *землях*, де більшість вчителів були державними службовцями за контрактом, не ставить під сумнів потенційний негативний вплив трудових спорів в освітньому секторі.

29. Втручання у право державних службовців на свободу об'єднання не було необґрунтованим. Право на страйк є лише одним з аспектів права на свободу об'єднання. Заборона страйків не призвела до повної втрати актуальності свободи об'єднань і не зробила її повністю неефективною. Більше того, законодавець достатньою мірою компенсував заборону страйків, надавши головним організаціям (*Spitzenorganisationen*) профспілок державних службовців право брати участь у розробці нових правових положень про статус державних службовців (див. статтю 53 Закону «Про статус

державних службовців», пункт 49 нижче). Значно посилити це право участі не вдалося, оскільки це, зокрема, призвело б до конфлікту з принципом демократії, якби профспілкам, як представникам окремих інтересів, було надано право спільно визначати умови праці та винагороди державних службовців, які встановлюва-

2. Дотримання статті 11 Конвенції

30. На думку Федерального конституційного суду, заборона страйків державних службовців за німецьким законодавством також відповідає статті 11 Конвенції та прецедентному праву цього Суду щодо права на страйк.

31. Заборона страйків державних службовців була передбачена законом, а саме статтею 33 § 5 Основного закону, як її тлумачив Федеральний конституційний суд у своїй усталеній практиці, а також законодавчими положеннями про обов'язки державних службовців, у тому числі санкціями за самовільну відсутність на роботі, що передбачали заборону на страйки. Він був спрямований на забезпечення функціонування державного управління, у випадку заявників — на забезпечення виконання місії держави щодо надання освіти та гарантування функціонування шкільної системи, а отже, слугував меті запобігання заворушенням.

32. Підсумовуючи прецедентну практику цього Суду щодо свободи профспілок і зазначаючи, що при тлумаченні статті 11 Конвенції Суд брав до уваги інші міжнародні документи та їхнє тлумачення компетентними органами, Федеральний конституційний суд зауважив, що досі не було встановлено, що право на страйк є суттєвим елементом права створювати профспілки та вступати до них згідно зі статтею 11 (з посиланням на рішення у справі «Національна профспілка залізничників, морських і транспортних працівників проти Сполученого Королівства» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*), № 31045/10, § 84, ECHR 2014). Цей Суд, скоріше, зробив наступне розмежування щодо свободи розсуду стосовно обмежень свободи профспілок: якщо законодавче обмеження завдає удару по суті профспілкової діяльності, національний законодавчий орган має меншу свободу розсуду і вимагає більшого обґрунтування такого втручання в загальних інтересах у реалізацію свободи профспілок. І навпаки, якщо йдеться не про основний, а про другорядний або допоміжний аспект свободи профспілок, межі свободи розсуду є ширшими, а втручання, швидше за все, буде пропорційним (з посиланням на там само, § 87). Суд постановив, що вторинний страйк не впливає на суть права на свободу об'єднання, а є лише вторинним або допоміжним аспектом, і тому національні органи влади повинні мати ширшу свободу розсуду щодо обмежень (з посиланням на там само, § 88).

тимуться законодавчим органом. Іншим заходом, що компенсував заборону на страйки, була вищезгадана можливість для державних службовців звертатися до суду з позовом про «належне утримання», відповідно до «принципу аліментарності».

33. З огляду на це, заборона на страйки, накладена на державних службовців, і зокрема на вчителів зі статусом державного службовця, була виправдана відповідно до першого речення статті 11 § 2 Конвенції. Профспілка працівників освіти і науки, яка організувала страйк, в якому брали участь заявники, представляла як вчителів зі статусом державного службовця, так і вчителів зі статусом державного службовця за контрактом. Вона вела переговори з асоціаціями роботодавців *земель* щодо укладення колективних договорів лише для вчителів, які працювали за контрактом як державні службовці. Ці колективні договори не поширювалися на державних службовців, щодо яких законодавчий орган, який мав виключну компетенцію визначати умови праці, вирішував, чи можуть і в якій мірі результати колективних переговорів для державних службовців, які працюють за контрактом, бути перенесені на них. Частково заявники намагалися домогтися такого перенесення результатів колективних переговорів шляхом участі у страйку. Така поведінка була — принаймні частково — спрямована на підтримку страйку, спрямованого на укладення колективного договору, і мала певну схожість із вторинним страйком, а отже, не була основним аспектом гарантій статті 11 Конвенції. Таким чином, свобода розсуду, надана державі, була широкою.

34. Заборона страйків не була проявом привілейованого статусу державних службовців (постійна зайнятість, спеціальні пільги з медичного страхування, пенсії) і була виправдана не лише посиланням на їхню функцію, яка полягала у підтримці управління та захисті прав третіх осіб. Скоріше, як пояснювалося вище, статус державного службовця тягне за собою взаємопов'язані права та обов'язки, і німецька державна кар'єрна служба, яка є особливою національною традицією, була б поставлена під сумнів, якби державним службовцям було надано право на страйк. Крім того, заборона страйків вчителів-заявників слугувала захисту права на освіту і, таким чином, слугувала захисту права людини, закріпленого у статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції. Крім того, німецьке законодавство передбачало заходи, які компенсували заборону на страйки, зокрема, вищезгадану участь головних організацій профспілок у розробці законодавчих положень, що стосуються державної служби, що дозволило профспілкам бути почутими, а також можливість для

державних службовців оскаржити в суді конституційність рівня їхньої заробітної платні.

35. Федеральний конституційний суд також висловив думку, що заявники як вчителі зі статусом державного службовця були «членами адміністрації держави» для цілей другого речення статті 11 § 2 Конвенції, на яких можуть бути накладені обмеження, і це питання досі залишалося відкритим (з посиланням, *серед іншого*, на рішення у справі «*Фогт проти Німеччини*» (*Vogt v. Germany*), 26 вересня 1995 року, § 68, серія А № 323). Група осіб, яких слід вважати «членами адміністрації держави», повинна тлумачитися строго, з одним можливим аспектом, який може бути приписаний цьому поняттю, — здійснення публічної влади від імені держави, і було б надмірно вважати всіх службовців державної служби «членами адміністрації держави» (з посиланням на згадане вище рішення у справі *Enerji Yapı-Yol Sen*, § 32). Однак у дворівневій німецькій системі державної служби державні службовці становили меншу частину персоналу порівняно з працівниками публічної служби. Суд визнав, що вчителі, як правило, не здійснюють суверенну владу на регулярній основі і тому можуть, відповідно до статті 33 § 4 Основного закону (див. пункт 39 нижче), також можуть бути найняті державою на приватно-правовій основі, що різною мірою практикується в різних *землях*. Працевлаштування вчителів без статусу державного службовця ґрунтувалося не на їхніх функціях чи обов'язках, які вони виконували, а, як правило, на конкретних фактичних причинах. Деякі з таких вчителів не відповідали особистим вимогам, необхідним для того, щоб стати державними службовцями; в інших випадках рішення ґрунтувалося на практичних адміністративних міркуваннях, оскільки це призводило до більш гнучких видів зайнятості. Зважаючи на це, шкільна система та освітній мандат держави мають велике значення, і держава має особливий інтерес у виконанні обов'язків вчителями державних шкіл. З огляду на дуже важливі обов'язки, які виконують вчителі, рішення про надання вчителям

статусу державного службовця, що означало, що вони перебувають у службових і лояльних відносинах, повинно було залишатися за державою.

36. Оскільки конфлікту між Конституцією та Конвенцією не було з причин, викладених вище, Федеральний конституційний суд вирішив, що питання про межі відкритості Конституції для міжнародного права не були вирішальними для вирішення справи, яка перебувала на його розгляді. У зв'язку з цим він підтвердив свою усталену практику, згідно з якою текст Конвенції та практика Суду слугують на рівні конституційного права керівними принципами для тлумачення змісту та обсягу основних прав і конституційних принципів верховенства права. Використовуючи Конвенцію як орієнтир для тлумачення, Федеральний конституційний суд також брав до уваги рішення та постанови Суду, які не стосувалися того самого питання. Це було зумовлено функцією спрямування та керівництва (*Orientierungs und Leitfunktion*) практики Суду щодо тлумачення Конвенції, яка виходила за межі рішення чи постанови у конкретній справі. Поза межами статті 46 Конвенції, особливе значення слід було надавати конкретним обставинам справи, вирішеної цим Судом, та її передісторії, щоб забезпечити контекстуалізацію. Необхідно брати до уваги, що заяви *inter partes* у конкретній справі, винесені Судом, були зроблені на тлі правової системи відповідної держави-відповідача. Функція спрямування та керівництва була особливо сильною щодо паралельних справ у межах одного правопорядку, тобто проваджень у Договірній державі, щодо яких цей Суд виніс своє рішення. Окрім цього впливу на паралельні справи, функцію спрямування та керівництва необхідно враховувати шляхом прийняття основних цінностей, сформульованих Судом у вигляді абстрактних, загальних керівних принципів. Можливості вищезгаданого прихильного до Конвенції тлумачення Основного закону закінчуються там, де воно більше не видається прийнятним згідно з визнаними методами тлумачення законів і конституції.

ВІДПОВІДНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА

I. НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

A. Положення Основного Закону

37. Стаття 7 Основного Закону, присвячена шкільній системі, у відповідній частині передбачає:

«(1) Вся шкільна система повинна перебувати під наглядом держави».

38. Стаття 9 Основного Закону про свободу об'єднань у відповідній частині передбачає:

«3) Кожній особі і кожній професії гарантується право на об'єднання в асоціації для захисту і поліпшення умов праці та економічного становища. Угоди, які обмежують це право або спрямовані на його обмеження, є недійсними; заходи, спрямовані на це, є незаконними...»

39. Стаття 33 Основного Закону, що стосується, зокрема, кар'єрної державної служби, у відповідній частині передбачає:

«(4) Здійснення суверенної влади на регулярній основі, як правило, доручається членам публічної служби, які перебувають у відносинах служби та лояльності, визначених публічним правом.

(Die Ausübung hoheitsrechtlicher Befugnisse ist als ständige Aufgabe in der Regel Angehörigen des öffentlichen

Dienstes zu übertragen, die in einem öffentlich-rechtlichen Dienst- und Treueverhältnis stehen).

(5) Законодавство, що регулює публічну службу, встановлюється і розвивається з належним урахуванням традиційних принципів кар'єрної державної служби.

(Das Recht des öffentlichen Dienstes ist unter Berücksichtigung der hergebrachten Grundsätze des Berufsbeamtentums zu regeln und fortzuentwickeln.)»

В. Судова практика національних судів

1. Судова практика щодо заборони страйку

40. Федеральний конституційний суд ще в 1958 році встановив, що традиційні принципи кар'єрної державної служби згідно зі статтею 33 § 5 Основного закону містять заборону на страйки державних службовців, які намагаються захистити свої професійні інтереси. Натомість державні службовці мали індивідуальне право відповідно до цієї статті на «належне утримання», яке не було узгоджене між державними службовцями та державою, а мало бути закріплене законом (див. справи №№ 1 BvR 1/52 та 1 BvR 46/52, рішення від 11 червня 1958 року, § 48, збірник рішень Федерального конституційного суду (BVerfGE), т. 8, с. 1 та наступні). З того часу суд неодноразово підтверджував цю практику (див., наприклад, справу № 2 BvR 1039/75 і 2 BvR 1045/75, рішення від 30 березня 1977 року, BVerfGE, том 44, с. 249 і далі, § 38; і справу № 2 BvF 3/02, рішення від 19 вересня 2007 року, BVerfGE, том 119, с. 247 і далі, §§ 55 і 66).

41. Аналогічним чином, Федеральний адміністративний суд постійно визнавав, що страйки державних службовців порушують традиційні принципи кар'єрної державної служби відповідно до статті 33 § 5 Основного закону (див., наприклад, Федеральний адміністративний суд, дос'є № 1 DB 12.00.1977, стор. 1 DB 12.77, рішення від 19 вересня 1977 року, BVerwGE, т. 53, с. 330 і далі; справа №. 1 D 82.77, рішення від 16 ли-

стопада 1978 року, BVerwGE, с. 158 і далі; номер справи. 1 D 84.78, рішення від 22 листопада 1979 року, BVerwGE, т. 64, с. 293 і далі; та справа №. 1 D 86/79, рішення від 3 грудня 1980 року, BVerwGE, т. 73, с. 97 і далі; див. також пункт 17 вище).

42. Після рішень, винесених цим судом щодо права державних службовців на страйк у справах проти Türkiye, два адміністративні суди першої інстанції поставили під сумнів законність дисциплінарних заходів, застосованих до вчителів зі статусом державного службовця за участь у страйках. Першим було рішення Адміністративного суду Дюссельдорфа від 15 грудня 2010 року щодо четвертої заявниці у цій справі (справа №. 31 K 3904/10.O, див. пункт 14 вище). Згодом це рішення було скасовано Апеляційним адміністративним судом землі Північного Рейн-Вестфалія. В останній інстанції Федеральний адміністративний суд постановив, що будь-який конфлікт між статтею 33 § 5 Основного закону та статтею 11 Конвенції має вирішувати законодавець, а заборона страйків, передбачена статтею 33 § 5 Основного закону, залишається чинною, і підтвердив законність дисциплінарного рішення щодо четвертої заявниці (див. пункт 17 вище). Другим був Кассельський адміністративний суд у рішенні від 27 липня 2011 року (справа № 28 K 574/10.KS.D.).

2. Судова практика щодо відповідних принципів кар'єри державної служби

43. Згідно з усталеною практикою Федерального конституційного суду, «принцип аліментарності» є традиційним принципом кар'єрної державної служби відповідно до статті 33 § 5 Основного закону (див., наприклад, справу № 2 BvR 556/04, рішення від 6 березня 2007 року, BVerfGE, том 117, с. 330 і далі, § 60; та справу № 2 BvL 4/10, рішення від 14 лютого 2012 року, BVerfGE, том 130, с. 263 і далі, § 143). Він вимагає від держави забезпечення «належного утримання» державного службовця та його сім'ї протягом усього життя (див., наприклад, рішення у справі № 2 BvL 4/10, згадане вище, § 145). Цей принцип тісно пов'язаний з

принципом довічного найму (*Lebenszeitprinzip*) (див., наприклад, справу № 2 BvF 3/02, рішення від 19 вересня 2007 року, BVerfGE, т. 119, с. 247 і далі, § 72; та справу № 2 BvL 11/07, рішення від 28 травня 2008 року, BVerfGE, т. 121, с. 205 і далі, § 35). Це передбачає адекватну заробітну плату для державного службовця, а також адекватну пенсію, у тому числі для членів його сім'ї, які пережили його або її (див., наприклад, справу № 2 BvL 3/62, наказ від 11 квітня 1967 року, BVerfGE, т. 21, с. 329 і далі; і справу № 2 BvL 11/04, наказ від 20 березня 2007 року, BVerfGE, т. 117, с. 372 і далі).

44. Щоб бути адекватною і, таким чином, відповідати «принципу утримання» відповідно до статті 33 § 5 Основного закону, винагорода повинна відповідати класу державного службовця, його або її обов'язкам і значущості кар'єри державного службовця для широкої громадськості, а також відповідати розвитку загальних економічних і фінансових обставин і загальному рівню життя (див., наприклад, справу № 2 BvL 4/10, згадане вище, § 145; справа № 2 BvL 17/09 та інші, рішення від 5 травня 2015 року, BVerfGE, том 139, с. 64 і далі, § 93; та справа № 2 BvL 6/17 та інші, рішення від 4 травня 2020 року, BVerfGE, т. 155, с. 77 і далі, § 26). Законодавчий орган повинен постійно коригувати винагороду (див., наприклад, справу № 2 BvL 17/09 та інші, згадану вище, § 98; та справу №. BvL 4/18, постанова від 4 травня 2020 року, BVerfGE, т. 155, с. 1 і далі, § 29). Чистий дохід, який є вирішальним для визначення того, чи є винагорода адекватною (див., наприклад, № 2 BvL 1/86, наказ від 22 березня 1990 року, BVerfGE, т. 81, с. 363 і далі, § 48; і справа № 2 BvL 1/86, наказ від 22 березня 1990 року, BVerfGE, т. 81, с. 363 і далі, § 48; та справу № 2 BvL 6/17 та інші, згадану вище, § 33), складається з основної винагороди, а також надбавок та додаткових виплат (див. справу № 2 BvL 19/09 та інші, рішення від 17 листопада 2015 року, BVerfGE, т. 140, с. 240 та наступні, § 72). Чистий дохід повинен забезпечувати правову та фінансову безпеку і незалежність державних службовців, а також дозволяти їм та їхнім сім'ям вести спосіб життя, який відповідає займаній посаді і виходить за межі задоволення базових потреб (див., наприклад, справу № 2 BvL 3/15, наказ від 28 листопада 2018 року, BVerfGE, т. 150, с. 169 і далі, § 28).

45. Відповідно до цієї судової практики, спростовна презумпція того, що оплата праці державних службовців не відповідає цим вимогам, створюється, якщо виконуються принаймні три з наступних п'яти індикаторів: (i) існує значна різниця між динамікою оплати праці державних службовців та результатами, досягнутими в колективних договорах для контрактних державних службовців у державному секторі; (ii) динаміка оплати праці суттєво відхиляється від динаміки індексу номінальної заробітної плати; (iii) динаміка оплати праці суттєво відхиляється від динаміки індексу споживчих цін; (iv) спостерігається значне скорочення розриву у валовій заробітній платі між державними службовцями різних класів; (v) існує значна різниця в оплаті праці порівняно з середньою оплатою праці державних службовців того ж класу в інших землях або на федеральному рівні (див. дос'є №№. 2 BvL 17/09 та інші, згадані вище, §§ 96 і далі; справа № 2 BvL 19/09 та інші, згадана вище, §§ 76 і далі; і справа № 2 BvL 4/18, згадана вище, §§ 29 і далі). Ця презумпція може бути спростована або підтверджена в ході глобальної оцін-

ки, яка враховує інші відповідні елементи, зокрема, репутацію займаної посади в очах суспільства, а також підготовку державного службовця та вимоги до нього, зокрема (i) якість роботи державних службовців та відповідальність, яку вони беруть на себе, (ii) зміни у сфері надбавок і пенсій, та (iii) порівняння з середньою заробітною платою брутто працівників приватного сектору з порівнянню кваліфікацією та обов'язками (див. справи 2 BvL 17/09 та інші, згадані вище, §§ 116 і далі; справа № 2 BvL 19/09 та інші, §§ 99 і далі; і справа № 2 BvL 4/18, згадана вище, §§ 86 і далі). У справах, що стосуються оплати праці суддів і прокурорів, Федеральний конституційний суд також брав до уваги підвищення кваліфікації осіб, які наймаються на роботу, як показник того, чи є оплата праці такою, що дозволяє державі наймати на роботу осіб з кваліфікацією вище середнього рівня (див. справу № 2 BvL 17/09 та інші, згадану вище, § 117, і справу № 2 BvL 4/18, згадану вище, § 88).

46. Гарантія «достатнього утримання» відповідно до статті 33 § 5 Основного закону встановлює індивідуальне конституційне право, яке кожен державний службовець має *по відношенню до держави* (див., наприклад, справу № 2 BvL 4/10, згадану вище, § 143, та справу № 2 BvL 6/17 та інші, згадану вище, § 24). З метою реалізації цього права кожен державний службовець може подати позов до адміністративного суду проти державного органу, в якому він працює, і таким чином домогтися судового розгляду питання про те, чи відповідає заробітна плата «принципу аліментарності», передбаченому статтею 33 § 5 Основного закону. У кількох справах Федеральний конституційний суд постановив, що винагорода державних службовців порушує статтю 33 § 5 Основного закону, і зобов'язав законодавчий орган прийняти положення, які відповідають «принципу аліментарності» (див., наприклад, згадану вище справу № 2 BvL 6/17, що стосується старших суддів з трьома або чотирма дітьми в землі Північного Рейн-Вестфалія; справу № 2 BvL 4/18, згадану вище, що стосується старших суддів з трьома або чотирма дітьми в землі Північного Рейн-Вестфалія; справу № 2. 2 BvL 4/18, згадана вище, щодо суддів і прокурорів у землі Берлін; справа № 2 BvL 19/09 та інші, згадані вище, щодо певної групи керівних працівників у Саксонії; справа № 2 BvL 17/09 та інші, згадані вище, щодо суддів і прокурорів у землі Саксонія-Ангальт; і справа № 2 BvL 4/10, згадана вище, щодо університетських викладачів у землі Гессен). Він також встановив, що тимчасове скорочення основної винагороди, а також додаткових виплат для певних груп державних службовців у землі Баден-Вюртемберг порушує статтю 33 § 5 Основного закону (див. справу № 2 BvL 2/17, рішення від 16 жовтня 2018 року, BVerfGE, т. 149, с. 382 та ін.).

3. Судова практика щодо обов'язку піклування

47. Ще одним традиційним принципом кар'єрної державної служби відповідно до статті 33 § 5 Основного закону, визнаним Федеральним конституційним судом, є обов'язок піклування (*Fürsorgepflicht*), який покладається на державну установу-роботодавця (див., наприклад, справу № 2 BvR 1053/98, постанова від 7 ли-

стопада 2002 року, BVerfGE, том 106, с. 225 і далі, § 27). Він вимагає, щоб державний орган, який приймає на роботу, забезпечив «належне утримання» державного службовця у разі виникнення особливих фінансових труднощів, пов'язаних з хворобою, доглядом, народженням або смертю (там же, § 29).

С. Законодавчі положення, що стосуються державних службовців

1. Положення, що стосуються заборони страйків

48. Відповідно до першого речення статті 47 § 1 Закону про статус державних службовців (*Beamtenstatusgesetz*), який застосовується до державних службовців, найнятих землями, державні службовці вчиняють дисциплінарний проступок, якщо вони винні у порушенні своїх обов'язків. Відповідно до цього закону, такі обов'язки включають обов'язок бути повністю відданим своїй професії (розділ 34). Хоча цей закон прямо не встановлює заборону на страйки, закони про державних службовців земель передбачають, що державні службовці не повинні бути відсутніми на роботі без дозволу (див.

стосовно земель, яких стосуються ці заяви, статтю 67 Закону про державних службовців землі Шлезвіг-Гольштейн, статтю 67 § 1 Закону про державних службовців землі Нижня Саксонія та статтю 79 § 1 Закону про державних службовців землі Північний Рейн-Вестфалія, які були чинними на відповідний час). Перше речення статті 83 § 1 Закону про державних службовців землі Північного Рейн-Вестфалія містить таке саме правило, як і перше речення статті 47 § 1 Закону про статус державних службовців.

2. Положення, що стосуються участі в законодавчій процедурі

49. Відповідно до першого речення статті 53 Закону про статус державних службовців, головні організації компетентних профспілок та професійних організацій повинні брати участь у розробці правових норм, що регулюють питання права державної служби, вищими органами влади земель. Згідно з пояснювальною запискою до проекту Закону про статус державних службовців, така участь головних (парасолькових) організацій у законодавчій процедурі має на меті захистити права та інтереси державних службовців при визначенні положень, що стосуються статусу державних службовців, а також компенсувати відсутність права на колективні переговори та заборону страйків (див. Публікацію Федерального парламенту (*Bundestagsdrucksache*) № 16/4027, с. 35). Аналогічні положення містяться в законах про державних службовців земель (див., стосовно земель, яких стосуються ці заяви, статтю 93 Закону про державних службовців землі Шлезвіг-Гольштейн, статтю 96 Закону про державних

службовців землі Нижня Саксонія та статтю 93 Закону про державних службовців землі Північного Рейн-Вестфалія). Відповідно до земельних законів про державних службовців, головні (парасолькові) організації повинні бути поінформовані про будь-який проект нормативно-правового акта та мати можливість висловити свої зауваження протягом розумного строку до того, як проект буде подано на розгляд парламенту. Якщо уряди земель не врахували пропозиції парасолькових організацій у відповідних законопроектах, вони зобов'язані пояснити причини, які передаються парламентам земель або за власною ініціативою, або на вимогу парасолькових організацій. Зазначені положення земельних законів про державних службовців також передбачають проведення регулярних зустрічей між компетентним міністерством і головними організаціями для обговорення загальних і фундаментальних питань законодавства про державну службу.

3. Права на представництво державних службовців

50. Представництво державних службовців має бути забезпечено (стаття 117 Федерального закону про державну службу (*Bundesbeamtengesetz*)). Чинне законодавство, як правило, передбачає створення рад персоналу в державному секторі (стаття 12 Федерального закону про представництво персоналу в редакції, чинний на той час; а також, стосовно земель, яких стосуються ці заяви, стаття 1 Закону про спільне визна-

чення Шлезвіг-Гольштейну, стаття 1 Закону про представництво персоналу Нижньої Саксонії та стаття 1 Закону про представництво персоналу землі Північний Рейн-Вестфалія). На той час стаття 76 § 2 Федерального закону про представництво персоналу передбачала, що ради персоналу повинні були спільно визначати (*mitbestimmen*) певні питання, що стосуються виключно федеральних державних службовців, якщо вони не

були визначені законом, у тому числі питання постійного навчання та оцінювання державних службовців. З цієї метою ради персоналу могли укласти службові угоди (*Dienstvereinbarungen*) з відповідним департаментом або відомством. Після внесення змін до Федерального закону про представництво персоналу, які набули чинності у 2021 році, питання, що підлягають спільному вирішенню через ради персоналу, включають кадрові, соціальні та організаційні питання і однаково стосуються як федеральних державних службовців, так і державних службовців, які працюють за контрактом; ради персоналу можуть укласти службові угоди щодо

деяких з цих питань (статті 63 і 78–80 Федерального закону про представництво персоналу). Подібні положення існують і в *землях* (статті 51(1) і 57 Закону про визначення Шлезвіг-Гольштейну, статті 64–72 і 78 Закону про представництво персоналу Нижньої Саксонії та статті 70 і 72–74 Закону про представництво персоналу землі Північний Рейн-Вестфалія). У деяких *землях* головні організації профспілок і держава узгоджують загальні положення щодо питань, які підлягають спільному вирішенню (див. статтю 59 Закону про визначення Шлезвіг-Гольштейну та статтю 81(1) Закону про представництво персоналу Нижньої Саксонії).

II. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАКТИКА

A. Віденська конвенція про право міжнародних договорів

51 Стаття 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, прийнятої 23 травня 1969 року, 1155 UNTS 331, у відповідній частині передбачає:

Внутрішнє право та дотримання договорів

«Учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору. ...»

B. Постійна палата міжнародного правосуддя

52 Постійна палата міжнародного правосуддя у своєму консультативному висновку від 4 лютого 1932 року щодо *поводження з польськими громадянами та іншими особами польського походження або польської мови на території Данцига* (PCIJ, Series A/B, № 44) постановила у відповідній частині:

«[62] Слід, однак, зазначити, що, з одного боку, відповідно до загальноприйнятих принципів, держава

не може посилається у відносинах з іншою державою на положення Конституції останньої, а лише на міжнародне право та належним чином прийняті міжнародні зобов'язання, з іншого боку, і навпаки, держава не може посилається у відносинах з іншою державою на свою власну Конституцію з метою ухилення від зобов'язань, покладених на неї міжнародним правом або чинними договорами....».

C. Право на страйк та можливі заборони і обмеження

1. Універсальні інструменти та практика

53. Право на страйк прямо передбачено статтею 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), яка передбачає:

«1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити:

...

(d) право на страйки при умові його здійснення відповідно до законів кожної країни.

2. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цими правами для осіб, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністрації держави.

...»

Комітет Організації Об'єднаних Націй (ООН) з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП) досі не

ухвалив жодного загального коментаря щодо права на страйк, його обмежень або винятків. Таким чином, практика Комітету відображається, головним чином, у його Заключних зауваженнях до доповідей держав щодо виконання ними МПЕСКП. У своїх Заключних зауваженнях КЕСКП неодноразово критикував заборону державами страйків державних службовців або контрактних державних службовців, які не надають основних послуг. У своїх Заключних зауваженнях від 12 жовтня 2018 року щодо державної доповіді, поданої Німеччиною щодо виконання МПЕСКП (документ E/C.12/DEU/CO/6), КЕСКП зазначив наступне:

Право на страйк державних службовців

«44. Комітет, як і раніше, занепокоєний заборонаю держави-учасниці на проведення страйків усіма державними службовцями, які мають статус дер-

жавного службовця, у тому числі шкільними вчителями, які мають такий статус. Це виходить за межі обмежень, дозволених пунктом 2 статті 8 Пакту, оскільки не всі державні службовці можуть обґрунтовано вважатися такими, що надають основні послуги (стаття 8).

45. Комітет повторює свою попередню рекомендацію (E/C.12/DEU/CO/5, пункт 20) про те, що державі-учасниці слід вжити заходів для перегляду обсягу категорії основних послуг з метою забезпечення того, щоб усі ті державні службовці, чії послуги не можуть обґрунтовано вважатися основними, мали право на страйк відповідно до статті 8 Пакту та Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) про свободу асоціації та захист права на організацію 1948 року (№ 87).»

54. Стаття 22 § 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) прямо не передбачає право на страйк, але Комітет ООН з прав людини (КПЛ) тлумачить її як таку, що передбачає таке право. Як і у випадку з КЕСКП, за відсутності загального коментаря, практика в основному відображена в його Заключних зауваженнях. У своїх Заключних зауваженнях від 30 листопада 2021 року щодо державної доповіді, поданої Німеччиною стосовно виконання МПГПП (CCPR/C/DEU/CO/7), КПЛ зазначив наступне:

«50. Комітет занепокоєний загальною забороною на страйки працівників державного сектору в державі-учасниці, яка ґрунтується на оцінці, що всі такі працівники, включаючи шкільних вчителів, є необхідними (стаття 22).

51. Комітет повторює рекомендацію Комітету з економічних, соціальних і культурних прав [у своїх Заключних зауваженнях від 12 жовтня 2018 року] про те, що державі-учасниці слід вжити заходів для перегляду обсягу категорії основних послуг з метою забезпечення того, щоб усі ті державні службовці, чії послуги не можуть обґрунтовано вважатися основними, мали право на страйк, також відповідно до статті 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права».

55. Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) № 87 про свободу асоціації та захист права на орга-

нізацію 1948 року (далі — Конвенція МОП № 87»), яка була ратифікована Німеччиною в 1957 році, прямо не передбачає право на страйк, але тлумачиться двома основними наглядовими органами МОП — Комітетом експертів із застосування конвенцій і рекомендацій (КЕКР) і Комітетом зі свободи асоціацій (КСА) — як така, що передбачає таке право, головним чином, на підставі її статей 3 і 10. І КЕКР, і КСА вважають, що держави можуть обмежувати або забороняти право на страйк тих державних службовців, які здійснюють владні повноваження від імені держави¹. Органи МОП не дійшли згоди щодо загального визначення поняття «державні службовці, які здійснюють повноваження від імені держави». Однак КЕКР вважає, що вчителі державного сектору не входять до категорії державних службовців, які «здійснюють повноваження від імені держави», і тому вони повинні користуватися правом на страйк без застосування до них санкцій, навіть якщо за певних обставин у цьому секторі може бути передбачено збереження мінімального стажу роботи². І КЕКР, і КСА вважають, що держави можуть додатково обмежити або заборонити право на страйк тим, хто надає «основні послуги», причому цей термін розуміється у вузькому сенсі як такий, що означає лише ті послуги, «переривання яких поставило б під загрозу життя, особисту безпеку або здоров'я всього населення або його частини»³. Ці органи вважають, що «державні освітні послуги» (КЕКР) та «освітній сектор» (КСА) не є основними послугами в цьому сенсі⁴.

56. У своїх останніх зауваженнях щодо зобов'язань Німеччини за Конвенцією МОП № 87 у 2021 році КЕКР прийняв наступне зауваження (опубліковане на 110-й сесії КМП (2022 рік)):

«Комітет нагадує, що він вже кілька років вимагає вжити заходів для визнання права державних службовців, які не здійснюють повноважень від імені держави, на страйк.

...

Комітет бере до уваги рішення Федерального конституційного суду [від 12 червня 2018 року]⁵ про те, що для державних службовців, незалежно від їхніх обов'язків, заборона страйку є незалежним традиційним принципом системи кар'єрної державної служби в розумінні статті 33(5) Основного закону,

1 Міжнародна конференція праці, 101st Сесія, 2012, Звіт CEACR, Звіт III(1B): Надання глобалізації людського обличчя (Загальний огляд основних конвенцій), док. No. ILC.101/III/1B («Загальний огляд КЕКР 2012»), §§ 117 і далі, зокрема §§ 127 і 129, https://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/previous-sessions/101stSession/reports/reports-submitted/WCMS_174846/lang=en/index.htm (останній перегляд 26 вересня 2023 року); та Збірник рішень Комітету з питань свободи об'єднань (2018) («Збірник рішень КФА 2018»), §§ 828–830, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:70002:0::NO::P70002_HIER_ELEMENT_ID,P70002_HIER_LEVEL:3945366,1 (останній перегляд 26 вересня 2023 року).

2 Загальний огляд CEACR 2012, § 130.

3 CEACR General Survey 2012, § 131; CFA Compilation of decisions 2018, § 830.

4 CEACR General Survey 2012, § 134; CFA Compilation of decisions 2018, §§ 842 і 844–846. Див. також рішення CFA у справі №. 1528, що стосується права на страйк вчителів у Німеччині.

5 Тобто рішення, про яке йдеться у цій справі.

що виправдовує перевагу свободи об'єднання. Крім того, Комітет хоче уточнити, що його завданням не є оцінка обґрунтованості рішення Суду від 12 червня 2018 року (справа № 2 BvR 1738/12), яке ґрунтується на питаннях німецького національного права та судової практики. Завданням Комітету є вивчення наслідків цього рішення для визнання та реалізації основоположного права працівників на свободу об'єднання. У зв'язку з цим Комітет із жалем відзначає, що рішення суду не відповідає Конвенції, оскільки воно означає загальну заборону права на страйк державних службовців на підставі їхнього статусу, незалежно від їхніх обов'язків і відповідальності, і, зокрема, заборону права державних службовців, які не здійснюють повноважень від імені держави (таких як вчителі, працівники пошти і залізниці), вдаватися до страйку. *З огляду на вищевикладене, Комітет закликає Уряд продовжувати брати участь у всебічному національному діалозі з представницькими організаціями державної служби з метою пошуку можливих шляхів більш тісного узгодження законодавства з Конвенцією. Крім того, відзначаючи, що в даний час в Європейському суді з прав людини триває розгляд справи щодо заборони страйків для державних службовців, Комітет просить Уряд надати інформацію про прийняте рішення і про будь-який вплив, який воно може мати на національному рівні».*

У 2021 році КЕКР також прийняв наступні Зауваження щодо зобов'язань Німеччини за Конвенцією МОП № 98 про право на організацію та ведення колективних переговорів 1949 року, яка була ратифікована Німеччиною в 1956 році (опубліковані на 110-й сесії КМП (2022 рік)):

«Комітет нагадує, що він вже кілька років поспіль вимагає вжити заходів для забезпечення того, щоб державні службовці, які не беруть участі в управлінні державою, користувалися правом на ведення колективних переговорів.

2. Рада Європи

57. Європейська соціальна хартія 1961 року, яка набула чинності для Німеччини 26 лютого 1965 року і була застосовна на той час, передбачала:

Частина II

«Сторони зобов'язуються, як це передбачено у [частині III](#), вважати обов'язковими для себе зобов'язання, визначені у нижченаведених статтях і пунктах».

Стаття 6 Право на укладання колективних договорів

Право на ведення колективних переговорів

...

Комітет бере до уваги рішення Федерального конституційного суду від 2018 року. Комітет зазначає, що воно призводить до заборони участі всіх державних службовців у колективних переговорах. Комітет *шкодує*, що державні службовці, не залучені до управління державою, таким чином позбавлені права на колективні переговори, наданого їм Конвенцією. У зв'язку з цим Комітет нагадує, що протягом багатьох років він підкреслював, що відповідно до статей 4 і 6 Конвенції всі державні службовці, крім тих, хто зайнятий в управлінні державою, повинні користуватися правом на ведення колективних переговорів. Він також підкреслює, що, хоча визначення заробітної плати є важливим елементом сфери колективних переговорів, інші умови праці та зайнятості також підпадають під їхню сферу. *З огляду на вищезазначене, Комітет закликає Уряд продовжувати брати участь у всебічному національному діалозі з представницькими організаціями на державній службі з метою вивчення інноваційних рішень і можливих шляхів розвитку існуючої системи таким чином, щоб ефективно визнати право на колективні переговори державних службовців, які не беруть участі в управлінні державою, в тому числі, наприклад, як раніше зазначала [Конфедерація німецьких асоціацій роботодавців] BDA, шляхом розмежування сфер, які є справді суверенними, та сфер, де односторонні регуляторні повноваження роботодавця можуть бути обмежені з метою розширення участі репрезентативних організацій у державній службі. Відзначаючи, що в даний час в Європейському суді з прав людини триває розгляд справи щодо заборони права державних службовців на страйк, і відзначаючи, що це може також мати наслідки для права державних службовців на колективні переговори, Комітет просить Уряд надати інформацію про прийняте рішення і про будь-який вплив, який воно може мати на національному рівні».*

«З метою забезпечення ефективного здійснення права на укладання колективних договорів Сторони зобов'язуються:

(...) а також визнають:

4. право працівників і роботодавців на колективні дії у випадках конфліктів інтересів, включаючи право на страйк, з урахуванням зобов'язань, які можуть впливати з раніше укладених колективних договорів».

Частина III

Стаття 20 Зобов'язання

«1. Кожна з Договірних Сторін зобов'язується:

...

b. вважати обов'язковими для себе принаймні п'ять з наступних статей Частини II цієї Хартії: Статті 1, 5, 6, 12, 13, 16 і 19;

...

2. Про статті або пункти, визначені відповідно до підпунктів «b» і «c» пункту 1 цієї статті, повідомляється Генеральному секретарю Ради Європи під час здачі на зберігання ратифікаційної грамоти або документа про затвердження відповідної Договірної Сторони.

...»

Стаття 31 Обмеження

«(1) Права і принципи, викладені в Частині I, при їх ефективній реалізації та їх ефективному здійсненні, як це передбачено в Частині II [яка включає Статтю 6], не підлягають жодним обмеженням або застереженням, не зазначеним у цих частинах, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших осіб або для захисту суспільних інтересів, національної безпеки, охорони здоров'я чи моралі.

...»

Формулювання статті 6 § 4 було збережено без змін у переглянутій Європейській соціальній хартії 1996 року, яку Німеччина ратифікувала 29 березня 2021 року.

58. Європейський комітет соціальних прав (ЕКСП) погодився з обмеженням права на страйк у секторах, які є життєво важливими для суспільства, оскільки страйки в цих секторах можуть становити загрозу суспільним інтересам, національній безпеці та/або здоров'ю населення, а також для певних категорій державних службовців, тобто тих, чиї обов'язки та функції, з огляду на їхній характер або рівень відповідальності, безпосередньо пов'язані з національною безпекою, загальними інтересами тощо.⁶

59. Перед підписанням Європейської соціальної хартії 1961 року 18 жовтня 1961 року Федеративна Республіка Німеччина зробила заяву від 28 вересня 1961 року щодо Європейської соціальної хартії, в якій вона пояснила:

«...державні службовці (*Beamte*) ... відповідно до національної правової системи ... з міркувань публічного порядку та державної безпеки не мають права на страйк або інші колективні дії у випадку конфлікту інтересів. Вони також не мають права на колективні переговори, оскільки регулювання їхніх прав та

обов'язків по відношенню до роботодавців є функцією вільно обраних законодавчих органів. Таким чином, що стосується положень пунктів 2 і 4 статті 6 частини II Соціальної хартії... на думку Уряду Федеративної Республіки Німеччина, ці положення не стосуються вищезазначених категорій осіб».

Ця заява не була повторена, коли Німеччина ратифікувала Європейську соціальну хартію 1961 року. У листі Постійного представника Федеративної Республіки Німеччина від 22 січня 1965 року, переданому Генеральному секретарю під час здачі на зберігання ратифікаційної грамоти 27 січня 1965 року, зазначалося, що ця заява міститься в документі, який підписаний Постійним представником Федеративної Республіки Німеччина:

«Федеративна Республіка Німеччина вважає себе зобов'язаною дотримуватися наступних статей і пунктів:

a. відповідно до пункту 1(b) статті 20:

Статті 1, 5, 6, 12, 13, 16 і 19,

...»

Після цього ЕКСП неодноразово відхиляв посилення Німеччини на вищезгадану декларацію від 28 вересня 1961 року, востаннє у своїх Висновках VII від 1981 року щодо права на страйк, викладеного у статті 6 § 4 Європейської соціальної хартії 1961 року:

«...»

3. Обмеження права державних службовців на страйк («*Beamte*»).

Комітет керувався тими ж міркуваннями, що і в попередніх висновках. Однак нова ситуація, яка виникла у зв'язку з нещодавною ратифікацією Королівством Нідерландів Хартії із застереженням щодо пункту 4 статті 6, яке було прийнято всіма державами-членами Ради Європи і яке не впливає на мінімальні вимоги статті 20 цього документа, змусила Комітет знову розглянути питання про те, чи можна вважати заяву Федеративної Республіки Німеччина від 28 вересня 1961 року (див. Висновки IV, пп. 48 і далі) застереженням такого ж характеру. За результатами розгляду Комітет дійшов висновку, що це неможливо.

Однак виявилось, що уряд Федеративної Республіки Німеччина мав намір, щоб його заява мала ефект, подібний до ефекту застереження, і оскільки, якби вона [sic] була зроблена в належній формі, таке застереження було б прийнятним [виділено нами], враховуючи, що вона не вплинула б на мінімальні

6 Збірник практики Європейського комітету з соціальних прав, 2018 р., с. 105, <https://rm.coe.int/digest-2018-parts-i-ii-iii-iv-en/1680939f80> (востаннє переглянуто 26 вересня 2023 р.).

вимоги статті 20, Комітет вирішив більше не повертатися до цього питання».

60. ЄКСП неодноразово визнавав, що заборона страйків для всіх державних службовців у Німеччині не відповідає статті 6 § 4 Європейської соціальної хартії 1961 року. У Висновках XXI-3 від 24 січня 2019 року йдеться

«Раніше Комітет визнав ситуацію в Німеччині невідповідною на тій підставі, що заборона державним службовцям страйкувати є надмірним обмеженням права на страйк. Ця ситуація не зазнала жодних змін. Тому Комітет повторює свої попередні висновки.

Комітет нагадує, що право на страйк є одним з основних засобів, доступних працівникам та їхнім організаціям для просування і захисту своїх економічних і соціальних інтересів. У світлі статті 31 Хартії, «право на страйк деяких категорій державних службовців може бути обмежене, зокрема працівників поліції і збройних сил, суддів і вищих державних службовців. Однак відмова у праві на страйк дер-

жавним службовцям в цілому не може вважатися сумісною з Хартією» (див. Висновки I (1969)). Комітет також зазначає, що у випадку державних службовців, які не здійснюють державну владу, може бути виправданим лише обмеження, а не абсолютна заборона (Висновки XVII-1 (2005) Німеччина). Відповідно до цих принципів, усі державні службовці, які не здійснюють повноважень від імені держави, повинні мати право на страйк для захисту своїх інтересів. ...

Висновок ...

Комітет дійшов висновку, що ситуація в Німеччині не відповідає статті 6§4 Хартії 1961 року на підставі того, що: ...

– відмова у праві на страйк державним службовцям в цілому, незалежно від того, чи здійснюють вони публічну владу, є надмірним обмеженням права на страйк».

У своїх Висновках XXI-3 від 20 січня 2023 року ЄКСП повторив свій висновок про невідповідність.

3. Європейський Союз

61. Стаття 28 Хартії основних прав Європейського Союзу передбачає, що «працівники та роботодавці або їхні відповідні організації мають право, відповідно до законодавства Союзу та національних законів і практики, вести переговори та укладати колективні договори на відповідних рівнях і, у разі конфлікту інтересів, вдаватися до колективних дій для захисту своїх інтересів, включаючи страйки». Суд Європейського Союзу вважає, що право на страйк не є абсолютним і може бути обмежене відповідно до принципу пропорційності, оскільки страйк може, наприклад, спричинити обмеження основних свобод на внутрішньому ринку (див. *Міжнародна федерація транспортників і профспілка моряків Фінляндії проти Viking Line ABP і OÜ Viking Line*

Eesti, C-438/05, EU:C:2007:772, §§ 44–46, 11 грудня 2007). У справі «Роберто Акіно та інші проти Європейського парламенту» (Roberto Aquino and Others v. European Parliament) (T-402/18, EU:T:2020:13, §§ 56–62, 29 січня 2020 року), яка стосувалася страйку перекладачів, зайнятих у Європейському парламенті, і яка, таким чином, не передбачала такого обмеження основоположної свободи, Загальний суд постановив, що обмеження права на страйк має бути передбачене законом і переслідувати мету, що становить загальний інтерес і визнана такою Європейським Союзом, а також не повинно бути надмірним. Було встановлено, що обмеження, про яке йдеться, не було передбачено законом.

4. Міжамериканська система

62. 5 травня 2021 року Міжамериканський суд з прав людини видав Консультативний висновок щодо «права на свободу асоціації, права на колективні переговори та права на страйк, а також їхнього зв'язку з іншими правами з урахуванням гендерної перспективи» (OC27/21). Спираючись на міжнародні матеріали, зокрема на матеріали МОП, він заявив, що право на страйк можна розглядати як загальний принцип міжнародного права (§ 97) і що право на страйк є «істотним компонентом» свободи об'єднання (§ 118) і «істотним інструментом» свободи об'єднання і свободи організації (§ 124). Він вважає, що здійснення права на страйк може бути обмежене або заборонене лише у випадку державних службовців, які є носіями державної влади і здійснюють повноваження від імені держа-

ви, а також працівників, які надають життєво важливі послуги (§ 102). Працівники, які надають життєво важливі послуги, повинні визначатися у строгому сенсі цього терміну, тобто надавати послуги, переривання яких тягне за собою явну і неминучу загрозу життю, безпеці, здоров'ю або свободі всього населення або його частини (§ 103). У наступному рішенні від 17 листопада 2021 року у справі «Колишні працівники судової системи проти Гватемали» (*Former Employees of the Judicial Authority v. Guatemala*), яка стосувалася звільнення працівників судової системи Гватемали за нібито участь у страйку, який був визнаний незаконним, суд не розглянув твердження Уряду-відповідача про те, що заявники належали до категорії осіб, для яких право на страйк може бути обмежене або призупинене.

D. Право на освіту

63. Право на освіту закріплено в різних міжнародних документах, включаючи, наприклад, статті 28 і 29 Конвенції про права дитини та статтю 13 МПЕСКП (див. рішення у справі «*Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії*» (*Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia*) [ВП], № 43370/04 та 2 інших, §§ 77–81, ЄСПЛ 2012 (витяги)).

64. На рівні Ради Європи в Рекомендації CM/Rec(2012)13 Комітету Міністрів державам-членам щодо забезпечення якісної освіти зазначено, що «забезпечення якісної освіти є обов'язком держави» і що «освіта має вирішальне значення для розвитку демократичної культури, необхідної для функціонування демократичних інститутів і суспільств», а також рекомендовано, щоб «органи державної влади включали якісну освіту як важливий елемент у свою політику».

III. МАТЕРІАЛИ З ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА

65. Згідно з наявною у Суду інформацією, переважна більшість з тридцяти п'яти досліджених держав-членів передбачають різні статуси зайнятості в державному секторі, при цьому поєднуючи зайнятість за публічним правом, зокрема, державну службу, і зайнятість за приватним правом. Підстави для певного статусу зайнятості в основному пов'язані з типом роботодавця, характером обов'язків і процедурою найму на роботу. Зокрема, державні службовці публічного права, на відміну від інших працівників державного сектору, виконують обов'язки публічної влади в органах державного управління і приймаються на роботу на конкурсній основі.

66. Усі тридцять п'ять держав-членів, що брали участь у дослідженні, накладають заборону або обмеження на право на страйк для певних категорій працівників державного сектору. П'ять держав накладають заборону на право на страйк для державних службовців загалом, причому така заборона ґрунтується на концепції державної служби та обов'язках, які виконує державний службовець на посаді в органах державної влади, і має на меті уникнути завдання шкоди або перешкоджання функціонуванню органів державної влади. Інші держави накладають заборони та обмеження на конкретні, вузькі категорії працівників державного сектору на тій підставі, що вони здійснюють діяльність, яка є важливою для держави, або надають послуги, які мають життєво важливе значення для суспільства. Як правило, страйки забороняються в армії, поліції, службах безпеки, а також у системі правосуддя, пенітенціарній службі та на дипломатичній службі. Обґрунтуванням заборони страйків у цих сферах є те, що вони є основою державної влади і пов'язані із завданнями, які є важливими для функціонування держави та захисту національної безпеки і громадського порядку/безпеки. У низці держав страйки додатково заборонені або обмежені з метою забезпечення безперервності надання життєво важливих державних послуг, таких як медична служба, управління повітряним рухом, пожежна і рятувальна служби. Мінімальний обсяг послуг

може вимагатися в таких сферах, як громадський транспорт, утилізація відходів, електро- і тепlopостачання, телекомунікації. Причини цих заборон і обмежень пов'язані з необхідністю забезпечення захисту життя, здоров'я, особистої безпеки та громадської безпеки.

67. У восьми з тридцяти п'яти опитаних держав-членів вчителі державних шкіл мають статус державного службовця, у сімнадцяти державах їхня зайнятість регулюється приватно-правовим режимом та/або спеціальним законодавством, а в десяти державах існує більше одного статусу. Вчителі в останній групі держав не можуть обирати свій статус зайнятості, оскільки він визначається типом школи, в якій вони працюють, і правовим режимом, що застосовується до них. З матеріалів, наявних у розпорядженні Суду, випливає, що в жодній з досліджуваних держав-членів не існує заборони на страйки вчителів державних шкіл, при цьому слід зазначити, що в Данії вчителям державних шкіл раніше було надано статус державних службовців, і їм було заборонено страйкувати (див. пункт 94 нижче). Однак реалізація цього права може бути поставлена в залежність від певних умов (наприклад, членство в профспілці, обов'язок забезпечити мінімальний стаж роботи, обов'язкова попередня процедура примирення). У державах, де існують різні статуси зайнятості вчителів державних шкіл, право на страйк застосовується в принципі однаково до вчителів зі статусом державного службовця і до тих, чия зайнятість регулюється приватним правом.

68. Альтернативні засоби захисту трудових прав у разі заборони страйку включають процедури примирення та посередництва, колективні переговори, представництво через професійні організації (з якими уряд може бути змушений консультуватися), а також можливість у деяких державах звернутися до суду з позовом щодо оплати праці. Сприятливі умови служби для державних службовців також розглядаються в деяких з цих держав як форма компенсації.

ЩОДО ПРАВА

I. РОЛЬ СУДУ

69. Високі Договірні Сторони Конвенції зобов'язалися «гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в Розділі I [Конвенції]» (стаття 1 Конвенції). Обов'язком Суду є забезпечення дотримання зобов'язань, взятих на себе Високими Договірними Сторонами (стаття 19 Конвенції). Відповідно до статті 32 Конвенції Суд дає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції (див. рішення у справі «Юцишин проти Польщі» (*Juszczyszyn v. Poland*), по. 35599/20, § 208, від 6 жовтня 2022 року, та «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*), по. 33401/02, § 163, ECHR 2009).

70. У зв'язку з цим Суд повторює, що його рішення слугують не лише для вирішення справ, що передаються на його розгляд, але й, у більш загальному сенсі, для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, тим самим сприяючи дотриманню державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (див. рішення у справі «Ероновичі проти Латвії» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], №. 44898/10, § 109, ECHR 2016, та *Konstantin Markin v. Russia* [ВП], по. 30078/06, § 89, ECHR 2012 (витяги), з подальшими посиланнями).

71. Як Суд неодноразово зазначав (див., серед інших джерел, рішення у справі «Гженда проти Польщі» (*Grzęda v. Poland*) [ВП], по. 43572/18, § 340, 15 березня 2022 року), Договірні Сторони повинні дотримуватися стандартів верховенства права та поважати свої зобов'язання за міжнародним правом, у тому числі ті, які вони добровільно взяли на себе при ратифікації Конвенції. Принцип, згідно з яким держави повинні

дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань, давно закріплений у міжнародному праві; зокрема, «держави не може використовувати проти іншої держави свою власну Конституцію з метою ухилення від зобов'язань, покладених на неї міжнародним правом або чинними договорами» (див. Консультативний висновок Постійної палати міжнародного правосуддя щодо *поводження з польськими громадянами та іншими особами польського походження або польською мовою на території Данцига*, цитований у пункті 52 вище). Суд також зазначає, що відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів держава не може посилається на своє внутрішнє право, включаючи Конституцію, як на виправдання недотримання своїх міжнародно-правових зобов'язань (див. статтю 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, процитовану в пункті 51 вище).

72. З вищезгаданого принципу міжнародного права, а також, *серед іншого*, зі статей 1, 19, 32 і 46 Конвенції випливає, що Договірні Сторони повинні виконувати зобов'язання, добровільно взяті на себе при ратифікації Конвенції (див. *Juszczyszyn*, згадане вище, §§ 208–209). Оскільки Суд не займається питаннями внутрішнього конституційного тлумачення (див. згадане вище рішення у справі *Grzęda*, § 341), саме Договірні Сторони обирають спосіб виконання своїх зобов'язань за Конвенцією (див., *mutatis mutandis*, *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) проти Швейцарії* (№ 2) [ВП], по. 32772/02, § 88, ECHR 2009).

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 11 КОНВЕНЦІЇ

73. Заявники скаржилися, що дисциплінарні заходи, застосовані до них за участь у страйку в робочий час, а також загальна заборона страйків державних службовців, на якій ґрунтувалися ці заходи, порушили їхнє право на свободу зібрань та об'єднань, передбачене статтею 11 Конвенції, яка передбачає наступне:

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави».

A. Прийнятність

74. Суд зазначає, що колишня Європейська комісія з прав людини (далі — «Комісія») розглядала справу за статтею 11 проти Німеччини щодо дисциплінарного стягнення, накладеного на вчителя зі статусом дер-

жавного службовця. Він брав участь як член правління своєї профспілки у прийнятті рішення, що рекомендувало членам профспілки, а саме вчителям, брати участь у страйку, хоча за німецьким законодавством

державні службовці не мали права на страйк (див. рішення Комісії у справі «С. проти Федеративної Республіки Німеччина» (*S. v. Federal Republic of Germany*), № 10365/83, від 5 липня 1984 року, рішення та доповіді, № 39, п. 237). Відзначивши, що німецьке законодавство не надає права на страйк державним службовцям з огляду на їхній особливий правовий статус і що право на свободу об'єднання може бути забезпечене іншими засобами, ніж шляхом забезпечення права на страйк, Комісія дійшла висновку, що дисциплінарне стягнення, застосоване до заявника, саме по собі не може розглядатися як порушення його права на свободу об'єднан-

ня і що його скарга за статтею 11 була явно необґрунтованою (там само, с. 241).

75. Хоча питання, порушене у цій справі, дуже схоже на питання, що розглядалося у тій справі, розглянутій Комісією, а відповідна національна правова база у цій справі залишається такою самою, Суд, беручи до уваги розвиток практики Суду за статтею 11 з часу ухвалення рішення Комісії, вважає, що скарга заявників за статтею 11 не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції. Суд також зазначає, що вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, вона має бути визнана прийнятною.

В. Щодо суті

1. Подання сторін

(а) Заявники

76. На думку заявників, абсолютна заборона страйків, що стосується всіх державних службовців у зв'язку з їхнім статусом, та дисциплінарні заходи, застосовані до них за зупинку роботи, яка була здійснена з прямою метою участі у публічних протестних зібраннях, скликаних їхньою профспілкою у зв'язку зі спором щодо тривалості робочого часу та оплати праці, порушили їхні права на свободу зібрань та об'єднань, у тому числі їхнє право на участь у профспілковій діяльності, відповідно до статті 11. Втручання в ці права не було передбачено законом, оскільки ні стаття 33 § 5 Основного закону, ні інше законодавство не встановлюють чіткої та передбачуваної заборони на проведення страйків державними службовцями, а судова практика національних судів була суперечливою. Зокрема, Федеральний адміністративний суд визнав заборону страйків державних службовців такою, що порушує статтю 11 (у справі четвертого заявника). Крім того, втручання було непропорційним.

77. Суд визнав право на ведення колективних переговорів істотним елементом свободи об'єднання відповідно до статті 11 Конвенції (див. рішення у справі «Демір і Байкара проти Туреччини» (*Demir and Baykara v. Turkey*) [ВП], по. 34503/97, § 154, ECHR 2008), яке відрізняється від права профспілки прагнути переконати роботодавця прислухатися до того, що вона має сказати від імені своїх членів (вони посилалися на згадане вище рішення у справі «Національна профспілка працівників залізничного, морського та транспортного транспорту» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers*), § 85; «Асоціація академіків проти Ісландії» (*Association of Academics v. Iceland*) (ріш.), № 2451/16, § 31, 15 травня 2018 року, та «Огневенко проти Росії» (*Ognevenko v. 44873/09*, § 55, 20 листопада 2018 року). Право на організацію страйку є невід'ємною ознакою колективних переговорів (серед іншого, «Асоціація

державних службовців і Союз за колективні переговори та інші проти Німеччини», № 815/18 та 4 інших, § 58, 5 липня 2022 року). Визнання права на колективні переговори як невід'ємного елементу свободи об'єднання обов'язково передбачає визнання права на страйк як невід'ємного елементу свободи профспілок. Необхідний зв'язок між правом на колективні переговори та правом на страйк є правовим принципом, визнаним у всьому світі, і становить звичаєве міжнародне право (Консультативний висновок Міжамериканського суду з прав людини, див. пункт 62 вище). Він був проілюстрований відомим принципом «без права на страйк колективні переговори дорівнювали б лише колективному жебрацтву», який був визнаний Федеральним судом з трудових спорів і, в більш широкому сенсі, міжнародним трудовим правом. І навпаки, відмова всім державним службовцям у праві на страйк також означає відмову їм у праві на колективні переговори, що визнано невід'ємним елементом свободи об'єднань відповідно до статті 11. Без ефективної можливості брати участь у профспілкових страйках саме по собі право на членство в профспілці не має суттєвого значення. Членство в профспілці як таке не впливало на умови праці вчителів, оскільки землі не укладали колективних договорів з профспілками. Профспілки досягали своїх цілей через колективні дії своїх членів.

78. Зі статті 11 § 2 Конвенції також випливає, що право на страйк є важливим елементом для тих державних службовців, які не здійснюють публічну владу від імені держави. Розмежування, проведене в пункті 2 статті 11, що допускає в другому реченні певні обмеження лише для тих, хто є «членами адміністрації держави», було б розмитим, якби можна було запровадити такі ж обмеження для державних службовців, які не належать до цих конкретних сфер і обставин. Статус державного службовця сам по собі не є достатнім для того, щоб зро-

бити особу членом «адміністрації держави» в розумінні статті 11 § 2. Це положення повинно тлумачитися вузько і вимагати здійснення публічної влади (вони посилалися на «*Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) proti Ispanii*», по. 45892/09, §§ 30 і 33, 21 квітня 2015 року). Вчителі не здійснюють публічну владу від імені держави — саме тому в Німеччині вони можуть бути прийняті на роботу без статусу державного службовця (вони посилалися на статтю 33 § 4 Основного закону). Вони не були «членами адміністрації держави» для цілей статті 11 § 2 Конвенції.

79. Здійснення публічної влади від імені держави є вирішальним критерієм при оцінці того, чи сумісна заборона страйків зі статтею 11 Конвенції. Державним службовцям може бути відмовлено у праві на колективні переговори та пов'язані з ними страйки, лише якщо вони здійснюють публічну владу; для тих, хто не здійснює публічну владу, жодних обмежень не може бути. Раніше Суд встановив, що заборона на страйки не повинна поширюватися на всі категорії державних службовців (див. рішення у справі «*Енерджи Япу-Йол Сен проти Туреччини*» (*Enerji Yapi-Yol Sen v. Turkey*), № 68959/01, § 32, 21 квітня 2009 року) і що державні службовці-вчителі не належать до категорій, для яких право на страйк може бути обмежене (див. рішення у справі «*Кайя і Сейхан проти Туреччини*» (*Kaya and Seyhan v. Turkey*), №. 30946/04, 15 вересня 2009 року; *Urcan та інші проти Туреччини*, № 23018/04 та 10 інших, 17 липня 2008 року; *Saimе Özcan проти Туреччини*, № 22943/04, 15 вересня 2009 року; та *Ismail Sezer проти Туреччини*, №. 36807/07, 24 березня 2015 року). Ліквідація права на колективні переговори та права на страйк для всіх державних службовців, незалежно від того, чи здійснюють вони повноваження держави, і зведення цих прав до простого права на організацію та консультації буде несумісним з практикою Суду та міжнародним трудовим правом. Кілька міжнародних організацій висловили занепокоєння з приводу заборони в Німеччині страйків державних службовців, які не здійснюють владу держави. Такі державні службовці мають право на страйк в інших державах-учасниках Конвенції.

80. Аргумент Уряду про те, що вчителі зі статусом державного службовця не мають права на страйк, оскільки вони надають життєво важливі послуги, не був переконливим: якби цей аргумент був правдивим, то страйки всіх вчителів повинні були б бути заборонені, незалежно від їхнього статусу. Не було ніякої різниці в обов'язках або завданнях вчителів зі статусом державного службовця і тих, хто працював за контрактом. Однак Федеральний конституційний суд підтримав заборону, про яку йдеться у цій справі, на підставі статусу державних службовців вчителів-заявників, а не на підставі їхніх функцій. Жодних санкцій не було застосовано до вчителів, які були державними службовцями

за контрактом і брали участь у тій самій демонстрації в робочий час. Така толерантність до страйку останніх також довела, що характер обов'язків вчителів не вимагає статусу державного службовця і що вчителі не надають «життєво важливі послуги» у тому сенсі, що заборона їм страйкувати була б виправданою. Досвід усіх держав-членів Ради Європи показав, що шкільні системи можуть впоратися з припиненням роботи вчителів. Повсякденне шкільне життя характеризується тим, що уроки можуть бути скасовані або перенесені з різних причин, включаючи хворобу, природні явища, такі як шторми, перешкоди на дорогах, пандемії або страйки, і вони були скасовані або перенесені. Не викликає сумніву той факт, що школам заявників не було завдано шкоди через їхню участь у страйку; були вжиті внутрішні заходи щодо заміни вчителів. Загалом, вчителі німецьких шкіл завжди зважали на право на освіту та шкільні уроки, коли йшлося про страйк; мова йшла про короточасні зупинки роботи, достатні для просування переговорного процесу, а не про тривалі страйки. Деталі страйку можуть бути узгоджені між керівництвом страйку та адміністрацією школи, як це було в даному випадку. Профспілковий досвід свідчить, що загроза збитків використовувалася як аргумент проти кожного страйку. МОП розробила дуже диференційований підхід щодо життєво важливих послуг. Як приклад, вони посилалися на страйки персоналу лікарень, які відбулися в Німеччині і під час яких було збережено надання невідкладної допомоги. Якщо учні бачили, як вирішуються соціальні конфлікти шляхом колективних переговорів, вони отримували уявлення про те, як вирішуються конфлікти в демократичному суспільстві.

81. Повторюючи, що характер і ступінь обмеження профспілкового права має значення для визначення широти свободи розсуду (вони посилалися на справу «*Національна профспілка залізничників, морських і транспортних робітників*», згадану вище, § 86), заявники підкреслювали, що втручання, про яке йдеться, було не просто обмеженням, а абсолютною заборонаю. Державні службовці та їхні профспілки були позбавлені будь-якої можливості вести переговори про власні умови праці та здійснювати колективні дії. Заборона страйків не могла бути компенсована іншими засобами, такими як участь або консультації. У будь-якому випадку, для державних службовців та їхніх профспілок у Німеччині не існувало альтернативних засобів, які можна було б порівняти або еквівалентити колективним переговорам. Зокрема, право парасолькових організацій на консультації під час законодавчого процесу щодо регулювання умов праці державних службовців не було еквівалентним колективним переговорам, оскільки воно не передбачало жодного права на спільне визначення умов праці. Зрештою, ці умови визначалися роботодавцем в односторонньому порядку, і було багато прикладів, коли занепокоєння профспілок просто ігнорувалися, як, наприклад, зако-

нодавство щодо різниці в оплаті праці в різних землях і 41-годинний робочий тиждень для державних службовців. Судові розгляди не пропонували альтернативи страйкам для врегулювання питань, що стосуються умов праці, таких як тривалість робочого дня та оплата праці. «Принцип аліментарності» не захищав від одностороннього збільшення кількості робочих годин, а суди не могли встановлювати заробітну плату. Колективні переговори були методом вирішення спорів щодо умов праці, визнаним Конвенцією, випробуваним і перевіреним у всіх державах-членах. Національні традиції не можуть виправдати виключення права на колективні переговори або права на страйк, оскільки традиції не звільняють держави від дотримання своїх зобов'язань за Конвенцією. Більше того, ані попередні демократичні конституції Німеччини, ані законодавство про державну службу не містили заборони на страйки державних службовців.

82. На думку заявників, стверджувани кращі умови праці для державних службовців не могли виправдати втручання в їхні права за статтею 11. Інакше було б підірвано або зірвано здатність профспілок боротися за захист інтересів своїх членів і становило б перешкоду або обмеження у використанні працівниками членства в профспілці для захисту своїх інтересів (рішення у справі «Вілсон, Національна спілка журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (*Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom*), № 30668/96 та 2 інші, §§ 47–48, ECHR 2002-V). Заявники також заперечували, що державні службовці загалом перебувають у вигіднішому становищі порівняно з державними службовцями, які працюють за контрактом. Останні мали можливість відстоювати певні права, пов'язані з працевлаштуванням, через колективні переговори та отримувати умови, які були вигіднішими порівняно з державними службовцями, наприклад, коротший робочий день (що вже мало місце в Німеччині в інших галузях, окрім освіти). Державні службовці не мали переваг порівняно з учителями, які працювали за контрактом, у плані загальної заробітної плати; різниця в заробітній платі після відрахування податків могла бути наслідком законодавства про соціальне забезпечення (державні службовці не сплачували внески до певних фондів соціального забезпечення, які сплачували державні службовці, що працювали за контрактом). Ці відмінності є результатом політичних рішень і можуть бути змінені.

83. Питання про те, чи працевлаштовувати вчителів зі статусом державного службовця, чи як державних службовців за контрактом, вирішувалося *землями* в односторонньому порядку. Існували значні відмінності між різними *землями*: деякі з них проводили політику працевлаштування в якості державних службовців, тоді як інші відмовлялися від неї. Загалом в країні від 20 до 25 відсотків учителів працювали за

контрактом на державній службі. При ухваленні політичного рішення щодо найму вчителів на роботу як державних службовців чи як державних службовців за контрактом враховувалися різні міркування, зокрема, фінансові та практичні адміністративні. Наймання вчителів як державних службовців за контрактом давало можливість більш гнучкого збільшення працівників та переведення, а також можливість скорочення штату. Порушенням статті 11 є те, що вчителі зі статусом державного службовця, які були призначені на посаду з вищезазначених міркувань, були позбавлені можливості здійснювати своє право на страйк. Потенційні вчителі, в тому числі кандидати під час прийому на роботу, не мали вибору між тим чи іншим статусом. Національне законодавство також не передбачало права на зміну статусу державного службовця на статус державного службовця за контрактом. Замість цього державні службовці повинні були б просити про звільнення за власним бажанням, що тягнуло б за собою втрату роботи, а також прав, що впливають з відносин державної служби. Не було жодних гарантій, що звільнені державні службовці згодом будуть знову працевлаштовані зі статусом державного службовця, який працює за контрактом. Навіть якщо колишній державний службовець згодом буде працевлаштований у статусі державного службовця за контрактом, він або вона будуть мати менші можливості щодо заробітної плати, пенсійного та медичного страхування, а також менший захист від звільнення порівняно з тими, хто працював як державний службовець за контрактом з самого початку. Таким чином, заявники не подавали заяву про звільнення з посади із статусом державного службовця і не намагалися працевлаштуватися в статусі державного службовця за контрактом; і їх не повинні були просити про це, щоб вони могли скористатися своїми правами за статтею 11. Заявники не відмовилися від своїх прав за статтею 11, і фактично від цих прав не можна відмовитися. Твердження Уряду про те, що вчителям більше не буде надано статус державних службовців у майбутньому і що умови їхньої праці погіршаться, якщо їм буде надано право на страйк, було залякуванням.

84. Щодо суворості дисциплінарних заходів, застосованих до них, заявники стверджували, що вони були непропорційними. Їм оголошували догани або навіть штрафували без попереднього попередження за нетривалі перерви в роботі та участь у профспілковій демонстрації. Санкції були задокументовані в їхніх особових справах, що на практиці призводило до заборони просування по службі і блокувало їхній професійний розвиток. По суті, вони зіткнулися з індивідуальними заборонами на майбутню участь у профспілкових страйках, в тому числі, щоб уникнути більш жорстких санкцій у разі повторення. Така нездатність дослухатися до профспілкових закликів щодо майбутніх зупинок роботи становила серйозне втручання у можливості дій профспілок та їхніх членів.

(b) Уряд

85. У поданні Уряду втручання у право заявників на свободу об'єднання через зобов'язання не страйкувати було виправдано відповідно до першого речення статті 11 § 2 Конвенції; він заявив, що не покладається насамперед на друге речення статті 11 § 2. Уряд стверджував, що втручання було передбачено законом, зокрема, статтею 33 § 5 Основного закону в тлумаченні Федерального конституційного суду з 1958 року. Будь-яка юридична невизначеність, що виникла, була зумовлена спробами адміністративних судів взяти за основу рішення цього Суду у справах проти Туреччини, зокрема у справі «*Enerji Yapı-Yol Sen*» (згаданий вище). Цей аспект також пов'язаний із суттю цієї справи, яка стосувалася питання про те, що рішення та ухвали цього Суду у справах проти однієї Договірної Сторони означають для конкретної ситуації в іншій Договірній Стороні, і про те, де необхідно проводити відмінності. З огляду на те, що організація управління державним сектором у різних Договірних державах суттєво відрізняється, неможливо просто перенести рішення, винесені щодо однієї Договірної держави, на ситуацію в іншій. Уряд стверджував, що оскаржуване втручання переслідувало легітимну мету захисту прав і свобод інших осіб, зокрема права на освіту, як частину загальної мети, яку переслідує кар'єрна державна служба для забезпечення належного адміністрування в рамках виконання ширшого зобов'язання держави щодо належного врядування. Зобов'язання не страйкувати гарантує ефективне виконання функцій, делегованих державній службі, і тим самим забезпечує захист населення, надання послуг загального інтересу та захист прав, закріплених у Конвенції, у різноманітних ситуаціях. Таким чином, заборона страйків переслідувала всі законні цілі, зазначені в статті 11 § 2 Конвенції. Втручання також було «необхідним у демократичному суспільстві». Для вчителів, які хотіли уникнути зобов'язання не страйкувати, був доступний статус державного службовця за контрактом. Для вчителів, призначених державними службовцями, їхній загальний дуже вигідний статус — у порівнянні з відповідними умовами для державних службовців за контрактом — у поєднанні з важливими правами участі у встановленні умов праці виправдовував зобов'язання не страйкувати для державних службовців згідно зі статтею 11 § 2. Зазначені фактори відрізняють ситуацію, що розглядається, від ситуації у справі «*Enerji Yapı-Yol Sen*» (згаданий вище), де всім працівникам державного сектору, незалежно від їхнього статусу, було заборонено страйкувати, а альтернативні форми колективних переговорів або компенсаційні інструменти були відсутні. У цій справі не було далекосяжного втручання у свободу об'єднання, яке б порушувало її внутрішню суть (для порівняння, вони посилалися на справу «*Демір і Байкара*», згадану вище). Позов заявників полягав у не-

припустимому «збиранні вишень» шляхом поєднання переваг статусу державних службовців з перевагами статусу державних службовців, які працюють за контрактом, без прийняття відповідних обов'язків.

86. Держави-учасниці мають широку свободу дій в організації надання публічних послуг, включаючи рішення про те, де покладатися на державних службовців, а де надавати послуги за допомогою працівників, які працюють за контрактом. Організація державного управління пов'язана з суверенітетом держави, і в державах-членах Ради Європи відсутній консенсус щодо організації державної служби. Нещодавнє дослідження, проведене на замовлення Європейської Комісії, показало, що практично всі держави-члени Європейського Союзу розрізняють два основних типи статусу — статус, що перебуває під особливим захистом і ґрунтується на державному призначенні (державні службовці), і статус, що ґрунтується на цивільному праві (державні службовці, які працюють за контрактом), причому переважання одного статусу над іншим суттєво відрізняється: відсоток державних службовців коливається від 93% в одній державі-члені до нуля в іншій. Різноманітність в організації державних служб ще більше зросла серед держав-членів Ради Європи. Ця різноманітність також знайшла своє відображення в різних підходах до організації освітнього сектору, причому в деяких державах важливу роль у забезпеченні початкової та середньої освіти відіграють приватні школи, що може призвести до надзвичайної нерівності освітніх можливостей для певних груп суспільства.

87. Німецька система кар'єрної державної служби — це історично сформована, глибоко вкорінена концепція, яка є невід'ємною частиною демократичного консенсусу, що лежить в основі Основного закону. Зобов'язання державних службовців не страйкувати постійно переглядалося конституційним законодавцем, але ніколи не було змінено. Це був свідомий вибір законодавця, який відображав збалансованість і зваженість різних, потенційно конкуруючих інтересів, і який був ретельно перевірений національними судами. При визначенні пропорційності загального балансуючого заходу головне питання полягало не в тому, чи слід було прийняти менш обмежувальні правила, чи може держава довести, що без заборони легітимна мета не буде досягнута, а в тому, чи діяв законодавець, приймаючи загальний захід у тому вигляді, в якому він його прийняв, в межах наданої йому свободи розсуду (Уряд посилався на рішення у справі «*Міжнародні захисники тварин проти Сполученого Королівства*» (*Animal Defenders International v. the United Kingdom*) [ВП], no. 48876/08, § 110, ECHR 2013 (витяги)). Обґрунтування, що лежить в основі рішення, яке вимагає від

державних службовців не страйкувати, тобто забезпечувати належне адміністрування (див. пункт 85 вище), було надзвичайно важливим. У справах, що стосуються загальних питань соціальної та економічної політики, роль національного законодавчого органу повинна мати «особливу вагу» і, як правило, поважатися Судом, якщо тільки вона не була «явно безпідставною» (Уряд послався на згадану вище справу «*Національна профспілка працівників залізничного, морського і транспортногo транспорту*», § 99, і «*Савіцкіс та інші проти Латвії*» (*Savickis and Others v. Latvia*) [ВП], по. 49270/11, § 184, 9 червня 2022 року). Якщо такий захід вже розглядався національними судами, Суд вимагає вагомих підстав для того, щоб замінити свою позицію позицією національних судів (див. «*М.А. проти Данії*» [ВП], № 6697/18, § 149, 9 липня 2021 року). У цій справі Федеральний конституційний суд широко використовував Конвенцію.

88. Класифікація вчителів-заявників як державних службовців сама по собі не підлягала нагляду з боку Суду, але мала значення лише тією мірою, якою вона тягнула за собою зобов'язання не страйкувати (вони посилалися на рішення у справі «*Вілхо Ескелінен та інші проти Фінляндії*» (*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*) [ВП], № 63235/00, § 62, ECHR 2007-II). Зобов'язання не страйкувати є невід'ємною частиною пакету взаємозалежних і нероздільних прав і обов'язків, що становлять німецьку концепцію кар'єрної державної служби. Державні службовці, зокрема, мали право на довічну зайнятість і «належне утримання», що означало вищу чисту заробітну плату (*net pay*) завдяки значно меншим відрахуванням, кращу пенсійну схему і кращі умови охорони здоров'я. Кожен державний службовець має право ініціювати судову процедуру для перегляду адекватності своєї винагороди, і Федеральний конституційний суд кілька разів вирішував, що заробітна плата державних службовців, встановлена парламентом, була недостатньою. Як наслідок, німецька концепція кар'єрної державної служби передбачає певні обов'язки державних службовців, такі як обов'язок лояльності та обов'язок не страйкувати. Право державних службовців на страйк було несумісним з іншими традиційними принципами кар'єрної державної служби. Зокрема, якби державні службовці мали право на страйк, можливість оскарження адекватності їхньої винагороди в суді мала б бути скасована. Крім того, право на страйк для державних службовців несумісне з їхніми особливими зв'язками лояльності та довіри (рішення у справі «*Пеллегрен проти Франції*» (*Pellegrin v. France*) [ВП], № 28541/95, § 65, ECHR 1999-VIII). Надання права на страйк державним службовцям мало б наслідком

скасування статусу в тому вигляді, в якому він існував, з огляду на нерозривність прав і обов'язків, що утворюють пакет. Оскільки зміна всієї системи не є можливим варіантом, найбільш вірогідним наслідком рішення Суду про те, що право вчителів на страйк не може бути обмежене на підставі їхнього статусу державного службовця, буде те, що в майбутньому вчителі зможуть працювати лише в режимі приватного права. Це було б далекосяжним втручанням в автономію земель щодо адміністративної організації та реалізації права на освіту і зробило б державну освіту в Німеччині менш стабільною. Це також призвело б до втрати вищезгаданих переваг, якими користуються вчителі, серйозно вплинуло б на їхнє становище і, таким чином, могло б виявитися перемогою Кадме. У зв'язку з цим необхідно було також взяти до уваги особливо сприятливі умови в секторі освіти в Німеччині (справа «*Федерація профспілок офшорних робітників та інші проти Норвегії*» (ухв.), по. 38190/97, 27 червня 2002 року): вчителі в Німеччині отримували значно вищу заробітну плату, ніж більшість їхніх колег у країнах ОЕСР (за винятком Люксембургу), викладаючи при цьому менше годин, ніж у середньому по ОЕСР⁷.

89. Зобов'язання не страйкувати для державних службовців не зачіпає «суттєві елементи» свободи об'єднань відповідно до статті 11 Конвенції, які наразі прийняті в практиці Суду (вони посилаються на згадану вище справу «*Демір і Байкара*», §§ 144 і далі). На сьогоднішній день Суд не розширив цей перелік основних елементів, включивши до нього право на страйк (справи «*Національної профспілки залізничників, морських і транспортних працівників*», § 84; «*Асоціації академіків*», § 24; «*Огнєвенко*», §§ 55; «*Асоціації державних службовців і Союз за колективні переговори та інші*», § 59, всі згадані вище), і право на страйк не належить до цієї категорії. Право профспілки намагати переконати роботодавця і бути почутою щодо того, що вона має сказати від імені своїх членів, і, в принципі, вступати в колективні переговори, є лише правом доступу або процедурою; вони не є правами, що гарантують конкретний результат або конкретний інструмент, як право на страйк. Не існувало жодних законних прав інших осіб, які могли б виправдати обмеження права на створення профспілки та вступ до неї, а також заборону укладення угод у закритих цехах. Право на страйк, навпаки, може бути обмежене з метою захисту прав інших осіб (справа «*Федерація профспілок працівників офшорної промисловості та інших*», а також «*Асоціація академічних працівників*», обидві з яких згадувалися вище). Право на страйк підлягає значним обмеженням і умовам у всіх держа-

7 Вони посилаються на ОЕСР, Освіта з першого погляду, 2022, с. 441, https://read.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2022_3197152b-en#page443 (останній перегляд 26 вересня 2023 року), та Індикатори ОЕСР. Німеччина — Країнознавча довідка, 2022 рік, с. 2 і далі, https://read.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2022_9e9d0c62-en#page1 (останній перегляд 26 вересня 2023 року).

вах-членах (згадана вище справа «Огнєвенко», § 58), але вони суттєво різняться між собою. Вони посилялися на різні підходи до питань, чи повинні страйки організовуватися профспілками, за яких умов страйки солідарності є законними, чи потрібна попередня процедура примирення, чи повинні страйки оголошуватися заздалегідь і, якщо так, то з дотриманням якого періоду повідомлення. Відсутність консенсусу щодо обсягу та обмежень права на страйк також знайшла своє відображення в розбіжностях у практиці різних органів МОП. Як наслідок, точний обсяг і обмеження права на страйк залишаються незрозумілими, що перешкоджає визнанню права на страйк істотним елементом, оскільки такої невизначеності в основній сфері статті 11 Конвенції необхідно уникати.

90. Існує високий ступінь розбіжностей між національними системами у сфері діяльності профспілок, і в цілому Договірним державам була надана широка свобода розсуду, яка також застосовувалася у цій справі. Оцінюючи дотримання статті 11 Конвенції, слід брати до уваги всю сукупність заходів, вжитих державою для забезпечення свободи профспілок (згадана вище справа «Демір і Байкара», § 144). Підхід Суду здебільшого стосувався результату, досягнутого певною системою (наприклад, можливість брати участь у переговорах, наявність сприятливих умов праці, включаючи заробітну плату тощо), а не методів, які були застосовані для досягнення цього результату (наприклад, страйки). Державні службовці в Німеччині змогли реалізувати основні елементи статті 11. Вони змогли стати і залишатися членами профспілки. Рівень профспілкового членства серед державних службовців був значно вищим, ніж середній рівень профспілкового членства в Німеччині, який становив 16,5%. Через представників профспілок державні службовці брали активну участь у розробці нормативних актів, що стосуються оплати та умов праці, оскільки головні організації, згідно із законом, мали право брати участь у процесі розробки законопроектів з питань, що стосуються державної служби; ці права виходили далеко за межі простого права бути почутими. Як приклад, Уряд посилався на положення про відпустку по догляду за дитиною в Шлезвіг-Гольштейні, де вимоги профспілки спочатку не були враховані, а потім частково враховані Урядом, коли законопроект був представлений парламенту, який прийняв вимоги профспілки. Уряд додав, що страйк буде спрямований безпосередньо на Парламент з метою змусити демократичний законодавчий орган прийняти певне законодавство, що є неприпустимим. Більше того, профспілки можуть вільно підтримувати судовий розгляд адекватності оплати праці, ініційований окремими державними службовцями, і були запрошені Федеральним конституційним судом подавати висновки *amicus curiae* у відповідних справах. Таким чином, державні службовці

отримали можливість переконувати роботодавця в рамках всеосяжних законодавчо встановлених рамок (справа «Асоціація академіків», згадана вище, § 31). Саме існування права оскаржувати закони про оплату та умови праці мало вплив на попередній процес переговорів між парасольковими організаціями та Урядом. Таким чином, колективні переговори відбулися, хоча і без можливості проведення страйків. Не було жодних ознак того, що страйки будуть такими ж або більш ефективними, ніж заходи, що застосовуються в Німеччині, враховуючи, що право на страйк не означає «право на перемогу» (тут Уряд послався на справу «Національна профспілка залізничників, морських і транспортних працівників», § 85, та справу «Асоціація академіків», § 24, обидві з яких згадуються вище). Варто зазначити, що найбільша профспілка державних службовців, Асоціація державних службовців і профспілка за колективні переговори, яка представляє близько 50 відсотків усіх державних службовців і яка була третьою стороною у цій справі (див. пункт 97 нижче), підтримувала концепцію кар'єрної державної служби та існуючі механізми участі профспілок та їхніх членів.

91. Суд визнав очевидний міжнародний консенсус щодо того, що право на страйк працівників, які надають життєво важливі послуги населенню, може бути обмежене (Суд послався на згадану вище справу «Огнєвенко», § 72). Хоча МОП і ЄКСП погодилися з релевантністю категорії «життєво важливі послуги» для обмежень права на страйк, їхні підходи не обов'язково збігалися, коли мова йшла про сферу застосування цієї категорії. Крім того, серед Договірних держав не було консенсусу щодо того, що є «життєво важливою послугою», як показав порівняльний аналіз відповідних положень і різних підходів, застосованих під час пандемії COVID-19. Таким чином, Договірні держави мали певну свободу у визначенні того, які послуги вони вважають основними. У Німеччині вчителі надавали важливу послугу, оскільки вони виконували зобов'язання держави за статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції. Віднесення викладання до категорії основних послуг відповідало надзвичайній важливості освіти, визнаній міжнародними органами (Уряд посилався, *серед іншого*, на рішення у справі «Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Şahin v. Turkey*) [ВП], по. 44774/98, § 137, ЕЧПР 2005-XI, та Зауваження загального характеру № 13 КЕСКП про право на освіту). Працевлаштування вчителів як державних службовців із зобов'язанням не страйкувати забезпечило безперервне надання якісної державної освіти, зокрема, шляхом мінімізації необхідності скасовувати уроки через страйки вчителів. Землі, які в минулому зробили вибір на користь найму вчителів як державних службовців за контрактом, згодом переглянули це рішення через негативні наслідки страйків у вигляді скасування занять внаслідок збільшення кількості

страйків⁸ — що, в свою чергу, заважало державі виконувати свій обов'язок щодо надання освіти — та через брак кваліфікованих кандидатів на посади вчителів. Лінійний та індивідуалізований характер завдань, які виконували вчителі, не дозволяв застосувати менш обмежувальні заходи, ніж зобов'язання не страйкувати, що відрізняє цю справу від справи «Огнєвенко» (згадана вище, § 73). Викладання відбувалося за фіксованим графіком, і мінімальне обслуговування не змогло б забезпечити виконання цього графіку. Надання безперервної освіти також сприяло стабільному соціальному середовищу для сімей, наприклад, забезпечуючи денний догляд за дітьми, батьки яких працюють.

92. Зобов'язання не страйкувати для державних службовців не призвело до повної заборони страйків у всьому державному секторі, оскільки державним службовцям, які працюють за контрактом і складають приблизно 62% персоналу в державному секторі, було дозволено страйкувати. Статус державного службовця обмежувався завданнями, які були тісно пов'язані з основними функціями Уряду. Вчителі, які працювали в статусі державних службовців, включаючи заявників, свідомо і цілеспрямовано обрали цей статус замість статусу державного службовця за контрактом. Другий і третій заявники з самого початку обмежили свої заяви на роботу призначенням на посаду державного службовця. В анкеті, яку використовував третій заявник, була графа із зазначенням «заява також дійсна для подання заяви на посаду державного службовця за контрактом»; він не поставив галочку в цій графі. Перша заявниця раніше навіть працювала викладачем зі статусом державного службовця за контрактом, а потім отримала статус державного службовця після того, як прямо попросила про це. Статус державного службовця за контрактом є альтернативою, доступною для вчителів у всіх землях, і докладаються зусилля, щоб запобігти погіршенню пенсійних прав у зв'язку зі зміною статусу. У 2020/21 році від 80 до 91,59 відсотка вчителів, які працювали або працювали в землях, де

працювали або працювали заявники (Нижня Саксонія, Північний Рейн-Вестфалія, Шлезвіг-Гольштейн), були державними службовцями, а решта — державними службовцями, які працювали за контрактом. Подальша зміна статусу державного службовця на статус державного службовця за контрактом була усталеною практикою і була можлива в усіх землях, у тому числі у випадках заявників. У Нижній Саксонії та Шлезвіг-Гольштейні така зміна відбувалася на початку наступного навчального семестру, у Північному Рейні-Вестфалії — протягом навчального року. Формально державний службовець мав би подати заяву на звільнення, а потім одразу ж бути знову працевлаштованим як державний службовець за контрактом. На практиці така зміна статусу з подальшим призначенням на посаду державного службовця за контрактом обговорювалася до того, як державний службовець подавав заяву про звільнення; тому твердження заявників про те, що прохання про звільнення поставити державного службовця під загрозу безробіття, є помилковим. Той факт, що дуже мало вчителів зі статусом державного службовця вирішили перейти на контрактну форму найму, пояснюється привабливістю статусу державного службовця. Оскільки статус, про який йде мова, підлягав елементу особистого вибору, свобода розсуду держави була значно ширшою (згадана вище справа «Савіцкіс та інші», § 183). Крім того, зобов'язання не страйкувати мало загальний характер і стосувалося лише зупинення роботи. Воно не посягало на свободу зібрань, що відрізняє цю справу від справ «Enerji Yapı-Yol Sen» (згадана вище, § 32), «Urcan and others» (згадана вище, § 33) і «Kaya ta Seyhan» (згадана вище, § 29). Участь заявників у страйках у неробочий час не викликала б жодних проблем. Індивідуальні дисциплінарні заходи, накладені на заявників, були помірними і стосувалися лише порушення зобов'язання не страйкувати під час навчального процесу. Таким чином, санкції не могли мати наслідком утримання заявників від участі в профспілковій діяльності в цілому.

2. Подання третіх осіб, що беруть участь у справі

(а) Уряд Данії

93. Уряд Данії по суті стверджував, що заборона певним групам працівників, у тому числі вчителів, страйкувати в межах широкої свободи розсуду, наданої Договірним державам щодо права на страйк працівників державного сектору, була виправдана за умови, що така заборона не була надто широкою за обсягом і

не була захищена інтересами вчителів. Така заборона була виправдана відповідно до другого речення статті 11 § 2 за умови, що вона не була надмірно широкою за обсягом і що інтереси вчителів були достатньою мірою захищені, наприклад, достатнім правом на веден-

⁸ Як приклад, вони зазначили, що в Берліні порівняно багато вчителів державних шкіл працюють за контрактом (69%), тоді як більшість вчителів у Гамбурзі є державними службовцями, і лише відносно невелика кількість вчителів працює за контрактом (8,7%). Учні в Берліні постраждали від страйків сильніше, ніж у Гамбурзі (10 страйків, у яких взяли участь понад 2 000 вчителів, відбулися між 2017 і 2022 роками в Берліні, на відміну від дуже невеликої кількості страйкуючих вчителів в останні роки в Гамбурзі, причому останній великий страйк датується 2000 роком).

ня колективних переговорів або іншим чином поліпшеним захистом їхніх прав.

94. Вони пояснили, що в Данії ті, хто має статус державного службовця, тобто має право брати участь у колективних переговорах, але не має права на страйк,

(b) Європейська конфедерація профспілок, Німецька конфедерація профспілок, Профспілка працівників освіти і науки

95. Європейська конфедерація профспілок (ЄКП), Німецька конфедерація профспілок (НКП) та Профспілка працівників освіти і науки (ППОН) стверджували, що абсолютна заборона страйків для всіх державних службовців, зокрема вчителів, які не виконують обов'язків, пов'язаних із здійсненням державної влади, лише через їхній статус порушує статтю 11 Конвенції. ЄКП та НКП стверджували, що це також є порушенням основоположних положень міжнародного трудового права, що містяться, зокрема, у статті 22 МПГПП, статті 8 МПЕ-СКП, праві МОП та статті 6 § 4 Європейської соціальної хартії, згідно з тлумаченням компетентних органів моніторингу (див. пункти 53–60 вище). ЄКП додав, що Міжамериканський суд з прав людини нещодавно постановив, що право на страйк є «загальним принципом міжнародного права» (див. пункт 62 вище) і стверджував, що право на страйк має бути визнане невід'ємним елементом статті 11 Конвенції.

96. Треті сторони стверджували, що заборона страйків державних службовців не була адекватно компенсована іншими заходами, а саме: фінансовими перевагами, якими користуються державні службовці; правом на

сьогодні працюють у важливих секторах державного управління. До них належать головні урядовці, судді, поліцейські, тюремні службовці та високопоставлені офіцери збройних сил і сил цивільної оборони. Вчителі початкових класів до цієї групи вже не належать.

судовий контроль за адекватністю оплати праці державних службовців; і правом парасолькових організацій профспілок бути заслуханими під час законодавчої процедури щодо умов праці державних службовців. ППОН наголосила на тривалості судових розглядів щодо адекватності оплати праці державних службовців та недостатньому виконанні рішень, прийнятих у цих провадженнях, через широкую свободу розсуду законодавчої влади у їх застосуванні. Крім того, інші ключові умови праці, зокрема, тривалість робочого часу, не можуть бути переглянуті в судовому порядку. НКП стверджував, що залучення державних службовців до страйків державних службовців, які працюють за контрактом, підвищить ймовірність встановлення більш адекватної заробітної плати в колективних договорах щодо цих працівників. ППОН стверджував, що основною причиною значної втрати шкільних уроків є загальнонаціональна нестача вчителів. ППОН та НКП стверджували, що прийняття на роботу вчителів як державних службовців ґрунтується на міркуваннях фінансової політики та політики ринку праці, а не на забезпеченні надання освітніх послуг.

(c) Асоціація державних службовців та Профспілка за колективні переговори

97. Асоціація державних службовців та Союз за колективні переговори стверджували, що прецедентне право Суду щодо права державних службовців на страйк у заявах проти Туреччини не може бути перенесене на заяви проти Німеччини, оскільки становище державних службовців у Туреччині та Німеччині не можна порівняти. Державні службовці в Туреччині не мали значно кращого становища щодо заробітної плати, медичного страхування та пенсійних прав порівняно з працівниками державного сектору, які не мають статусу державних службовців. В Туреччині заробітна плата як державних службовців, так і державних службовців, які працюють за контрактом, визначалася колективними договорами, і обом групам було заборонено страйкувати. На цьому тлі рішення, винесені цим судом у справах проти Туреччини щодо права на страйк, були зрозумілими (вони стосувалися справ «*Enerji Yayı-Yol Sen i Kaya and Seyhan*», обидві з яких згадувалися вище). У Німеччині державні службовці, які працюють за контрактом і заробітна плата яких визначається на основі колективних договорів, мають право на страйк завдяки структурній рівності сторін колективних договорів

і принципу рівності сторін. Свобода бути учасником колективних договорів і право на страйк збігалися. Становище державних службовців у Німеччині, однак, визначалося не колективними договорами, а законодавством. У Німеччині умови, що регулюють статус державних службовців, майже без винятку були більш сприятливими, ніж умови, узгоджені для контрактних державних службовців, у тому числі у сфері охорони здоров'я та пенсійного забезпечення. Завдяки конституційному захисту свого статусу державні службовці вже мали все те, що контрактні державні службовці могли отримати шляхом страйків, і не мали жодних матеріальних потреб, які могло б задовольнити право на страйк. Наприклад, у Німеччині підвищення заробітної плати контрактних державних службовців, як правило, переносилося і відображалося у відповідному законодавстві для державних службовців, які вже мали вищу чисту заробітну плату на початковому етапі. Визнання права на страйк для державних службовців у Німеччині призвело б до погіршення становища державних службовців, оскільки вигідні умови праці державних службовців порівняно з контрактними державними

службовцями перестали б бути виправданими. Значно привабливіший статус державних службовців (без права на страйк) порівняно зі статусом державних службовців за контрактом (з правом на страйк) був проілюстрований тим фактом, що всі ті землі, які в минулому припинили набір вчителів як державних службовців і найняли їх як державних службовців за контрактом, зіткнулися з нестачею претендентів і кадрів, оскільки

нові кваліфіковані вчителі систематично обирали роботу в інших землях, де їм було надано статус державних службовців. Як наслідок, переважна більшість цих земель повернулася до надання вчителям статусу державних службовців. Потенційні вчителі в Німеччині мали вибір: бути призначеними на посаду зі статусом державного службовця або без нього, а отже, з правом на страйк або без нього.

3. Оцінка Суду

(а) Загальні принципи

(i) Підхід Суду до свободи профспілок

98. Свобода профспілок не є самостійним правом, а специфічним аспектом свободи об'єднання, визнаним статтею 11 Конвенції (див. рішення у справі *«Манолета Румунський фермерський прямий» проти Румунії»* (*Manole and «Romanian Farmers Direct» v. Romania*), по. 46551/06, § 57, 16 червня 2015 року). Стаття 11 Конвенції надає членам профспілки право на те, щоб їхня профспілка була вислухана з метою захисту їхніх інтересів, але не гарантує їм якогось особливого ставлення з боку держави. Конвенція вимагає, щоб національне законодавство дозволяло профспілкам в умовах, що не суперечать статті 11, домагатися захисту інтересів своїх членів (див. *«Союз «Добрий пастор» проти Румунії»* (*Sindicatul «Păstorul cel Bun» v. Romania*) [ВП], № 2330/09, § 134, ECHR 2013 (витяги)). Пункт 2 статті 11 не виключає жодну професійну групу зі сфери дії цієї статті. Щонайбільше національні органи влади мають право накладати обмеження на певних своїх працівників відповідно до статті 11 § 2 (там само, § 145). Конвенція не робить різниці між функціями Договірної держави як носія державної влади та її обов'язками як роботодавця. Стаття 11 не є винятком з цього правила. Навпаки, пункт 2 *in fine* цього положення чітко вказує на те, що держава зобов'язана поважати свободу зібрань та об'єднань своїх працівників, за умови можливого запровадження «правомірних обмежень» у випадку членів її збройних сил, поліції або адміністрації. Відповідно, стаття 11 є обов'язковою для «держави як роботодавця», незалежно від того, чи регулюються відносини останньої зі своїми працівниками публічним або приватним правом (див. рішення у справі *«Тюм Хаббер Сен і Чинар проти Туреччини»* (*Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey*), № 28602/95, § 29, ECHR 2006II-).

99. Керівні принципи підходу Суду до свободи профспілок були викладені у справі *«Демір і Байкара»* (згадані вище):

«144. ... [Еволюція прецедентного права щодо змісту права на об'єднання, закріпленого у статті 11, позначена двома керівними принципами: по-перше, Суд бере до уваги всю сукупність заходів, вжитих

відповідною державою з метою забезпечення свободи профспілок, з урахуванням меж своєї свободи розсуду; по-друге, Суд не визнає обмежень, які впливають на суттєві елементи свободи профспілок, без яких ця свобода втратила б зміст. Ці два принципи не суперечать один одному, а взаємопов'язані. Цей взаємозв'язок означає, що відповідна Договірна держава, будучи в принципі вільною у вирішенні питання про те, яких заходів вона бажає вжити для забезпечення дотримання статті 11, зобов'язана брати до уваги елементи, які вважаються істотними відповідно до практики Суду».

100. Відповідно до вищезазначених керівних принципів підходу Суду, Суд створив у своїй практиці невичерпний перелік основних елементів свободи профспілок, включаючи право створювати профспілки та вступати до них, заборону на укладення закритих трудових угод, право профспілки намагатися переконати роботодавця прислухатися до думки членів профспілки, а також право на ведення колективних переговорів від імені своїх членів, з огляду на розвиток трудових відносин, право на ведення колективних переговорів з роботодавцем, яке, в принципі, за винятком дуже специфічних випадків, також стало одним з цих важливих елементів (див. *«Норвезька конфедерація профспілок (LO) і Норвезька профспілка працівників транспорту (NTF) проти Норвегії»* (*Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) and Norwegian Transport Workers' Union (NTF) v. Norway*), по. 45487/17, § 95, 10 червня 2021 року; *«Союз «Добрий пастор» проти Румунії»* (*Sindicatul «Păstorul cel Bun»*), згадане вище, § 135; і *«Демір і Байкара»* (*Demir and Baykara*), згадане вище, §§ 145 і 154).

101. Визначаючи значення термінів і понять у тексті Конвенції, Суд може і повинен брати до уваги елементи міжнародного права, відмінні від Конвенції, тлумачення таких елементів компетентними органами, а також практику європейських держав, що відображає їхні спільні цінності. Будь-який консенсус, що впливає зі спеціалізованих міжнародних документів і практики

держав-учасниць, може бути прийнятий до уваги Судом при тлумаченні положень Конвенції в конкретних справах (див. згадане вище рішення у справі «Демір і Байкара», § 85). У той же час, юрисдикція Суду обмежена Конвенцією. Він не має компетенції оцінювати дотримання державою-відповідачем відповідних стандартів МОП або Європейської соціальної хартії (див. «Національний союз працівників залізничного, морського і транспортного транспорту», § 106, та «Норвезька конфедерація профспілок (LO) і Норвезька профспілка працівників транспорту (NTF)», § 98, обидва згадані вище).

102. З'ясовуючи, чи відповідають обмеження профспілкових свобод вимогам статті 11, Суд повинен провести оцінку пропорційності, яка враховує всі обставини

(ii) Право на страйк

103. Суд поки що залишив відкритим питання, чи впливає заборона страйків на суттєвий елемент свободи профспілок відповідно до статті 11 Конвенції (див. справу «Національного союзу залізничників, морських і транспортних робітників», § 84, та «Асоціації академіків», § 24, обидві згадані вище).

104. Право на страйк дозволяє профспілці бути почутою і є важливим інструментом для профспілки для захисту професійних інтересів своїх членів, а членам профспілки — для захисту своїх інтересів (див. рішення у справі «Hrvatski liječnički sindikat protiv Хорватії» (*Hrvatski liječnički sindikat v. Croatia*), по. 36701/09, § 59, 27 листопада 2014 року; «Федерація профспілок працівників офшорної промисловості», згадане вище; та справу «Огнєвенко», згадані вище § 70, щодо справ, які підкреслюють важливість права на страйк як інструменту для профспілок, а також див. «Enerji Yapı-Yol Sen», § 24, та «Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.)», § 32, обидві справи згадані вище, де наголошується на важливості права на страйк для членів профспілки; див. також, у більш загальному плані, згадану вище справу «Огнєвенко», § 55, де підкреслюється подвійна природа профспілкових дій як права профспілки та окремих членів профспілки). Страйк чітко захищений статтею 11 в тій мірі, в якій він організовується профспілками (див. «Національний союз залізничників, морських і транспортних працівників», § 84, і «Асоціація академіків», § 24, обидві справи згадані вище; і «Баріч та інші проти Туреччини» (ухв.), № 66828/16 і 31 інші, § 45, 14 грудня 2021 року).

105. Таким чином, заборона страйку повинна розглядатися як обмеження повноважень профспілки захищати інтереси своїх членів, а отже, як обмеження свободи об'єднання (див. справу «ЮНІСОН проти Сполученого Королівства» (*UNISON v. the United Kingdom*), по. 53574/99, ECHR 2002-I, та рішення у справі «Hrvatski liječnički sindikat», згадані вище, § 49). Це також є обме-

справи — і всю сукупність заходів, вжитих державою для забезпечення свободи профспілок, — навіть якщо обмеження зачіпають суттєвий елемент такої свободи (див. згадане вище рішення у справі «Демір і Байкара» (*Demir i Baykara*), §§ 154 і далі); згадане вище рішення у справі «Тюм Хабер Сен і Чинар проти Туреччини» (*Tüm Haber Sen i Çınar*), щодо права на створення профспілки і вступ до неї; рішення у справі «Соренсен і Расмуссен проти Данії» (*Sørensen i Rasmussen protiv Danii*), [ВП], №№ 52562/99 і 52620/99, §§ 64–65 і 76, ECHR 2006-I, щодо угод у закритих цехах; див. також рішення у справі «Норвезька конфедерація профспілок (LO) і Норвезької профспілки транспортних робітників (NTF)», згадане вище, § 94).

женням свободи об'єднання членів профспілки (див. рішення у справі «Веніамін Тимошенко та інші проти України» (*Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine*), по. 48408/12, § 77, 2 жовтня 2014 року).

106. Однак право на страйк не означає право на перемогу (див. справу «Національної профспілки залізничників, морських і транспортних працівників», § 85, та «Асоціації академіків», § 24, обидві справи згадані вище).

107. Суд також зазначив, що право на страйк не є абсолютним. Воно може підлягати певним умовам та обмеженням (див. справи згадані вище «Вілсон, Національна спілка журналістів та інші» (*Wilson, National Union of Journalists and Others*), § 45; «Enerji Yapı-Yol Sen», § 32, та «Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.)», § 33). Слід зазначити, що заборона страйків, накладена на державних службовців, які здійснюють публічну владу від імені держави, може бути сумісною зі свободою профспілок (див. «Enerji Yapı-Yol Sen», § 32, і «Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.)», § 33, обидва з яких згадувалися вище). Аналогічно, можуть бути встановлені обмеження на право на страйк працівників, які надають життєво важливі послуги населенню (див. справи «Огнєвенко», § 72, та «Асоціація академіків», обидві справи згадані вище), однак повна заборона права на страйк для певних категорій таких працівників вимагає від держави вагомих доказів необхідності таких обмежень (справа «Огнєвенко», згадана вище, § 73).

108. У зв'язку з цим Суд повторює, що, хоча право на страйк є одним з найважливіших засобів, за допомогою якого профспілки можуть виконувати свою функцію захисту професійних інтересів своїх членів, вони також мають інші засоби для досягнення цієї мети (див. згадане вище рішення у справі «Федерація профспілок працівників офшорних підприємств та інші» (*Federation of Offshore Workers' Trade Unions and Others*)).

При визначенні того, чи відповідають обмеження права на страйк статті 11 Конвенції, необхідно враховувати всю сукупність заходів, вжитих відповідною державою для забезпечення свободи профспілок (див. пункти 99 та 102 вище). Для дотримання статті 11 вплив обмеження можливості профспілки організувати страйк не повинен наражати її членів на реальне або безпосереднє погіршення стану або залишитися беззахисними перед майбутніми спробами погіршити оплату або умови праці (див., *mutatis mutandis*, згадану вище справу «ЮНІСОН» (UNISON)).

109. Звідси випливає, що питання про те, чи впливає заборона страйків на суттєвий елемент свободи профспілок, оскільки вона позбавляє цю свободу змісту за даних обставин, — питання, яке Суд досі залишав відкритим (див. справи «Національна профспілка залізничників, морських і транспортних робітників», § 84, та «Асоціація академіків», § 24, обидва згадані вище) — залежить від контексту - і, отже, не може бути вирішене абстрактно або шляхом ізольованого розгляду заборони на страйки. Швидше, необхідна оцінка всіх обставин справи, враховуючи всю сукупність заходів, вжитих державою-відповідачем для забезпечення свободи профспілок, будь-які альтернативні засоби — або права — надані профспілкам для того, щоб їх голос був почутий і щоб захистити професійні інтереси своїх членів, а також права, надані членам профспілок для захисту їхніх інтересів. Інші аспекти, характерні для структури трудових відносин у відповідній системі, також повинні бути враховані в цій оцінці, наприклад, чи визначаються умови праці в цій системі шляхом колективних переговорів, оскільки колективні переговори та право на страйк тісно пов'язані. Відповідний сектор та/або функції, які виконують відповідні працівники, також можуть мати значення для цієї оцінки (див. пункти 53–60, 62 і 66 вище).

110. Таким чином, на питання, чи впливає заборона страйків на суттєвий елемент профспілкової свободи, оскільки вона позбавляє останню змісту в певно-

му контексті, можна відповісти лише в контексті цієї оцінки, беручи до уваги всі обставини справи. Однак, навіть якщо заборона страйків не впливає на суттєвий елемент профспілкової свободи в даному контексті, вона, тим не менш, впливає на основну профспілкову діяльність, якщо йдеться про «первинний» або прямий страйк (див. справу «Національна профспілка залізничників, моряків і транспортників», згадана вище, §§ 87–88).

111. Межі свободи розсуду, дозволені державі, будуть меншими, якщо заходи впливають на суттєвий елемент свободи профспілок (див. «*Sørensen and Rasmussen*», згадане вище, § 58), а також якщо обмеження зачіпають саму суть профспілкової діяльності, що включає суворі обмеження на «первинний» або прямий страйк працівників державного сектору (див. «Національна профспілка залізничників, моряків і транспортників», згадане вище, §§ 87–88), які не здійснюють публічну владу від імені держави і не надають основні послуги населенню. Якщо обмеження завдають удару по суті профспілкової діяльності і можуть вплинути на суттєвий елемент профспілкової свободи, оцінка пропорційності обмеження вимагає врахування всіх обставин справи (див. пункти 102 та 110 вище). Такий аналіз також дозволяє визначити, чи впливає таке обмеження, як заборона страйків, на суттєвий елемент свободи профспілок у конкретній справі.

112. На противагу цьому, свобода розсуду, надана державі, буде широкою, якщо суттєве обмеження права на страйк стосується державних службовців, які здійснюють публічну владу від імені держави (див. «*Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.)*», §§ 2 і 3.), §§ 37–41, щодо заборони страйків співробітників поліції) або вторинних дій, оскільки в останньому випадку зачіпається не основний, а другорядний або допоміжний аспект профспілкової діяльності (див. «Національна профспілка працівників залізничного, морського і транспортного транспорту», згадана вище, §§ 87–88).

(b) Застосування цих принципів до даної справи

(i) Чи мало місце втручання

113. Суд зазначає, що дисциплінарні заходи, про які йдеться, були застосовані до заявників через те, що вони оголосили страйк, тобто припинили викладання на кілька годин разом з іншими з метою вимагати поліпшення умов праці, і брали участь у цей час у демонстраціях, організованих з цією метою профспілкою, членами якої вони були, і яка також представляла інтереси вчителів, що працюють за контрактом з державними службовцями. Оскаржувані заходи, оскільки вони були вжиті щодо демонстрації, стосувалися права заявників на свободу зібрань. Однак заявники не були

б притягнуті до дисциплінарної відповідальності за участь у такій демонстрації у неробочий час. Суть заходів полягала в тому, щоб накласти санкцію за участь заявників у зупинці роботи, організованій їхньою профспілкою, всупереч забороні страйків для державних службовців через їхній статус. Таким чином, ці заходи становили втручання у свободу об'єднання заявників, специфічним аспектом якої є свобода профспілок (порівняйте, серед інших рішень, «*Демір і Байкара*» (*Demir and Baykara*), згадане вище, § 109; «*Манолє і «Romanian Farmers Direct»*» (*Manole and «Romanian Farmers Direct»*),

згадане вище, § 57; і «Огнєвенко» (*Ognevenko*), згадане вище, § 54), і Суд розглядатиме цю справу лише під цим

(ii) Чи було втручання виправданим

114. Уряд стверджував, що оскаржувані заходи були виправдані відповідно до першого речення пункту 2 статті 11, оскільки вони слугували, зокрема, захисту прав і свобод інших осіб. Уряд заявив, що він не покладався в першу чергу на друге речення пункту 2 статті 11 (див. пункт 85 вище). За цих обставин Суд не вважає за необхідне визначати, чи можна вважати заявників як вчителів зі статусом державного службовця «членами адміністрації держави» для цілей пункту 2 статті 11 *in fine* — питання, яке Суд залишив відкритим у справі «Фогт» (див. *Vogt v. Germany*, 26 вересня 1995 року, § 68, Series A № 323). Суд повторює, однак, що поняття «управління державою» слід тлумачити вузько, у світлі посади, яку обіймає відповідна посадова особа (див. згадане вище рішення у справі «Фогт» (*Vogt*), § 67; «Великий Схід Італії Палаццо Джустиніані проти Італії» (*Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy*), no. 35972/97, § 31, ECHR 2001-VIII; і «Демір і Байкара» (*Demir i Baykara*), згадане вище, §§ 97 і 107).

115. Для того, щоб бути виправданим відповідно до першого речення статті 11 § 2, оскаржуване втручання має бути «встановлене законом», переслідувати одну або більше легітимних цілей і бути «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення таких цілей. Для того, щоб вважатися необхідним у демократичному суспільстві, має бути доведено, що втручання відповідало «нагальній суспільній потребі», що причини, наведені національними органами влади для його виправдання, були відповідними і достатніми, і що втручання було пропорційним переслідуваній легітимній меті. Необхідно враховувати справедливий баланс, який має бути досягнутий між конкуруючими інтересами особи і суспільства в цілому (див. справу *Асоціації академіків*, згадана вище, § 25).

(1) «Встановлене законом»

116. Заявники стверджували, що дисциплінарні заходи проти них не були «встановлені законом». Суд зазначає, що дисциплінарні заходи ґрунтувалися на пункті 5 статті 33 Основного закону у поєднанні з положеннями Закону про статус державних службовців та Закону про державних службовців відповідної землі-роботодавця, які встановлюють загальні обов'язки державних службовців та заборону бути відсутнім на роботі без дозволу (див. пункти 9–11, 39 і 48 вище). Хоча ні Основний закон, ні статутне право не встановлюють прямої заборони на страйки державних службовців, таких як заявники, стаття 33 § 5 Основного закону протягом десятиліть послідовно тлумачилася Федеральним конституційним судом як така, що закріплює таку

кутом зору (порівняйте також, *mutatis mutandis*, «Ісмаїл Сезер» (*İsmail Sezer*), згадане вище, § 41).

заборону для всіх державних службовців (див. пункти 23, 31 та 40 вище). Федеральний адміністративний суд також послідовно визнавав, що страйк державних службовців порушує традиційні принципи кар'єрної державної служби відповідно до статті 33 § 5 Основного закону (див. пункт 41 вище).

117. Дійсно, після відповідних рішень цього Суду один адміністративний суд першої інстанції поставив під сумнів правомірність заборони страйків для вчителів зі статусом державного службовця, а інший — у провадженні щодо четвертої заявниці у цій справі — правомірність дисциплінарних заходів щодо вчителів зі статусом державного службовця за участь у страйках (див. пункти 14, 42 та 85 вище). Однак це не змінює того факту, що заявники у цій справі могли передбачити, тією мірою, яка була розумною за даних обставин, що їхня участь у страйках як вчителів, які мають статус державних службовців, призведе до дисциплінарних стягнень. У зв'язку з цим Суд також бере до уваги позицію, зайняту Федеральним адміністративним судом у провадженні щодо четвертої заявниці, в якій цей суд встановив, що пункт 5 статті 33 Основного закону не може бути витлумачений у спосіб, сумісний з Конвенцією, і що цей конфлікт між Основним законом і Конвенцією повинен бути вирішений законодавчим органом, а заборона на страйки державних службовців, передбачена частиною 5 статті 33 Основного закону, тим часом залишається чинною (див. пункт 17 вище). Таким чином, оскаржуване втручання було «встановлене законом» для цілей пункту 2 статті 11 Конвенції.

(2) Легітимна мета

118. Суд приймає твердження Уряду про те, що заборона страйків державних службовців загалом переслідувала загальну мету забезпечення належного адміністрування відповідно до ширшого зобов'язання держави забезпечувати належне врядування, гарантуючи ефективне виконання функцій, делегованих державній службі, і тим самим забезпечуючи захист населення, надання послуг загального інтересу та захист прав, закріплених у Конвенції, шляхом ефективного державного управління у різноманітних ситуаціях (див. пункт 85 вище). Як зазначив Федеральний конституційний суд у своєму рішенні від 12 червня 2018 року, заборона страйків державних службовців вважається в Німеччині необхідною для підтримання стабільного управління, забезпечення виконання державних функцій і, у зв'язку з цим, належного функціонування держави та її інститутів. Вона додала, що кар'єрна державна служба як інститут покликана забезпечити стабільну систему управління, яка функціонує як вирівнюючий

фактор відносно політичних сил, що формують державу (див. пункти 23–24 вище). У світлі вищевикладеного Суд вважає, що заборона страйків державних службовців переслідує принаймні одну з легітимних цілей, перелічених у першому реченні пункту 2 статті 11 Конвенції. У цій справі дисциплінарні заходи, застосовані до вчителів-заявників за те, що вони оголосили страйк і не проводили від двох до дванадцяти уроків у своїх школах, також слугували забезпеченню функціонування шкільної системи, а отже, захисту права інших осіб на освіту, захищеного пунктом 1 статті 7 Основного закону та статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції.

(3) «Необхідне в демократичному суспільстві»

119. Залишається визначити, чи було втручання у право заявників на свободу об'єднання «необхідним у демократичному суспільстві».

120. Завдання Суду полягає не в абстрактному аналізі відповідного національного законодавства, а у визначенні того, чи порушувало воно права заявників за статтею 11 Конвенції (див. згадане вище рішення у справі «Національна профспілка залізничників, морських і транспортних робітників», § 98). Однак, розглядаючи питання, порушені у справі, що перебуває на його розгляді, а саме дисциплінарні заходи, вжиті проти заявників у цій справі, Суд не повинен випускати з уваги загальний контекст, тобто, в даному випадку, загальну заборону на страйки для всіх державних службовців у Німеччині через їхній статус (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Таккет проти Бельгії» (*Taxquet v. Belgium*) [ВП], № 926/05, п. 83 *in fine*, ECHR 2010). В принципі, чим переконливіше обґрунтування загального заходу, тим менше значення Суд надаватиме його впливу в конкретній справі (див. рішення у справах «Міжнародна організація захисту тварин» (*Animal Defenders International*), § 109, та «Огневенко» (*Ognevenko*), § 69, обидва згадані вище).

121. Щоб визначити, чи були дисциплінарні заходи проти заявників за участь у страйках, всупереч забороні страйків державних службовців у Німеччині, «необхідними в демократичному суспільстві», необхідно враховувати весь фактичний та правовий контекст, в якому були вжиті оскаржувані заходи (див. пункти 102 та 109 вище).

122. Таким чином, Суд повинен встановити, чи був вплив заборони страйків державних службовців на заявників у цій справі пропорційним і чи не позбавила ця заборона їхню профспілкову свободу самого сенсу. Як уже зазначалося (див. пункти 109 та 111 вище), відповідь на це питання багато в чому залежить від контексту і вимагає оцінки, яка враховує всі обставини справи. З цієї метою Суд розглядатиме наступні аспекти справи: (i) характер і ступінь обмеження права на страйк; (ii) заходи, вжиті для того, щоб профспілки державних службовців і самі державні службовці мог-

ли захищати професійні інтереси; (iii) мета (цілі), переслідувані заборонаю страйків державних службовців; (iv) додаткові права, що охоплюються статусом державного службовця; (v) можливість працювати вчителем державної школи за контрактом, маючи статус державного службовця з правом на страйк; і (vi) суворість оскаржуваних дисциплінарних заходів.

i. Характер і ступінь обмеження права на страйк

123. Суд зазначає, що заборона на проведення страйків державними службовцями, у тому числі вчителями з таким статусом, ґрунтується на їхньому статусі та є абсолютною. Таким чином, обмеження права на страйк німецьких державних службовців, у тому числі заявників, можна охарактеризувати як суворе (див. пункт 111 вище).

124. Заявники значною мірою поклалися на позицію Суду у справі «*Enerji Yapı-Yol Sen*» (згадана вище, § 32) про те, що заборона на страйки не може поширюватися на державних службовців в цілому (див. пункт 79 вище). Суд погоджується з тим, що загальна заборона страйків для всіх державних службовців порушує певні питання відповідно до Конвенції. У зв'язку з цим Суд також повторює, що оцінка того, чи позбавляє заборона страйків свободу профспілок її суті, залежить від низки елементів (див. пункт 109 вище).

125. Заявники також посилалися на міжнародне трудове право (див. пункт 79 вище). Суд визнає, що практика компетентних моніторингових органів, створених відповідно до спеціалізованих міжнародних договорів, а також практика інших міжнародних органів свідчить про сильну тенденцію до того, що державним службовцям не слід *per se* забороняти страйк (див. пункти 53–60 та 62 вище), ця тенденція також відображається в практиці Договірних держав (див. пункт 66 вище). Хоча між ними існує спільна позиція щодо принципу, згідно з яким заборона або обмеження права на страйк може бути накладена на певні категорії державних службовців або працівників державного сектору, зокрема тих, хто здійснює публічну владу від імені держави та/або надає основні послуги, існує також тенденція вважати, що поняття життєво важливих послуг, незважаючи на деякі розбіжності щодо його точного визначення, слід розуміти у вузькому сенсі і як таке, що не охоплює освіту, яка надається державою (див. пп. 53–55, 58, 62, 66 і 67 вище). Суд зазначає, що підхід, застосований державою-відповідачем, а саме заборона страйків для всіх державних службовців, включаючи вчителів з таким статусом, як заявники, таким чином, не відповідає тенденції, що впливає зі спеціалізованих міжнародних документів, як вони тлумачаться компетентними моніторинговими органами, або з практики Договірних держав.

126. Компетентні моніторингові органи, створені відповідно до спеціалізованих міжнародних документів —

зокрема, КЕКР та ЕКСП як органи нагляду за дотриманням стандартів МОП та Європейської соціальної хартії, остання з яких містить більш конкретну та сувору норму щодо страйків, а також КЕКР та МОП — неодноразово критикували законодавчу заборону страйків державних службовців у Німеччині, зокрема, щодо вчителів, які мають такий статус (див. пункти 53, 54, 56 і 60 вище). Не ставлячи під сумнів аналіз, проведений цими органами при оцінці дотримання державою-відповідачем міжнародних договорів, для моніторингу яких вони були створені, Суд повторює, що його завдання полягає у визначенні того, чи було відповідне національне законодавство у його застосуванні до заявників пропорційним, як того вимагає пункт 2 статті 11 Конвенції (див. пункт 122 вище), а його юрисдикція обмежується Конвенцією (див. згадану вище справу «Національна профспілка залізничників, морських і транспортних робітників», §§ 98 і 106; і див. пункт 101 вище).

127. Крім того, хоча будь-яка тенденція, що впливає з практики Договірних держав, і негативні оцінки, зроблені вищезгаданими моніторинговими органами щодо дотримання державою-відповідачем міжнародних інструментів, є важливими елементами, вони самі по собі не є вирішальними для оцінки Судом того, чи оскаржувана заборона страйків і дисциплінарні заходи, застосовані до заявників, не виходили за межі свободи розсуду, наданої державі-відповідачу Конвенцією (див. також згадану вище справу «Національна профспілка залізничників, морських і транспортних службовців» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers*), §§ 91 і 98).

ii. *Заходи, вжиті для того, щоб профспілки державних службовців та самі державні службовці могли відстоювати професійні інтереси*

128. Суд нагадує, що право на страйк є важливим інструментом для профспілки для захисту професійних інтересів своїх членів і, в свою чергу, для членів профспілки для захисту своїх інтересів (див. пункт 104 вище). Хоча страйк є важливою частиною діяльності профспілок, Суд повторює, що він не є єдиним засобом захисту профспілками та їхніми членами відповідних професійних інтересів. Договірні держави в принципі вільні вирішувати, яких заходів вони бажають вжити для забезпечення дотримання статті 11, якщо вони таким чином гарантують, що свобода профспілок не буде позбавлена суті в результаті будь-яких накладених обмежень (див. пункт 99 вище). Таким чином, Суд повинен дослідити, чи інші права, надані профспілкам німецьких державних службовців і самим державним службовцям, дозволяють їм ефективно захищати відповідні професійні інтереси (див. пункт 109 вище).

(a) *Право державних службовців створювати професійні спілки та вступати до них*

129. Насамперед Суд зазначає, що державні службовці в Німеччині мають право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх професійних інтересів, і що заявники скористалися відповідним правом. Заявники є членами Профспілки працівників освіти і науки (див. пункт 8 вище, а також пункти 95–96 вище щодо подання позиції цієї профспілки як третьої сторони). Найбільша профспілка державних службовців, Асоціація державних службовців та Профспілка за колективні переговори, лише представляє близько 50 відсотків усіх державних службовців, згідно з беззаперечним твердженням Уряду (див. пункт 90 вище та див. також пункт 97 вище щодо подання цієї профспілки як третьої сторони). Варто зазначити, що рівень профспілкового членства серед державних службовців у Німеччині є дуже високим і значно перевищує середній загальний рівень профспілкового членства в Німеччині, який становить 16,5 відсотка (див. пункт 90 вище).

(b) *Права участі, надані профспілкам для захисту професійних інтересів державних службовців*

130. У Німеччині умови праці державних службовців, включаючи оплату праці, регулюються статутним правом у світлі традиційних принципів кар'єрної державної служби, а не колективними договорами між профспілками та державним органом-роботодавцем. Головні організації профспілок державних службовців мають законодавчо закріплене право брати участь у розробці законодавчих положень про державну службу (див. пункти 29, 34 і 49 вище). Така участь парасолькових організацій у підготовці нового законодавства покликана захистити права та інтереси державних службовців при розробці положень, що стосуються державних службовців, і компенсувати відсутність права на колективні переговори та заборону на страйки (див. пункт 49 вище). Закони *земель* про державних службовців, які застосовувалися до заявників, передбачають, що парасолькові організації повинні бути поінформовані про будь-який законопроект і мати можливість висловити свої зауваження протягом розумного строку до того, як проект буде поданий на розгляд парламенту (див. пункт 49 вище). Якщо уряди *земель* не врахували пропозиції, внесені парасольковими організаціями у відповідні законопроекти, вони повинні пояснити причини цього і передати їх парламентам *земель*, або за власною ініціативою, або на вимогу парасолькових організацій (див. пункт 49 вище).

131. Це право на участь дозволяє профспілкам державних службовців намагатися переконати роботодавця почути те, що вони мають сказати від імені своїх членів. Що стосується ефективності цього права на практиці, Суд бере до уваги приклад, на який посилався Уряд, коли компетентний парламент *землі* врешті-решт прийняв вимоги профспілок щодо відпустки по догляду за дитиною, після того, як Уряд не зробив цього в повному обсязі (див. пункт 90 вище). Жодна з інших розгля-

нутих Договірних Сторін не передбачає порівнянних прав участі профспілок у процесі встановлення умов праці як засобу компенсації за заборону страйків для відповідних працівників (див. пункт 68 вище). Суд усвідомлює, що це право профспілок брати участь у розробці законодавчих положень про державну службу не включає, як підкреслювали заявники, право визначати майбутні законодавчі положення; але право на колективні переговори також не тлумачиться як право на колективний договір, а право на страйк не означає право на перемогу (порівняйте, наприклад, згадану вище справу *«Національна профспілка залізничників, морських і транспортних робітників»*, § 85).

132. Окрім передбаченого законом права профспілок брати участь у розробці правових положень про державну службу, відповідні положення законів *земель* про державних службовців також передбачають проведення регулярних зустрічей між компетентним міністерством та головними організаціями для обговорення загальних та фундаментальних питань законодавства про державну службу (див. пункт 49 вище). Такі зустрічі є ще однією можливістю для профспілок переконати роботодавця почути їхню позицію від імені своїх членів.

(γ) *Індивідуальне право кожного державного службовця на «належне утримання»*

133. Крім того, як детально роз'яснив Федеральний конституційний суд, «принцип аліментарності», традиційний принцип німецької кар'єрної державної служби, гарантує державним службовцям індивідуальне і забезпечене правовою санкцією конституційне право на «належне утримання», яке має бути співмірним, зокрема, з рангом і обов'язками державного службовця та відповідати розвитку переважаючих економічних і фінансових обставин і загальному рівню життя (див. пункти 43 та 44 вище). Законодавство зобов'язане постійно коригувати винагороду державних службовців з метою дотримання цього принципу, а Федеральний конституційний суд встановив детальні та конкретні стандарти для оцінки адекватності винагороди державних службовців. Вони включають обов'язок враховувати результати, досягнуті в колективних договорах для державних службовців, які працюють за контрактом у державному секторі, а також розвиток індексу номінальної заробітної плати та індексу споживчих цін (див. пункт 45 вище). На думку Асоціації державних службовців та Профспілки працівників колективних договорів, підвищення заробітної плати державних службовців, які працюють за контрактом, зазвичай переноситься і відображається в законодавчих положеннях про оплату праці державних службовців з метою дотримання конституційного обов'язку забезпечувати державних службовців «належним утриманням» (див. пункт 97 вище). Інші елементи, що беруться до уваги при оцінці адекватності винагороди державних

службовців, включають їхню професійну підготовку та обов'язки, а також середню заробітну плату з урахуванням податків та зборів працівників приватного сектору з порівнянною кваліфікацією та обов'язками (див. пункт 45 вище). Нарешті, вирішальне значення для визначення адекватності винагороди має чистий дохід державного службовця, який повинен дозволяти державному службовцю та його сім'ї вести спосіб життя, що відповідає займаній посаді і виходить за рамки задоволення базових потреб (див. пункт 44 вище).

134. Хоча провадження щодо судового перегляду адекватності винагороди державних службовців мають ініціювати самі державні службовці, їхні профспілки можуть вільно підтримувати такі провадження, і Федеральний конституційний суд запросив їх подавати висновки *amicus curiae* у відповідних справах (див. беззаперечне подання Уряду, пункт 90 вище). Відзначаючи, що Федеральний конституційний суд у кількох справах встановив, що винагорода державних службовців порушує статтю 33 § 5 Основного закону, і зобов'язав компетентний законодавчий орган прийняти положення, які відповідають «принципу аліментарності» (див. пункт 46 вище), Суд вважає, що державним службовцям надано ефективний засіб для забезпечення в судовому порядку їхнього індивідуального конституційного права на «належне утримання», тобто ефективний альтернативний засіб захисту своїх інтересів щодо істотних умов праці, і що вони можуть розраховувати на підтримку з боку своїх профспілок у цьому зв'язку.

(δ) *Права на представництво та спільне визначення*

135. Нарешті, національне законодавство вимагає забезпечення представництва державних службовців. Державні службовці мають право бути представленими через ради персоналу (див. пункт 50 вище). Ці ради мають право, через право на спільне визначення, брати участь у вирішенні кадрових, соціальних та організаційних питань, що стосуються, зокрема, державних службовців, і можуть укладати службові угоди з відповідним відомством (там само). Хоча ці права не пов'язані з профспілками, їх, тим не менш, необхідно брати до уваги при оцінці заборони страйків державних службовців, оскільки вони дозволяють державним службовцям брати участь у процесі регулювання деяких умов їхньої праці. Більше того, в деяких землях головні профспілкові організації та держава узгоджують загальні положення з питань, які підлягають спільному вирішенню (там само).

iii. *Цілі, які переслідує заборона страйків*

136. Суд повторює, що він приймає твердження Уряду про те, що заборона страйків державних службовців у поєднанні з кількома додатковими, юридично захищеними основними правами (див. пункти 43–46 вище) переслідує загальну мету забезпечення належного адміністрування. Ця взаємна система взаємопов'яза-

них прав і обов'язків (див. пункти 24, 26 та 34 вище) гарантує ефективне виконання функцій, делегованих державній службі, і тим самим забезпечує захист населення, надання послуг, що становлять загальний інтерес, і захист прав, закріплених у Конвенції, шляхом ефективного державного управління в різноманітних ситуаціях (див. пункт 118 вище). У зв'язку з цим Суд зазначає, що обмеження права на страйк може слугувати захисту прав інших осіб, які не обмежуються тими, хто виступає на стороні роботодавця у трудовому спорі, і може слугувати виконанню позитивних зобов'язань Договірної держави за її конституційним законодавством, Конвенцією та іншими договорами з прав людини (див. справу «Національна профспілка залізничників, морських і транспортних працівників», § 82, та справу «Асоціація академічних працівників», § 30, обидва з яких згадуються вище).

137. У справі заявників оскаржуване обмеження переслідувало вищезгадану мету забезпечення належного адміністрування. Дисциплінарні рішення мали на меті забезпечити безперервне надання освіти в державних школах та захистити право інших осіб на освіту, гарантоване статтею 7 § 1 Основного закону (див. пункт 37 вище), статтею 2 Протоколу № 1 до Конвенції та іншими міжнародними документами (див. пункт 63 вище). Суд підкреслює, що право на освіту, яке є необхідним для забезпечення прав людини, відіграє фундаментальну роль у демократичному суспільстві (див. згадане вище рішення у справі «Лейла Шахін» (*Leyla Şahin*), п. 137, і рішення у справі «Тімішев проти Росії» (*Timishev v. Russia*), №№ 55762/00 і 55974/00, п. 64, ECHR 2005XII). Початкова та середня освіта має фундаментальне значення для особистого розвитку та майбутнього успіху кожної дитини (див. рішення у справі «Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії» (*Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia*) [ВП], № 43370/04 та 2 інших, § 144, ECHR 2012 (витяги)). Хоча Конвенція не диктує, як має надаватися освіта, і тим більше не встановлює жодного конкретного статусу для вчителів, Суд підкреслює величезну важливість, з точки зору державної політики, ефективної системи освіти, здатної забезпечити навчання та виховання дітей у надійний спосіб щодо свободи, демократії, прав людини та верховенства права (див. рішення у справі «Годенау проти Німеччини» (*Godenau v. Germany*), № 80450/17, § 54, від 29 листопада 2022 року). Суд не може не погодитися з Комітетом міністрів в тому, що освіта має вирішальне значення для розвитку демократичної культури, необхідної для функціонування демократичних інститутів і суспільств, і що органи державної влади повинні включати якісну освіту як важливий елемент своєї політики (див. пункт 64 вище).

iv. Інші права, що охоплюються статусом державного службовця

138. Окрім прав, наданих державним службовцям та їхнім профспілкам для захисту професійних інтересів, національне законодавство надає державним службовцям низку прав, що ґрунтуються на їхньому статусі, включаючи право на безстрокову зайнятість та право на «належне утримання» протягом усього життя, у тому числі після виходу на пенсію та у разі хвороби (див. пункти 43 та 47 вище). За даними Асоціації державних службовців та Союзу колективних переговорів, у Німеччині статус державного службовця означає вищу чисту заробітну плату, ніж у державних службовців, які працюють за контрактом у державному секторі, а також кращі умови охорони здоров'я та кращу пенсійну схему (див. пункт 97 вище, а також матеріали, надані сторонами у пунктах 82, 83 та 88). Таким чином, у Німеччині статус державного службовця є більш вигідним, ніж статус державного службовця за контрактом, у кількох відношеннях, як з юридичної точки зору, так і з точки зору матеріальних умов (порівняйте і протиставте «Демір і Байкара», згадане вище, § 168, де Суд вважав загальне посилення турецького уряду на привілейоване становище державних службовців по відношенню до інших працівників недостатнім доказом для виправдання виключення муніципальних державних службовців з права на ведення колективних переговорів; див. також подання третьої сторони — Асоціації державних службовців та Союзу за колективні переговори — у пункті 97 вище, про те, що в Туреччині державні службовці не мали значно кращого становища щодо заробітної плати, медичного страхування та пенсійних прав, ніж державні службовці, які працюють за контрактом). У зв'язку з цим Суд також зазначає, що умови праці вчителів державних шкіл у Німеччині з точки зору заробітної плати та тривалості викладання вигідно відрізняються від умов праці в більшості інших Договірних Сторін (див. беззаперечне подання Уряду з посиланням на матеріали ОЕСР, п. 88 вище; див. також згадане вище рішення у справі «Федерація профспілок працівників офшорної промисловості та інші», де Суд взяв до уваги рівень заробітної плати у відповідному секторі при оцінці пропорційності заходу, що забороняє продовження страйку та запроваджує обов'язковий арбітраж).

v. Можливість працювати вчителем у державній школі на контрактній основі зі статусом державного службовця з правом на страйк

139. Суд також зазначає, що в Німеччині не існує повної заборони на страйки на державній службі, оскільки державні службовці, які працюють за контрактом, складають близько 62 відсотків усього персоналу, що працює на державній службі (див. беззаперечне подання Уряду, пункт 92 вище), мають право на страйк. Вчителі державних шкіл у землях, в яких працюють або працювали заявники, можуть, в принципі, мати статус державного службовця або контрактного державного

службовця (див. пункти 83, 92 та 97 вище). Заявники знали про подвійний трудовий статус вчителів державних шкіл. Страйки, в яких заявники брали участь, частково проводилися на підтримку вчителів, які працювали за контрактом як державні службовці (див. пункти 9–11 та 33 вище), а скарга заявників на дискримінацію, подана до цього Суду, ґрунтується на тому, що вчителі, які працюють за контрактом як державні службовці, не були покарані за участь у тому ж страйку (див. пункт 148 нижче).

140. Між сторонами виник спір щодо того, чи мали заявники можливість працювати вчителями державних шкіл зі статусом державного службовця за контрактом (див. пункти 83 та 92 вище). Що стосується вибору статусу зайнятості під час прийняття на роботу — вибору, якого, за твердженням заявників, у них не було, — Суд бере до уваги твердження Уряду про те, що другий і третій заявники з самого початку обмежили свої заяви про працевлаштування призначенням на посаду державного службовця. В анкеті, яку використовував третій заявник у той час, була графа із зазначенням «заява також дійсна для призначення на посаду державного службовця за контрактом»; він не поставив галочку в цій графі. Перша заявниця навіть раніше працювала викладачем зі статусом державного службовця за контрактом, а потім отримала статус державного службовця після того, як вона прямо попросила про це (див. пункт 92 вище). Щодо можливості подальшої зміни статусу державного службовця на статус державного службовця за контрактом, обидві сторони погодилися, що технічно державний службовець повинен був би попросити про своє звільнення, а потім знову працевлаштуватися як державний службовець за контрактом. У той час як заявники стверджували, що не було жодних гарантій того, що звільнені державні службовці згодом будуть знову прийняті на роботу зі статусом державного службовця за контрактом (див. пункт 83 вище), Уряд стверджував, що на практиці така зміна статусу з подальшим призначенням на посаду державного службовця за контрактом обговорюється до того, як державний службовець подає заяву про звільнення; тому твердження заявників про те, що прохання про звільнення поставити державного службовця під загрозу безробіття, є помилковим. Вони стверджували, що така зміна статусу зайнятості є усталеною практикою і можлива в усіх *землях*, у тому числі у випадку заявників. Вони пояснили, що той факт, що дуже мало вчителів зі статусом державного службовця вирішили змінити статус на статус державного службовця за контрактом, пояснюється привабливістю статусу державного службовця (див. пункт 92 вище), що, по суті, відповідає твердженню заявників про те, що зміна статусу державного службовця на статус державного службовця за контрактом тягне за собою певні недоліки. Суд зазначає, що заявники не довели, що вони обговорювали зі своїми роботодавцями потенційну зміну

свого трудового статусу з державного службовця на державного службовця (див. пункт 83 вище).

141. Заявники посилалися на існування можливості працювати вчителем державної школи з контрактним статусом державного службовця і правом на страйк як на аргумент на підтримку свого твердження про відсутність перешкод для того, щоб дозволити вчителям зі статусом державного службовця страйкувати. Це правда, що вчителі зі статусом державного службовця за контрактом і правом на страйк становили певний відсоток вчителів державних шкіл у *землях*, в яких працювали заявники, — від 8,5 до 20 відсотків у 2020/21 навчальному році згідно з даними, поданими урядом (див. пункт 92 вище) та від 20 до 25 відсотків по всій країні за даними заявників (див. пункт 83 вище) — і що, відповідно, перебої в наданні освіти через страйк вчителів могли статися і сталися. У зв'язку з цим виникає питання, чи можна вимогу забезпечити мінімальні послуги в державних школах або обмежене право вчителів зі статусом державного службовця на страйк за умови дотримання певних вимог розглядати як менш обмежувальний захід, ніж загальна заборона державним службовцям страйкувати (див. пункт 55 вище). Заявники стверджували, що не викликає сумнівів той факт, що їхня участь у страйках не завдала шкоди, оскільки були вжиті заходи щодо внутрішньої заміни, і що, загалом, ті вчителі, які мали право на страйк, з розумінням ставилися до права на освіту. Більше того, вони стверджували, що короткі зупинки роботи були достатніми для просування процесу колективних переговорів (див. пункт 80 вище).

142. Оскільки оскаржувана заборона страйків державних службовців є загальним заходом, що ґрунтується на Основному законі, як його тлумачить Федеральний конституційний суд, і відображає давній демократичний консенсус у Німеччині, а також результат зважування та збалансування різних, потенційно конкуруючих інтересів, центральним питанням для Суду при оцінці пропорційності цього заходу є не те, чи могли бути прийняті менш обмежувальні правила, або чи може держава довести, що без оскаржуваної заборони мета забезпечення безперервної державної освіти не буде досягнута, а скоріше в тому, чи діяв конституційний законодавець, не роблячи винятку для вчителів державних шкіл зі статусом державного службовця, в межах наданої йому свободи розсуду (див. згадане вище рішення у справі «Міжнародна організація захисту тварин» (*Animal Defenders International*), § 110). Саме у зв'язку з цим можливість для заявників працювати вчителями державних шкіл за контрактом зі статусом державного службовця з правом на страйк є елементом, який необхідно враховувати при оцінці пропорційності заборони на страйки, накладеної на заявників як вчителів державних шкіл зі статусом державного службовця (див. також *mutatis mutandis* «Тра-

вас проти Хорватії» (*Travaš v. Croatia*), по. 75581/13, 4 жовтня 2016 року, де вчитель свідомо та добровільно обрав певний особливий статус вчителя релігійної освіти, який передбачав певні привілеї, але також і вимогу особливої відданості вченню та доктрині церкви та, відповідно, певні обмеження на його приватне життя, а також, у більш загальному плані, згадане вище рішення у справі «Савіцкіс та інші» (*Savickis and Others*), п. 183, щодо того, що свобода розсуду була б значно ширшою, якби статус, про який ідеться, залежав від елемента особистого вибору). Передбачивши подвійність статусів зайнятості для вчителів державних шкіл, одночасно зробивши статус, який передбачає заборону на страйки, значно привабливішим на практиці (як показують відповідні цифри), держава-відповідач суттєво зменшила потенційний вплив страйків у державних школах.

vi. Суворість оскаржуваних дисциплінарних заходів

143. Хоча основним питанням у цій справі неминуче буде вплив заборони на страйки, оскільки вона є не-

(iii) Загальна оцінка

144. З огляду на вищевикладене, Суд повторює, що оскаржуване обмеження права на страйк державних службовців, у тому числі вчителів з таким статусом, як заявники у цій справі, було суворим за своєю природою (див. пункти 123–127 вище). Однак, хоча право на страйк є важливим елементом свободи профспілок, страйк не є єдиним засобом, за допомогою якого профспілки та їхні члени можуть захищати відповідні професійні інтереси, і Договірні держави в принципі вільні вирішувати, яких заходів вони бажають вжити для забезпечення дотримання статті 11, за умови, що вони таким чином гарантують, що свобода профспілок не буде позбавлена змісту в результаті будь-яких накладених обмежень (див. пункт 128 вище). У зв'язку з цим Суд підкреслює, що в державі-відповідачі було запроваджено низку різних інституційних гарантій, які дозволяють державним службовцям та їхнім профспілкам захищати професійні інтереси (див. пункти 128–135 вище). Як пояснювалося вище, профспілкам державних службовців надано законодавчо закріплене право брати участь у розробці нормативних положень для державних службовців, яким також надано індивідуальне конституційне право на «належне утримання», яке вони можуть реалізувати в судовому порядку. Суд вважає, що ці заходи в сукупності дозволяють профспілкам державних службовців і самим державним службовцям ефективно захищати відповідні професійні інтереси. Високий рівень об'єднання в профспілки серед державних службовців Німеччини свідчить про ефективність на практиці профспілкових прав, що надаються державним службовцям. У зв'язку з цим варто зазначити, що Асоціація державних службовців і Профспілка за колективні переговори, найбільша

від'ємним елементом загальної організації державної служби в Німеччині, а не суворість санкцій за порушення цієї заборони, Суд не може не відзначити, що першій заявниці було оголошено догану (див. пункт 9 вище), тоді як другій і третьому заявникам було призначено адміністративний штраф у розмірі 100 євро кожному (див. пункт 10 вище). Четвертій заявниці спочатку було призначено адміністративний штраф у розмірі 1 500 євро (див. пункт 11 вище), але після оскарження ця сума була зменшена до 300 євро. Дисциплінарне рішення щодо четвертої заявниці зрештою не було виконано, однак, оскільки воно втратило чинність, оскільки з того часу вона залишила державну службу за власним бажанням (див. пункт 17 вище). Таким чином, дисциплінарні заходи проти заявників не були суворими (порівняйте і протиставте справи «*Urcan and others*», згадані вище, §§ 34–35, і «*Saime Özcan*», згадана вище, §§ 22–23, де кримінальні санкції були застосовані до вчителів за участь у страйках, організованих їхніми профспілками).

профспілка державних службовців, яка представляє близько 50 відсотків усіх державних службовців, заявили Суду, що державні службовці вже мають все, що можна отримати шляхом страйку, завдяки конституційним правам, які випливають з їхнього статусу, і виступили проти надання державним службовцям права на страйк (див. пп. 97 та 129 вище).

145. Більше того, на відміну від ситуації у справі «*Enerji Yapı-Yol Sen*» (див. вище, § 32), де циркуляр, виданий за п'ять днів до національного дня страйку, який забороняв державним службовцям брати участь у страйку, був складений у загальних рисах, без жодного балансу щодо того, що було необхідним для досягнення цілей, перелічених у статті 11 § 2, оскаржувана заборона страйків державних службовців є загальним заходом, що відображає збалансування та зважування різних, потенційно конкуруючих конституційних інтересів.

146. Повторюючи, що чим переконливіше обґрунтування загального заходу, тим менше значення Суд надаватиме його впливу в конкретній справі (див. справу «*Міжнародна організація захисту тварин*», згадана вище, § 109), Суд вважає, що вплив заборони страйків у цій справі не переважає вищезгадані вагомості та переконливі обґрунтування обмежень, спричинених загальним заходом, надане Урядом-відповідачем та відображені у всебічній оцінці Федерального конституційного суду. Зокрема, з огляду на сукупність заходів, що дозволяють профспілкам державних службовців і самим державним службовцям ефективно захищати відповідні професійні інтереси, заборона страйків не позбавляє профспілкову свободу державних службовців змісту. Таким чином, ця заборона не впливає на

суттєвий елемент профспілкової свободи державних службовців, гарантований статтею 11 Конвенції (див. пункти 99 та 109–111 вище). Крім того, дисциплінарні заходи, застосовані до заявників, не були суворими (див. пункт 143 вище), вони переслідували, зокрема, важливу мету забезпечення захисту прав, закріплених у Конвенції, шляхом ефективного державного управління (у конкретній справі — права інших осіб на освіту), а національні суди навели відповідні та достатні підстави для виправдання цих заходів, зваживши конкуруючі інтереси в ході ретельного аналізу, спрямованого на застосування практики цього Суду протягом усього національного провадження. Матеріальні умо-

ви праці вчителів зі статусом державного службовця в Німеччині (див. пункт 138 вище) також свідчать на користь пропорційності оскаржуваних заходів у цій справі, так само як і можливість працювати вчителями державних шкіл за контрактом як державні службовці з правом на страйк (див. пункти 139–142 вище).

147. Таким чином, Суд доходить висновку, що заходи, вжиті проти заявників, не перевищували межі розсуду, наданого державі-відповідачу в обставинах цієї справи, і були пропорційними важливим легітимним цілям, що переслідувалися. Відповідно, порушення статті 11 Конвенції не було.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 У ПОЄДНАННІ ЗІ СТАТТЕЮ 11 КОНВЕНЦІЇ

148. Заявники скаржилися на те, що як вчителі зі статусом державного службовця, до яких були застосовані дисциплінарні заходи за участь у страйках, вони зазнали дискримінації у здійсненні своїх прав за Конвенцією порівняно з вчителями, які працюють у приватному секторі, і до яких не було застосовано дисциплінарних заходів за таку участь. Вони посилалися на статтю 14 у поєднанні зі статтею 11 Конвенції.

149. Уряд заперечував і стверджував, що заяви в цій частині були неприйнятними, оскільки заявники не вичерпали національні засоби юридичного захисту, як того вимагає пункт 1 статті 35 Конвенції. Заявники не скаржилися до Федерального конституційного суду ні прямо, ні по суті на порушення статті 14 Конвенції або на порушення відповідного конституційного права на рівне ставлення (стаття 3 Основного закону).

150. Заявники стверджували, що вони вичерпали всі національні засоби юридичного захисту. Вони по суті скаржилися на різницю у ставленні до вчителів, які мають статус державних службовців і не мають права на страйк, та вчителів, які працюють у режимі приватного права і мають право на страйк, під час провадження у національних судах, у тому числі у Федеральному конституційному суді. Не було необхідності прямо посылатися на відповідні правові положення (стаття 14 Конвенції та стаття 3 Основного Закону). На підтримку своєї скарги заявники посилалися на наступні твердження в конституційній скарзі третього заявника, пана Грабса:

«[Стор. 8] Незрозуміло, чому та ж сама присяга лояльності не перешкоджає страйку робітників і службовців, але заборона на страйки повинна бути накладена на державних службовців».

«[Сторінка 132] ... Європейська конвенція з прав людини лише дозволяє структурувати право на страйк по-різному відповідно до різних завдань/функцій. Якщо національне законодавство вже покладає однакові завдання (викладання) на державних служ-

бовців і вчителів, які працюють у приватному секторі, диференціація не може бути виправдана на цьому тлі. Таким чином, диференціація, що практикується в Німеччині в державному секторі між працівниками, охопленими колективними переговорами з правом на страйк, і державними службовцями, які перебувають у публічно-правових трудових відносинах без права на страйк, не відповідає диференціації, дозволеній статтею 11 § 2 Конвенції».

151. Суд повторює, що мета правила вичерпання полягає в тому, щоб надати Договірній державі можливість розглянути і, таким чином, запобігти або виправити конкретне порушення Конвенції, в якому її звинувачують. Дійсно, згідно з практикою Суду, не завжди необхідно прямо посылатися на Конвенцію в національному провадженні, за умови, що скарга стосується «принаймні суті». Це означає, що заявник повинен навести такі ж або подібні правові аргументи на основі національного законодавства, щоб дати національним судам можливість виправити стверджуване порушення. Однак, як свідчить практика Суду, для того, щоб дійсно надати Договірній державі можливість запобігти стверджуваному порушенню або виправити його, необхідно враховувати не тільки факти, але й правові аргументи заявника з метою визначення того, чи дійсно скарга, подана до Суду, була заздалегідь, по суті, подана до національних органів влади. Це пояснюється тим, що «це суперечило б субсидіарному характеру конвенційного механізму, якби заявник, ігноруючи можливий конвенційний аргумент, міг би посылатися на якусь іншу підставу в національних органах для оскарження відповідного заходу, а потім подати заяву до Суду на підставі конвенційного аргументу» (див. рішення у справі «Ханан проти Німеччини» (*Hanan v. Germany*) [ВП], № 4871/16, § 148, від 16 лютого 2021 року).

152. Суд зазначає, що всі чотири заявники були юридично представлені у Федеральному конституційному

суді і всі вони подали окремі конституційні скарги. Вони представили дуже вичерпні та детальні аргументи і широко поклалися на практику цього Суду, практику ЄКСП та міжнародне трудове право в тлумаченні компетентних контролюючих органів на підтримку своїх тверджень про те, що їм повинно бути надано право на страйк як вчителям зі статусом державного службовця, які не виконують функцій, пов'язаних із здійсненням основних елементів державної влади; вони стверджували, що адміністративні суди не змогли витлумачити національне законодавство відповідно до цих європейських та міжнародних стандартів і, таким чином, порушили статтю 9 § 3 Основного закону та статтю 11 Конвенції (див. п. 19 вище). Суд зазначає, що троє з чотирьох заявників навіть не стверджували в цьому Суді, що вони робили будь-які заяви, пов'язані з стверджуваною дискримінацією порівняно з працівниками приватного права, незважаючи на пряме прохання Суду посилатися на відповідні частини їхніх конституційних скарг. Замість цього заявники посилалися лише на вищезазначені твердження, що містяться у конституційній скарзі третього заявника. Суд зазначає, що ця конституційна скарга, яка була підготовлена двома адвокатами, налічує 149 сторінок, а правові аргументи щодо стверджуваного порушення статті 11 викладені дуже ретельно та детально. Перше з двох вищезазначених тверджень міститься в частині, що підсумовує подання третього заявника до адміністративного суду (на сторінці 8 конституційної скарги). Друге твердження міститься в тій частині конституційної скарги, в якій детально розглядається практика цього Суду за статтею 11 та можливість перенесення цієї практики на державних службовців у Німеччині (на сторінці 132 конституційної скарги); саме твердження містить пряме посилення на пункт 2 статті 11 Конвенції.

153. Суд вважає, що включення, побіжно, двох вищезазначених тверджень у поданнях третього заявника, які характеризуються дуже вичерпними та детальними твердженнями щодо стверджуваного порушення статті 11 Конвенції, не може вважатися достатньо обґрунтованою скаргою на дискримінацію, яка б виправдано давала підстави очікувати, що Федеральний конституційний суд розгляне таку скаргу. Не було наведено ви-

черпних аргументів щодо того, чому заявник, на його думку, мав право на страйк на підставі того факту, що в іншому випадку він зазнав би дискримінації порівняно з державними службовцями, які працюють за контрактом. Вся конституційна скарга третього заявника була сформульована як твердження про порушення статті 9 § 3 Основного закону та статті 11 Конвенції, на що Федеральний конституційний суд відповів дуже детально. Це суперечило б меті правила вичерпання, якби два вищезгадані твердження побіжно вважалися достатніми — не в останню чергу з огляду на те, що подання було надзвичайно ретельним щодо статті 11 — для цілей вичерпання національних засобів юридичного захисту щодо скарги за статтею 14. Як можна було очікувати з того, як була сформульована конституційна скарга третього заявника, Федеральний конституційний суд виключно і детально розглянув стверджуване порушення статті 11 Конвенції, але не торкнувся статті 14 Конвенції або статті 3 Основного закону. Якщо за раз Суд вперше розглядав б цю справу — яку заявники аргументували за статтею 11 на національному рівні і яка була ретельно розглянута у зв'язку з цією статтею Федеральним конституційним судом — за статтею 14 у поєднанні зі статтею 11, це не відповідало б меті правила вичерпання засобів юридичного захисту. У зв'язку з цим Суд повторює, що оцінка національних судів є особливо важливою у зв'язку зі скаргами на дискримінацію, оскільки виникають складні питання порівняння та обґрунтування (див. рішення у справі «Вучкович та інші проти Сербії» (*Vučković and Others v. Serbia*) (попереднє заперечення) [ВП], № 17153/11 та 29 інших, 25 березня 2014 року, та Консультативний висновок щодо різниці у ставленні до асоціацій землевласників, які «визнали своє існування на дату створення затвердженої муніципальної асоціації мисливців», та асоціацій землевласників, створених після цієї дати [ВП], заява №. P16-2021-002, Французька державна рада, § 66, 13 липня 2022 року).

154. Таким чином, заперечення Уряду має бути задоволено, а ця частина заяви визнана неприйнятною у зв'язку з невичерпанням національних засобів юридичного захисту відповідно до пунктів 1 і 4 статті 35 Конвенції.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 § 1 КОНВЕНЦІЇ

155. Заявники також скаржилися за пунктом 1 статті 6 Конвенції на те, що Федеральний конституційний суд не розглянув їхній суттєвий аргумент про те, що їхнє право як державних службовців на страйк визнається міжнародним трудовим правом.

156. Уряд стверджував, що порушення пункту 1 статті 6 Конвенції не було. Федеральний конституційний суд детально розглянув аргументи заявників щодо конституційних прав державних службовців і, зокре-

ма, аргументи, пов'язані з впливом Конвенції та відповідних рішень, винесених Судом. При цьому він також взяв до уваги вплив міжнародного трудового права на практику Суду. Таким чином, наслідки міжнародних зобов'язань Німеччини щодо можливого права на страйк, включаючи зобов'язання за міжнародним трудовим правом, були розглянуті всебічно.

157. Суд повторює, що хоча пункт 1 статті 6 і зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна

розуміти як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент (див. рішення у справі «*Перес проти Франції*» (*Perez v. France*) [ВП], № 47287/99, § 81, ЄСПЛ 2004-I). Федеральний конституційний суд детально обговорив практику цього Суду щодо свободи профспілок і при цьому пояснив, що при тлумаченні статті 11 Конвенції Суд брав до уваги інші міжнародні документи (див. пункт 32 вище). Таким чином, Суд вважає, що Федеральний конституційний суд достатньою мірою розглянув питання міжнародних зобов'язань Німеччини щодо можливого права на страйк, включа-

ючи зобов'язання за міжнародним трудовим правом, і навів конкретні та чіткі причини відхилення твердження заявників про те, що вони мали право на страйк (див. рішення у справі «*Петрович та інші проти Чорногорії*» (*Petrović and Others v. Montenegro*), № 18116/15, §§ 41 і 43, від 17 липня 2018 року).

158. Відповідно, ця скарга є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції та має бути визнана неприйнятною відповідно до пункту 4 статті 35.

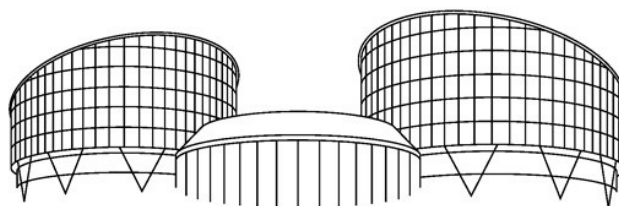
З ЦИХ ПІДСТАВ СУД

1. *Оголошує* одноголосно скаргу за статтею 11 Конвенції прийнятною, а решту заяв — неприйнятними;
2. *Постановляє* шістнадцятьма голосами проти одного, що порушення статті 11 Конвенції не було.

Йохан Каллеваерт
Заступник Секретаря

Шіюфра О'Лірі
Голова

Учинено англійською та французькою мовами і виголошено на відкритому слуханні в Будинку з прав людини, Страсбург, 14 грудня 2023 року, відповідно до правила 77 §§ 2 і 3 Регламенту Суду.

ПЕРША СЕКЦІЯ

СПРАВА «ЛІСЕЙЦЕВА ТА МАСЛОВ ПРОТИ РОСІЇ»

(Заяви №№ 39483/05 та 40527/10)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

9 жовтня 2014 року

ОСТАТОЧНЕ

09/01/2015

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Його текст може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Лісейцева та Маслов проти Росії»

Європейський суд з прав людини (перша секція), засідаючи палатою до складу якої увійшли:

Ізабель Бєро-Лефєвр (Isabelle Berro-Lefèvre), *Голова*,
Ханлар Гаджієв (Khanlar Hajiyev),
Мір'яна Лазарова Трайковська (Mirjana Lazarova Trajkovska),
Жюлія Лафранк (Julia Laffranque),
Ерік Мєзе (Erik Møse),
Ксенія Туркович (Ksenija Turković),
Дмитро Дєдов (Dmitry Dedov), *судді*,

та Серен Нільсен (Søren Nielsen), *секретар секції*,

після обговорення за зачиненими дверима 16 вересня 2014 року, постановляє таке рішення, що було ухвалено в той день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за двома заявами (№№ 39783/05 та 40527/10), які подали до Суду проти Російської Федерації на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) двоє громадян Російської Федерації — пані Ірія Яківна Лісейцева (далі — заявниця) і п. Сергій Михайлович Маслов (далі — заявник) 8 вересня 2005 року та 28 травня 2010 року відповідно.

2. Заявницю не було представлено адвокатом у Суді. Інтереси заявника представляла Т.С. Тарасова, адвокат, що практикує в м. Архангельськ. Російський уряд

(далі — Уряд) було представлено п. Г. Матюшкіним, представником Російської Федерації у Європейському суді з прав людини.

3. У різні дати Голова Першої секції вирішила повідомити про заяви Уряд. Суд також вирішив провести розгляд заяв по суті одночасно з розглядом питання щодо їх прийнятності (скасований пункт 3 статті 29 Конвенції).

4. Уряд заперечував проти одночасного розгляду питання прийнятності та суті заяви № 39483/05, але Суд відхилив це заперечення.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВ

5. Заявниця народилася в 1953 році і проживає в м. Петрозаводськ, Республіка Карелія. Заявник народив-

ся в 1956 році і проживає в м. Мезень, Архангельська область.

A. Заява пані Лісейцевої (№ 39783/05)

6. Заявниця була співробітницею муніципального унітарного підприємства «Автоколонна 1126» в м. Петрозаводськ, Республіка Карелія.

1. Наявна інформація про підприємство-боржника

7. Підприємство «Автоколонна 1126» було засновано за рішенням адміністрації м. Петрозаводськ (далі — міська адміністрація). Вона надавала місту послуги громадського транспорту на комерційній основі. Підприємство мало право господарського відання (*право хозяйственного ведения*) щодо майна, переданого йому міською адміністрацією для здійснення статутної діяльності. Норми законодавства про статус муніципальних унітарних підприємств та право господарського відання коротко викладено нижче в пп. 55-75.

8. На вимогу підприємства 29 грудня 2001 року міська адміністрація вилучила невказане майно на загальну суму, що перевищувала 25 000 000 російських рублів, з господарського відання підприємства і негайно передала його тому ж підприємству в безоплатне користування за договором позики.

9. Відповідно до кількох договорів між підприємством та міською адміністрацією, включаючи договір від 21 січня 2002 року, підприємство зобов'язалося надавати транспортні послуги деяким категоріям на-

селення безкоштовно, а міська адміністрація повинна була відшкодувати йому понесені витрати з бюджету, виділеного на ці цілі Міністерством фінансів Республіки Карелія, або з федерального бюджету. Згідно з листом, надісланим Комітетом житлово-комунального господарства м. Петрозаводськ 19 березня 2003 року, в певний момент відповідні бюджети накопили значну заборгованість перед підприємством у зв'язку з відсутністю коштів. З цієї причини підприємство не могло своєчасно платити заробітну плату своїм співробітникам. Міська адміністрація просила законодавчий орган Республіки Карелія розглянути питання про виділення додаткових коштів на погашення заборгованості підприємства в 2004 році, але безрезультатно.

10. У невстановлену дату адміністрація прийняла рішення про реорганізацію підприємства у формі виділення і передала майно, зазначене вище в п. 8, у новостворене муніципальне унітарне підприємство «Автоколонна 1126 Плюс». Заборгованість, накопичену у вигляді несплаченої заробітної плати, не було передано, і вона залишилася у роботодавця заявниці.

2. Рішення про неплатоспроможність підприємства-боржника

11. 6 липня 2003 року Арбітражний суд Республіки Карелія визнав підприємство-відповідача неплатоспроможним, і почалася процедура ліквідації.

3. Остаточні судові рішення, винесені на користь заявниці

12. Заявниця звернулася з позовом до роботодавця про стягнення заборгованості із заробітної плати.

13. 20 червня 2003 року Петрозаводський міський суд присудив їй 5 421 рубль 89 копійок в якості заборгованості із заробітної плати, компенсації моральної шкоди та судових витрат. Судове рішення не було оскаржено і набрало чинності через 10 днів. 4 липня 2003 року служба судових виконавців отримала виконавчий лист, виданий на підставі рішення.

14. 22 червня 2003 року заявницю було звільнено з підприємства через ліквідацію останнього (див. п. 10 вище).

15. Остаточним рішенням від 25 листопада 2003 року Петрозаводський міський суд задовольнив її новий

позов і зобов'язав підприємство-відповідача виплатити їй 19 445 рублів 53 копійки в якості заборгованості із зарплати за інший період, вихідної допомоги та компенсації моральної шкоди. Заявниця отримала виконавчий лист, виданий на підставі рішення.

16. Остаточним рішенням від 16 квітня 2004 року той же суд в іншому провадженні присудив заявниці 4 904 рублі 95 копійок в якості компенсації за втрату заробітної плати на підставі середнього заробітку і компенсації за невиконання вищезазначених двох рішень, а також компенсації моральної шкоди. 17 травня 2005 року виконавчий лист був направлений в службу судових виконавців.

4. Проведення у справі про неплатоспроможність підприємства-боржника

17. У якийсь момент судові виконавці припинили виконавче провадження принаймні за двома судовими рішеннями (від 22 червня 2003 року і 16 квітня 2004 року) і направили виконавчі листи до ліквідатора.

18. Окремими рішеннями від 21 і 24 червня і від 12 і 13 серпня 2004 року Арбітражний суд Республіки Карелія зобов'язав Федеральне казначейство і Республіканське казначейство компенсувати підприємству вартість транспортних послуг, які воно надавало безкоштовно на підставі відповідних угод (див. п. 9 вище), та відхилив аналогічну вимогу до міської адміністрації.

19. У невідстановлену дату ліквідатор отримав виконавчий лист, виданий на підставі судового рішення від 25 листопада 2003 року.

20. Згідно з помітками ліквідатора на відповідних виконавчих листах, в якийсь момент заявниця отри-

мала 4 358 рублів 98 копійок, присуджені 20 червня 2003 року, 8 782 рублі 78 копійок, присуджені рішенням від 25 листопада 2003 року, і 4 604 рублі 95 копійок, присуджені 16 квітня 2004 року. Залишок суми заборгованості за судовими рішеннями заявниці виплачено не було.

21. 4 жовтня 2006 року Арбітражний суд Республіки Карелія припинив провадження у справі про неплатоспроможність і ухвалив рішення про ліквідацію підприємства-відповідача. Вимоги кредиторів, які не було задоволено в рамках процедури ліквідації, включаючи решту вимог заявниці, були визнані погашеними. 15 жовтня 2006 року до Реєстру юридичних осіб було внесено запис про ліквідацію, і підприємство перестало існувати.

5. Проведення у справі про субсидіарну відповідальність, ініційоване заявницею

22. У 2005 році заявниця подала позов до міської адміністрації, вважаючи, що остання повинна виплатити їй залишок заборгованості за судовими рішеннями і компенсацію за несвоєчасне виконання судових рішень та компенсацію моральної шкоди. Вона стверджувала, що неплатоспроможність підприємства-боржника була спричинена діями міської адміністрації. По-перше, вона не компенсувала витрати, понесені підприємством у зв'язку з наданням транспортних послуг, як передбачалося відповідними договорами (див. п. 9 вище). По-друге, неспроможність підприємства за-

довольнити вимоги кредиторів була викликана передачею майна іншому підприємству, яке виконувало ті ж функції. В результаті підприємство не могло здійснювати свою статутну діяльність.

23. 21 січня 2005 року Петрозаводський міський суд відхилив позов. Суд установив, що федеральні і республіканські органи заборгували колишньому роботодавцю заявниці 1 883 370 рублів за послуги, надані за зменшеною вартістю. Однак, посилаючись на висновки Арбітражного суду Республіки Карелія (див.

п. 18 вище), суд дійшов висновку, що заборгованість накопичилася в результаті бездіяльності федеральних і республіканських органів, і міська адміністрація не може нести за неї відповідальність. Що стосується передачі майна, суд зазначив таке:

«... Реорганізація муніципального унітарного підприємства «Автоколонна 1126» в формі виділення і створення окремого унітарного підприємства «Автоколонна 1126 Плюс» мали місце в межах реалізації права власника майна. [Заявниця] не довела існування причинно-наслідкового зв'язку між реорганізацією... і неплатоспроможністю підприємства...».

24. Суд також зазначив, що в будь-якому випадку вимога заявниці була передчасною, оскільки в той час провадження у справі про неплатоспроможність тривало. 22 березня 2005 року Верховний Суд Республіки Карелія, розглянувши апеляційну скаргу, залишив судове рішення без змін.

25. Після ліквідації підприємства-боржника заявниця подала аналогічний позов до мирового судді 10-го судового округу Петрозаводська. На додаток до раніше викладених пояснень (див. п. 22 вище) вона нагадала, що підприємство було підзвітне перед власником, і ос-

танній повністю усвідомлював його фінансові труднощі. Однак заходів для виправлення ситуації вжито не було.

26. 21 травня 2007 року мировий суддя відхилив її вимоги, посиляючись в основному на висновки Петрозаводського міського суду від 21 січня 2005 року (див. п. 23 вище). Він встановив, що, хоча процедуру ліквідації припинено, заявниця не надала додаткових доказів, які б підтверджували, що дії власника спричинили неплатоспроможність підприємства. Мировий суддя зазначив, що підприємство було самостійною юридичною особою, котра відповідала за свої борги усім своїм майном, і відхилила довід заявниці про бездіяльність міської адміністрації як такий, що не стосується справи.

27. 12 вересня 2007 року Петрозаводський міський суд підтримав ці висновки як щодо ухилення органів влади від компенсації вартості транспортних послуг, так і щодо реорганізації підприємства. Суд додатково зазначив, що вилучення майна 29 грудня 2001 року мало місце на вимогу самого підприємства і, крім того, це майно було повернуто йому в безоплатне користування, що дозволяло йому продовжувати свою діяльність. Суд також визнав доводи заявниці з приводу бездіяльності влади необґрунтованими і підкреслив, що заявниця не надала доказів на підтримку своїх вимог.

В. Заява п. Маслова (№ 40527/10)

28. Заявник був співробітником муніципального унітарного підприємства «Житлово-комунальне госпо-

дарство м. Мезень» (далі — підприємство) в Архангельській області.

1. Наявна інформація про підприємство-боржника та початок процедури ліквідації

(а) Статут і діяльність підприємства

29. Підприємство було засновано за рішенням адміністрації Мезенського району. Воно мало право господарського відання щодо майна, переданого їй районом для досягнення її статутних цілей. Відповідно до статуту підприємства, це була комерційна організація, що здійснювала, серед іншого, такі види діяльності: ремонт і обслуговування муніципального житлового фонду, опалення та водопостачання, обслуговування каналізаційних систем м Мезень, перевезення і пасажирський транспорт, похоронні послуги, обслуговування муніципальних котелень, артезіанських колодязів і відповідної інфраструктури, а також опалювальних систем, виробництво товарів повсякденного попиту, утилізація сухого і домашнього сміття.

30. Згідно зі статутом, майно підприємства складалося з прибутку від його діяльності, інвестицій і субсидій з федерального, регіонального й місцевого бюджетів та інших джерел. Фінансові ресурси підприємства склалися з прибутку, амортизаційних відрахувань, позик та інших доходів, а також «субсидій з місцевого бюджету на покриття збитків, понесених при наданні житлово-комунальних послуг».

31. Підприємство планувало свою діяльність і розвиток самостійно. Воно встановлювало ціни і тарифи на свої продукти і послуги відповідно до національного законодавства і передавало їх в районну адміністрацію для затвердження. Плани ґрунтувалися на договорах зі споживачами, державними органами і постачальниками, «укладеними на комерційній основі».

(б) Заробітна плата співробітників

32. Базові заробітні плати співробітників житлово-комунального сектору на 2005–2007 роки були встанов-

лені Галузевою тарифною угодою по організаціях житлово-комунального господарства Російської Федерації

(Отраслевое тарифное соглашение по организациям жилищно-коммунального хозяйства Российской Федерации), укладеною співробітниками систем життєзабезпечення в особі профспілки та роботодавцями в особі Союзу комунальних підприємств. Угода застосовувалася до муніципальних органів, які уповноважили

сторони укласти таку угоду, а також до всіх підприємств, які діяли в житлово-комунальній галузі, якщо вони прямо не відмовилися її застосовувати. Роботодавця заявника не надав такої відмови.

(с) Наявна інформація про тарифи на опалення

33. Районна адміністрація встановлювала тарифи на послуги підприємства і була головним споживачем його послуг. Тарифи, що діяли до 2005 року, були засновані на 5-відсотковій рентабельності. Згідно з поясненнями керівника підприємства, в якому працював заявник, поданими при розгляді справи про субсидіарну відповідальність, ініційованою заявником (див. п. 48 нижче),

в результаті застосування цих тарифів підприємство стало нерентабельним, збиток склав 300 000 рублів, і його не було відшкодовано адміністрацією. Адміністрація не виплатила 2 500 000 рублів за послуги підприємства. Як стверджував керівник, підприємство було поставлено в скрутне фінансове становище внаслідок дій власника.

(d) Реструктуризація підприємства

34. 23 грудня 2005 року голова Мезенської районної адміністрації прийняв рішення про реорганізацію підприємства у формі виділення зі створенням нового муніципального унітарного підприємства «МУП «Мезенські теплові мережі» Мезенського району» (далі — МУП «МТС»).

гілля та іншого майна, за винятком статутного капіталу підприємства, з господарського відання підприємства і його передачу МУП «МТС». Керівник підприємства, в якому працював заявник, став керівником МУП «МТС».

35. У роздільному балансі, затвердженому головою Мезенської районної адміністрації 20 квітня 2006 року, невиплачена заборгованість із заробітної плати не була передана до новоствореного підприємства.

37. 13 липня 2006 року голова Мезенської районної адміністрації віддав розпорядження про ліквідацію роботодавця заявника.

36. 24 травня 2006 року голова Мезенської районної адміністрації віддав розпорядження про вилучення ву-

38. 29 травня 2007 року Арбітражний суд Архангельської області визнав підприємство-відповідача неплатоспроможним, і почалася процедура ліквідації.

2. Остаточне судове рішення, винесене на користь заявника

39. Заявник подав позов проти роботодавця про стягнення заборгованості із заробітної плати, стверджуючи, що розмір його зарплати був менше передбаченого відповідною Галузевою тарифною угодою (див. п. 32 вище). Ліквідатор прийняв ці вимоги. 19 червня 2007 року мировий суддя судового округу Мезен-

ського району Архангельської області присудив заявнику 80 892 рублі 63 копійки в якості заборгованості із заробітної плати.

40. Судове рішення не було оскаржено, і воно набрало чинності.

3. Виконання судового рішення і ліквідація підприємства

(a) Виконавчі листи та реєстр кредиторів

41. 16 липня 2007 року служба судових виконавців розпочала виконавче провадження щодо судового рішення. 19 липня 2007 року судові виконавці припинили виконавче провадження і направили виконавчі листи ліквідатору.

42. У якийсь момент до 1 лютого 2009 року (дати звіту ліквідатора, див. п. 45 нижче) вимоги заявника були включені до другої черги реєстру вимог кредиторів.

(b) Звернення до Арбітражного суду Архангельської області

43. Уряд стверджував, що 1 жовтня 2007 року заявник звернувся до Арбітражного суду Архангельської області з вимогою зобов'язати ліквідатора виконати судові рішення, винесене на його користь.

44. 4 жовтня 2007 року суд повернув заяву без розгляду, пославшись на статтю 60 Закону про неплатоспроможність (див. п. 120 нижче). Сторони не представили копії жодного документа, виданого судом стосовно цього, або копії звернення заявника.

(с) Ліквідація підприємства

45. 1 лютого 2009 року ліквідатор представив звіт, у якому, зокрема, зазначалося, що майна у підприємства виявлено не було, а дебіторську заборгованість не встановлено «через відсутність фінансової документації».

46. 24 лютого 2009 року Арбітражний суд Архангельської області припинив провадження у справі про не-

платоспроможність і прийняв рішення про ліквідацію підприємства. Вимоги кредиторів, які не було задоволено в рамках процедури ліквідації в зв'язку з недостатністю коштів боржника, були визнані погашеними. Суд також указав, що виконавче провадження щодо цієї заборгованості підлягає припиненню.

4. Проведення у справі про субсидіарну відповідальність, ініційоване заявником

47. Заявник подав до суду позов щодо різних відповідей, стверджуючи, зокрема, що міська адміністрація повинна виплатити йому непогашену заборгованість за судовим рішенням, а також компенсацію моральної шкоди та матеріальних збитків, спричинених невиконанням судового рішення. Він стверджував, що неплатоспроможність підприємства була викликана діями районної адміністрації.

48. 16 вересня 2009 року Мезенський районний суд Архангельської області заслухав сторони, включаючи заявника, представника районної адміністрації та керівника ліквідованого підприємства, який на час подій працював керівником МУП «МТС» (див. п. 34 вище), та частково задовольнив вимоги заявника. Суд нагадав, що підприємство було засновано районною адміністрацією, котра, як власник, мала право приймати рішення з приводу його реорганізації та ліквідації відповідно до частини першої статті 295 Цивільного кодексу Російської Федерації. Власник не може нести відповідальність за борги неплатоспроможного підприємства, якщо неплатоспроможність не була спричинена діями власника. Суд установив, що в результаті політики адміністрації зі встановлення тарифів (див. п. 33 вище) підприємство було поставлено на межу банкрутства. Крім того, суд підкреслив, що районна адміністрація вилучила з підприємства все майно, за винятком статутного капіталу, що унеможливило продовження діяльності підприємства відповідно до його цілей і завдань. Посилаючись на практику Суду (рішення у справі «Шлепкін проти Росії» (*Shlepkina v. Russia*) від 1 лютого 2007 року, заява № 3046/03, рішення у справі «Григор'єв та Какаурова проти Росії» (*Grigoryev and Kakaurova v. Russia*) від 12 квітня 2007 року, заява № 13820/04, і рішення у справі «Александрова проти Росії» (*Aleksandrova v. Russia*) від 6 грудня 2007 року, заява № 28965/02), районний суд установив, що адміністрація несе субсидіарну відповідальність за борги неплатоспроможного підприємства, вирішив стягнути заборгованість за судовим рішенням з районної адміністрації за рахунок районного бюджету і відхилив решту вимог заявника. Зокрема, суд установив, що новостворене підприємство не несе відповідальності за заборгованість роботодавця заявника, оскільки вона не була передана йому у процесі виділення.

49. 17 грудня 2009 року Архангельський обласний суд, розглянувши апеляційну скаргу, скасував рішення суду і направив справу на новий розгляд. Обласний суд встановив, що саме заявник повинен був довести, що неплатоспроможність була дійсно викликана діями власника. Однак він цього не зробив. Звертаючись до питання встановлення тарифів (див. п. 33 вище), обласний суд зазначив, що відповідно до національного законодавства власник був не зобов'язаний фінансувати підприємство безпосередньо. Обласний суд також встановив, що майно не було вилучено з підприємства, в якій працював заявник, а це підприємство саме передало його до новоствореного підприємства за роздільним балансом після реорганізації. У справі відсутні дані про те, що передача майна коли-небудь оскаржувалася в суді. Крім того, трудове законодавство Російської Федерації не містило положень про субсидіарну відповідальність власників за борги муніципальних унітарних підприємств. З іншого боку, суд першої інстанції не розглянув питання про відповідальність МУП «МТС» за борги реорганізованого підприємства.

50. 19 лютого 2010 року Мезенський районний суд відхилив вимоги заявника. Суд установив, що в результаті вилучення всього майна з МУП «МТС» останнє не могло продовжувати свою діяльність, що стало однією з причин його неплатоспроможності. Однак суд далі вказав, що

«...неплатоспроможність сталася не з вини власника, оскільки вони [так зазначено в оригіналі] були зв'язані вимогами федерального законодавства. Таким чином, один із критеріїв застосування субсидіарної відповідальності, а саме вина власника, відсутня».

51. Що стосується вимог заявника про компенсацію за затримку у виконанні рішення, суд додатково зазначив, що він не порушив це питання перед самим боржником, тобто підприємством, а відтак не має права висувати такі вимоги у провадженні у справі про субсидіарну відповідальність. Нарешті, вимоги, висунуті проти новоствореного підприємства, не можуть бути задоволені, оскільки заборгованість щодо боргів із робітної плати не була йому передана.

52. Заявник подав апеляційну скаргу, у якій стверджував, зокрема, що судом першої інстанції не було заслу-

хано ліквідатора і що документи про залишок майна підприємства-боржника не були йому доступні.

53. Після розгляду апеляційної скарги остаточним рішенням від 6 травня 2010 року Архангельський обласний суд залишив висновки суду нижчої інстанції від 19 лютого 2010 року без змін. Обласний суд відхи-

лив аргумент заявника щодо відсутності доступу до документів підприємства як несуттєвий, зазначивши, що заявник повинен був довести, що неплатоспроможність спричинена діями власника, а не керівництва самого підприємства, «і в жодному разі не *навпаки*». Суд підтримав інші висновки суду нижчої інстанції.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКА

A. Загальні положення про державні та муніципальні унітарні підприємства

54. Стаття 49 Цивільного кодексу Російської Федерації передбачає, що юридична особа може мати цивільні права, що відповідають цілям діяльності, передбаченим у її установчих документах, і нести пов'язані з цією діяльністю обов'язки. Комерційні організації, за винятком, зокрема, унітарних підприємств, можуть мати цивільні права і нести цивільні обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, не заборонених законом.

55. Цивільний кодекс Російської Федерації визначає державні та муніципальні унітарні підприємства як комерційні організації, не наділені правом власності на закріплене за ними власником майно (частина перша статті 113 Цивільного кодексу і стаття 2 Федерального закону № 161-ФЗ від 14 листопада 2002 року «Про державні та муніципальні унітарні підприємства», далі — Закон про унітарні підприємства). Майно унітарного підприємства є неподільним. Унітарні підприємства не можуть створювати дочірні підприємства (*дочерние предприятия*) (стаття 2 Закону про унітарні підприємства).

56. У організаційно-правовій формі унітарних підприємств можуть бути створені тільки державні та муніципальні підприємства (частина перша статті 113 Цивільного кодексу). Згідно з частиною четвертою статті 8 Закону про унітарні підприємства, державне або муніципальне підприємство може бути створене у разі:

«необхідності використання майна, приватизація якого заборонена, в тому числі майна, яке необхідне для гарантування безпеки Російської Федерації;
необхідності здійснення діяльності з метою вирішення соціальних завдань (в тому числі виробництва

певних товарів і послуг за мінімальними цінами), а також організації та проведення закупівельних і товарних інтервенцій для гарантування продовольчої безпеки держави;

необхідності здійснення діяльності, передбаченої федеральними законами виключно для державних унітарних підприємств;

необхідності здійснення наукової і науково-технічної діяльності в галузях, пов'язаних із гарантуванням безпеки Російської Федерації;

необхідності розробки та виготовлення окремих видів продукції, що перебуває в сфері інтересів Російської Федерації і гарантує безпеку Російської Федерації;

необхідності виробництва окремих видів продукції, вилученої з обігу або обмежено придатної до обігу».

57. Унітарне підприємство може від свого імені набувати і здійснювати майнові та немайнові права, нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем в суді (стаття 2 Закону про унітарні підприємства).

58. Державний або муніципальний орган зберігає право власності на майно, але унітарне підприємство може здійснювати право господарського відання (*право хозяйственного ведения*) або право оперативного управління (*право оперативного управления*) стосовно такого майна (частина друга статті 113 Цивільного кодексу і стаття 2 Закону про унітарні підприємства).

59. Поданий нижче огляд положень національного законодавства стосується тільки підприємств, що мають право господарського відання стосовно переданого їм майна.

B. Унітарні підприємства, що мають право господарського відання

60. Унітарне підприємство з правом господарського відання щодо переданого йому майна створюється рішенням державного органу або уповноваженого на

те органу місцевого самоврядування, якщо законом не передбачено інше (частина перша статті 114 Цивільного кодексу).

1. Установчий документ, майно та прибуток

61. Статут підприємства, що є його установчим документом, затверджується державним органом або органом місцевого самоврядування (стаття 114 Цивільного кодексу і стаття 20 Закону про унітарні підприємства).

62. Статут повинен містити відомості про розмір статутного фонду підприємства, його джерела і порядок формування (частина перша статті 113 Цивільного кодексу). Власник формує статутний фонд підприємства і може прийняти рішення про його збільшення або зменшення (статті 14 і 15 Закону про унітарні підприємства). Якщо по закінченні фінансового року чиста вартість майна підприємства виявиться меншою за розмір статутного фонду, засновник зобов'язаний провести в установленому законом порядку зменшення статутного фонду. Якщо чиста вартість майна стає меншою за розмір, визначений законом, підприємство може бути ліквідовано за рішенням суду (стаття 114 Цивільного кодексу).

63. Закон про унітарні підприємства передбачає, що майно підприємства формується за рахунок майна, закріпленого за унітарним підприємством на праві гос-

подарського відання, доходів унітарного підприємства від його діяльності й інших джерел, що не суперечать законодавству (стаття 11 Закону).

64. Унітарне підприємство створює за рахунок чистого прибутку, що залишається в його розпорядженні, резервний фонд, а також інші фонди відповідно до свого статуту (стаття 16 Закону про унітарні підприємства).

65. Власник має право на отримання частини прибутку, отриманого підприємством (частина перша статті 295 Цивільного кодексу і частина перша статті 17 Закону про унітарні підприємства). Унітарні підприємства щорічно перераховують до відповідного бюджету частину прибутку, що залишається в їх розпорядженні після сплати податків та інших обов'язкових платежів, в порядку, в розмірах і в терміни, які визначаються відповідними органами державної влади або органами місцевого самоврядування (частина друга статті 17 Закону про унітарні підприємства, а також статті 51, 57 і 62 Бюджетного кодексу Російської Федерації, які визначають відповідні платежі як неподаткові доходи).

2. Цілі діяльності муніципального унітарного підприємства та їх недотримання

(а) Юридичні норми

66. Власник майна, переданого унітарному підприємству на праві господарського відання, визначає цілі діяльності підприємства (стаття 295 Цивільного кодексу). Статут унітарного підприємства повинен містити відомості про його цілі (частина третя статті 113 Цивільного кодексу і стаття 9 Закону про унітарні підприємства). Державне або муніципальне унітарне підприємство може розпоряджатися майном тільки в межах, що не позбавляють його можливості здійснювати діяльність,

цілі та предмет якої визначені статутом такого підприємства. Правочини, вчинені з порушенням цієї вимоги, мають бути оголошені нікчемними (частина третя статті 18 Закону про унітарні підприємства).

67. Власник здійснює контроль над використанням за призначенням і збереженням належного підприємству майна (частина перша статті 295 Цивільного кодексу).

(б) Обов'язкові до виконання роз'яснення судів вищих інстанцій

68. Як роз'яснено в п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду Російської Федерації і Вищого Арбітражного Суду Російської Федерації від 29 квітня 2010 р № 10/22,

угоди вищезгаданого типу повинні визнаватися нікчемними незалежно від наявності згоди власника.

3. Управління майном

(а) Юридичні норми

69. Питання реорганізації та ліквідації підприємства вирішує власник майна, що перебуває у господарському віданні (стаття 295 Цивільного кодексу та стаття 29 Закону про унітарні підприємства). Реорганізація може набувати форми злиття, об'єднання, поділу, виділення або перетворення на іншу юридичну особу (статті 29–35 Закону). Зокрема, у випадках поділу або виділення

власник повинен затвердити баланс відповідної операції (статті 32 і 33 Закону про унітарні підприємства).

70. Згода власника повинна бути отримана на будь-який правочин, який може спричинити обтяження або відчуження нерухомості (частина друга статті 295 Цивільного кодексу і частина друга статті 18 Закону про унітарні підприємства). Унітарне підприємство самостійно розпоряджається іншим майном, що перебуває

в його господарському віданні, за винятком випадків, встановлених законом або іншими нормативно-правовими актами (частина друга статті 295 Цивільного кодексу і частина перша статті 18 Закону про унітарні підприємства).

71. За відсутності згоди власника унітарне підприємство не має права вчиняти правочини, пов'язані, зокрема, з наданням позик та гарантій, отриманням банківських гарантій або іншими обтяженнями, поступкою вимог, переведенням боргу, а також укладати договори про створення простого товариства (підприємства без утворення корпорації) (частина четверта статті 18 Закону про унітарні підприємства). Власник повинен затверджувати запозичення (частина друга статті 24) і будь-які значні правочини підприємства (*крупная сделка*), котрі стосуються майна, вартість якого становить понад 10% його статутного фонду або більш ніж у 50 000 разів перевищує встановлений федеральним законом мінімальний розмір оплати праці (частини перша і третя статті 23 Закону про унітарні підприємства).

72. Бухгалтерська звітність підприємства підлягає обов'язковій щорічній аудиторській перевірці і на-

правляється до уповноважених державних і муніципальних органів (стаття 26 Закону про унітарні підприємства).

73. Власник установлює показники економічної ефективності діяльності підприємства і контролює їх виконання (стаття 20 Закону).

74. Доходи, продукція та прибутки від використання майна, що перебуває в господарському віданні унітарного підприємства, а також майно, придбане підприємством за договором або з інших підстав, надходять у господарське відання підприємства в порядку, встановленому Кодексом та іншими законами (частина друга статті 299 Цивільного кодексу).

75. Право господарського відання припиняється з підстав і в порядку, передбаченому законодавством для припинення права власності, а також у випадках правомірного вилучення майна у підприємства за рішенням власника (частина третя статті 299 Цивільного кодексу). Право підприємства на майно може припинятися, зокрема, якщо власник відмовляється від цього права (частина перша статті 235 і стаття 236 Кодексу).

(b) Відповідна судова практика

(i) Обов'язкові до виконання роз'яснення Верховного Суду і Вищого Арбітражного Суду Російської Федерації

(а) *Недійсність деяких правочинів, учинених власником щодо майна, переданого в господарське відання підприємства*

76. У Постанові № 6/8 від 1 липня 1996 року Пленум Верховного Суду і Вищого Арбітражного Суду Російської Федерації нагадав, що перелік прав власника майна, що перебуває в господарському віданні державного або муніципального унітарного підприємства, визначено в частині другій статті 295 Цивільного кодексу, і підкреслив, що власник не наділений правом вилучати, передавати в оренду або іншим чином розпоряджатися таким майном. Акти державних органів та органів місцевого самоврядування з розпорядження майном, що належить унітарним підприємствам на праві господарського відання, за вимогами цих підприємств

повинні визнаватися недійсними (п. 40 Постанови). Згідно з Постановою № 10/22 від 29 квітня 2010 року (згаданою в п. 68 вище), власник не може розпоряджатися таким майном незалежно від згоди підприємства (п. 5 Постанови).

(б) *Право підприємства пред'являти позов до власника*

77. У своїх Постановках № 8-О від 25 лютого 1998 року і № 10/22 від 29 квітня 2010 року Пленум Вищого Арбітражного Суду Російської Федерації наголосив, що унітарні підприємства користуються тими ж правами, що і власники при зверненні за судовим захистом майна, переданого в їх господарське відання, включаючи право пред'явлення віндикаційного або негаторного (*actio negatoria*) позовів проти власника.

(ii) Практика арбітражних судів

(а) *Різні підходи до управління майном, набутих у результаті комерційної діяльності підприємства*

78. Постановою № 6709/97 від 21 квітня 1998 року Президія Вищого Арбітражного Суду Російської Федерації встановила, що, якщо нерухомість набуто унітарним підприємством в результаті господарської діяльності, згода власника на правочин із цією нерухомістю не потрібна.

79. У справі № Ф08-1332/2002 муніципальне унітарне підприємство О. продало приватному підприємству не завершений будівництвом об'єкт. Адміністрація району К., яка була власником майна підприємства, оскаржила дійсність договору, оскільки він не був затверджений власником. Суди нижчих інстанцій відхилили позов, вказавши, що підприємство побудувало об'єкт за свій рахунок і, таким чином, могло розпоряджатися ним незалежно від згоди власника. Остаточною поста-

новою № Ф08–1332/2002 від 30 квітня 2002 року Федеральний арбітражний суд Північно-Кавказького округу скасував рішення суду нижчої інстанції з посиланням на частину другу статті 299 Цивільного кодексу (див. п. 74 вище), встановивши, зокрема, що доходи, продукція та прибутки від використання майна, що перебуває у господарському віданні муніципального унітарного підприємства, надходять у господарське відання підприємства і тому також регулюються частиною другою статті 295 Цивільного кодексу, яка прямо забороняє угоди з нерухомістю за відсутності згоди власника.

(β) Еволюція підходу національних судів до вилучення і передачі майна власником

80. З одного боку, до 2008 року національні арбітражні суди часто погоджувалися з відмовою підприємства від майна як підставою для його вилучення. Наприклад, остаточною постановою № Ф–1893/08-С06 від 25 березня 2008 року Федеральний арбітражний суд Уральського округу вказав такі законні підстави для передачі майна: (а) ліквідація або (б) реорганізація унітарного підприємства з правом господарського відання, (с) використання майна не в статутних цілях унітарного підприємства або (д) відмова унітарного підприємства від майна. У цій справі суд відхилив вимогу ліквідатора, подану в рамках розгляду справи про неплатоспроможність муніципального унітарного підприємства Н., про оскарження рішення власника про реорганізацію підприємства і передачу його майна іншому унітарному підприємству. Суд зазначив, що саме підприємство просило вилучити майно зі свого господарського відання, і тому власник законно прийняв рішення про передачу майна в сенсі статті 299 Цивільного кодексу у взаємозв'язку зі статтею 236 (див. п. 75 вище). Той же тест застосовувався Федеральним арбітражним судом Східно-Сибірського округу у справі № 69–576/08-Ф02–847/2009 щодо оскарження муніципального унітарним підприємством «Готель К.» договору оренди, укладеного власником і приватним підприємством щодо майна, переданого в господарське відання готелю, хоча в цій останній справі суд не знайшов доказів відмови

підприємства від майна і вирішив, що власник не був вправі укласти цю угоду.

81. З кінця 2008 року національні арбітражні суди прийняли інший підхід щодо дійсності правочинів, пов'язаних із вилученням і передачею майна. По-перше, ані Цивільний кодекс, ані Закон про унітарні підприємства не передбачали права власника вилучати майно. По-друге, пункт 3 статті 18 Закону про унітарні підприємства забороняв унітарному підприємству з правом господарського відання відмовлятися від майна, оскільки внаслідок такої відмови і подальшого вилучення майна підприємство не могло би здійснювати свою статутну діяльність відповідно до визначених для нього цілей. Наприклад, у справі № А32–4047/2008–4/99 ліквідатор муніципального унітарного підприємства. відповідального за водопостачання, просив визнати недійсним рішення власника 2006 року про вилучення майна підприємства. Суд першої інстанції відхилив вимогу на тій підставі, що передача відбувалася на прохання самого підприємства і, отже, була законною в сенсі статті 299 у взаємозв'язку з частиною першою статті 235 Цивільного кодексу (див. п. 75 вище). Однак суд апеляційної інстанції, а потім Федеральний арбітражний суд Північно-Кавказького округу, який діяв як суд касаційної інстанції, задовольнили позов підприємства і визнали вилучення незаконним, оскільки воно перешкоджало підприємству в подальшому здійсненні статутної діяльності (постанова суду касаційної інстанції № Ф08–2397/2009 від 9 червня 2009 року). Постановою № ВАС–11340/09 від 16 вересня 2009 року Вищий арбітражний суд Російської Федерації відхилив заяву власника про здійснення перегляду судових рішень в порядку нагляду, вказавши, що тлумачення суду касаційної інстанції було правильним і відповідним нещодавній практиці Вищого арбітражного суду Російської Федерації. Таке ж мотивування наводилося Вищим арбітражним судом Російської Федерації у низці пізніших справ (див., наприклад, ухвали № ВАС–6841/11 від 16 червня 2011 року і № ВАС–7685/11 від 30 червня 2011 року про відхилення наглядових скарг і низку інших справ).

(iii) Скарга прокурора

82. В обмеженій кількості справ прокурор, діючи в інтересах працівників муніципального унітарного підприємства, вимагав визнання незаконними рішень власників про передачу майна і звільнення персоналу. Такий позов був задоволений, наприклад, 13 жовтня 2010 року Обласним судом Єврейської автономної області. Справа стосувалася муніципального підприємства з постачання води. Посилаючись на фінансові труднощі підприємства, власник віддав розпорядження про вилучення всього його майна для подальшої

передачі іншій юридичній особі і дав указівку керівнику підприємства «підготувати накази про звільнення працівників». Суд відхилив цей аргумент і скасував розпорядження власника, оскільки не було доведено, що управління майном з боку підприємства не було економічно раціональним або не відповідало його статутним цілям. Вилучення перешкоджало подальшому здійсненню статутної діяльності підприємства і спричинило «масове звільнення» працівників на порушення їх трудових прав.

С. Керівник унітарного підприємства

1. Призначення і відповідальність

83. Керівник унітарного підприємства призначається власником майна унітарного підприємства і підзвітний йому (частина четверта статті 113 Цивільного кодексу і стаття 21 Закону про унітарні підприємства). Влас-

ник має право подати позов про відшкодування збитків, завданих підприємству, до його керівника (стаття 25 Закону про унітарні підприємства).

2. Відповідні положення про звільнення керівника

84. Стаття 278 Трудового кодексу Російської Федерації в редакції від 30 червня 2006 року передбачає, що трудовий договір з керівником організації припиняється за рішенням власника майна організації. Рішення про звільнення керівника унітарного підприємства приймається в порядку, що встановлюється Урядом Російської Федерації.

85. Постанова Уряду Російської Федерації № 234 від 16 березня 2000 року в редакції від 4 жовтня 2002 року регулює порядок укладення трудових договорів і атестації керівників федеральних державних унітарних підприємств. Пункт 2 цієї Постанови передбачає наступні підстави для звільнення керівника державного унітар-

ного підприємства: невиконання показників економічної ефективності діяльності підприємства, невиконання обов'язків, пов'язаних із своєчасним проведенням аудиторської перевірки підприємства, невиконання рішень Уряду, учинення правочинів із майном, що перебуває в господарському віданні підприємства, з порушенням вимог законодавства і визначеної статуту унітарного підприємства спеціальної правоздатності, та наявність на підприємстві з вини його керівника більш ніж тримісячної заборгованості із заробітної плати. Конкретні умови працевлаштування та атестації керівників муніципальних унітарних підприємств визначаються відповідними муніципальними органами.

Д. Неплатоспроможність державних і муніципальних унітарних підприємств з правом господарського відання

1. Процедура у справах про неплатоспроможність

86. Комунальні підприємства, про які йдеться, можуть бути визнані неплатоспроможними відповідно до процедури у справах про неплатоспроможність, застосовної до приватних підприємств. Ця процедура встановлена відповідними положеннями Федерального закону № 127-ФЗ від 26 жовтня 2002 року «Про неплатоспроможність (банкрутство)» (далі — Закон про неплатоспроможність), який замінив більш ранній Закон про неплатоспроможність від 8 січня 1998 року (див. короткий огляд положень Закону про неплатоспроможність 2002 року, які регулюють визначення стану неплатоспроможності, заяву про неплатоспроможність і різні рішення, які може прийняти суд у справі про банкрутство, в ухвалі Європейського суду з прав людини у справі «БАТ Нафтова компанія Юкос проти Росії» (ОАО *Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*) від 29 січня 2009 року, заява № 14902/04, пп. 413, 416 і 419–426).

87. Згідно з пунктом 1 статті 142 Закону про неплатоспроможність ліквідатор або особи, що мають право на виконання зобов'язань боржника, проводять роз-

рахунки з кредиторами відповідно до реєстру вимог кредиторів. Установлення розміру вимог кредиторів здійснюється в порядку, передбаченому Законом. Реєстр вимог кредиторів підлягає закриттю за спливом двомісячного строку з дати опублікування відомостей про визнання боржника неплатоспроможним і відкриття ліквідаційної процедури. Вимоги кредиторів задовольняються відповідно до черговості, встановленої в статті 134 Закону.

88. Пункт 9 статті 142 Закону передбачає, що вимоги кредиторів, які не було задоволено через недостатність майна боржника, вважаються погашеними. Погашеними вважаються також вимоги кредиторів, не визнані ліквідатором, якщо кредитор не звертався до арбітражного суду або якщо такі вимоги визнані арбітражним судом необґрунтованими.

89. У разі ліквідації юридична особа припиняє існування без правонаступництва (стаття 61 Цивільного кодексу і пункт 3 статті 35 Закону про унітарні підприємства).

2. Положення про «поточні платежі»

90. «Поточними платежами» є грошові зобов'язання та обов'язкові платежі, що виникли після дати прийняття

заяви про визнання боржника банкрутом і дата виконання яких настає після дати порушення справи про

банкрутство (пункт 1 статті 5 Закону про неплатоспроможність). Вимоги кредиторів за поточними платежами не підлягають включенню до реєстру вимог кредиторів. Кредитори з поточних платежів не визнаються особами, які беруть участь у справі про банкрутство (пункт 2 статті 5 Закону про неплатоспроможність).

91. Пункт 1 статті 134 Закону про неплатоспроможність передбачає, що вимоги кредиторів за поточними пла-

тежами погашаються поза чергою за рахунок ліквідаційної маси переважно перед кредиторами, вимоги яких виникли до визнання боржника неплатоспроможним. Пункт 4 статті 134 встановлює черговість задоволення вимог кредиторів щодо поточних платежів. Зокрема, розрахунки з виплати вихідної допомоги та оплати праці осіб, які працюють або працювали за трудовим договором, належать до другої черги.

Е. Відповідальність за борги державних і муніципальних унітарних підприємств з правом господарського відання

1. Положення Цивільного кодексу і Закону про унітарні підприємства щодо субсидіарної відповідальності

92. Унітарні підприємства несуть відповідальність за свої борги, і все майно, що перебуває в їх володінні, може бути використано для задоволення вимог кредиторів. Унітарні підприємства не відповідають за зобов'язаннями власника переданого їм майна (пункт 5 статті 113 Цивільного кодексу і пункт 1 статті 7 Закону про унітарні підприємства).

93. Пункт 7 статті 114 Цивільного кодексу передбачає, що власник майна, переданого у відання унітарного підприємства, не несе відповідальності за борги унітарного підприємства, крім випадків, передбачених пунктом 3 статті 56 Кодексу.

94. Згідно з пунктом 3 статті 56 Кодексу субсидіарну відповідальність за зобов'язання юридичної особи може бути покладено на власника майна юридичної особи або на інших осіб, які мають право давати даній юридичній особі обов'язкові вказівки або іншим чином мають можливість визначати її дії, якщо неплатоспроможність юридичної особи спричинена такими особами, а майна юридичної особи недостатньо для виконання зобов'язань. Подібним чином пункт 2 статті 7 Закону про унітарні підприємства передбачає, що власник майна, переданого в господарське відання унітарного підприємства, не несе відповідальності за зобов'язаннями цього підприємства, за винятком випадків, якщо неплатоспроможність такого підприємства викликана діями власника.

2. Закон про неплатоспроможність

95. Державний або муніципальний власник майна може, але не зобов'язаний погашати борги унітарного підприємства в рамках розгляду справи про непла-

тоспроможність (статті 113 і 125 Закону про неплатоспроможність).

(а) Субсидіарна відповідальність відповідно до положень, що діяли до 5 червня 2009 року

(i) Положення матеріального права

96. Пункт 4 статті 10 Закону про неплатоспроможність, що діяв до 5 червня 2009 року, встановлював, що власник майна, переданого унітарному підприємству, може бути притягнутий до субсидіарної відповідальності за

борги підприємства, якщо коштів боржника для цього недостатньо, а неплатоспроможність виникла «з вини власника».

(ii) Обов'язкові роз'яснення щодо умов застосування субсидіарної відповідальності, допустимих заявників і процедури

97. Згідно з Постановою № 6/8 від 1 липня 1996 року (див. п. 76 вище) має бути доведено, що неплатоспроможність дійсно викликана діями або вказівками особи чи осіб, до яких пред'являється позов. Вимоги до осіб, які несуть субсидіарну відповідальність, можуть бути пред'явлені ліквідатором (п. 22 Постанови).

98. У Постанові № 29 від 15 грудня 2004 року «Про деякі питання практики застосування Федерального закону

“Про неплатоспроможність (банкрутство)”» Пленум Вищого Арбітражного Суду Російської Федерації нагадав, що в тих випадках, коли вимогу про притягнення до субсидіарної відповідальності не було пред'явлено в такому порядку, відповідні позовні вимоги можуть бути пред'явлені до них будь-яким кредитором або уповноваженим органом відповідно до пункту 3 статті 56 Цивільного кодексу (п. 7 Постанови).

(b) Зміни, внесені до Закону про неплатоспроможність у 2009 році щодо «осіб, які контролюють боржника»

99. 28 квітня 2009 року Закон про неплатоспроможність був змінений Федеральним законом № 73-ФЗ «Про внесення змін до окремих законодавчих актів

Російської Федерації», який набрав чинності 5 червня 2009 року (далі — зміни 2009 року).

(i) Положення щодо осіб, які контролюють боржника

100. Зокрема, зміни поширили субсидіарну відповідальність на нову категорію «осіб, які контролюють боржника» (змінена стаття 10 Закону про неплатоспроможність). «Особа, яка контролює боржника» — це будь-яка особа, що має (або мала протягом останніх двох років до прийняття арбітражним судом заяви про визнання боржника неплатоспроможним) право давати обов'язкові для виконання боржником вказівки або можливість іншим чином визначати дії боржника (стаття 2). Якщо майну кредиторів було завдано шкоди внаслідок виконання боржником таких указівок, то особа, яка контролює боржника, несе субсидіарну відповідальність за його зобов'язаннями в разі недо-

статності майна боржника для задоволення всіх вимог кредиторів. Однак особа, яка контролює боржника, не несе відповідальності, якщо може довести, що діяла розумно і сумлінно в інтересах боржника (пункт 4 статті 10 Закону про неплатоспроможність у редакції, що діяла в період, який стосується справи). Керівник юридичної особи несе субсидіарну відповідальність за борги неплатоспроможної особи, якщо він не дотримався передбаченого законом обов'язку зберігання фінансових та інших документів, що містять відомості про майно і зобов'язання боржника (пункт 5 статті 10 Закону про неплатоспроможність у редакції, що діяла в період, який стосується справи).

(ii) Положення щодо процедури та допустимих заявників

101. Пункт 6 статті 10 Закону про неплатоспроможність в редакції 2009 року передбачає, що заява («заявление») про субсидіарну відповідальність особи, яка контролює боржника, може бути подана ліквідатором за своєю ініціативою або за рішенням зборів кредиторів чи комітету кредиторів до закінчення процедури ліквідації. Пункт 12 статті 142 Закону про неплатоспро-

можність у редакції 2009 році, яка діяла в період, що стосується справи (див. п. 99 вище), встановлював, що, якщо ліквідаційної маси недостатньо для задоволення вимог кредиторів, ліквідатор, уповноважений орган або кредитори можуть подати заяву про субсидіарну відповідальність до завершення процедури ліквідації.

(iii) Пояснювальна записка з приводу вищевказаних змін

102. У Пояснювальній записці, що обґрунтовує прийняття вищезазначених змін (№ 125066–5, внесена до Державної Думи 12 листопада 2008 року), підкреслювалося, що найбільш складним було і є питання доведення вини керівників. Відтак презюмується, що керівники несуть відповідальність, якщо вони не виконали обов'язків зі зберігання необхідних документів. Як правило, керівники підприємства знають про настання

фінансових труднощів для цієї юридичної особи задовго до подання заяви про неплатоспроможність. Це створює «асиметрію» у доступі до інформації для кредиторів порівняно з керівництвом підприємства. Відсутність дієвих заходів захисту майнових вимог кредиторів призводить до порушення їх прав, тому було запропоновано перерозподілити тягар доказування.

(iv) Роз'яснення щодо застосування змін

103. У Інформаційному листі № 137 від 24 квітня 2010 року Президія Вищого арбітражного суду Російської Федерації роз'яснила, що вищезгадані зміни застосовні, тільки якщо обставини, які є підставою для застосування відповідних положень матеріального права (наприклад, дача вказівок боржнику, схва-

лення правочину), мали місце до набрання чинності відповідними змінами. Порядок, визначений пунктами 6–8 статті 10 Закону про неплатоспроможність, підлягає застосуванню до спору, в якому вимогу було пред'явлено після набрання чинності змінами.

(c) Зміни, внесені до Закону про неплатоспроможність у 2013 році

104. 28 червня 2013 року статтю 10 Закону про неплатоспроможність було додатково змінено Федеральним законом № 134-ФЗ (чинний з 30 червня 2013 року). Зокрема, змінений пункт 4 статті 10 Закону про непла-

тоспроможність запровадив презумпцію того, що неплатоспроможність юридичної особи викликана діями осіб, які контролюють її, якщо правочин або схвалення правочину боржника такою особою порушує майнові

права кредиторів. Особа, яка контролює боржника, не несе субсидіарну відповідальність, якщо доведе, що її вина у неплатоспроможності боржника відсутня. Осо-

ба, яка контролює боржника, не вважається винною, якщо може довести, що діяла розумно і сумлінно в інтересах боржника.

3. Судова практика

(a) Необмежена відповідальність підприємства-боржника в процедурі ліквідації (2006 рік)

105. У справі № Ф08–717/2006, розглянутій Федеральним арбітражним судом Північно-Кавказького округу, місцевий орган передав майно державному унітарному підприємству. Останнє стало неплатоспроможним, і його майно було включено до складу ліквідаційної маси. Місцевий орган вимагав виключити з маси майно, яке перебувало в його власності, вважаючи, що звернення стягнення на його майно *фактично* становило б субсидіарну відповідальність. Остаточною

постановою від 15 березня 2006 року суд нагадав, що вимоги кредиторів в разі неплатоспроможності задовольняються за рахунок майна підприємства, включаючи майно, передане до його господарського відання. Відповідно, звернення стягнення на майно унітарного підприємства-боржника здійснюється незалежно від згоди власника та як таке не передбачає субсидіарної відповідальності власника на цій стадії (тобто до закінчення процедури ліквідації).

(b) Заявники при розгляді справи про субсидіарну відповідальність

106. Остаточною постановою № А31–802/20 від 21 січня 2005 року Федеральний арбітражний суд Волго-Вятського округу встановив, що тільки ліквідатор може

звернутися з такою заявою в інтересах всіх кредиторів, а не самі кредитори.

(c) Строки для подання заяви про субсидіарну відповідальність у світлі змін 2009 року до Закону про неплатоспроможність

107. Кредитор приватного підприємства-банкрута пред'явив вимогу про субсидіарну відповідальність проти засновника підприємства відповідно до пункту 3 статті 56 Цивільного кодексу після ліквідації боржника. 15 червня 2012 Федеральний арбітражний суд Північно-Кавказького округу в справі № А32–21726/2011 відхилив вимогу кредитора, вказавши з

посиланням на статтю 10 і пункт 12 статті 142 зміненого Закону про неплатоспроможність, що такі вимоги можуть бути пред'явлені тільки під час процедури ліквідації. 19 листопада 2012 року Вищий арбітражний суд відхилив наглядову скаргу на цю постанову (ухвала № ВАС-11459/12).

(d) Елементи, що потребують доказування, і тягар доказування

(i) Що стосується подій, які передували набранню чинності змінами 2009 року до Закону про неплатоспроможність

108. 29 жовтня 2007 року Вищий арбітражний суд вказав, що позивач повинен довести вину відповідача в неплатоспроможності боржника, і, відповідно, відхилив вимогу кредитора в зв'язку з неподанням таких доказів (постанова № ВАС-13052/07). У більш пізній справі державне унітарне підприємство пред'явило позов до власника товариства з обмеженою відповідальністю, вважаючи його відповідальним за борги підприємства та посилаючись на правочин, учинений власником до набрання чинності змінами від 2009 року. 12 грудня 2012 року Федеральний арбітражний суд Східно-Сибірського округу вказав, що особа, яка вимагає відшкодування шкоди відповідно до статті 10 Закону про неплатоспроможність у редакції, яка діяла в період, що стосується справи (див. п. 96 вище), має довести наступні елементи: (а) що дії відповідача були незаконними, (б) що шкоди було завдано насправді і в заявлен-

ному розмірі, і (с) існує причинно-наслідковий зв'язок між діями відповідача та завданою шкодою. Відтак суд відхилив вимогу підприємства через відсутність доказів того, що дії власника були незаконними. 22 лютого 2013 року Вищий арбітражний суд Російської Федерації відхилив скаргу, подану в порядку нагляду на цю постанову (справа № ВАС1900/13).

109. Остаточною постановою від 27 грудня 2012 року в справі № А65–30483/2007 Федеральний арбітражний суд Поволзького округу відхилив вимогу ліквідатора про притягнення власника майна муніципального унітарного підприємства в рамках розгляду справи про неплатоспроможність. Ліквідатор стверджував, що в 2006 році власник вилучив майно боржника (підприємство було теплопостачальною організацією). Посилаючись на пункт 3 статті 56 Цивільного кодексу і пункт 4 статті 10 Закону про неплатоспроможність,

суд коротко виклав фактори, які повинні бути взяті до уваги, такі чином: (а) чи було у власника право давати обов'язкові вказівки або іншим чином визначати дії боржника, (б) чи було вчинено конкретну дію для здійснення цього права, (с) чи існував причинно-наслідковий зв'язок між дією і неплатоспроможністю,

і (д) чи була вина власника. Вимогу було відхилено в зв'язку з тим, що ліквідатор не довів наявності причинно-наслідкового зв'язку. 22 березня 2013 року Вищий арбітражний суд відхилив наглядову скаргу на цю постанову (справа № ВАС-2539/13).

(ii) Що стосується подій після набрання чинності змінами 2009 року

110. Ліквідатор вважав, що місцева адміністрація несе субсидіарну відповідальність за борги муніципального унітарного підприємства, оскільки в 2010 році адміністрація вилучила майно підприємства (в цій справі опалювальні системи місцевої державної школи) і передала його в бюджет. На думку національних судів, для покладання субсидіарної відповідальності на «особу, яка контролює боржника» заявник повинен був довести причинно-наслідковий зв'язок між діями цієї особи і неплатоспроможністю боржника. Однак з матеріалів

справи випливає, що значний борг перед кредиторами утворився у підприємства ще в 2007–2008 роках, тобто до вилучення майна. Відповідно, вимогу було відхилено в останній інстанції Федеральним арбітражним судом Північно-Західного округу (постанова № А66–11446/2009 від 14 серпня 2012 року). Вищий арбітражний суд відхилив скаргу, подану в порядку нагляду на постанову (ухвала № ВАС-15302/12 від 21 листопада 2012 року).

(е) Практика арбітражних судів щодо субсидіарної відповідальності в випадку вилучення майна унітарних підприємств

111. Постановою № Ф10–5558/08 від 10 грудня 2008 року Федеральний арбітражний суд Центрального округу відхилив вимогу про субсидіарну відповідальності, подану ліквідатором муніципального унітарного підприємства проти його власника. Суд встановив, що, хоча власник дійсно вилучив майно у підприємства і передав його іншій юридичній особі, для притягнення власника до субсидіарної відповідальності потрібні наступні елементи: причинно-наслідковий зв'язок між вилученням і неплатоспроможністю та вина власника. Довід заявника про те, що сукупна вартість вилученого майна була б достатньою для сплати боргів підприємства, був відхилений судом у зв'язку з недоведеністю наявності причинно-наслідкового зв'язку між вилученням майна та неплатоспроможністю. 2 березня 2009 року Верховний суд Російської Федерації відхилив скаргу, подану в порядку нагляду на цю постанову (справа № 2245/09). У низці постанов і ухвал національних судів, в основному винесених після 2010 року, регіональні арбітражні суди визнавали наявність причинно-наслідкового зв'язку між вилученням майна та неплатоспроможністю підприємства і, відповідно, при-

тягали власника до субсидіарної відповідальності за борги неплатоспроможного підприємства відповідно до пункту 3 статті 56 Цивільного кодексу. Наприклад, остаточною постановою від 4 вересня 2012 року Арбітражний суд Республіки Карелія задовольнив вимогу ліквідатора про субсидіарну відповідальність муніципалітету-власника майна, переданого муніципальному унітарному підприємству, яке забезпечувало теплопостачання відповідного району. Суд вирішив, що, хоча підприємство діяло відповідно до своїх цілей, власник у певний момент вилучив основне майно з його господарського відання і передав його іншим юридичним особам. У результаті підприємство втратило спроможність виконувати свої функції і змушене було звільнити майже всіх своїх співробітників (постанова № А-26–4073/2011). З іншого боку, якщо унітарне підприємство стикалося зі значними фінансовими труднощами, і вилучення його майна власником не мало вирішального впливу на його неплатоспроможність, вимоги кредитора підприємства відхилялися національними судами (19 квітня 2013 року Вищий арбітражний суд відхилив наглядову скаргу, справа № ВАС-5058/13).

F. Виконання судових рішень в контексті розгляду справ про неплатоспроможність

1. Підстави для призупинення і припинення виконавчого провадження, передбачені Законом про виконавче провадження від 1997 року

112. До 1 лютого 2008 року виконання судових рішень регулювалося Федеральним законом № 119-ФЗ «Про виконавче провадження» від 21 липня 1997 року (далі — Закон про виконавче провадження 1997 року). Стаття 22 цього Закону передбачала, що виконавче

провадження призупиняється в разі порушення арбітражним судом провадження у справі про неплатоспроможність боржника до вирішення цієї справи судом. Стаття 23 встановлювала, що виконавче провадження припиняється у випадках недостатності майна органі-

зації, яка ліквідується, для задоволення вимог стягувача. Постанови про призупинення або припинення

виконавчого провадження могли бути оскаржені (стаття 24 Закону про виконавче провадження 1997 року).

2. Положення Закону про неплатоспроможність та Закону про виконавче провадження 2007 року щодо процедури ліквідації

(а) Відповідні юридичні норми

113. З 1 лютого 2008 року Закон про виконавче провадження 1997 року було замінено Федеральним законом № 229-ФЗ «Про виконавче провадження» від 2 жовтня 2007 року (далі — Закон про виконавче провадження 2007 року).

114. Закон передбачає, що з дати прийняття арбітражним судом рішення про визнання боржника неплатоспроможним і відкриття процедури ліквідації (*конкурсное производство*) припиняється виконання за виконавчими листами, які направляються ліквідатору (*конкурсный управляющий*). Виконання не припиняється щодо виконавчих листів про визнання права

власності, стягнення компенсації за моральну шкоду, витребування майна з чужого незаконного володіння, застосування наслідків недійсності нікчемних правочинів, і стягнення заборгованості за поточними платежами (пункт 1 статті 126 Закону про неплатоспроможність і пункти 4 і 5 статті 96 Закону про виконавче провадження 2007 року). За заявою кредитора судовий виконавець має право проводити перевірку правильності виконання виконавчих листів, направлених ліквідатору (пункт 6 статті 96 Закону про виконавче провадження 2007 року).

(б) Обов'язкові до виконання роз'яснення Вищого арбітражного суду

115. У Постанові № 59 від 23 липня 2009 року Пленум Вищого арбітражного суду Російської Федерації підкреслив, що передача виконавчих листів ліквідатору не звільняє кредиторів і уповноважені органи від пред'явлення відповідних вимог до суду на підставі пункту 1 статті 142 Закону про неплатоспроможність (див. п. 87 вище). Оскільки ліквідатор зобов'язаний

діяти в інтересах кредиторів, він зобов'язаний негайно повідомити заявників про отримання ним відповідних виконавчих листів. Строк пред'явлення вимог такими особами починає обчислюватися з дати направлення їм зазначеного повідомлення ліквідатором (пункт 15 Постанови).

Г. Відповідне національне законодавство про засоби правового захисту в зв'язку з невиконанням судових рішень, на яке посилалися сторони

1. Застосовність Федерального закону про компенсацію від 30 квітня 2010 року

116. Пункт 1 статті 1 Федерального закону № 68-ФЗ від 30 квітня 2010 року (чинний із 4 травня 2010 року) про компенсацію за порушення права на судовий розгляд упродовж розумного строку або на виконання упродовж розумного строку судового рішення, яке набрало чинності (далі — Закон про компенсацію), дозволяє зацікавленій особі пред'явити позов про компенсацію за порушення її права на виконання упродовж розумного строку рішення національного суду, яке встановлює існування боргу, який має бути стягнуто з державного бюджету.

117. У Постанові № 130/64 від 23 грудня 2010 року Пленум Верховного суду Російської Федерації і Вищого арбітражного суду Російської Федерації вказав, що Закон про компенсацію не застосовується до вимог про компенсацію за несвоєчасне виконання судових рішень проти приватних осіб або організацій, які не є одержувачами бюджетних коштів.

118. Стаття 6 Бюджетного кодексу Російської Федерації містить перелік одержувачів бюджетних коштів (*получатели бюджетных средств*). Перелік включає, зокрема, казенні установи, але не згадує унітарні підприємства.

2. Оскарження дій судових виконавців

119. Рішення судових виконавців можуть бути оскаржені до суду (стаття 121 Закону про виконавче провадження 2007 року, стаття 24 Закону про виконавче провадження 1997 року і стаття 441 Цивільного процесуального кодексу з посиланням на главу 25 Кодексу).

Відповідно до глави 25 Цивільного процесуального кодексу, яка регулює оскарження дій або бездіяльності державних органів, суд, визнавши заяву обґрунтованою, приймає рішення про обов'язок відповідного державного органу усунути допущене порушення.

3. Спори за участі ліквідатора

120. Згідно зі статтею 60 Закону про неплатоспроможність кредитори неплатоспроможного підприємства мають право оскаржити до арбітражного суду дії чи бездіяльність ліквідатора в рамках справи про непла-

тоспроможність. Заяви, подані особами, які не мають права на оскарження, або з порушенням встановленого цією статтею порядку, підлягають поверненню без розгляду (пункт 4 статті 60 Закону).

4. Вимога про звернення стягнення на майно, незаконно набуте третіми особами

121. Пункт 11 статті 142 Закону про неплатоспроможність передбачає, що кредитори, вимоги яких не були задоволені у повному обсязі в ході процедури ліквіда-

ції, мають право вимагати звернення стягнення на майно боржника, незаконно набутого третіми особами.

5. Відшкодування шкоди (глава 59 Цивільного кодексу)

122. Глава 59 Цивільного кодексу («Зобов'язання внаслідок завдання шкоди») містить положення про відшкодування матеріальної і моральної шкоди. Шкода, завдана незаконними діями чи бездіяльністю державних чи місцевих органів або їхніх посадових осіб, відшкодовується з Федерального казначейства чи казначейства суб'єкта федерації (ст. 1069 Цивільного кодексу). Шкода, завдана громадянину в результаті незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу взяття під варту або підписки про невиїзд, відшкодовується в повному обсязі незалежно від вини відповідних посадових осіб в порядку, встановленому законом. Шкода, завдана при здійсненні правосуддя, підлягає відшкодуванню, якщо вина судді встановлена остаточним вироком суду (пункти 1 і 2 статті 1070 Цивільного кодексу).

123. Якщо громадянину завдано моральної шкоди діями, що порушують його особисті немайнові права або посягають на належні громадянину нематеріальні блага, суд може покласти на порушника обов'язок грошової компенсації зазначеної шкоди (стаття 151 і пункт 1 статті 1099 Цивільного кодексу). Моральна шкода, завдана діями, що порушують майнові права особи, підлягає компенсації лише у випадках, передбачених законом (пункт 2 статті 1099 Цивільного кодексу). Компенсація моральної шкоди здійснюється незалежно від вини особи, яка завдала шкоди у випадках, коли шкоди завдано життю або здоров'ю особи, шкоди завдано особі в результаті її незаконного кримінального переслідування, шкоди завдано поширенням відомостей, що ганьблять честь, гідність та ділову репутацію, і в інших випадках, передбачених законом (стаття 1100 Цивільного кодексу).

Н. «Соціально значущі об'єкти»

124. Попередня версія Закону про неплатоспроможність від 8 січня 1998 року містила особливі положення про «об'єкти комунальної інфраструктури, які є життєво необхідними для регіону». У разі неплатоспроможності юридичної особи подібні об'єкти передавалися муніципальному органу (пункт 4 статті 104) за фактичним станом (*по фактическому состоянию*) без додаткових умов. Перевіряючи відповідність цих положень Конституції Російської Федерації, Конституційний суд вказав у постанові від 16 травня 2000 року № 8-П (короткий огляд постанови див. у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Єршова проти Росії» (*Yershova v. Russia*) від 8 квітня 2010 року, заява № 1387/04, пп. 42 і 43), зокрема, на таке:

«Об'єкти комунальної інфраструктури, які є життєво необхідними для регіону, як об'єкти нерухомості, що входять до складу майна боржника-власника, використовуються не тільки в його приватних інтересах, а й в інтересах населення, які підлягають захисту з боку держави. Відтак відносини, пов'язані з забезпеченням функціонування та збереження цільово-

го призначення вказаних об'єктів, носять публічно-правовий характер».

125. Закон про неплатоспроможність замінив це поняттям «соціально значущих об'єктів» (стаття 132). Вони включають освітні й медичні установи та об'єкти комунальної інфраструктури, які належать до систем життєзабезпечення (*относящиеся к системам жизнеобеспечения*), як-от об'єкти водо-, тепло-, газо- і енергопостачання, водовідведення, очищення стічних вод, об'єкти, призначені для освітлення територій та надання інших послуг, «необхідних для життєзабезпечення громадян» (див. пункт 4 статті 132 Закону про неплатоспроможність у редакції, чинній до 30 грудня 2008 року, і пункт 6 статті 129 Закону у редакції від 30 грудня 2008 року). Вони не включаються до складу ліквідаційної маси («конкурсная масса») (стаття 132) і продаються з торгів за умови, що покупець зобов'язується забезпечувати утримання та використання зазначених об'єктів відповідно до їх цільового призначення (пункт 4 статті 132). Якщо вони не продані з других торгів, вони передаються

до муніципальної власності (пункт 5 статті 132). Житловий фонд соціального призначення (*жилищный фонд социального использования*) передається власнику (див. там же).

фонд социального использования) передається власнику (див. там же).

I. Зміни в підході до унітарних підприємств, викладені у відповідних «Концепціях»

1. Концепція управління державним майном і приватизації 1999 року

126. Відповідно до Концепції управління державним майном і приватизації в Російській Федерації (далі — Концепція 1999 року), затвердженій Постановою Уряду № 1024 від 9 вересня 1999 року, яка визначає основні напрями і принципи реформи в сфері управління державним сектором економіки, в відповідний період в Російській Федерації діяли 13 786 унітарних підприємств. Ця кількість уважалася надмірною. Право господарського відання критикувалося в Концепції 1999 року як таке, що надає юридичній особі, яка здійснює це право, майже необмежені можливості управління майном, в

той час як перелік прав власника був обмеженим. Керівники підприємств не мали обов'язку узгоджувати свої рішення з власником майна, за винятком питань розпорядження нерухомістю. Втручання власника в діяльність підприємства було протиправним. Власник не мав можливості ані вимагати досягнення певних показників в діяльності підприємства, ані визначати ці показники, була відсутня система аудиту, а правова база, яка визначала цілі діяльності таких підприємств, була недостатньою.

2. Концепція розвитку цивільного законодавства 2009 року

127. Концепція розвитку цивільного законодавства Російської Федерації (далі — Концепція 2009 року), прийнята 7 жовтня 2009 року Радою при Президенті Російської Федерації з кодифікації і розвитку цивільного законодавства, характеризує унітарне підприємство як «єдиний вид комерційного підприємства, яке не є власником свого майна і має обмежену (цільову) правоздатність». Далі вказується, що такі підприємства «не мають права вчиняти більшість правочинів без згоди власника. При цьому унітарні підприємства можуть розпоряджатися майном, тільки якщо угоди не виходять за межі, що позбавляють їх можливості здійснювати діяльність відповідно до цілей. В іншому разі правочини можуть бути визнані нікчемними (пункт 3 статті 18 Закону про унітарні підприємства).

У результаті цього контрагенти таких підприємств перебувають під постійною загрозою оскарження дій унітарних підприємств з боку їхніх власників, а останні в більшості випадків не несуть жодної матеріальної відповідальності за результати свого «управління». Саме поняття «підприємства» є наслідком збереження інститутів колишнього радянського цивільного права, заснованого на плановій економіці. Викладене свідчить про безперспективність унітарних підприємств та бажаність їх поступової заміни іншими видами комерційних організацій. Видається допустимим збереження в перспективі лише федеральних казенних підприємств із правом оперативного управління для деяких особливо важливих сфер економіки».

III. ВІДПОВІДНІ МІЖНАРОДНІ МАТЕРІАЛИ

128. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийняті Комісією міжнародного права (КМП) в 2001 році (Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two), і коментар до них кодифікували принципи, сформовані в сучасному міжнародному праві щодо відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння. Відповідні положення статей передбачають наступне:

Стаття 5

Поведінка осіб або організацій, які здійснюють елементи державної влади

«Поведінка особи або організації, яка не є органом держави відповідно до статті 4, але уповноважена законом цієї держави здійснювати елементи державної влади, розглядається як діяння цієї держави

за міжнародним правом, за умови, що в конкретному випадку ця особа або організація діє в цій якості».

Стаття 8

Поведінка під керівництвом або контролем держави

«Поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівками або під керівництвом або контролем цієї держави при здійсненні такої поведінки».

129. У коментарі до статті 8 Комісія міжнародного права вказала:

«Більш складні питання постають при визначенні того, чи здійснювалася поведінка «під керівництвом або контролем» держави. Така поведінка може бути

приписана державі, лише якщо вона керувала конкретною операцією або контролювала її, і оскаржувана поведінка становила невід'ємну частину цієї операції. Цей принцип не поширюється на поведінку, яка лише випадково або віддалено пов'язана з операцією і яка вийшла з-під керівництва або контролю держави» [п. 3 коментаря до статті 8]. У будь-якому випадку потребує оцінки в кожній справі, чи здійснювалася конкретна поведінка під контролем держави в такій мірі, що контрольована поведінка повинна бути приписана їй [п. 5 коментаря до статті 8]. Виникають питання щодо поведінки підприємств, які перебувають у власності держави і контролюються нею. Якщо ці корпорації діють несумісно з міжнародними зобов'язаннями даної держави, постає питання про те, чи може подібна поведін-

ка бути приписана державі. При обговоренні цього питання необхідно нагадати, що міжнародне право визнає загальну відособленість юридичних осіб на національному рівні, крім випадків, коли «корпоративне прикриття» є лише засобом обману або ухилення. Той факт, що держава спершу створила юридичну особу спеціальним законом або іншим чином, не є достатньою основою для приписування державі подальшої поведінки цієї особи [п. 6 коментаря до статті 8].

130. Короткий огляд інших застосовних положень Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння з коментарями див. у рішенні Великої Палати Європейського суду з прав людини у справі «Котов проти Росії» (*Kotov v. Russia*) від 3 квітня 2012 року, заява № 54522/00, пп. 30-32).

ПРАВО

I. ОБ'ЄДНАННЯ ЗАЯВ У ОДНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

131. Відповідно до пункту 1 правила 42 Регламенту Суду, Суд вирішив об'єднати ці скарги в одне прова-

дження, оскільки вони зачіпають подібні питання з точки зору Конвенції.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 ТА СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ ТА СТАТТІ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ ДО КОНВЕНЦІЇ

132. Заявники, посилаючись на статтю 6 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу до Конвенції, скаржилися на невиконання судових рішень, винесених на їх користь. Ці положення у відповідних частинах передбачають таке:

Стаття 6

«Кожен має право на справедливий...розгляд його справи...судом,...який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...»

Стаття 1 Першого протоколу

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

133. Заявники також скаржилися на відсутність ефективних внутрішньодержавних засобів правового захисту у зв'язку з невиконанням судових рішень, винесених на їх користь. Стаття 13 Конвенції передбачає таке:

«Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

A. Аргументи сторін

1. Уряд

134. Уряд не погодився з вимогами заявників із таких підстав.

(а) Що стосується сумісності з вимогами *ratione personae* (з огляду на обставини, що стосуються особи, про яку йдеться)

135. Уряд стверджував, що унітарні підприємства-відповідачі перебували у власності відповідних муніципалітетів, які не були «державними органами» у значенні Конвенції.

136. Він також указав, що відповідальність за борги муніципальних унітарних підприємств не може бути покладена на державу. Пославшись у загальних виразах на Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийняті Комісією міжнародного права, Уряд зазначив, що поведінка приватних осіб в принципі не може бути приписана державі.

(і) Правовий статус унітарних підприємств із правом господарського відання

137. На відміну від подібних юридичних осіб в Європі, державні та муніципальні унітарні підприємства в Російській Федерації є (а) самостійними юридичними особами і (б) «спрямовані на виробництво суспільних благ» у сфері виробництва і послуг. Муніципальні унітарні підприємства з правом господарського відання не є одержувачами бюджетних коштів (див. п. 120 вище) і не підлягають суворому регулюванню бюджетним законодавством на відміну від організацій, що фінансуються з державного бюджету («бюджетних установ», *бюджетные учреждения*). Вони здійснюють чисто комерційну діяльність і керуються законодавством про підприємства. Право власника на частину прибутку підприємства (див. п. 65 вище) є типовим для будь-якого комерційного підприємства.

138. Звертаючись до сутності права господарського відання, Уряд стверджував таке. Коли майно передається в господарське відання підприємства, воно вилучається з фактичного володіння власника. Наприклад, звернення стягнення на майно унітарного підприємства у справі про неплатоспроможність здійснюється незалежно від згоди власника, як підтверджено національним судовим рішенням від 15 березня 2006 року (див. п. 105 вище). Хоча муніципальні унітарні підприємства відповідно до статті 295 Цивільного кодексу не можуть здійснювати операції, що тягнуть обтяження або відчуження нерухомого майна, вони користуються достатньою незалежністю в широкому діапазоні своєї діяльності. Вони можуть володіти, користуватися і розпоряджатися рухомим майном без будь-яких обмежень. Крім того, згідно з висновками Президії Вищого арбітражного суду Російської Федерації від 21 квітня 1998 року, якщо нерухомість набуто унітарним підприємством в результаті його господарської діяльності, згода власника на правочин щодо такої нерухомості також не потрібна (див. п. 78 вище). З іншого боку, власнику формально заборонено розпоряджатися майном, переданим до господарського відання унітарного підприємства, і будь-який такий правочин

з посиланням на прецедентну практику Суду, він також коротко виклав застосовні критерії відповідальності держави за підприємство наступним чином: (1) право власності держави на підприємство, (2) ступінь державного контролю, який залишає підприємству недостатню інституційну та оперативну незалежність, і (3) публічна функція. У цьому контексті Уряд стверджував, що муніципальні унітарні підприємства з правом господарського відання не відповідають цим критеріям із наступних причин.

є нікчемним (див. п. 76 вище). Унітарне підприємство має право пред'являти судові позови проти власника на захист свого майна (див. п. 77 вище).

139. Відтак Уряд дійшов висновку, що власник був «настільки відчужений від майна, переданого підприємству на праві господарського відання», що контроль власника, а саме визначення цілей діяльності підприємства, його реорганізація або ліквідація, призначення його керівника і здійснення права на частину його прибутку, становив «єдиний засіб збереження свого титулу власності на це майно».

140. З урахуванням викладеного вище — і як переконливо продемонструвала Концепція 1999 року (див. п. 126 вище) — муніципальні унітарні підприємства з правом господарського відання користуються майже повною незалежністю від держави, як і керівники таких підприємств в управлінні їх майном і фінансами. У світлі значних труднощів контролю діяльності таких підприємств, вже в 1990-х роках Уряд ухвалив політику, спрямовану на зменшення кількості унітарних підприємств.

141. Незалежність унітарних підприємств з правом господарського відання додатково зміцнюється правилами щодо відповідальності. Такі підприємства несуть відповідальність за свої борги усім своїм майном. Статутний фонд муніципального унітарного підприємства створюється для забезпечення вимог кредиторів. Підприємство не несе відповідальності за борги власника. Подібним чином власник не несе відповідальності за борги підприємства, крім випадків, коли він спричинив неплатоспроможність підприємства, як передбачено пунктом 3 статті 56 Цивільного кодексу, який установив правила щодо субсидіарної відповідальності (див. пп. 92–94 вище). Як стверджує Уряд, справу про субсидіарну відповідальність відповідно до цього положення могло бути порушено тільки ліквідатором у рамках справи про неплатоспроможність (див. судову практику, на яку Уряд посилався, в п. 106 вище).

(ii) Доводи щодо підприємств-боржників у цих двох справах

142. Що стосується підприємства-боржника в справі «Лісейцева проти Росії», Уряд стверджував, що воно не здійснювало жодних публічних функцій, і його діяльність була виключно комерційною. Місцева адміністрація не могла бути притягнута до субсидіарної відповідальності, оскільки власник не спричинив неплатоспроможності підприємства. Зокрема, він «не давав жодних обов'язкових вказівок та іншим чином не визначав дії підприємства».

143. Подібним чином, стосовно підприємства-боржника в справі «Маслов проти Росії» Уряд перерахував деякі його статутні види діяльності, такі як транспортні, похоронні послуги, виробництво товарів повсякден-

ного попиту і утилізація сухого сміття, і дійшов висновку, що підприємство не мало жодних державних повноважень. Його неплатоспроможність не була викликана діями власника, а стала результатом зовнішніх економічних чинників, включаючи накопичення боргів підприємством.

144. Уряд дійшов висновку, що держава у цих двох справах не несла відповідальності за борги унітарних підприємств. Судові рішення, винесені на користь заявників, стосувалися приватних боржників і не могли бути виконані внаслідок неплатоспроможності підприємств. Влада надала необхідне сприяння заявникам у їхніх спробах домогтися виконання судових рішень.

(b) Що стосується вичерпання національних засобів правового захисту

145. Уряд також стверджував, що заявники не вичерпали доступні їм національні засоби правового захисту. Лісейцева не оскаржила бездіяльність судових виконавців відповідно до статті 121 Закону про виконавче провадження і статті 441 Цивільного процесуального кодексу, які встановили порядок оскарження рішень служби судових виконавців. Уряд також послався, не вказуючи додаткових деталей, на частину одинадцяті статті 142 Закону про неплатоспроможність, який передбачає право кредитора вимагати звернення стягнення на майно боржника, що перебуває в незаконному володінні третіх осіб (див. п. 121 вище). Маслов не використав процедуру виконавчого провадження. Хоча виконавче провадження підлягало припиненню з початком ліквідаційної процедури, він не був звільнений від обов'язку подати свої вимоги до арбітражного суду для цілей частини першої статті 142 Закону про неплатоспроможність (див. короткий виклад від-

повідної частини Постанови Вищого арбітражного суду Російської Федерації № 59 від 23 липня 2009 року в п. 115 вище). Проте він не подав заяви до арбітражного суду про включення своїх вимог до реєстру кредиторів та не оскаржив дії ліквідатора. Разом із тим він міг вимагати відшкодування шкоди відповідно до статей 1069 і 1070 Цивільного кодексу, а також моральної шкоди відповідно до статті 151 Цивільного кодексу, або пред'явити позов до судових виконавців, але не зробив цього.

146. У відповідь на конкретне запитання Суду Уряд ука-зав, що Закон про компенсацію (див. п. 116 вище) не застосовний до справ, у яких винесено національне судове рішення проти державного або муніципального унітарного підприємства з правом господарського відання.

(c) Інші доводи Уряду

147. Нарешті, в справі Лісейцевої Уряд стверджував, що два судові рішення на її користь були винесені, коли провадження у справі про неплатоспроможність ще тривало. Відтак вона повністю усвідомлювала фінансову ситуацію підприємства-боржника і не могла виправ-

дано очікувати на виконання судових рішень. Окрім того, вона не пред'явила виконавчий лист, виданий на підставі судового рішення від 25 листопада 2003 року, судовим виконавцям.

2. Заявники

148. Лісейцева стверджувала, що підприємство-боржник по суті було державним підприємством, контрольованим місцевою адміністрацією. По-перше, невиконанням своїх зобов'язань за угодами, які діяли між підприємством і різними державними органами (див. п. 9 вище), держава вирішальною мірою сприяла неплатоспроможності підприємства. По-друге, ліквідацію підприємства було проведено за розпорядженням влади. Більше того, адміністрація передала майно підприємства у новостворене МУП «Автоколон-

на 1126 Плюс», яке виконувало ті самі функції, причому нове підприємство отримало майно боржника, тоді як сукупний борг перед працівниками залишився у її роботодавця. Відтак місцева адміністрація несла відповідальність за борги підприємства. Вона представила копії виконавчих листів щодо трьох судових рішень, винесених на її користь, які містили помітки ліквідатора і дані про суми, виплачені за цими документами.

149. Маслов стверджував, що районна адміністрація «контролювала» підприємство, що було його робото-

давцем, в значенні частини четвертої статті 10 Закону про неплатоспроможність (див. п. 100 вище). Рішення адміністрації про ліквідацію підприємства було єдиною причиною невиконання судового рішення, винесеного на його користь. Орган місцевої влади не довів у суді, що діяв розумно і в інтересах підприємства, як того вимагає те саме положення. Отже, він ніс відповідальність за борги підприємства. Стосовно поданого Урядом заперечення щодо відмови Маслова від подачі заяви до суду про включення його вимог до реєстру кредиторів згідно з частиною першою статті 142 Закону про неплатоспроможність, він стверджував, що його вимоги насамперед стосувалися «поточних платежів», які в принципі не включалися до відповідного реєстру, і тому він не міг бути стороною ліквідаційної процедури (див. відповідні положення Закону про не-

платоспроможність у пп. 90–91 вище). У будь-якому разі його вимоги було в якийсь момент включено до реєстру кредиторів (див. п. 42 вище).

150. Заявники також підкреслювали, що розгляд порушених ними справ про субсидіарну відповідальність виявився неефективним. Маслов стверджував із посиланням на статтю 10 Закону про неплатоспроможність у тій редакції, яка була чинною в період, що стосується справи, що на нього не могло бути покладено обов'язок доведення провини власника в рамках розгляду справи про субсидіарну відповідальність. Як стверджують заявники, хоча відповідні факти були встановлені національними судами, в обох справах вони дійшли висновку про те, що неплатоспроможність боржників мала місце не з вини власників.

В. Прийнятність заяв

1. Сумісність із вимогами *ratione personae* (муніципалітети як органи державної влади)

151. Суд раніше неодноразово встановлював, що муніципальні органи є «органами державної влади» у значенні Конвенції, і Суд має компетенцію *ratione personae* для розгляду їхніх дій (див. серед інших рішення у справі «Салієв проти Росії» (*Saliyev v. Russia*) від 21 жовт-

ня 2010 року, заява № 35016/03, пп. 69–70, і рішення у справі «Дзугаєва проти Росії» (*Dzugayeva v. Russia*) від 12 лютого 2013 року, заява № 44971/04, п. 17). Суд не бачить підстав для іншого висновку в цій справі та відхиляє заперечення Уряду.

2. Сумісність із вимогами *ratione personae* (чи можна віднести борги підприємств-відповідачів на рахунок держави-відповідача у значенні Конвенції)

152. Суд вважає, що питання віднесення заборгованості за судовими рішеннями на рахунок держави тісно пов'язане із суттю скарги заявників на невиконання судових рішень. Відтак Суд вважає за потрібне об'єдна-

ти розгляд заперечень Уряду та розгляд суті скарги на порушення статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

3. Питання про вичерпання національних засобів правового захисту

153. Уряд висунув заперечення про невичерпання заявниками національних засобів правового захисту. Суд вважає, що це питання тісно пов'язане з суттю скарги заявників на те, що вони не мали ефективного засобу правового захисту для оскарження невиконання судових рішень. Відтак Суд вважає за потрібне об'єднати розгляд заперечення Уряду та розгляд суті

скарги на порушення статті 13 Конвенції (див. із необхідними змінами рішення у справі «Решетняк проти Росії» (*Reshetnyak v. Russia*) від 8 січня 2013 року, заява № 56027/10, п. 54, і рішення у справі «Ананьєв та інші проти Росії» (*Ananyev and Others v. Russia*) від 10 січня 2012 року, заяви №№ 42525/07 і 60800/08, п. 70).

4. Висновок

154. Суд також зазначає, що скарги заявників на порушення статей 6 і 13 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції не є явно необґрунтованими в зна-

ченні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції і не є неприйнятними з будь-яких інших підстав. Відтак вони мають бути оголошені прийнятними.

С. Суть скарги

155. Суд нагадує, що скарги, визнані прийнятними вище, стосуються, з одного боку, відповідальності держави за борги унітарних підприємств і, з іншого боку, питання про те, чи вичерпали заявники національні

засоби правового захисту або чи відповідали використані засоби правового захисту вимогам статті 13 Конвенції. Оскільки висновок за одним пунктом може певною мірою наперед визначити висновок за іншим,

Суд вважає за доцільне за обставин цих справ, почати з розгляду питань, що стосуються вичерпання націо-

нальних засобів правового захисту і стверджуваного порушення статті 13 Конвенції.

1. Вичерпання національних засобів правового захисту і стверджуване порушення статті 13 Конвенції

(а) Загальні принципи

156. Суд нагадує, що, коли розглядається питання про наявність національних засобів правового захисту в порядку застосування пункту 1 статті 35 Конвенції, тягар доведення покладається на Уряд. Уряд має продемонструвати, що такі засоби були ефективними, доступними, здатними надати вирішення і давали підстави розраховувати на успіх (див. із відповідними змінами рішення Великої Палати у справі «Сельмуні проти Франції» (*Selmouni v. France*), заява № 25803/94, п. 76, ECHR 1999-V).

157. Суд також нагадує, що стаття 13 Конвенції надає прямого вираження обов'язку держав, закріпленому статтею 1 Конвенції, захищати права людини передусім у своїх власних правових системах. Відтак вона вимагає забезпечення державами наявності національних засобів правового захисту щодо суті «небезпідставної скарги» відповідно до Конвенції та щодо надання відповідного відшкодування (див. рішення Великої Палати у справі «Кудла проти Польщі» (*Kudła v. Poland*), заява № 30210/96, п. 152, ECHR 2000-XI). Відтак стаття 13 Конвенції вимагає наявності національних засобів правового захисту для розгляду по суті «небезпідставної скарги» відповідно до Конвенції та для надання відповідного відшкодування, хоча держави-учасниці наділені певною свободою розсуду при визначенні способу реалізації своїх зобов'язань, передбачених цією статтею Конвенції (див. рішення Великої Палати «Т.Р. і К.М. проти Сполученого Королівства» (*T.P. and K.M. v. United Kingdom*), заява № 28945/95, п. 107, ECHR 2001-V (витяг)). Обсяг обов'язків держав-учасниць відповідно до статті 13 Конвенції може бути різним а залежності від характеру скарги заявника; «ефективність» «засобу правового захисту» у розумінні ст. 13 Конвенції не залежить від упевненості в успішних для заявника результатах. У той же час засіб правового захисту, якого вимагає ст. 13 Конвенції, повинен бути «ефективним» як на практиці, так і в законодавчій площині у сенсі або запобігання стверджуваному порушенню чи його продовженню, або надання адекватного відшкодування за будь-яке порушення, яке вже відбулося. Навіть якщо певний засіб правового захисту, взятий окремо, не відповідає вимогам статті 13 Конвенції, сукупність засобів правового захисту, передбачених національним законодавством, може їм відповідати (див. рішення у справі

«Бурдов проти Росії (№ 2)» (*Burdov v. Russia*) (no. 2)), заява № 33509/04, пп. 96–97, ECHR 2009, із додатковими посиланнями).

158. Зокрема, якщо у національній правовій системі доступний компенсаторний засіб захисту, Суд повинен залишати ширшу свободу розсуду для держави, щоб дозволити організувати цей засіб захисту у спосіб, відповідний її правовій системі та традиціям, і такий, що сумісний зі стандартами життя у відповідній країні. Проте Суд повинен упевнитися в тому, що спосіб, у який тлумачиться і застосовується національне право, створює наслідки, сумісні з принципами Конвенції у світлі її тлумачення у практиці Суду (див. рішення Великої Палати у справі «Скордіно проти Італії (№ 1)» (*Scordino v. Italy* (no. 1)), заява № 36813/97, пп. 187–191, ECHR 2006-V). Суд встановив основні критерії для перевірки ефективності компенсаторного засобу захисту стосовно надмірної тривалості судового розгляду. Ці критерії, які застосовувалися Судом, зокрема, у справах про невиконання рішень, винесених проти держави (див. рішення у справі «Вассерман проти Росії (№ 2)» (*Wasserman v. Russia*) (no. 2)) від 10 квітня 2008 року, заява № 21071/05, пп. 49 і 51), такі:

- позов про компенсацію повинен бути розглянутий протягом розумного строку (див. п. 195 згаданого вище рішення у справі «Скордіно проти Італії (№ 1)», в кінці);
- компенсація має бути виплачена швидко та загалом не пізніше, ніж через шість місяців з дати, коли рішення, яким було призначено компенсацію, стало таким, що підлягає примусовому виконанню (там само, п. 198);
- процесуальні норми, що регулюють розгляд позову про компенсацію, повинні узгоджуватися з принципом справедливості, що гарантується ст. 6 Конвенції (там само, п. 200);
- норми щодо судових витрат не повинні покладати надмірний тягар на позивачів, якщо їхній позов є виправданим (там само, п. 201);
- рівень компенсації не повинен бути необґрунтованим порівняно з виплатами, присудженими Судом у подібних справах (там само, пп. 202–206 і 213).

(b) Застосування викладених вище принципів у цій справі

159. Заявники стверджували, що держава несе відповідальність за борги підприємств. На момент набрання судовими рішеннями чинності вже почався розгляд справ про неплатоспроможність проти підприємств-відповідачів у зв'язку з їх неспроможністю задовольнити вимоги кредиторів. Обидва відповідачі

були визнані неплатоспроможними і припинили існування, залишивши судові рішення невиконаними. Суд тепер розгляне питання про те, чи були доступні заявникам національні способи правового захисту в цьому конкретному контексті.

(i) Вимога про подання виконавчого листа судовим виконавцям (Лісейцева)

160. Уряд указав, що Лісейцева не подала виконавчий лист, виданий на підставі судового рішення від 25 листопада 2003 року, судовим виконавцям. У справі «Гаджіханов і Сауков проти Росії» Суд вирішив, що, якщо заявник із будь-якої причини сам отримує з суду виконавчий лист, здається логічним вимагати, щоб він подав його до уповноважених органів. У тій справі влада не могла нести відповідальність за незрозуміле недотримання заявниками національної процедури примусового виконання і, зокрема, за їх навмисну і тривалу відмову від надання виконавчих листів (див. рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гаджіханов і Сауков проти Росії» (*Gadzhikhanov and Saukov v. Russia*) від 31 січня 2012 року, заяви №№ 10511/08 і 5866/09, пп. 27 — 31). Однак ця справа відрізняється в двох аспектах: по-перше, коли друге

рішення, винесене на користь заявниці, набрало чинності, розгляд справи про неплатоспроможність вже почався, і, відповідно, виконавче провадження підлягало зупиненню, як того вимагає стаття 22 Закону про виконавче провадження 1997 року (у редакції, що діяла в період, який стосується справи, див. п. 112 вище). Видається, що вже не служба судових виконавців, а ліквідатор відповідав за виконання рішення. По-друге, як ясно видно з копії виконавчого листа за цим судовим рішенням, в якийсь момент ліквідатор отримав його і зробив на ньому помітку щодо його виконавчого статусу (див. пп. 19–20 вище). Відтак Суд вважає, що заявниця виконала свій обов'язок співпраці поданням виконавчого листа уповноваженій особі, і відхиляє заперечення Уряду.

(ii) Скарга до служби судових виконавців (Маслов) і позов до суду проти судових виконавців (Маслов, Лісейцева)

161. Що стосується скарги до служби судових виконавців і позову до суду проти судових виконавців як потенційних засобів правового захисту для вимог заявників (див. огляд застосованих положень національного законодавства в пп. 112 і 119 вище), Суд вважає, що ефективність запропонованих засобів правового захисту повинна оцінюватися в контексті конкретних справ, що перебувають на розгляді. Він зазначає, що перше судове рішення на користь Лісейцевої набрало чинності за шість днів до початку ліквідаційної процедури стосовно боржника (див. пп. 11 і 13 вище), і всі інші судові рішення на користь обох заявників були винесені, коли тривала ліквідація підприємств-боржників. У цій ситуації обов'язок судових виконавців зводився до своєчасної передачі виконавчих листів ліквідаторові (див. пп. 17 і 41 вище). У своїх скаргах до Суду заявники не стверджували, що судові виконавці безпідставно затримали передачу виконавчих листів, або, наприклад, ухилялися від перевірки правильності їх виконання, як того вимагає пункт 6 статті 96 Закону про виконавче провадження 2007 року (див. п. 114 вище), або якось інакше виконували свої обов'язки неналежним

чином. Суть скарг заявників полягає в неспроможності підприємств-боржників задовольнити їх відповідні вимоги, які були підтверджені остаточними судовими рішеннями, винесеними на їх користь. Суд зазначає, що до цього часу заявники були вже внесені до списків кредиторів відповідних підприємств і були повідомлені про це ліквідаторами, розгляд справ про неплатоспроможність щодо підприємств-боржників почався в обох справах, і підприємства-боржники вже були неспроможні задовольнити вимоги кредиторів протягом деякого часу. Суд доходить висновку, що за таких обставин скарги до служби судових виконавців або судові позови проти судових виконавців не наблизили б заявників до їхньої мети, тобто до виплати заборгованості за судовими рішеннями (див. згадане вище рішення у справі «Єршова проти Росії», п. 65, і згадане вище рішення Європейського суду з прав людини у справі «Григор'єв та Какаунова проти Росії», п. 29).

162. Відповідно, заперечення Уряду в цій частині підлягає відхиленню.

(iii) Справа проти ліквідатора (Маслов)

163. Що стосується порушення справи проти ліквідатора, Уряд визнав, що в якийсь момент заявник подав таку

заяву, але вона була йому повернута (див. п. 44 вище) в зв'язку з відсутністю права оскарження дій ліквідатора

в значенні статті 60 Закону про неплатоспроможність (див. п. 120 вище). За відсутності додаткових роз'яснень, копії рішення суду або мінімальних пояснень із боку Уряду з приводу обсягу вимог або належної процедури, якої повинен був дотримуватися заявник, Суд не вважає за потрібне оцінювати запропонований

засіб правового захисту *абстрактно*. На думку Суду, не доведено, що передбачуваний спосіб вичерпання національних засобів правового захисту був фактично доступний заявникові. Відтак заперечення Уряду підлягає відхиленню.

(iv) Звернення до суду відповідно до частини першої статті 142 Закону про неплатоспроможність (Маслов)

164. Уряд стверджував із посиланням на постанову Пленуму Вищого арбітражного суду Російської Федерації від 23 липня 2009 року (див. п. 115 вище), що Маслов не подав вимогу до арбітражного суду на підставі частини першої статті 142 Закону про неплатоспроможність (див. п. 87 вище). На думку Суду, пояснення Уряду до певної міри суперечливі. По-перше, Суд зазначає, що роз'яснення, які містяться в згаданій вище постанові, стосуються тільки заяв кредиторів неплатоспроможного боржника і уповноважених органів (див. п. 115 вище), тоді як виглядає на те, що заявник не належав до жодної з цих категорій. Насправді, як указував

заявник — і не оскаржував Уряд на той момент — його вимоги стосувалися «поточних платежів», а відтак він не міг бути учасником розгляду справи про неплатоспроможність в значенні Закону про неплатоспроможність (див. п. 90 вище). По-друге, Уряд сам зазначив, що в будь-якому разі вимоги заявника були включені до реєстру вимог кредиторів (див. п. 42 вище). За таких обставин Суд не вважає, що подання заявником окремого позову з метою включення своїх вимог до того ж самого реєстру мало би значущу мету. Відповідно, заперечення в цій частині підлягає відхиленню.

(v) Вимога про відшкодування шкоди відповідно до глави 59 Цивільного кодексу (Лісейцева, Маслов)

165. Уряд стверджував, що, хоча Закон про компенсацію не застосовувався до ситуації, в якій боржником було державне або муніципальне унітарне підприємство (див. пп. 116–118 вище), заявники могли скористатися нормами Цивільного кодексу для подання вимоги про відшкодування шкоди в разі невиконання судового рішення. Що стосується посилання Уряду на статтю 1070 Цивільного кодексу, заперечення було явно незастосовним, оскільки ця норма регулює шкоду, завдану незаконним засудженням, притягненням до кримінальної відповідальності, застосуванням як запобіжного заходу взяття під варту або підписки про невиїзд, а матеріали справи не містять даних про подібні заходи, вжиті в цих двох справах. Що стосується інших норм глави 59 Цивільного кодексу, Суд вже неодноразово встановлював — хоча і в контексті судових рішень, винесених проти державних органів — що, хоча можливість такої компенсації не виключалася повністю, цей засіб правового захисту не давав підстав розраховувати на успіх, зокрема внаслідок того, що він вимагав встановлення вини органу влади (див. серед багатьох інших прикладів і в контексті судових рішень, винесених проти держави, згадане вище рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурдов про-

ти Росії (№ 2)», п. 110, і рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мороко проти Росії» (*Moroko v. Russia*) від 12 червня 2008 року, заява № 20937/07, пп. 28–29). Уряд не заперечував у цій справі, що компенсації, які стягуються на підставі глави 59, залежали від досягнення цієї умови. Суд зазначає, що Цивільний кодекс містить вельми обмежений перелік випадків, у яких компенсація моральної шкоди здійснюється незалежно від вини відповідача (перш за все в пункті 1 статті 1070 і статті 1100, згаданих в пп. 122–123 вище). Затримки виконання судових рішень, винесених проти унітарних підприємств, не включені до цього переліку (див. із необхідними змінами згадане вище рішення у справі «Бурдов проти Росії (№ 2)», п. 112). Уряд не заперечував, що в двох цих справах вина влади не встановлювалася. Навпаки, в обох справах національні суди, хоча і при розгляді справ про субсидіарну відповідальність, оцінили дії відповідних місцевих органів як такі, що вчинені відповідно до закону (див. пп. 23 і 26–27 щодо Лісейцевої і п. 50 щодо Маслова). У підсумку не доведено, що подібний позов мав хоч якусь перспективу на успіх у цих двох справах. Відповідно, Суд відхиляє заперечення Уряду в даній частині.

(vi) Вимога про звернення стягнення на майно боржника, яким незаконно володіють треті особи (Лісейцева)

166. Звертаючись до припущення Уряду про те, що Лісейцева могла вимагати звернення стягнення на майно боржника, яким незаконно володіють треті особи (див. п. 121 цієї вище), Суд зазначає, що Уряд не надав

жодної інформації про цей спосіб вичерпання національних засобів правового захисту. Він не вказав, наприклад, хто був би відповідачем в такому процесі, і не роз'яснив, хоча б коротко, процедуру, якої повинна

була б дотримуватися заявника. За відсутності додаткових роз'яснень сторін Суд вважає, що вимога про звернення стягнення на майно боржника відповідно до частини одинадцятої статті 142 Закону про неплатоспроможність залежить, як дозволяє зрозуміти формулювання відповідної норми, від «незаконності» володіння третьою особою (там само). Як і в п. 165 вище, Суд зазначає, що національні суди не встановили, що майно боржника було незаконно придбано іншими особами, включаючи місцеву адміністрацію — засновника підприємства-боржника і власника його майна. Навпаки, суди країни підкреслювали, що реорганізація підприємства і передача майна, що перебувало в його ві-

данні, були правом власника (див. пп. 23 і 26–27 вище). З урахуванням викладеного вище Суд не переконаний, що засіб правового захисту, запропонований Урядом, пропонував реальну надію на успіх.

167. Сумніви щодо ефективності даного засобу правового захисту підкріплюються тим, що Уряд не продемонстрував існування в достатній мірі усталеної і послідовної судової практики, яка підтвердила б, що цей засіб правового захисту є ефективним як у теорії, так і на практиці (див. із необхідними змінами згадане вище рішення у справі «Мороко проти Росії», п. 29). Відтак це заперечення має бути відхилено.

(vii) Доступність засобу правового захисту, передбаченого Законом про компенсацію

168. Суд зазначає, що застосування Закону про компенсацію, який діє з 2010 року, обмежене вимогами про компенсацію за несвоєчасне виконання національних судових рішень, коли відповідне судові рішення підлягає виконанню за рахунок державного бюджету (див. п. 116 вище), і Закон не застосовується до виконання остаточних судових рішень, винесених проти приватних фізичних або юридичних осіб, які не є одержувачами бюджетних коштів (див. п. 117 вище). Муніципальні унітарні підприємства не отримують цих коштів (див. п. 118 вище). Крім того, як продемонстровано Урядом, муніципальні унітарні підприємства розглядаються у

національному законодавстві як приватні підприємства, і відповідальність їх засновників і власників, тобто відповідних муніципальних органів, за рахунок відповідних місцевих бюджетів можлива, тільки якщо на цей орган покладається субсидіарна відповідальність за борги підприємства. За таких обставин Суд не може дійти висновку, що прямий позов про компенсацію за невиконання судового рішення, винесеного проти муніципального унітарного підприємства, відповідно до Закону про компенсацію пропонував заявникам реальну надію на успіх.

(viii) Вимога про субсидіарну відповідальність відповідно до Закону про неплатоспроможність

169. Суд насамперед зазначає, що національне законодавство містить дві норми про субсидіарну відповідальність, а саме статтю 10 Закону про неплатоспроможність, що діяла в період, який стосується справи, і частину третю статті 56 Цивільного кодексу. Процедура, передбачена статтею 10 Закону про неплатоспроможність, змінилася в 2009 році після внесення змін (див. пп. 99 і 101 вище).

170. Звертаючись до Закону про неплатоспроможність в редакції до змін 2009 року (і, отже, застосовній у справі «Лісейцева проти Росії»), Суд враховує думку Уряду щодо того, що вимога про субсидіарну відповідальність могла бути пред'явлена лише ліквідатором. Цю позицію сформульовано Пленумом Верховного суду Російської Федерації і Вищого арбітражного суду Російської Федерації 1996 року (див. п. 97 вище) і під-

тримано національними судами (див. п. 106 вище). Що стосується процедури, введеної змінами 2009 року до Закону про неплатоспроможність (і, ймовірно, застосовної до справи «Маслов проти Росії», див. п. 103 вище), національне законодавство прямо передбачає, що таку справу може бути порушено ліквідатором, уповноваженим органом або кредиторами (див. п. 101 вище). Відповідно, вбачається, що заявники, які не були «кредиторами» в значенні Закону про неплатоспроможність, не могли пред'явити подібної вимоги, оскільки ліквідаційна процедура в їхніх справах вже почалася. Відтак Суд вважає, що розгляд справи про субсидіарну відповідальність відповідно до Закону про неплатоспроможність не був безпосередньо доступним заявникам і не відповідав критеріям «ефективного засобу правового захисту» з цієї причини.

(ix) Субсидіарна відповідальність відповідно до частини третьої статті 56 Цивільного кодексу

171. Суд зазначає, що в цих двох справах заявники вимагали притягнення відповідних муніципалітетів до субсидіарної відповідальності за борги підприємств-роботодавців відповідно до частини третьої статті 56 Цивільного кодексу. Залишається встановити, чи становили такі справи ефективний засіб правового захисту в значенні статті 13 Конвенції.

(а) Що стосується доступності процедури відповідно до національного законодавства

172. Суд враховує роз'яснення Пленуму Верховного суду Російської Федерації і Вищого арбітражного суду Російської Федерації від 15 грудня 2004 року, яким передбачено, що, якщо вимогу про субсидіарну від-

повідальність не було пред'явлено в рамках ліквідаційної процедури, така вимога може бути пред'явлена кредитором або уповноваженим органом відповідно до частини третьої статті 56 Цивільного кодексу (див. п. 98 вище). З іншого боку, Суд вбачає з недавньої національної судової практики, що заявники можуть бути в принципі позбавлені можливості використання цієї процедури після ліквідації підприємства-боржника (див. п. 107 вище), а також бере до уваги пояснення Уряду про те, що така вимога може бути пред'явлена лише ліквідатором (див. п. 141 вище). Відтак може виникнути питання про доступність відповідного засобу правового захисту. Як би там не було, за відсутності додаткових роз'яснень сторін Суд не вважає за потрібне детальніше розглядати питання доступності, оскільки в обох справах вимоги заявників були розглянуті по суті національними судами загальної юрисдикції.

(β) Що стосується обсягу розгляду, тягаря доведення і доступу до доказів

173. Суд зазначає, що, хоча заявники в обох справах не домоглися успіху при розгляді справ про субсидіарну відповідальність, «ефективність» «засобу правового захисту» в значенні статті 13 Конвенції не залежить від визначеності успішного результату для заявника (див. п. 157 вище). Суд також зазначає, що в цих двох справах національні суди встановили факти щодо вилучення майна підприємств відповідними власниками (див. пп. 23 і 48–50 вище), а також накопичення боргів різних органів перед роботодавцем заявниці у справі «Лісейцева проти Росії» (див. п. 23 вище) і наслідків політики зі встановлення тарифів для діяльності підприємства в справі «Маслов проти Росії» (див. п. 48 вище). Крім того, суди визнали, що деякі дії власників мали певний вплив на фінансовий стан підприємств (див. пп. 23 і 50 вище). Відтак можна стверджувати, що національні суди розглянули питання про фактичний контроль держави над муніципальними унітарними підприємствами-боржниками в цих справах, і ці висновки мають велике значення для оцінки Судом їх функціональної і інституційної незалежності (див. пп. 187–192 і 204–219 нижче).

174. Проте наступні міркування підривають дієвість запропонованого засобу правового захисту.

175. Як впливає з формулювання частини третьої статті 56 Цивільного кодексу, власник майна може бути притягнутий до відповідальності за борги підприємства, якщо неплатоспроможність викликана його діями. У цих двох справах вимоги заявників було відхилено у зв'язку з тим, що вони не довели причинно-наслідковий зв'язок між діями власника і неплатоспроможністю підприємства (як у справі «Лісейцева проти Росії») або, навіть якщо такий зв'язок було встановлено, що вина повинна бути покладена на власника (як у справі «Маслов проти Росії»).

176. Суд нагадує про висновок, якого він дійшов раніше, а саме що засіб правового захисту, застосування якого залежить від наявності вини боржника, не є відповідним у справах про невиконання судових рішень державою (див. згадані вище рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мороко проти Росії», п. 29, і справі «Бурдов проти Росії» (№ 2)), п. 106). Не вирішуючи на цій стадії питання про те, чи повинні борги за судовими рішеннями у цих справах покладатися на державу, Суд зазначає таке. Доводи заявників щодо вини влади були в свою чергу відхилені на тій підставі, що дії влади були законними. Фактично в справах «Лісейцева проти Росії» та «Маслов проти Росії» національні суди відхилили доводи заявників, установивши, що розпорядження майном з боку власників, а саме його вилучення, відповідало національному законодавству. Суд зазначає, що у певний момент муніципальні підприємства, ліквідатор або, наприклад, прокурор, як у рідкісній справі, розглянутій обласним судом Єврейської автономної області (див. п. 82 вище) — але, в будь-якому разі, не самі заявники — могли в принципі оскаржити вилучення згідно застосовним положень Цивільного кодексу у взаємозв'язку з Законом про унітарні підприємства (див. відповідну національну судову практику в пп. 80–81 і 111 вище). Однак оскарження відповідними особами дій місцевих органів могло бути результатом здійснення їхніх дискреційних повноважень і навряд чи могло бути ініційовано заявниками-фізичними особами. У будь-якому разі жодна з вищезазначених осіб не скористалася цим правом у цих двох справах, і національні суди при подальшому розгляді справ про субсидіарну відповідальність обмежили свої висновки тим, що відповідні власники діяли законно (див. пп. 23 і 26 вище щодо Лісейцевої і пп. 50 і 53 щодо Маслова). Цей висновок, своєю чергою, виключив подальший розгляд національними судами у цих справах питань про те, чи дійсно підприємства-боржники мали достатню функціональну та інституційну незалежність (див. пп. 187–192 і 204–219 вище), або, тим більше, чи були обґрунтованими затримки виконання судових рішень, винесених на користь заявників, або чи було виправданим втручання в права заявників мирно володіти своїм майном (див. пп. 220–224 вище) — тобто критеріїв, які лежать в основі аналізу Судом відповідних скарг заявників (див. у відповідних частинах рішення у справі «Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства» (*Smith and Grady v. United Kingdom*), заяви №№ 33985/96 і 33986/96, п. 138, ECHR 1999-VI). На думку Суду, обмежений обсяг розгляду справ заявників не задовольняв вимогам статті 13 Конвенції у взаємозв'язку зі статтею 6 Конвенції та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

177. Крім того, Суд зазначає, що заявники в цих справах зіткнулися зі значними труднощами при виконанні вимог щодо тягаря доведення наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями власника і неплатоспро-

можністю або вини власника. По суті заявники перебували в явно несприятливому становищі *стосовно* власників в частині доступу до інформації про майно і фінансовий стан підприємства (див., хоча і в контексті Закону про неплатоспроможність щодо питання про обов'язок подання фінансових документів, Пояснювальну записку до Федерального закону № 73-ФЗ в п. 102 вище, а також щодо вимоги відповідності принципу справедливості і у відповідній частині судову практику, вказану в п. 158 вище). Складність виконання заявниками вимог щодо тягаря доведення при розгляді справ відповідно до частини третьої статті 56 Цивільного кодексу проявилася в справі *«Маслов проти Росії»*. У цій справі заявник прямо вказав, що не має доступу до документів про майно підприємства-боржника (див. п. 52 вище). Більше того, ніким не заперечувалося, що згідно зі звітом від 1 лютого 2009 року фінансові документи підприємства не були подані навіть ліквідатору (див. п. 45 вище). Проте національний суд відхилив без розгляду довід заявника як несуттєвий, нагадавши, що тягар доведення покладається на заявника (див. п. 53 вище).

178. Суд зазначає, що Мезенський районний суд в первинному рішенні прийняв інший підхід: він розглянув вимогу Маслова з точки зору фактичного контролю, що здійснювався власником над підприємством-боржником, і його впливу на діяльність підприємства, і прямо послався на норми Конвенції та практику Європейського суду з прав людини (див. п. 48 вище). Однак це рішення було скасовано у результаті розгляду апеляційної скарги, і вимогу потім відхилено в зв'язку з тим, що заявник не довів вину власника. Унаслідок цього заявника було позбавлено ефективного засобу правового захисту на національному рівні щодо своєї скарги.

179. Нарешті, до Суду не були представлені приклади справ, в яких колишні працівники ліквідованих унітар-

них підприємств, що мали право господарського відання, домоглися б успіху при розгляді справ, порушених згідно частиною третьою статті 56 Цивільного кодексу.

180. Із викладених вище причин Суд не переконаний, що дії заявників відповідно до частини третьої статті 56 давали їм хоч якусь перспективу на успіх. Відповідно, Суд вважає, що в цих двох справах засіб правового захисту, який намагалися використовувати заявники, не був «ефективним» у значенні статті 13 Конвенції.

(у) *Що стосується достатності відновлення порушених прав*

181. З урахуванням викладеного вище, Суд не вважає за потрібне розглядати питання про достатність відновлення порушених прав, яке могло бути присуджено заявникам у порядку відповідної процедури.

(х) *Висновок*

182. З урахуванням викладених вище міркувань Суд робить висновок, що жоден із засобів правового захисту, вказаних Урядом або використаних заявниками в спробі добитися виконання рішень, винесених проти муніципальних унітарних підприємств, не був ефективним засобом правового захисту в цих двох справах. Що стосується ефективності цих засобів правового захисту в сукупності, Суд зазначає, що Уряд не заявив і не довів, що поєднання двох або більше з цих засобів могло б задовольнити вимоги статті 13 Конвенції. У зв'язку з цим розгляд даного питання не є необхідним (див. рішення Великої Палати у справі *«Сюрмелі проти Німеччини»* (*Sürmeli v. Germany*), заява № 75529/01, п. 115, ECHR 2006–VII). Беручи до уваги викладене вище, Суд відхиляє заперечення Уряду про невичерпання національних засобів правового захисту в цих справах і робить висновок, що мало місце порушення статті 13 Конвенції у взаємозв'язку зі статтею 6 Конвенції та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції щодо обох заяв.

2. Стаття 6 Конвенції та стаття 1 Першого протоколу до Конвенції

(а) Прецедентна практика Європейського суду з прав людини

(і) *Що стосується невиконання національних судових рішень*

183. Суд насамперед нагадує, що, якщо заявник скаржитися на неможливість виконання судового рішення, винесеного на його користь, межі зобов'язань держави відповідно до статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції залежать від того, хто є боржником в конкретній справі (див. рішення у справі *«Анохін проти Росії»* (*Anokhin v. Russia*) від 31 травня 2007 року, заява № 25867/02). Якщо судові рішення винесено проти держави, вона зобов'язана проявити ініціативу для його повного і своєчасного виконання (див. рішення у справі *«Акашев проти Росії»* (*Akashev v. Russia*) від 12 червня 2008 року, заява № 30616/05,

пп. 21–23, і рішення Європейського суду з прав людини у справі *«Бурдов проти Росії»* (*Burdov v. Russia*), заява № 59498/00, пп. 33–42, ECHR 2002–III). Якщо боржник є приватною фізичною особою чи підприємством, складається інша ситуація, оскільки держава, за загальним правилом, не несе прямої відповідальності за борги приватних фізичних осіб і підприємств, і її зобов'язання обмежуються забезпеченням необхідного сприяння кредитуру в виконанні відповідного рішення суду, наприклад, через службу судових виконавців або процедуру банкрутства (див., наприклад, рішення у справі *«Кунашко проти Росії»* (*Kunashko v. Russia*) від 17 груд-

ня 2009 року, заява № 36337/03, пп. 38–49; рішення у справі «Шестаков проти Росії» (*Shestakov v. Russia*) від 18 червня 2002 року, заява № 48757/9; та рішення у

справі «Кривоногова проти Росії» (*Krivanogova v. Russia*) від 1 квітня 2004 року, заява № 74694/01).

(ii) Щодо відповідальності держави за борги підприємств, які перебувають у державній власності

184. Суд вже вирішував питання про те, чи може на державу покладатися відповідальність на підставі Конвенції у зв'язку з діями підприємства чи приватної особи. Перша категорія справ (до якої належить ця справа) стосується відповідальності держави *ratione personae* за дії органу, який не є, принаймні формально, «органом публічної влади». У справі «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (*Costello-Roberts v. United Kingdom*) (рішення від 25 березня 1993 року, п. 27, Series A, № 247) Суд постановив, що держава не може звільнити себе від відповідальності шляхом делегування своїх зобов'язань приватним органам або особам (див. також рішення у справі «Шторк проти Німеччини» (*Storck v. Germany*), заява № 61603/00, п. 103, ECHR 2005-V). Друга категорія справ стосується *права організації-заявниці на пред'явлення скарги* на підставі статті 34 Конвенції і поняття «урядової організації». У справі «Radio France та інші проти Франції» (*Radio France and Others v. France*), заява № 53984/00, п. 26, ECHR 2003-X (витяг), Суд зазначив:

«...Категорія «урядових організацій» включає юридичних осіб, які беруть участь у здійсненні державних повноважень або надають громадські послуги під контролем держави. Щоб установити, чи належить до цієї категорії конкретна юридична особа, відмінна від місцевих органів влади, повинні братися до уваги її правовий статус і, якщо необхідно, права, які надаються їй цим статусом, характер здійснюваної діяльності і контекст, в якому вона здійснюється, а також ступінь її незалежності від політичної влади».

185. Що стосується організації Radio France, Суд зазначив, що, хоча на неї було покладено завдання в сфері громадських послуг, і вона значною мірою залежала від держави в зв'язку з фінансуванням з її боку, законодавець розробив правову основу, явно покликану гарантувати її редакційну незалежність та інституційну автономію. Відтак Суд дійшов висновку, що Radio France була неурядовою організацією для цілей статті 34 Конвенції. Аналогічно Суд дійшов висновку про те, що підприємство-заявник у справі «*Islamic Republic of Iran Shipping Lines проти Туреччини*» була неурядовою організацією, незважаючи на те, що вона повністю належала урядові Ірану і більшість членів її ради директорів було призначено державою, оскільки підприємство-заявник було в юридичному і фінансовому відношенні незалежне від держави і діяло як комерційне підприємство (див. рішення у справі «*Islamic Republic of Iran Shipping Lines проти Туреччини*» (*Islamic Republic of Iran Shipping Lines v. Turkey*) (заява № 40998/98, п. 79,

ECHR 2007-V). У справі «RENFE проти Іспанії» колишня Комісія з прав людини в мотивуванні висновків про те, що заявник не мав права подавати скаргу відповідно до статті 25 Конвенції, вказала, що заявник був корпорацією публічного права, створеною державою для експлуатації мережі державних залізниць в якості підприємства реального сектору, його рада директорів була підзвітна урядові, і заявник був єдиним підприємством, яке мало ліцензію на управління і керівництво державними залізницями, діяльність якої передбачала надання послуг суспільству (див. рішення Комісії з прав людини у справі «RENFE проти Іспанії» (*RENFE v. Spain*) від 8 вересня 1997 року, заява № 35216/97, DR 90-B).

186. Незважаючи на відмінність поняття «урядової організації» від поняття «державного органу», Суд використовує ту саму аналітичну модель у двох зазначених ситуаціях (див. згадане вище рішення Великої Палати у справі «Котов проти Росії», п. 95). Так, принципи, які були сформульовані в рішенні Суду в справі «*Radio France проти Франції*» (див. п. 185 вище), було потім, *mutatis mutandis* і в контексті статті 34 Конвенції, застосовано в рішенні Суду в справі «Михайленки та інші проти України» (*Mykhalenky and Others v. Ukraine*) (заяви №№ 350 91/02, 35196/02, 35201/02, 35204/02, 35945/02, 35949/02, 35953/02, 36800/02, 38296/02 та 42814/02, пп. 43–46, ECHR 2004-XII), яка стосувалася відповідальності держави за борги державного підприємства. У світлі цих принципів Суд розглядав питання про те, чи мало певне підприємство «достатню інституційну та функціональну незалежність від держави, щоб звільнити останню від відповідальності на підставі Конвенції за її дії та бездіяльність» (див. рішення Великої Палати у справі «Алішіч та інші проти Боснії та Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та Македонії» (*Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia*) від 16 липня 2014 року, заява № 60642/08, п. 114, і згадане вище рішення у справі «Михайленки та інші проти України», п. 44).

187. Оцінюючи, чи мало підприємство достатню інституційну та функціональну незалежність від держави, Суд брав до уваги цілу низку чинників, жоден із яких не є визначальним. Ключовими критеріями для визначення того, чи дійсно держава несе відповідальність за такі борги, є наступні: правовий статус підприємства (чи є воно організацією публічного або приватного права), характер його діяльності (публічна функція або звичайна комерційна діяльність), контекст його операцій (наприклад, монополія або значною мірою регульована галузь), його інституційна незалежність (част-

ка державної власності) і функціональна незалежність (межі державного нагляду і контролю) (див. згадане вище рішення Великої Палати у справі «Алішіч та інші проти Боснії та Герцеговини, Хорватії, Сербії, Словенії та Македонії», п. 114).

188. Що стосується правового статусу підприємства відповідно до національного законодавства, постійний підхід Суду полягає в тому, що цей статус, хоча і важливий, не є вирішальним при вирішенні питання про відповідальність держави за дії або бездіяльність підприємства на підставі Конвенції. Дійсно, в деяких випадках Суд визнавав державу відповідальною за борги підприємств незалежно від їх формальної класифікації відповідно до національного законодавства (див. в числі інших прикладів згадане вище рішення у справі «Михайленко та інші проти України», п. 45, рішення у справі «Лисянський проти України» (*Lisyanskiy v. Ukraine*) від 4 квітня 2006 року, заява № 17899/02, п. 19, рішення у справі «Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei проти Молдавії» (*Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei v. Moldova*) від 3 квітня 2007 року, заява № 39745/02, пп. 18–19, згадане вище рішення у справі «Григор'єв та Какаурова проти Росії», п. 35, і рішення у справі «Р. Качапор та інші проти Сербії» (*R. Kačapor and Others v. Serbia*) від 15 січня 2008 року, заяви №№ 2269/06, 3041/06, 3042/06, 3043/06, 3045/06 і 3046/06, п. 98). У справі «Котов проти Росії» Велика Палата розглянула статус ліквідатора в національному законодавстві, а також реалії ліквідаційного процесу в Російській Федерації в період, що стосується справи, з урахуванням порядку призначення ліквідатора, нагляду за ним і його підзвітності, його цілей, повноважень і функцій (див. згадане вище рішення Великої Палати у справі «Котов проти Росії», пп. 99–106).

189. Чинники, що беруться до уваги Судом, включають права, які передаються підприємству, тобто чи є вони правами, які зазвичай належать публічним органам (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei проти Молдавії», пп. 18–19, в якому окремі державні функції були делеговані підприємству-боржнику), характер його діяльності, тобто здійснює юридична особа публічну функцію чи є звичайною комерційною організацією, і контекст, в якому така діяльність здійснюється. Наприклад, Суд установив, що юридичні особи можуть вважатися «урядовими організаціями», якщо вони виконують певні публічні обов'язки під наглядом державних органів (див. рішення у справі «Новоселецький проти України» (*Novoseletskiy v. Ukraine*), заява № 47148/99, п. 82, ECHR 2005-II (витяг)) або є публічними підприємствами, що діють в різних сферах державної діяльності, включаючи гірничу, енергетичну і транспортну галузі (див. рішення у справі «Ромашов проти України» (*Romashov v. Ukraine*) від 27 липня 2004 року, заява № 67534/01, пп. 46–47, рішення у справі «Кучеренко проти України»

(*Kucherenko v. Ukraine*) від 15 грудня 2005 року, заява № 27347/02, п. 25, згадане вище рішення у справі «Лисянський проти України», п. 19, і згадане вище рішення у справі «Єршова проти Росії», пп. 57–62). Наприклад, у своєму рішенні у справі «Михайленки та інші проти України» Суд зазначив, що підприємство діяло в жорстко регульованій сфері атомної енергетики і здійснювало діяльність в Чорнобильській зоні відчуження, яка перебувала під суворим урядовим контролем, що поширювався у цьому випадку, зокрема, на умови працевлаштування заявників (див. згадане вище рішення у справі «Михайленки та інші проти України», п. 45).

190. Суд також бере до уваги обсяг права державної власності, а також межі державного нагляду і контролю. У низці справ проти України Суд розглядав питання про те, чи належала державі більшість акцій таким чином, що юридичні особи повністю залежали від держави, контролювалися і управлялися нею (див., зокрема, рішення у справі «Компанія «Регент» проти України» (*Regent Company v. Ukraine*) від 3 квітня 2008 року, заява № 773/03, п. 7). У своєму рішенні у справі «Р. Качапор та інші проти Сербії» (згаданому вище, п. 97) Суд установив, що підприємство-боржник перебувало у власності холдингової компанії, переважно заснованої на громадському капіталі, яка через це ретельно контролювалася Приватизаційним агентством, що було державним органом, а також власне Урядом. У своєму рішенні у справі «Cooperativa Agricola Slobozia-Hanesei проти Молдови» (згаданому вище, пп. 18–19) Суд зазначив, що держава здійснювала істотний контроль над майном підприємства. У своєму рішенні у справі «Котов проти Росії» Велика Палата Суду дійшла висновку, що в період, який стосується справи, ліквідатор мав значний ступінь функціональної та інституційної незалежності, оскільки державні органи влади не мали повноважень давати йому вказівки і, відповідно, не могли прямо втручатися в ліквідаційний процес як такий (див. згадане вище рішення Великої Палати у справі «Котов проти Росії», п. 107).

191. Суд також враховував роль, яку відігравала держава стосовно складної ситуації, у якій опинилося підприємство, тобто неплатоспроможності. Наприклад, у своєму рішенні у справі «Лисянський проти України» Суд зазначив, що рішення про ліквідацію підприємства було прийнято Міністерством палива та енергетики (див. згадане вище рішення у справі «Лисянський проти України»), а в справі «Єршова проти Росії» — муніципальним органом (див. згадане вище рішення у справі «Єршова проти Росії», пп. 57–62). Крім того, в обох справах органи влади розпоряджалися майном підприємств, як вважали за потрібне, передаючи їх майно іншим юридичним особам (там само). У своєму рішенні у справі «Хачатрян проти Вірменії» Суд зазначив, що в той час як боржник, закрите акціонерне товариство, відповідно до закону і свого статуту мало певну

правову та економічну незалежності від держави, його майно значною мірою контролювалося і управлялося державою. Держава розпоряджалася майном підприємства як вважала за потрібне: зокрема, Уряд передав майно підприємства обласній адміністрації, дозволив підприємству продати значну частину майна і направив виручку на погашення боргів підприємства перед державним бюджетом (див. рішення у справі «Хачатрян проти Вірменії» (*Khachatryan v. Armenia*) від 1 грудня 2009 року, заява № 31761/04, пп. 51–54). Навпаки, у своєму рішенні у справі «Анохін проти Росії» Суд дійшов висновку, що держава не несла відповідальності за борги акціонерного товариства. Підприємство володіло майном, відокремленим від майна його акціонерів, і мало делеговане управління. Відтак держава, як і будь-який акціонер, несла відповідальність за борги підприємства лише в межах суми, інвестованої

в його акції. Крім того, Суд не побачив у матеріалах справи підстав уважати, що держава несла пряму відповідальність за фінансові труднощі підприємства, передавала корпоративні кошти на шкоду підприємства і його акціонерів, не дотримувалася автономії підприємства або іншим чином зловживала корпоративною формою. Суд також не знайшов вказівок на те, що фінансові труднощі підприємства були наслідком поганого управління, а не загальних несприятливих умов у вугледобувній галузі і на ринку (див. згадане вище рішення у справі «Анохін проти Росії»).

192. Суд також розглядав в деяких справах питання про те, чи може держава вважатися такою, що прийняла відповідальність за борги підприємства повністю або частково (див. згадане вище рішення у справі «Хачатрян проти Вірменії», п. 53).

(b) Застосування викладених вище принципів у цій справі

(i) Оцінка правового статусу державних і муніципальних унітарних підприємств із правом господарського відання

193. Суд зазначає, що Уряд надав докладні пояснення з приводу правового статусу унітарних підприємств з правом господарського відання. Установивши вже кілька разів, що сам факт заснування підприємства в якості самостійної юридичної особи у відповідності до національного законодавства не є вирішальним фактором для визначення відповідальності держави за дії або бездіяльність підприємства відповідно до Конвенції (див. п. 188 вище), Суд розгляне конкретні доводи, висунуті сторонами з приводу особливостей правового статусу державних і муніципальних унітарних підприємств із правом господарського відання.

194. Суд, з одного боку, визнає, що такі підприємства, як будь-яка комерційна організація, засновуються з метою отримання прибутку. Вони можуть створювати резервний фонд (див. п. 64 вище) та іншим чином діяти до певної міри незалежно в розпорядженні своїм прибутком. Суд також приймає, що ці підприємства управляють декількома видами майна, окрім нерухомості, та здійснюють певні операції незалежно, якщо відповідне законодавство не передбачає інше (див. пп. 70–71 і 74 вище). Крім того, як правильно вказав Уряд, унітарні підприємства, на відміну від бюджетних установ, не отримують бюджетних коштів (див. п. 119 вище), хоча винятки, очевидно, можуть бути передбачені внутрішніми правилами підприємства (як у справі «Маслов проти Росії», див. п. 30 вище). До того ж, на думку Суду, істотно, що унітарні підприємства можуть пред'являти судові позови проти інших осіб, включаючи своїх власників, для захисту наданого їм майна (див. пп. 57 і 77 вище, а також національну судову практику, викладену в пп. 80–81 і 107 вище). Суд визнає, що різні аспекти діяльності подібних підприємств по суті регу-

люються правом про підприємства, так само як і їхня неплатоспроможність (див. пп. 86–89 вище).

195. З іншого боку, Суд не може знехтувати деякими характерними особливостями унітарних підприємств із правом господарського відання. Як Уряд коротко вказав у своїх поясненнях, власник «настільки відчужений від майна, переданого підприємству на праві господарського відання», що право контролю з його боку становило «єдиний засіб збереження свого титулу власності на це майно». Однак із точки зору Суду, саме межі контролю власника явно відрізняють унітарні підприємства від «класичних» приватних підприємств і тому вимагають більш уважного розгляду. Погоджуючись із Урядом у тому, що на державу не може автоматично покладатися відповідальність за борги цих підприємств, Суд вважає, що значні контрольні повноваження влади щодо діяльності підприємств мають велике значення для оцінки відповідальності держави за ухилення цих підприємств від виконання національних судових рішень. Стверджуючи, що муніципальні унітарні підприємства мають «майже необмежену» незалежність, Уряд в основному посилався на висновки, зроблені в Концепції 1999 року (див. п. 126 вище). Проте Суд зазначає, що різні правові норми, прийняті після 1999 року, і особливо Закон про унітарні підприємства 2002 року, явно розширювали обсяг контролю власника у таких сферах.

(a) «Спеціальна цільова правоздатність»: контроль власника над дотриманням підприємством статутних цілей

196. Суд зазначає, що власник контролює використання майна, переданого їм підприємству, і забезпечує,

щоб таке використання відповідало цілям підприємства (частина перша статті 295 Цивільного кодексу). Цей аспект контролю за певних обставин може набути особливого значення, оскільки унітарні підприємства обмежені в своїй діяльності необхідністю дотримуватися мети, встановленої статутом (див. пп. 66–68 вище). Насправді вони можуть розпоряджатися переданим їм майном, лише якщо це не перешкоджає здійсненню діяльності відповідно до їхніх статутних цілей, інакше правочини можуть бути визнані нікчемними (див. п. 68 вище). Основний наслідок цього полягає в тому, що їх правочини можуть бути оскаржені власниками в зв'язку з невідповідністю статутним цілям (див. оцінку цього аспекту контролю в Концепції 2009 року, коротко викладену в п. 127 вище). Суд також зазначає, що саме власник затверджує показники економічної ефективності діяльності підприємства і контролює їх виконання (див. п. 73 вище), він також затверджує бухгалтерську звітність підприємства (див. п. 72 вище). Ці міркування додатково підкріплюються нормами про підзвітність керівників унітарних підприємств. Вони призначаються власником майна унітарного підприємства, підзвітні йому (див. п. 93 вище) і можуть бути звільнені за невиконання вказаних вище показників економічної ефективності діяльності підприємства, встановлених власником, або здійснення будь-яких правочинів, які виходять за рамки цілей підприємства (див. пп. 84–85 вище).

197. Відтак Суд змушений відзначити наявність декількох інструментів, які в принципі допускають здійснення власником значного ступеня контролю за діяльністю унітарного підприємства і його керівника. Більше того, ці міркування, а саме оцінка власником економічних результатів підприємства і досягнення ним поставлених цілей, можуть мати додатковий вплив на фактичну участь власника в управлінні майном підприємства, особливо якщо йдеться про реорганізацію та ліквідацію підприємства, як можна бачити з п. 201 нижче.

(β) Управління майном

198. Суд надає важливого значення вказівці Концепції 2009 року (див. п. 127 вище) на те, що унітарне підприємство в Російській Федерації є «єдиним видом комерційної організації, котра не є власником свого майна», що передбачає наступне.

199. По-перше, Суд зазначає, що необхідно отримати згоду власника на будь-який правочин, який може тягнути за собою обтяження або відчуження нерухомості, яка належить підприємству (див. п. 70 вище), і така згода є також необхідною для значної кількості — або, згідно з Концепцією 2009 року, «більшості» — правочинів підприємства (див. відповідні правові норми в пп. 70–71 вище і короткий огляд Концепції 2009 року у п. 127 вище). Також із тлумачення національними судами частини другої статті 299 Цивільного кодексу ви-

дається, що зазначений правовий режим з усіма супутніми обмеженнями, включаючи вимогу про отримання згоди власника, поширюється на прибуток, продукцію та доходи від використання майна, що перебуває у господарському віданні муніципального унітарного підприємства, а також на майно, набуто в ході цієї діяльності (див. п. 79 вище, а також для порівняння більш ранню національну судову практику, на яку посилався Уряд, п. 78 вище).

200. По-друге, Суд тепер переходить до питання про право власника на розпорядження майном, переданим до господарського відання унітарного підприємства, що, як видається, є питанням, яке регулярно постає у багатьох справах, розглянутих національними арбітражними судами (див. пп. 80–81 і 111 вище). Суд бере до уваги ясну і недвозначну позицію, зайняту вищими судами Російської Федерації у наданні офіційного тлумачення норм статті 295 Цивільного кодексу, тобто норм про те, що власник не має права вилучати, здавати в оренду або іншим чином розпоряджатися таким майном, навіть за згодою підприємства (див. п. 76 вище). Суд приймає аргумент Уряду про те, що це тлумачення до певної міри гарантує незалежність підприємства в управлінні майном, хоча підхід судів країни до можливості вилучення власником майна за згодою підприємства, принаймні до 2008 року, може розглядатися як до певної міри суперечливий (див. для порівняння судову практику, викладену в пп. 80 і 81 вище, а також тест, застосовуваний національними судами, п. 80 вище).

201. У той же час Суд бере до уваги позицію національних судів, за якою невиконання підприємством своїх статутних цілей також становить законну підставу для вилучення майна, переданого до його відання (див. п. 80 вище), та що оцінка такого невиконання віддається на розсуд власника (див. п. 67 вище). Крім того, стаття 295 Цивільного кодексу передбачає, що власник має право вирішувати питання реорганізації або ліквідації підприємства. Звертаючись до наявної об'ємної практики національних арбітражних судів з приводу субсидіарної відповідальності власників майна муніципальних підприємств, Суд зазначає, що майже в усіх подібних справах питання про відповідальність ставилося у зв'язку з різними випадками фактичного розпорядження власниками майном, переданим в господарське відання підприємства-боржника (див. п. 111 вище). Національні суди послідовно визнавали реорганізацію або ліквідацію підприємства законною підставою для вилучення власником майна, а в разі реорганізації, для передачі його іншій юридичній особі (див. п. 80 вище). Цей підхід був також прийнятий національними судами в справах, які розглядаються Судом у даний момент — *«Лісейцева проти Росії»* (див. пп. 23 і 26–27 вище) і *«Маслов проти Росії»* (див. п. 50 вище). Крім того, власник також вирішує питання

про фактичний порядок передачі майна в будь-якому такому випадку (див. п. 69 вище), як достатньо підтверджують факти цих двох справ: рішенням місцевої адміністрації майно підприємств-боржників було передано новоствореним підприємствам, тоді як борги були залишені на балансі роботодавців заявників (див. пп. 10 і 34–35 вище, а також у схожому контексті згадане вище рішення Європейського суду з прав людини у справі «Єршова проти Росії», пп. 11 і 60).

(γ) *Додатковий потенціал для здійснення державного контролю в світлі функцій, виконуваних унітарними підприємствами*

202. Нарешті, Суд не може погодитися із загальним твердженням Уряду про те, що муніципальні унітарні підприємства здійснювали виключно комерційну діяльність і не мали публічних функцій. Насправді зазначена позиція погано узгоджується з Законом про унітарні підприємства, що містить перелік випадків, в яких може бути створено унітарне підприємство, таких, наприклад, як необхідність здійснення діяльності з метою вирішення «соціальних завдань», використання майна, яке перебуває в обмеженому обігу або такого, приватизація якого заборонена, або здійснення діяльності, пов'язаної з різними аспектами державної безпеки (див. п. 56 вище). Незважаючи на те що цільові обмеження при створенні таких підприємств самі по собі не є достатньою підставою для вирішення питання про незалежність цих підприємств від держави, Суд не може знехтувати тим фактом, що в принципі такі підприємства повинні створюватися в сферах певного суспільного значення. Суд також зазначає, що наприкінці 1990-х років Уряд прийняв політику, спрямовану на зменшення кількості унітарних підприємств, щоб ця правова форма збереглася тільки для державних компаній, що діють в сферах особливого значення для економіки (див. пп. 127 і 128 вище).

203. Що стосується практики, Суд зазначає, що цілі створення унітарних підприємств та їх статутна діяльність значно різняться у залежності від сфери, у якій їх створено. З одного боку, такі підприємства можуть діяти, наприклад, в готельній індустрії (див. п. 80 вище), тоді як така діяльність за відсутності додаткової інформації навряд чи може кваліфікуватися як «особливий суспільний обов'язок» (див. для порівняння у відповідній частині згадане вище рішення Європейського суду з прав людини у справі «Radio France та інші проти Франції»). З іншого боку, муніципальні унітарні підприємства можуть також нести відповідальність за опалення або водопостачання певних територій, як у справі «Маслов проти Росії» (див. п. 29 вище, а також згадане вище рішення у справі «Єршова проти Росії», п. 6, і національну судову практику, викладену в пп. 81–82 і 111 вище) або можуть забезпечувати надання житлово-комунальних послуг в місті. У подібних випадках інституціональні зв'язки підприємств з державним

управлінням підкріплюються особливим характером їх діяльності, оскільки вони забезпечують суспільні послуги, які є життєво необхідними для населення (див. згадане вище рішення у справі «Єршова проти Росії», п. 58). Майно, передане для таких цілей, відповідно, має особливий статус у національному законодавстві (див. п. 125 вище). До деяких послуг, що надаються такими підприємствами, застосовуються тарифи, встановлені власником (див. п. 33 вище). Відтак Суд має дійти висновку, що ступінь фактичного державного контролю над муніципальними унітарними підприємствами в деяких випадках може додатково зрости в залежності від сфери діяльності конкретного підприємства.

(δ) *Висновок про правовий статус унітарних підприємств та додаткові критерії, що мають застосовуватися в конкретних справах*

204. З урахуванням викладеного вище Суд визнає, що, як стверджує Уряд, унітарні підприємства з правом господарського відання користуються відповідно до національного законодавства певним ступенем правової та економічної незалежності від держави (див. п. 194 вище). З іншого боку, Суд установив, що національне законодавство передбачає широкий ряд можливостей контролю з боку власника такого підприємства за ключовими аспектами його діяльності — від схвалення правочинів і призначення керівника підприємства до права реорганізації і ліквідації підприємства на власний розсуд (див. пп. 200–201 вище). Окрім того, обсяг фактичного державного контролю може бути додатково розширено з урахуванням функцій конкретного підприємства (див. п. 203 вище). Відтак Суд не може дійти висновку, що наявне законодавче регулювання надає цим підприємствам такий ступінь інституційної та функціональної незалежності, який звільняє державу від будь-якої відповідальності відповідно до Конвенції за борги подібних підприємств.

205. Відповідно, для вирішення питання про функціональну та інституційну незалежність конкретного муніципального унітарного підприємства з правом господарського відання і з урахуванням більш ранньої прецедентної практики Суду (викладеної в пп. 186–192 вище), Суд повинен розглянути фактичний порядок здійснення державного контролю в конкретній справі. На думку Суду, такий підхід узгоджується з тлумаченням Комісією міжнародного права згаданої вище статті 8 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (див. п. 130 вище).

206. При цьому Суд братиме до уваги, зокрема, характер функцій підприємства і сферу його діяльності (див. прецедентну практику, викладену в п. 189 вище) для визначення того, чи виконувало підприємство суспільні обов'язки, і чи було воно в силу своїх функцій поставлене під дійсний жорсткий контроль влади (див. згадане вище рішення у справі «Єршова проти Росії»,

п. 58, і п. 203 вище). У будь-якому разі, і особливо, якщо функції державного або муніципального унітарного підприємства мають «змішаний» характер, поєднуючи конкретні суспільні обов'язки з елементами комерційної діяльності, або є «чисто комерційними», як стверджував Уряд у багатьох справах, Суд оцінить ступінь фактичної участі державних або муніципальних органів в управлінні майном підприємства, включаючи такі аспекти, але не обмежуючись ними: розпорядження майном, поведінка органів влади у процедурах ліквідації та реорганізації, надання обов'язкових вказівок або інші обставини, що виявляють фактичний ступінь

державного контролю в конкретній справі (див. згадане вище рішення у справі «Хачатрян проти Вірменії», п. 51, рішення у справі «Чернобрышко проти України» (*Chernobryvko v. Ukraine*) від 13 вересня 2005 року, заява № 11324/02, пп. 23 і 24, і згадане вище рішення Європейського суду з прав людини у справі «Єршова проти Росії», п. 60). Іншими словами, для вирішення питання про відповідальність держави за борги унітарних підприємств Суд повинен розглянути, чи справді владою здійснювалися в цій справі великі повноваження контролю, передбачені національним законодавством, і якщо так, то яким чином.

(ii) Чи несе держава відповідальність за борги підприємств-відповідачів у цих двох справах

207. Тепер Суд застосує викладені вище критерії до цих двох справ.

(a) Заява Маслова

208. Що стосується сфери діяльності підприємства, Уряд у своїх поясненнях особливо підкреслив такі функції підприємства-боржника, як транспорт, похоронні послуги, виробництво товарів повсякденного попиту або утилізація сухого сміття (див. п. 143 вище). Однак із висновків національних судів і пояснень заявника, що не оскаржувалися Урядом на будь-якій стадії розгляду цієї справи, випливає, що це підприємство насправді відповідало за водо- і теплопостачання Мезенського району Архангельської області. Її ключові функції включали в першу чергу опалення і водопостачання, утримання систем каналізації, котельень, артезіанських колодязів і пов'язаної інфраструктури, опалювальних систем (мереж), а також утримання муніципального житлового фонду (див. п. 26 вище).

209. Відтак, як і у справі «Єршова проти Росії» (згадана вище, п. 58), інституційні зв'язки підприємства з державним управлінням підкріплювалися в цій справі спеціальним характером його діяльності. Воно надавало послуги, які за своїм характером були життєво необхідні для населення району. Майно, призначене для зазначених вище цілей, відповідно, підлягало особливому режиму за національним законодавством, становлячи «соціально значущі об'єкти» в розумінні Закону про неплатоспроможність (див. п. 125 вище). Сторони не заперечували, що тарифи на житлово-комунальні послуги, а також послуги опалення та водопостачання, що надавалися підприємством, установлювалися районною адміністрацією (див. пп. 31, 33 і 48 вище). При розгляді справи про субсидіарну відповідальність було встановлено, що тарифна політика місцевої адміністрації мала значний вплив на фінансовий стан підприємства (див. п. 48 вище). Суд зазначає, що Конституційний суд Російської Федерації розцінював відносини, пов'язані з управлінням комунальною інфраструктурою, як такі, що мають публічно-правовий характер (див. п. 124 вище).

210. Відтак на думку Суду в цій справі основу діяльності підприємства становили «публічні обов'язки, виконувані під контролем влади» (див. п. 206 вище і прецедентну практику Суду, викладену в пп. 184 і 189 вище).

211. Крім того, дійсний ступінь державного контролю над компанією було повною мірою продемонстровано подіями 2005–2006 років. Суд зазначає, що районна адміністрація вирішила реорганізувати підприємство в формі виділення (див. п. 32 вище). Далі, в контексті реорганізації власник розпорядився майном підприємства на свій розсуд: все майно, крім статутного фонду підприємства, а також вугілля, було передано до МУП «МТС», новоствореної юридичної особи, яка виконує ті ж функції, що і підприємство-боржник (див. п. 34 вище; див. якоюсь мірою схожі обставини в згаданому вище рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Єршова проти Росії», п. 60), тоді як невикладена заборгованість із зарплати лишилася в роботодавця заявника (див. п. 35 вище). Районна адміністрація також вирішила ліквідувати підприємство (див. п. 37 вище). Останнє виявилось неспроможним задовольнити вимоги заявника при розгляді справи про неплатоспроможність через відсутність майна.

212. Суд також зазначає, що спроба заявника притягти власника до субсидіарної відповідальності виявилася марною. Заслугує на увагу, що при першому розгляді справи Мезенський районний суд встановив, що підприємство втратило спроможність продовжувати свою діяльність в результаті дій власника, і зробив висновок, що відповідальність за борги підприємства відтак несе держава. Однак суд апеляційної інстанції відхилив висновок про відповідальність держави, і при другому розгляді національні суди дійшли висновку, що орган-власник діяв законно, і неплатоспроможність мала місце не з його вини (див. пп. 50 і 53 вище). Суд зазначає, що всупереч поясненням заявника, Європейський суд з прав людини не повинен вирішувати питання про те, чи були дії власника законними з точки зору національного цивільного законодавства. Замість цього Суд візьме до уваги факти, встановлені судами під час цих процесів, як важливі елементи своєї оцінки

дійсного ступеня державного контролю над цим підприємством, а також наслідків подібного контролю для перспективи виконання національних судових рішень, винесених на користь заявника.

213. На думку Суду, викладені вище факти ясно свідчать про те, що муніципальний орган дійсно здійснював істотний ступінь державного контролю над підприємством-боржником у цій справі (див. п. 206 вище).

214. З урахуванням викладеного вище Суд доходить висновку, що підприємство не мало достатньої інституційної та функціональної незалежності від муніципального органу, і тому відхиляє заперечення Уряду *ratione personae*. Відповідно, незважаючи на статус підприємства як окремої юридичної особи, муніципальний орган і, отже, держава несе відповідальність на підставі Конвенції за заборгованість за судовим рішенням, винесеним на користь заявника (див. згадане вище рішення у справі «Єршова проти Росії», п. 62, з додатковими посиланнями).

(β) Заява Лісейцевої

215. Що стосується заяви Лісейцевої, то відповідь на питання про те, чи здійснювало підприємство-боржник публічну функцію, є, на думку Суду, менш очевидною, ніж у справі «Маслов проти Росії». Суд зазначає, що підприємство надавало в області різні послуги в галузі пасажирського транспорту на комерційних засадах (див. п. 7 вище). Слід визнати, що за відсутності додаткової інформації ця діяльність могла би вважатися виключно комерційною, як стверджував Уряд.

216. Суд, по-перше, зазначає, що підприємство-боржник у цій справі зобов'язалося надавати послуги паса-

жирського транспорту деяким категоріям громадян безкоштовно за умови подальшого відшкодування вартості цих послуг з державного бюджету. Однак різні державні органи не виконали своє зобов'язання своєчасно, тим самим поставивши підприємство в скрутне фінансове становище (див. пп. 9 і 18 вище).

217. По-друге, в будь-якому разі муніципалітет і, отже, держава розпорядилися майном підприємства на свій розсуд. Адміністрація вирішила реорганізувати підприємство в формі виділення і передала вищезгадане майно новоствореному державному унітарному підприємству «Автоколонна 1126 Плюс», тоді як накопичена заборгованість із заробітної плати не була передана новій юридичній особі (див. п. 10 вище).

218. Цих елементів достатньо, щоб Суд дійшов висновку, що в відповідний період майно і діяльність підприємства фактично вирішальною мірою контролювалися і управлялися державою (див. із *mutatis mutandis* згадане вище рішення у справі «Хачатрян проти Вірменії», п. 51).

219. З урахуванням викладеного вище Суд відхиляє заперечення Уряду *ratione personae* й робить висновок, що підприємство не мало достатньої інституційної та функціональної незалежності від муніципального органу. Відповідно, муніципалітет і, отже, держава несуть відповідальність на підставі Конвенції за заборгованість підприємства-відповідача перед заявницею за остаточними судовими рішеннями, винесеними на її користь (див. *mutatis mutandis* згадане вище рішення у справі «Єршова проти Росії», п. 62, з додатковими посиланнями).

(iii) Невиконання судових рішень, винесених на користь заявників

(α) Стаття 6 Конвенції

220. Суд нагадує, що виконання рішення, винесеного судом, є невід'ємною частиною «розгляду справи судом» для цілей статті 6 Конвенції; відтак необґрунтовано тривала затримка виконання судового рішення, яке набрало чинності, може порушити Конвенцію (див. рішення у справі «Горнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*) від 19 березня 1997 року, п. 40, *Reports of Judgments and Decisions* 1997-II, і згадане вище рішення у справі «Бурдов проти Росії», п. 37). Певна затримка може бути виправданою за певних обставин, але в будь-якому разі вона не може порушувати саму суть права, яке захищається п.1 ст. 6 Конвенції (див. згадане вище рішення у справі «Бурдов проти Росії», п. 37). Суд нагадує, що при вирішенні питання про виправданість затримки він оцінює ступінь складності виконавчого провадження, поведінку заявників та влади, а також характер судового рішення (див. рішення у справі «Райлян проти Росії» (*Raylyan v. Russia*) від 15 лютого 2007 року, заява № 22000/03, п. 31).

221. Судові рішення, винесені на користь заявників, досі не виконано. З урахуванням висновку про відповідальність держави за борги перед заявниками у цій справі, період невиконання повинен включати період стягнення боргів в ході процедури ліквідації (див. згадане вище рішення у справі «Михайленки та інші проти України», п. 53). Суд вважає за достатнє зазначити, що в цих справах винесене на користь Маслова судове рішення від 19 червня 2007 року залишалося невиконаним протягом трохи більше ніж одного року і восьми місяців на дату ліквідації підприємства-боржника. Три судові рішення, винесені на користь Лісейцевої в 2003–2004 роках, залишалися невиконаними протягом періодів, які становили від двох років і шести місяців до більш ніж трьох років на момент, коли підприємство перестало існувати.

222. Подібні затримки є *prima facie* (презумптивно) несумісними з Конвенцією (див. у числі багатьох прикладів рішення у справі «Кошелева та інші проти Росії» (*Kosheleva and Others v. Russia*) від 17 січня 2012 року, за-

ява № 9046/07, п. 19). Хоча процедура ліквідації може об'єктивно виправдати деякі обмежені затримки у виконавчому провадженні, невиконання судових рішень на користь заявників, яке триває протягом декількох років, навряд чи може бути визнано виправданим за будь-яких обставин. Факти цієї справи скоріше наводять на думку, що муніципальні органи не вважали, що їхній обов'язок погасити встановлену судовими рішеннями заборгованість із заробітної плати зберігається після прийняття ними рішення про ліквідацію підприємств-боржників і створення замість них нових підприємств (див. *mutatis mutandis* згадане вище рішення Європейського суду з прав людини у справі «Єршова проти Росії», п. 72). Подібний підхід (див. також позицію Уряду з цього питання в п. 147 вище) важко узгодити із зобов'язаннями щодо виконання національних судових рішень в розумні строки, взятими на себе державою у відповідності до Конвенції.

223. Послідовно ухиляючись протягом декількох років від виконання остаточного судового рішення у цій справі, Уряд позбавив норми пункту 1 статті 6 Конвенції будь-якого корисного змісту. Це означає, що було допущено порушення вимог статті 6 Конвенції в зв'язку з невиконанням остаточних судових рішень, винесених на користь заявників.

(β) Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції

III. ІНШІ СКАРГИ ЗАЯВНИКІВ

225. У своїх поясненнях Лісейцева вказала на принаймні одне нове судове рішення, винесене на її користь 28 березня 2005 року проти підприємства-боржника, яке не було виконано до моменту подання цих пояснень. Як і в кількох попередніх справах, Суд не вважає за доцільне розглядати нові питання, висунуті заявницею після того, як заяву було комуніковано Урядові, якщо вони не розвивають первинних скарг заявниці до Суду (див. рішення у справі «Єфімова проти Росії» (*Yefimova v. Russia*) від 19 лютого 2013 року, заява № 39786/09, п. 177, із додатковими посиланнями). Оскільки до повідомлення Урядові про заяву і рішення про її розгляд одночасно з питання прийнятності і по суті заявниця не подавала скарг у зв'язку з цим новим судовим рішенням, обсяг цієї справи обмежений фактами станом на дату комунікації. Однак Лісейцева має

224. Суд також нагадує, що його прецедентною практикою встановлено, що неможливість для заявника домогтися виконання судового рішення, винесеного на його користь, становить втручання в право мирно володіти своїм майном, передбачене першим реченням першого пункту статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див. в числі інших прикладів згадане вище рішення у справі «Бурдов проти Росії», п. 40, і рішення у справі «Ясюнене проти Литви» (*Jasiūnienė v. Lithuania*) від 6 березня 2003 року, заява № 41510/98, п. 45). Суд установив, що, ухиляючись протягом років від вжиття необхідних заходів для виконання остаточних судових рішень, винесених на користь заявників, російська влада протягом значного строку перешкождала заявникам в отриманні в повному обсязі коштів, на які вони мали право, що становило непропорційне втручання в їхнє право мирно володіти своїм майном (див. у числі багатьох інших прикладів згадане вище рішення у справі «Хачатрян проти Вірменії», п. 69, і, з *mutatis mutandis*, рішення у справі «Шаренок проти України» (*Sharenok v. Ukraine*) від 22 лютого 2005 року, заява № 35087/02, пп. 35–38, і згадане вище рішення у справі «Григор'єв та Какаунова проти Росії», п. 39). Відповідно, було порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції через невиконання остаточних судових рішень, винесених на користь заявників.

можливість подати нові скарги щодо подальших подій (див. рішення у справі «Рафіг Алієв проти Азербайджану» (*Rafiq Aliyev v. Azerbaijan*) від 6 грудня 2011 року, заява № 45875/06, п. 70).

226. Маслов скаржився відповідно до статті 6 Конвенції на те, що національне законодавство неправильно застосовувалося при розгляді питання про субсидіарну відповідальність. Беручи до уваги всі матеріали, що є у його розпорядженні, і тією мірою, якою ця скарга належить до його компетенції, Суд вважає, що вони не виявляють будь-якого порушення прав та свобод, викладених у Конвенції та Протоколах до неї. Відтак ця частина заяви має бути відхилена як явно необґрунтована відповідно до пункту 3 і пункту 4 статті 35 Конвенції.

IV. СТАТТЯ 41 КОНВЕНЦІЇ

227. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї, і якщо внутрішнє право відповід-

ної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

А. Шкода

228. Лісейцева вимагала 13 226 рублів 67 копійок як невиконану заборгованість за трьома судовими рішеннями, винесеними на її користь, і 5 928 рублів на виконання невиконаного судового рішення від 28 березня 2005 року. Крім того, вона вимагала 3 000 євро як відшкодування моральної шкоди.

229. Маслов вимагав 80 892 рубля 63 копійки як невиконану заборгованість за судовим рішенням і 37 029 рублів 17 копійок як відшкодування за несвоєчасну виплату заробітної плати. Він також вимагав 50 000 євро як відшкодування моральної шкоди.

230. Уряд стверджував, що держава не несе відповідальності за заявлені порушення, і в будь-якому разі ці вимоги є невиконаними і надмірними.

231. Що стосується Лісейцевої, Суд зазначає, що скарга з приводу судового рішення від 28 березня 2005 року не стосується цієї справи (див. п. 225 вище), та відхиляє її вимогу в цій частині. Суд задовольняє решту її вимог

і присуджує заявниці 338 євро як відшкодування матеріальної шкоди разом із будь-якими податками, які можуть нараховуватись.

232. Щодо вимог Маслова Суд зазначає, що винесене на його користь судове рішення залишається невиконаним. Відповідно, він присуджує йому 2 020 євро разом із будь-якими податками, які можуть нараховуватись, як погашення невиконаної заборгованості за судовим рішенням. Що стосується решти вимог, заявник не обґрунтував їх. Він не надав розрахунку відшкодування, якого він вимагає, і не роз'яснив свій метод розрахунку. Отже, ця частина його вимоги підлягає відхиленню.

233. Стосовно відшкодування моральної шкоди Суд уважає за доцільне присудити за цією статтею 3 000 євро Лісейцевій і 1 500 євро Маслову разом із будь-якими податками, які можуть нараховуватися на зазначені суми, і відхиляє решту їхніх вимог.

В. Судові та інші витрати

234. Лісейцева вимагала 365 рублів 80 копійок як відшкодування поштових витрат. Вона подала поштові квитанції на підтримку своїх вимог. Маслов вимагав 20 000 рублів як компенсацію гонорару його адвоката. Він надав копії відповідних угод із адвокатом, а також дві розписки, що підтверджують сплату згаданої вище суми двома платежами.

235. Уряд оскаржив ці вимоги, стверджуючи, що держава не несе відповідальності за витрати.

236. Суд нагадує, що заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір — обґрунтованим. Суд зазначає, що обидва заявники обґрунтували свої вимоги відповідними документами. Відтак Суд задовольняє вимоги заявників повністю і присуджує за цією статтею 11 євро Лісейцевій і 477 євро Маслову разом із будь-якими податками, які можуть нараховуватися на ці суми.

С. Відсотки у разі несвоєчасної оплати

237. Суд вважає за належне призначити ставку відсотків у разі несвоєчасної оплати на підставі граничної

позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

ІЗ ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Вирішує* об'єднати заяви;

2. *Вирішує* об'єднати розгляд скарг по суті відповідно до статті 13 Конвенції та розгляд заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів правового захисту щодо скарг заявників на невиконання судових рішень і *відхиляє* це заперечення;

3. *Вирішує* дослідити при розгляді скарг по суті відповідно до статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції заперечення Уряду *ratione personae* з приводу відповідальності держави за борги муніципальних унітарних підприємств та *відхиляє* це заперечення;

4. *Оголошує* скарги на порушення статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції в частині невиконання судових рішень і скарги на порушення статті 13 Конвенції прийнятними, а решту скарг у заяві неприйнятними;

5. *Постановляє*, що у цих двох справах було порушення статті 13 Конвенції через відсутність ефективних національних засобів правового захисту щодо невиконання судових рішень, винесених на користь заявників;

6. *Постановляє*, що було порушення статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції через невиконання судових рішень, винесених на користь заявників;

7. Постановляє

(а) що упродовж трьох місяців із дати, коли це рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач має сплатити заявникам наведені нижче суми разом із будь-якими податками, які можуть нараховуватися на них, які має бути конвертовано в російські рублі за курсом на день здійснення платежу:

(i) як відшкодування матеріальної шкоди:

338 євро (триста тридцять вісім євро) Лісейцевій,

2 020 євро (дві тисячі двадцять євро) Маслову;

(ii) як відшкодування моральної шкоди:

3 000 євро (три тисячі євро) Лісейцевій,

1 500 євро (одну тисячу п'ятсот євро) Маслову;

(iii) як відшкодування судових та інших витрат:

11 євро (одинадцять євро) Лісейцевій,

477 євро (чотириста сімдесят сім євро) Маслову;

(б) зі спливом зазначеного тримісячного строку і до остаточного розрахунку на зазначені вище суми нараховуватиметься простий відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в цей період, до якої має бути додано три відсоткові пункти;

8. Відхиляє решту вимог заявників щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою та повідомлено письмово 9 жовтня 2014 року відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту Суду.

Йохан Каллеваерт
Заступник Секретаря

Шіофра О'Лірі
Голова

V. Показчик справ, вказаних у розділах I та II

I. Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти України

1. **Єременко та інші проти України** ([Yeremenko and others v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заяви №№ 34958/22, 36988/22, 57221/22, 16598/23, 31664/23, 31910/23, стор. 5
Ключові слова: тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження
2. **Сюр та інші проти України** ([Syur and others v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заяви №№ 8235/22, 36074/22, 45758/22, 25522/23, стор. 5
Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк
3. **Погібко та інші проти України** ([Pogibko and others v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заяви №№ 43002/20, 3307/21, 37440/21, стор. 5
Ключові слова: ефективне розслідування, жорстоке поводження, вчинене приватними особами
4. **Сото Тревіно проти України** ([Soto Trevino v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заява № 12498/21, стор. 6
Ключові слова: відносини батьків з дитиною, справа про повернення дитини, Гаазька конвенція
5. **Нагабась та Карпенко проти України** ([Nagabas and Karpenko v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заяви №№ 42523/16, 14526/16, стор. 7
Ключові слова: незаконне тримання під вартою, компенсація
6. **Гусельников проти України** ([Guselnikov v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заява № 32526/13, стор. 8
Ключові слова: доступ до суду
7. **Бойчук та Распряхін проти України** ([Boychuk and Raspryakhin v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заяви №№ 61415/13, 77718/13, 28604/14, стор. 8
Ключові слова: доступ до суду
8. **Патрикей та інші проти України** ([Petrykey and others v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заява № 10483/17, 20900/19, 4896/22, 31239/22, 41734/22, 47421/22, стор. 8
Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк
9. **Кузьменко проти України** ([Kuzmenko v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заява № 23911/16, стор. 9
Ключові слова: незаконне тримання під вартою, обґрунтованість рішення про тримання під вартою
10. **Корнієнко та Чертан проти України** ([Korniyenko and Chertan v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заява № 59668/09, стор. 9
Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк
11. **Картер проти України** ([Karter v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заява № 18179/17, стор. 9
Ключові слова: жорстоке поводження, злочини на ґрунті ненависті, ЛГБТІ, ефективне розслідування
12. **Колдобенко та інші проти України** ([Koldobenko and others v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заяви №№ 7734/22, 52755/22, 10451/23, 14517/23, 20670/23, 26613/23, 26872/23, стор. 10
Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження
13. **Денисюк та інші проти України** ([Denysyuk and others v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заяви №№ 24535/17, 35426/18, 10921/23, 14557/23, стор. 11
Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк
14. **Романенко проти України** ([Romanenko v. Ukraine](#)) від 18.04.2024, заяви № 51010/13, 2843/16, стор. 11
Ключові слова: доступ до інформації, фінансовий стан посадових осіб, пропорційність
15. **Усаченко та інші проти України** ([Usachenko and others v. Ukraine](#)) від 25.04.2024, заява № 69557/13, стор. 12
Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода без участі представників держави, ефективне розслідування
16. **Ярош та інші проти України** ([Yarosh and others v. Ukraine](#)) від 25.04.2024, заяви №№ 3479/22, 57696/22, 9077/23, 12940/23, 15334/23, 15457/23, 15722/23, стор. 13
Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк

17. **Яковенко та інші проти України** ([Yakovenko and others v. Ukraine](#)) від 25.04.2024, заяви №№ 1319/23, 1774/23, 10417/23, 25650/23, 25653/23, 28984/23, 30248/23, стор. 13
Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк
18. **Новосьолов проти України** ([Novosyolov v. Ukraine](#)) від 25.04.2024, заяви №№ 54109/22, 25459/23, стор. 13
Ключові слова: надмірна тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження
19. **Чуприна та інші проти України** ([Chupryna and others v. Ukraine](#)) від 25.04.2024, заяви №№ 22896/22, 57889/22, 24931/23, 28647/23, 29583/23, стор. 14
Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження
20. **Вольський та інші проти України** ([Volsky and others v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заяви №№ 49047/18, 27452/22, 11173/23, 26960/23, 32772/23, 32823/23, стор. 14
Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк
21. **Сайгозієв та Голощапов проти України** ([Saygozyyev and Goloshchapov v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заяви №№ 39693/19, 45218/22, стор. 14
Ключові слова: незаконне тримання під вартою, незадокументоване позбавлення свободи
22. **Бригинець та інші проти України** ([Brygynets and others v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заяви №№ 17492/23, 26871/23, 26874/23, стор. 15
Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання
23. **Андрощук та інші проти України** ([Androshchuk and others v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заяви №№ 31982/22, 14657/23, 17261/23, 17301/23, 20654/23, стор. 15
Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження
24. **Мицик та Кравчук проти України** ([Mytsyk and Kravchuk v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заява № 51984/17, стор. 15
Ключові слова: адвокат, жорстоке поводження, ефективне розслідування
25. **Мефедов проти України** ([Mefedov v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заява № 33279/16, стор. 16
Ключові слова: тримання під вартою, строк тримання під вартою, звільнення після застави
26. **Алексєєнко проти України** ([Alekseyenko v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заява № 44050/12, стор. 17
Ключові слова: невиконання рішення суду, відшкодування за бездіяльність виконавчої служби
27. **Рутіков проти України** ([Rytikov v. Ukraine](#)) від 23.05.2024, заява № 52855/19, стор. 17
Ключові слова: незаконне затримання, затримання без ухвали суду, обґрунтованість протоколу про арешт, презумпція невинуватості
28. **Василенко та інші проти України** ([Vasylenko and others v. Ukraine](#)) від 06.06.2024, заяви №№ 3938/23, 34556/23, 35271/23, стор. 18
Ключові слова: тримання під вартою, умови тримання
29. **Ткаченко та Мілінчук проти України** ([Tkachenko and Milinchuk v. Ukraine](#)) від 06.06.2024, заяви №№ 49105/18, 4992/23, стор. 19
Ключові слова: незаконне тримання під вартою, звільнення з під варти із затримкою, тривалість кримінального провадження
30. **Слободянюк та Кравцова проти України** ([Slobodyanyuk and Kravtsova v. Ukraine](#)) від 06.06.2024, заяви №№ 53602/22, 10581/23, 17275/23, стор. 19
Ключові слова: тримання під вартою, тривалість тримання під вартою, умови тримання, тривалість кримінального провадження
31. **Баран та інші проти України** ([Baran and others v. Ukraine](#)) від 06.06.2024, заяви №№ 1229/18, 45633/20, 8590/22, 4593/23, 19205/23, 20653/23, 21553/23, 23313/23, 27320/23, стор. 19
Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк

32. Швайковський та Самойленко проти України ([Shvaykovskyy and Samoylenko v. Ukraine](#))

від 06.06.2024, заяви №№ 12387/17, 22431/21, стор. 20

Ключові слова: ефективне розслідування, жорстоке поводження, вчинене приватними особами

33. Лисенко та інші проти України ([Lysenko and others v. Ukraine](#)) від 06.06.2024, заяви №№ 41399/15, 2637/17, 42164/21, стор. 20

Ключові слова: ефективне розслідування, жорстоке поводження, вчинене приватними особами

34. Л.Т. проти України ([L.T. v. Ukraine](#)) від 06.06.2024, заява № 13459/15, стор. 21

Ключові слова: примусове психіатричне лікування, право на захист, ефективність захисту, право на апеляцію, права обвинуваченого

35. Ткаченко проти України ([Tkachenko v. Ukraine](#)) від 20.06.2024, заява № 31806/16, стор. 22

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк

36. Сметанюк та інші проти України ([Smetanyuk and others v. Ukraine](#)) від 20.06.2024, заяви №№ 32734/19, 2384/21, 1342/23, 15200/23, стор. 23

Ключові слова: тривалість цивільного провадження, розумний строк

37. Самедов проти України ([Samedov v. Ukraine](#)) від 20.06.2024, заяви № 57566/21, 53735/22, стор. 23

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, розумний строк, тримання під вартою, умови тримання під вартою

38. Плавак та Степанов проти України ([Plavak and Stepanov v. Ukraine](#)) від 20.06.2024, заяви №№ 44960/15, 4860/17, стор. 23

Ключові слова: незаконне тримання під вартою, незадокументоване позбавлення свободи

39. Меркулов проти України ([Merkulov v. Ukraine](#)) від 20.06.2024, заява № 38055/22, стор. 23

Ключові слова: доступ до суду, доступ до вищих судів

40. Козир та інші проти України ([Kozyr and others v. Ukraine](#)) від 20.06.2024, заяви №№ 19204/19, 43629/21, 6765/23, стор. 24

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, ефективне розслідування

41. Бганка та Вотченікова проти України ([Bganka and Votchenikova v. Ukraine](#)) від 20.06.2024, заяви №№ 39591/20, 39713/20, стор. 25

Ключові слова: жорстоке поводження, вчинене приватними особами, ефективне розслідування

42. Андрушко проти України ([Andrushko v. Ukraine](#)) від 20.06.2024, заява № 45252/14, стор. 25

Ключові слова: військова служба, військовослужбовець, обґрунтування судового рішення

43. Цімейко проти України ([Tsimeyko v. Ukraine](#)) від 27.06.2024, заява № 32960/13, стор. 26

Ключові слова: мирні зібрання, заборона мирних зібрань, законність

44. Падагуц проти України ([Padaguts v. Ukraine](#)) від 27.06.2024, заява № 62818/16, стор. 26

Ключові слова: тримання під вартою, забезпечення обвинуваченого захисником, повідомлення про судові засідання

45. Крот проти України ([Krot v. Ukraine](#)) від 27.06.2024, заява № 38112/14, стор. 27

Ключові слова: тривалість кримінального провадження, право на адвоката

46. Бороненков проти України ([Boronenkov v. Ukraine](#)) від 02.04.2024, заява № 9987/14, стор. 27

Ключові слова: мирні зібрання

47. Вуйців проти України ([Vuytsiv v. Ukraine](#)) від 04.04.2024, заява № 13498/23, стор. 28

48. Бакін проти України ([Bakin v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заява № 9783/13, стор. 28

49. Золотов проти України ([Zolotov v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заява № 46410/22, стор. 28

50. Макеєв проти України ([Makeyev v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заява № 28032/23, стор. 29

51. Лісін та Лісіна проти України ([Lisin and Lisina v. Ukraine](#)) від 30.05.2024, заява № 61080/14, стор. 29

Ключові слова: зловживання правом на звернення

52. **Мойсеєнко та Шамутило проти України** ([Moyseyenko and Shamutylo v. Ukraine](#)) від 30.05.2024, заяви № 25667/22, 40300/22, стор. 29

Ключові слова: право подавати зауваження на доводи іншої сторони, строк оскарження рішення

53. **О.В.Б. проти України** ([O.V.B. v. Ukraine](#)) від 30.05.2024, заява № 34925/21, стор. 30

Ключові слова: екстрадиція, ризики жорстокого поводження на території країни, яка подає запит про екстрадицію

54. **Довгаль проти України** ([Dovgal v. Ukraine](#)) від 30.05.2024, заява № 20591/17, стор. 30

Ключові слова: обґрунтованість судових рішень, порядок вилучення зброї

55. **Футорняк проти України** ([Futornyak v. Ukraine](#)) від 04.06.2024, заява № 41678/20, стор. 31

Ключові слова: право на мирне володіння майном, знищення майна внаслідок терористичного акту, компенсація, виправдані очікування

56. **Волощук проти України** ([Voloshchuk v. Ukraine](#)) від 06.06.2024, заява № 46352/19, стор. 31

57. **Арбузова проти України** ([Arbuzova v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заява № 29483/16, стор. 32

58. **Волосюк проти України** ([Volosyuk v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заява № 66445/14, стор. 32

59. **Каримов та Шкіндер проти України** ([Karymov and Shkinder v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заяви №№ 6309/16, 42248/20, стор. 32

60. **Герасименко та Малооков проти України** ([Gerasymenko and Malookov v. Ukraine](#)) від 16.05.2024, заява №№ 40381/15, 8286/16, стор. 32

61. **Філіпчук та інші проти України** ([Filipchuk and others v. Ukraine](#)) від 04.04.2024, заяви №№ 8194/22, 3892/23, 16162/23, стор. 32

62. **Бігун проти України** ([Bigun v. Ukraine](#)) від 04.04.2024, заява № 46184/21, стор. 33

63. **Дяченко проти України** ([Dyachenko v. Ukraine](#)) від 11.04.2024, заява № 44462/16, стор. 33

II. Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах проти інших держав

1. **Золді проти Угорщини** ([Zöldi v. Hungary](#)) від 04.04.2024, заява № 49049/18, стор. 35

Ключові слова: право на свободу вираження поглядів, доступ до інформації, розпорядження бюджетними коштами, персональні дані отримувачів державних коштів

1. **Асоціація жінок похилого віку та інші проти Швейцарії** ([Verein klimaseniorinnen Schweiz and others v. Switzerland](#)) від 09.04.2024, заява № 53600/20, рішення Великої Палати, стор. 36

Ключові слова: зміна клімату, позитивне зобов'язання, доступ до суду

2. **Е.Л. проти Литви** ([E.L. v. Lithuania](#)) від 09.04.2024, заява № 12471/20, стор. 38

Ключові слова: сексуальні злочини проти неповнолітніх, ефективне розслідування

3. **Карем проти Франції** ([Carême v. France](#)) від 09.04.2024, заява № 7189/21, рішення Великої Палати, стор. 39

Ключові слова: зміни клімату, індивідуальний легітимний інтерес

4. **Дуарте Агостінью та інші проти Португалії та 32-х інших країн** ([Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 others](#)) від 09.04.2024, заява № 39371/20, рішення Великої Палати, стор. 40

Ключові слова: зміна клімату, екстериторіальна юрисдикція, невичерпання національних засобів юридичного захисту

5. **Мікяс та інші проти Бельгії** ([Mikyas and Others v. Belgium](#)) від 09.04.2024, заява № 50681/20, стор. 41

Ключові слова: свобода віросповідання, носіння релігійних знаків в навчальних закладах

6. **Алуш проти Франції** ([Allouche v. France](#)) від 11.04.2024, заява № 81249/17, стор. 42

Ключові слова: злочини на ґрунті ненависті, антисемітські висловлювання

7. Челлері та інші проти Хорватії ([Chelleri and others v. Croatia](#)) від 16.04.2024, заяви №№ 49358/22, 49562/22, 54489/22, стор. 43

Ключові слова: морський кордон, законність та передбачуваність засудження

8. Сачарук проти Литви ([Sacharuk v. Lithuania](#)) від 23.04.2024, заява № 39300/18, стор. 44

Ключові слова: принцип єдиного голосу, голосування за іншого депутата, моральна шкода державі, упередженість судді

9. Айдин Сефа Акай проти Туреччини ([Aydin Sefa Akay v. Türkiye](#)) від 23.04.2024, заява № 59/17, стор. 46

Ключові слова: дипломатичний імунітет, імунітет судді міжнародного органу, принцип правової визначеності

10. Зеїческу та Фелтіцінеану проти Румунії ([Zăicescu and Fălticineanu v. Romania](#)) від 23.04.2024, заява № 42917/16, стор. 47

Ключові слова: злочини проти людяності, воєнні злочини, відповідальність держави за Голокост, заперечення та викривлення Голокосту

11. Фонд Дж. Пола Гетті та інші проти Італії ([The J. Paul Getty Trust and others v. Italy](#)) від 02.05.2024, заява № 35271/19, стор. 49

Ключові слова: культурна спадщина, добросовісність покупця, необхідна обачність покупця, незаконне вивезення предметів культурного інтересу

12. А.К. проти Росії ([A.K. v. Russia](#)) від 07.05.2024, заява № 49014/16, стор. 50

Ключові слова: звільнення вчителя, звільнення за ознакою сексуальної орієнтації

13. Мітревська проти Північної Македонії ([Mitrevska v. North Macedonia](#)) від 14.05.2024, заява № 20949/21, стор. 51

Ключові слова: доступ до інформації про походження, інформація про усиновлення, дотримання балансу

14. Олег Балан проти Республіки Молдова ([Oleg Balan v. The Republic of Moldova](#)) від 14.05.2024, заява № 25259/20, стор. 51

15. Доменжуд проти Франції ([Domenjoud v. France](#)) від 16.05.2024, заяви №№ 34749/16, 79607/17, стор. 52

Ключові слова: домашній арешт, передбачуваність, обмеження права на свободу пересування, пропорційність, зв'язок між запобіжним заходом та метою надзвичайного стану

16. Лютген проти Люксембургу ([Lutgen v. Luxembourg](#)) від 16.05.2024, заява № 36681/23, стор. 54

Ключові слова: свобода вираження поглядів, авторитет судової влади, критика судді адвокатом, оціночні судження

17. Діан проти Данії ([Dian v. Denmark](#)) від 21.05.2024, заява № 44002/22, стор. 55

Ключові слова: людська гідність, спосіб життя людини, жебрацтво як спосіб доходу

18. Пьотржак та Бичавська-Сінярська та інші проти Польщі ([Pietrzak and Bychawska-Siniarska and others v. Poland](#)) від 28.05.2024, заяви №№ 72038/17, 25237/18, стор. 56

Ключові слова: таємне спостереження, оперативний контроль, доступ до комунікаційних даних

19. Варян проти Вірменії ([Varyan v. Armenia](#)) від 04.06.2024, заява № 48998/14, стор. 58

Ключові слова: військова служба, нестатутні відносини, забезпечення психологічної допомоги, доведення до самогубства

20. Босев проти Болгарії ([Bosev v. Bulgaria](#)) від 04.06.2024, заява № 62199/19, стор. 60

Ключові слова: принцип безсторонності, відвід судді

21. Бершеда та Риболовлев проти Монако ([Bersheda and Rybolovlev v. Monaco](#)) від 06.06.2024, заяви №№ 36559/19, 36570/19, стор. 60

Ключові слова: адвокат, адвокатська таємниця, захист адвокатської таємниці

22. Ніалон і Халлам проти Сполученого Королівства ([Nealon and Hallam v. The United Kingdom](#))

від 11.06.2024, заяви №№ 32483/19, 35049/19, рішення Великої Палати, стор. 62

Ключові слова: презумпція невинуватості, відшкодування за судову помилку

23. Даніель Карсай проти Угорщини ([Dániel Karsai v. Hungary](#)) від 13.06.2024, заява № 32312/23, стор. 63

Ключові слова: асистоване самогубство, добровільна евтаназія, асистована смерть, свобода розсуду держави

24. Супрун та інші проти Росії ([Suprun v. Russia](#)) від 18.06.2024, заяви №№ 58029/12, 29440/19, 12396/21, 61350/21, 25390/22, стор. 65

Ключові слова: доступ до архівних документів, персональні дані в архівних документах, можливість отримати копії документів

25. А.П. проти Вірменії ([A.P. v. Armenia](#)) від 18.06.2024, заява № 58737/14, стор. 67

Ключові слова: сексуальні злочини проти неповнолітніх, позитивні зобов'язання держави

26. З проти Республіки Чехія ([Z v. the Czech Republic](#)) від 20.06.2024, заява № 37782/21, стор. 69

Ключові слова: злочини сексуального характеру, позитивні зобов'язання

27. Куркут та інші проти Туреччини ([Kurkut and others v. Türkiye](#)) від 25.06.2024, заяви №№ 58901/19, 59988/19, 14944/20, 23565/20, 29101/20, 42116/20, 28956/21, стор. 70

Ключові слова: справедливий судовий розгляд, нерозкриття доказів стороні провадження, гарантії